

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ROBERT MANTRAN

İSTANBUL TARİHİ

ROBERT MANTRAN (1918-1999) Fransız tarihçi. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye tarihi üzerine çalışmalarıyla tanınır. CNRS'te araştırmacı olarak bulunmuş, Université d'Aix-Marseille'de Türkoloji profesörü olarak görev yapmıştır. Eserleri: *Histoire de la Turquie*, Presses universitaires de France "Que sais-je ?" dizisi, 1952, (sonraki baskılar 1961, 1968, 1983, 1988, 1993); *Istanbul dans la deuxième moitié du XVIIe siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale*, éd. Maisonneuve, 1962; *Istanbul au siècle de Soliman le Magnifique*, Hachette, "La vie quotidienne" dizisi, 1965, yeni baskı, 1990; *L'Expansion musulmane. VIIe-XIe siècles*, Presses universitaires de France, 1969, yeni baskı, 1991, "Nouvelle Clio" dizisi; *L'Empire ottoman, du XVIe au XVIIIe siècle. Administration, économie, société*, Londra, Variorum, 1984.

Histoire d'Istanbul

© 1996 Librairie Arthème Fayard

İletişim Yayınları 694 • Tarih Dizisi 76

ISBN-13: 978-975-470-870-7

© 2001 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-4. Baskı 2001-2015, İstanbul

5. Baskı 2020, İstanbul

EDITÖR Can Belge

KAPAK Suat Aysu

KAPAK RESMİ Karaköy ve Pera'nın görünüşü, 1895

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ Serap Yeğen

DİZİN Birhan Koçak

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ROBERT MANTRAN

İstanbul Tarihi

Histoire d'Istanbul

ÇEVİREN Teoman Tunçdoğan

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	9

BİRİNCİ BÖLÜM

Bizans'tan Konstantinopolis'e

1. Tarih içindeki Başlangıç Dönemleri.....	15
Avrupa ile Asya'nın kavşak noktasında 16 • Adlar ve efsaneler 19 • Tarihteki ilk olaylar 22 • Konstantinopolis'e doğru 24	
2. Bir Doğu Hristiyan İmparatorluğu'nun Genç Başkenti (4.-5. yüzyıl).....	29
Constantinus'un kenti 31 • Muzaffer Hristiyanlık 38 • Uygur dünyanın merkezi 44 • Yüzyılın sonu 47	
3. I. İustinianos'un Kenti (6. yüzyıl).....	51
Nika ayaklanması 53 • Ayasofya 56 • Kentin planı 62 • Savaş ve ticaret 65	

5. Karışıklıklar İçindeki Konstantinopolis (7.-9. yüzyıl).....	69
Bulgar tehditleri, Doğu'dan gelen tehlikeler 71 •	
Komplolar ve ayaklanmalar 75 • Haliç'in zinciri	
79 • Sapkın mezhepler dönemi 81 • İkonalar	
tartışması 83 • Siyaset ve din 89	
5. Hristiyan Dünyasının Birinci Kenti (9.-11. yüzyıl).....	93
Makedonyalılar sülalesi ve imparatorluğun övüncü	
94 • Toprakların ve ruhların fethi 98 • İktidar	
merkezleri 103 • Konstantinopolis Kilisesi 108 •	
Kentin yönetimi 114 • Maddi refah ve düşünsel	
zenginlik 119 • Bir imparator sülalesinin karanlık	
sonu 122	
6. Görkemli Dönemden Latin İşgaline.....	131
Komnenosların büyüklük düşü 132 • Gölgelerle	
ışıklar arasında 140 • Edebiyattaki ve sanatlardaki	
gelişme 144 • İştah kabartan Konstantinopolis 146	
• Latin İmparatorluğu'nun başkenti 150	
7. İlk Palaiologosların Güçsüz Konstantinopolis'i (13.-14. yüzyıl).....	155
Konstantinopolis'in son büyük imparatoru 157 • İç	
çekişmeler ve dinî kavgalar 164 • Akdeniz'in en	
büyük ambarı 167 • Galata-Pera'nın gelişmesi 170	
• Kısmî bir düzeltme 172 • Birkaç büyük kişi... 175 •	
... ve birkaç büyük yapıt 177	
8. Bizans'ın Son Yüzyılı (1341-1452).....	181
İki İoannes'in savaşı 182 • Pyrrhos tarzı bir zafer 186	
• Konstantinopolis'in kuşatılması 188 • Erteleme	
191 • Son çare: Kiliselerin birleştirilmesi 194 •	
Hristiyan Konstantinopolis'in son pırılıtları 196 •	
Tinsellik ve kültür 201 • 1453, Konstantinopolis'in	
son günleri 203	

Konstantinopolis'ten İstanbul'a

- 9. Fetih'ten Sonraki İlk Dönemler (1453-1481)..... 211**
 İlk önlemler: Kente yeni insanlar getirilmesi 212
 • Kentin İslâmlaştırılması 217 • Ticaretin yeniden canlanması 218 • Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti 220
- 10. İstanbul'un Altın Çağı (16. yüzyıl)..... 225**
 Padişahlar 226 • Müslüman dünyasının beyi 229
 • Divan 232 • İstanbul nüfusu 240 • Loncalar 249
 • Ticaret 252 • Bu kadar büyük bir imparatorluk olmanın verdiği gurur 254
- 11. Gerileyen Bir İmparatorluğun Beyni (17.-18. yüzyıl)..... 259**
 Babiâli ve iktidar mücadeleleri 260 • Savaş ile barış arasında 264 • İstanbul'un on bin mahallesi 268 • Alışveriş yerleri ve satıcılar 273 • Yangınlar 276 • Ayaklanmalar dönemi 277 • Kahvehaneler, meyhaneler ve gölge oyunu sahneleri 280
 • Şenlikler ve loncalar 283 • Azınlıklar 285 • Kent merkezindeki yabancılar 290 • Gezginler, çevirmenler (dragomanlar) ve bilginler 293 • Yeni bir yaşam biçimi: Doğa zevki ve ilk kitaplar 296
- 12. Osmanlıcılıktan Kozmopolitizme (19. yüzyıl - 20. yüzyılın başı)..... 301**
 İslahatlar dönemi 302 • Padişah Jön Türkler karşısında çaresiz kalıyor 310 • Avrupalılar Boğaz kıyılarında 313 • Toplumdaki değişiklikler 316 • Batı etkisi 324 • Osmanlı kentinin sonu 330
- 13. Cumhuriyet Döneminde İstanbul..... 337**
 Günlük yaşamın laikleşmesi 338 • Eski başkent'in cazibesi 342 • Boğazlar'ın bekçisi 346 • Demokrasinin ilk adımları 349 • Türk kenti İstanbul 354

HÜKÜMDARLAR KRONOLOJİSİ	361
GENEL KRONOLOJİ	365
KAYNAKÇA	369
DİZİN	376

Modern Türkiye ile ilk tanışmam İstanbul'da değil Ankara'da oldu: Ağustos 1945'te Beyrut'tan uçakla Ankara'ya geldim. Türk toprakları üstünde uçarken, Anadolu manzarasına ilişkin bazı görüntüler elde etme olanağı buldum. Tarıma açılmış verimli Kilikya Ovası'nın ve bu denli yüksek olabileceklerini aklımın ucundan bile geçirmedığım, üstelik beni taşıyan tipteki bir uçakla aşılabilmesini olanaksız saydığım Toros Dağları'nın üzerinden geçtik. Sonra, sert, çorak, minareler çevresinde toplanmış vahalar gibi sıralanan büyük kasabalar içeren uzun engebeli Anadolu bozkırlarını gördüm. Anadolu yazı, geniş alanları yakıp kavuruyordu. Göçebe kabileler, kervanlar, büyük istilalar için elverişli geniş alanlarıyla, çorak, hemen hemen çöl-sü bir ülkenin görüntüleri belleğime yerleşiyordu.

Sonra, birdenbire, Anadolu Yaylası'nın geniş, kurşuni alanlarının ardından, bir yeryüzü cennetini andıran yemyeşil bir alanın üstüne vardık. Küçük havalimanından Ankara kentine giderken geçtiğimiz yollar pek iç açıcı değildi: gelişigüzel yapılmış evlerin, gecekonduların üzerlerinde asılı gibi durduğu iç karartıcı tepeler, başkentin düzensiz dış mahalleleri. Başkentte karşılaştığım, ağaçlarla ve parklarla çevrili geniş caddeler beni şaşırttı. İlk izlenimlerin etkisinden kurtulunca, Ankara'nın iki

bölüme ayrıldığını anladım: kalenin çevresindeki eski kent ve Batı örneklerini bir üslûp katmadan taklit eden modern kent. Eski kentte, yılan gibi kıvrıla kıvrıla ilerleyen dik sokaklarda, geçmişin kalıtını günümüze kadar koruduklarında Anadolu kentlerinin en sevimli yanlarını oluşturan geleneksel evler sıralanıyordu; yer yer pazarlar, çarşılar, iddiasız ama, tarihin derinliklerine dayanan bir halk dindarlığının izlerini taşıyan camiler kapsayan sokaklardı bunlar. Burada yaşayan halk henüz cumhuriyetçi modernleşme katarına kararlı biçimde katılmış gibi görünmüyordu. Planını bir Alman kentçilik uzmanının çizdiği modern kente gelince, geniş ulaşım eksenleri ve bahçe içinde küçük evler kapsayan bazı semtleriyle hoş bir görünümü vardı; ne var ki, resmî binaların ve konutların mimarisi zarafet ve esinden bütünüyle yoksundu. Burada, yepyeni bir devlet kurma, geçmişle köprüleri atma ve Avrupa örneğinden esinlenen bir başkent yaratma arzusu açıkça görülüyordu.

Ankara-İstanbul yolculuğunu gece treniyle yaptım. Sabahın ilk saatlerinde, demiryolu İzmit Körfezi (bugün Kocaeli) boyunca uzanıp giderken, bir gece önce ayrıldığım manzara ile yükselen güneşle aydınlanan şimdi gördüğüm manzara arasındaki çelişkidен ötürü büyük bir şaşkınlığa düştüm: Bir deniz ve düşünemeyecek kadar güzel kıyılar, küçük koylar, altın sarısı ağaçlar, pek sevimsiz sayılamayacak kenar mahalleler. Bütün her şey, ziyaretçileri hoş bir atmosfer içinde ağırlamak için yapılmış gibiydi.

Bazıları, yolcunun İstanbul'a gemiyle gelmesi gerektiğini yazmış olabilir. Her şeye karşın, yaklaşık elli yıl kadar önce, bir eylül sabahı, Ankara treninden indiğim Haydarpaşa Garı'nda geçirdiğim ilk deneyime dayanarak bu düşüncüyü paylaşıyorum. Garın avlusundan gördüğün manzara gözlerimi kamaştırdı. Doğmakta olan bir güneş, hafif bir sis, Boğaz'ın öte yakasında ilk kez gördüğüm İstanbul'u kapsayan yaldızlı bir mücevher kutusu gibi duruyordu. Marmara Denizi'nin, Altın Boynuz'un* ve Boğaz'ın giriş bölümünün sularını, henüz neresi olduğunu

(*) Eskiden, Batılıların Haliç'e verdikleri ad. Burasının Bizans dönemindeki adı Khrysokera idi – ç.n.

bilemediğim birçok kubbesi ve minaresiyle eski İstanbul'un kütleli görüntüsünü, Galata semtini ve Galata Kulesi'ni, Pera sınırlarını ve halen bulunmakta olduğum Asya yakasıyla Avrupa kıyıları arasında gidip gelen gemiler sayesinde canlılık kazanan bu geniş panoramayı seçebiliyordum.

Önceleri, kentin göz kamaştırıcılığı, benim için, kitaplardan derlenmiş bir sözcükten başka bir şey değildi. Oysa bu eylül sabahında gerçeklik haline geliyordu. Sözcük, etli canlı bir bedene dönüşüyor, somutlaşıyor, "harika" olgusu elimle dokunabileceğim kadar bana yaklaşıyordu. Sadece düşünceyle değil, fiziksel olarak da kentin neden tarihin en seçkin yerlerinden birini oluşturduğunu anlamaya başlıyordum. Bugüne dek kentin Bizans ya da Osmanlı dönemlerini anlatan bilimsel kitaplar, Konstantinopolis-İstanbul'un ne kadar önemli bir imparatorluk merkezi, strateji ve iktisat açısından ne kadar önemli bir yer, farklı (hatta çelişkili) uygarlıkların ve dinlerin ne kadar önemli bir buluşma noktası olduğunu bilme olanağını bana sağlamıştı. Ne var ki yargılarım soyuttu, zira binlerce ve binlerce insan sayesinde oluşan bu görkemli gerçekliği elle tutulur, gözle görülür biçimde kavrayamamıştım. İstanbul'un gerçek yüzüyle karşılaşınca, Bizans ve Osmanlı tarihi üstüne tutkuyla sürdürdüğüm öğrenimin çok yetersiz olduğunu hissettim: Hiçbir şey ya da hemen hemen hiçbir şey bilmiyordum. Yapacağım ilk işlerden biri, bazı gizemleri değilse bile en azından bazı açıklamaları, örneğin bu kenti tarihin baş köşesine yerleştiren bir nüfus karmaşasını araştırmak ve bulmak olacaktı.

Vapura binerek Galata köprüsünde indim. Eminönü ya da Galata'ya doğru uzanan köprüde; zaten tıklım tıklım dolmuş ve sallana sallana ilerleyen tramvayların biri gidip biri geliyordu. Kalabalıkta, seyyar satıcılar, uyuşuk şoförlerin ya da otomobil kullanmanın gerginliğinden ötürü öfkeli, şirretçe sözler söyleyen şoförlerin tek elle kullandıkları yaşı belirsiz taksiler seçiliyordu. Pera-Beyoğlu'ndaki eski Fransız Büyükelçiliği'nin duvarları içinde sakin bir liman oluşturan Institut Français'ye işte böyle bir taksi götürdü beni.

Çevreye alışarak geçirdiğim ilk günlerden sonra, “aklımı” kurcalayan şeylerin özünün Haliç’in öte yakasında bulunduğunu çabucak fark ettim. O dönemde Pera adı verilen “eski İstanbul”da yaya olarak dolaşırken, burada birbiri ardınca yaşamış ve yörede iz bırakmış uygarlıklara ve insanlara tanıklık eden çeşitli yerlere dikkat etmem gerektiğini anladım.

Türk kentinde yaşadığım birçok yıl boyunca kendimi “Osmanlı” kentini incelemeye adadım. Bu iki görünüm, hem belgeime, hem de –dolayısıyla– bu kitaba egemen oldu. Gene de, kentin Bizans dönemindeki geçmişini ve bu dönemin dev kalıntılarını da büyük ölçüde anımsıyorum: Eğer Konstantinopolis’e göndermeler yapılmazsa İstanbul anlaşılamaz. Elbette eski kent, birkaç milyon nüfuslu bugünün kentiyle boy ölçüşemez; ne var ki bugünün kenti temelde bir Türk kentidir ama, bütünüyle Türk kenti değildir. Avrupa ve Asya yakasındaki geniş kenar mahalleler bir yana bırakılsa ve eski *intra muros** sınırlar içinde (Galata-Pera dahil) kalınsa bile, kentin havası, tarihsel bir sürekliliği açıkça ortaya koymaktadır.

Bu kitapta sunmaya çalıştığım geleneksel bir tarihten çok, kentin, burada geçen önemli olaylarının görüntüsüdür. Konstantinopolis-İstanbul, Eski Dünya’nın büyük kutuplarından biridir. Yüzyıllar boyunca siyasal iştahları kabartmıştır, toprakları üzerinde irili ufaklı birçok kalıntı bırakan çeşitli uygarlıkların ortaya çıktığı ayrıcalıklı bir yer olmuştur. İstanbul sadece bir kent değildir. Tarihin biçimlendirdiği bir dünyadır.

(*) “Duvarların içi” anlamında Yunanca söz – ç.n.

BİRİNCİ KISIM

Bizans'tan Konstantinopolis'e

Buondelmonti takımadasının yollarını gösteren plan, 1420'ye doğru.

Tarih İçindeki Başlangıç Dönemleri

Biri halen imparatorluk durumunda olan, ikincisiyse daha önce bu evreden geçmiş iki güçlü ve ağırbaşlı ulus, Romalılar ve Elenler, başka halkların da yardımıyla bu siteyi kurdular ve site için kendilerine bütün dünyaya egemen olma olanağı veren bir yer seçtiler.

– Manuel Khrysoloras, *Mektuplar*, 14. yüzyıl

Bizans, Konstantinopolis ya da İstanbul, birbiri ardı sıra, insanlarda hayranlık ve doyumсуuzluk uyandırdı. 6. yüzyılda, kentin güzelliğinden Barbar Athanarich'in¹ gözleri kamaştı ve buraya yerleşmeye karar verdi. Konstantinopolis'i 1204'te ele geçiren Batılı şövalyeler, kentin “gösterişli sarayları”nı ve “yüce kiliseleri”ni görünce hayran kaldılar. Villehardouin* şöyle di-

1 375'e doğru Karpatlar'a yerleşen Gotların önderi olan Athanarich, Tuna'yı aştı, 377'de Balkanlar'a girdi. 378'de Hadrianopolis'te Roma İmparatoru Valens'i yendi. Roma tahtına geçen I. Theodosius ile bir antlaşma imzaladıktan sonra, 382'de Konstantinopolis'te parlak bir kabul gördü. Kentin görkeminden gözleri kamaşınca, burada kalmaya karar verdi. Ölünceye kadar burada yaşadığı ve çok parlak bir cenaze töreniyle gömüldüğü sanılır. Bu dönemde, birçok Got orduya girdi ya da kente yerleşerek küçük işlerde çalışmaya başladı.

(*) Geoffrey de Villehardouin (1148-Trakya 1213) Champagne mareşalidir. 4. Haçlı seferinin bir kroniğini yazmıştır – ç.n.

yor: “Dünyada bu kadar güçlü başka bir kentin daha olabileceğini akıllarından bile geçiremiyorlardı...” 15. yüzyılın başında, Manuel Khrysoloras, kuzey ve güney denizlerinin (Karadeniz ve Akdeniz) birleştiği göz kamaştırıcı yerde bulunan kenti, limanını (“dünyanın en büyük limanıydı”) övdü ve surlarını Babil’in surlarıyla karşılaştırdı. Kente ziyarete gelenlerin gördükleri yerlerin güzelliği karşısında duydukları coşku, yüzyıllar boyunca ne tükendi ne de azaldı. “Konstantinopolis’in bu görünüşünden daha güzel bir şey ne görülebilir ne de tasarlanabilir. İlk kez Konstantinopolis’e geldiğimde, büyümlü bir kente geldiğimi sandım” diye itiraf ediyor ünlü Fransız seyyahı Grelot.

Avrupa ile Asya’nın kavşak noktasında

Kentin konumu gerçekten olağanüstüdür: Haliç’in güneyine doğru uzanan kayalık bir mahmuz; karşıda, kuzeyde Galata ve doğuda Boğaz ile Asya kıyıları, güneyde Adalar. Eski Bizans’ın denizci halkları barındırması hiç de şaşırtıcı değildir; denizci halklar, boğazlara daha iyi egemen olmak ve her türlü çıkardan yararlanmak için Haliç’in girişinde ve İstanbul Boğazı kıyısında toplandılar (bu denize yönelik eğilim, “karacı” olmakla ünlü Türkler zamanında bile asla yok olmadı).

İstanbul Boğazı, –özellikle fırtına mevsiminde, kuzey (poyraz) ve güney (lodos) rüzgârları estiğinde– tehlikeli olduğundan, Haliç uzun süre Akdeniz ile Karadeniz arasındaki tek güvenli liman olarak kaldı. Antikçağdan başlayarak sularının derin olması ve karaya ulaşımın kolaylığı sayesinde deniz ticareti gelişti ve kentin başlıca etkinliklerinden biri oldu. Yüzyıllar boyunca, Pietro della Valle’den Cornelius de Bruyn’e dek birçok gezgin ve tüccar, “en büyük gemilerin bile kıyıya yanaşabildiği ve mallarını merdivene ve basamaklara gerek kalmadan karaya boşaltabildiği” bu çok güvenli doğal limanın avantajlarını vurguladı. “Burası, kıyıya çok yaklaşamayacak kadar derin dipli en büyük gemiler için bile, en güzel ve en rahat (gemiden karaya çıkmak için basit bir tahta yetiyordu) liman”dı. Osmanlılar, en önemli tersanelerinden birini, Akdeniz’de deniz üstünlüğü sağ-

Konstantinopolis'ten bir görünüş.

lamalarına büyük ölçüde katkıda bulunan Kasımpaşa tersanesini burada kurdular.

Deniz yollarının kavşağında bulunan kent, aynı zamanda Asya ve Avrupa arasındaki karayollarının da kavşak noktasıydı. Makedonya ya da Trakya arasında büyük doğal engel bulunmaması, -1877'de Rus, 1912'de Bulgar ordularının kanıtlandığı gibi- orduların kolayca ilerlemesine olanak veriyor, ama, aynı zamanda da, besin maddelerinin ve mallarının karayoluyla ülkeye zahmetsizce girmesini kolaylaştırıyordu. Asya yakasında, Üsküdar'dan başlayarak, İzmit Körfezi boyunca Anadolu'ya giren karayolu da engel teşkil etmeyen bir güzergâh sağlıyordu.

Bugün Üsküdar, biraz daha doğudaki Kadıköy gibi, İstanbul'un Asya yakasında yer alan gerçek bir köprü başıdır, oysa İstanbul'un sadece bir banliyösüdür. İstanbul'daki yerleşim, denizle birbirinden ayrılan ve kenar mahallelerle devam eden üç büyük bölüme ayrılır: Güneyinde Haliç'in yer aldığı, surların içinde kalan asıl İstanbul (Bizans, sonra da Osmanlı kenti); kuzey kıyısında, Pera-Beyoğlu mahallesinin yayıldığı, Cenevizlilerin, sonra "Avrupalıların" kenti Galata; son olarak İstanbul Boğazı'nın ve Marmara Denizi'nin Asya yakasında yer alan

ve giderek Anadolu'ya doğru yayılan kenar mahalleleri oluşturan Üsküdar (Scutari, Khrysopolis) ile Kadıköy (Khalkedon). Bu doğal bölümlenme Bizans döneminde ortaya çıktı ve Osmanlı döneminde de sürdü. Sadrazamların çıkardığı birçok ferman şu sözlerle başlar: "İstanbul, Galata ve Üsküdar kadılarına buyrulmuştur ki..." Yerleşme alanı üç büyük merkezle sınırlı değildir. Surların dışında Marmara Denizi ve Haliç boyunca İstanbul Boğazı'nın her iki yakasında, kentin iktisadi etkinliklerini ayakta tutan zanaatçıların, denizcilerin, balıkçıların, çiftçilerin yaşadığı köyler bulunuyordu. XIV. Louis'nin isteği üzerine İstanbul'a gelen bitkibilimci Tournefort "limanın dışındaki bütün kenar mahalleleri İstanbul'un dışında sayanların düşüncesine katılmıyorum" demiştir.

Her ikisi de yedi tepe üzerinde kurulmuş olması nedeniyle, İstanbul, bazen Roma ile karşılaştırılır. Ne var ki, Sultanahmet Camii'nden Edirnekapi'ya kadar uzanan büyük camilerin büyük kubbe ve minare dizisi, Roma kentiyle hiçbir benzerlik taşımamaktadır. Buna karşılık, İstanbul, Üsküdar ile Haydarpaşa arasındaki Salacak burnundan ya da İstanbul Boğazı'na ve Haliç'e egemen güzel manzaralı Cihangir'den bakıldığında çok daha geniş bir panoramayı kapsayan olağanüstü çekici bir kenttir. Galata-Pera'nın yüksek kesimindeki, Cenevizlilerden kalma Galata Kulesi, uzun süre, gözle hemen seçilen bir yer olarak kaldı. Günümüzde, hiç de sevimli olmayan yüksek yapılar, kentin her yanından Galata Kulesi'ni görme olanağını ortadan kaldırmakta ve kule Pera-Beyoğlu'na doğru yükselen yamaçları kaplayan, gene pek sevimli olduğu söylenemeyecek ev katmanları arasında yükselmektedir.

Gemiler durgun deniz kollarına sığmıyorlarsa da, mal indirip yükleme sorunlar yaratıyor, –liman bulunmadığından– insanların günlük etkinlikleri yavaşlıyordu. Bu sorunları ortadan kaldırmak için, çok erken dönemlerden başlayarak, Galata ile Eminönü arasında kayıkla ulaşım sağlayan insanlar ortaya çıktı; bazı dönemlerde bu insanlar, peramcılar (peram adı verilen kayıklarından ötürü bu adla anıldılar) loncasını oluşturdular. Yakın zamanlara kadar peramlar çalışıyor ve Venedik'in *trag-*

hetti'lerini anımsatıyorlardı; mal taşıyan mavnalar limanın merdivenleriyle biraz açıkta demirlemiş yük gemileri arasında gidiyorlardı.

Adlar ve efsaneler

Karadeniz'den Marmara'ya ve Ege'ye geçiş, büyük olasılıkla Antikçağ'ın en eski dönemlerinden bu yana bilinmektedir; ama bu geçişi yapan halkları kesin biçimde belirlemek güçtür. Boğaz üzerine söylenen efsaneler konuya ilişkin pek bilgi vermemektedir. İstanbul Boğazı'nın Batı dillerindeki adı Bosporos,* yasal kocası Hera'nın kıskançlığından kurtarmak için sevgilisi Zeus tarafından düveye dönüştürülen rahibe Io'nun serüvenini anımsatmaktadır. İon Denizi'ni (adını Io'ya borçludur), sonra da o tarihten beri adı "İnek Boğazı" ya da "Öküz Boğazı" olarak anılan Bosporos'u yüzerek geçen Io, Mısır'a ulaştı. Başka bir efsaneye göreyse, Argo adlı gemiyle Altın Postu aramaya çıkan Argonotlar, efsanevi ülke Kolkhis'e –bugün Gürcistan– vardılar (Avrupalılar için Eldorado ne ise Eski Yunanlılar için de burası aynı şeydi).

Üçüncü binyıldan başlayarak halklar, şiddetli akıntılarına karşın Avrupa ile Asya arasında en çabuk geçişi sağlayan İstanbul Boğazı'nı her iki yönde de aşmaya başladılar. İnsanlar, büyük olasılıkla saldırılardan ve yağmalardan korunmak için kıyının yakınlarına, tepelerin ardına yerleşmişlerdi. İkinci bin yıl boyunca göçler çoğaldı. İstanbul kentine ilk yerleşim işte bu dönemde, Haliç'in bitiminde, Semistra adı verilen bir yerde –Alibeyköy ile Kâğıthane² kıyıları arası– ortaya çıktı. Semistra'da yaşayanların, daha sonraları, bugün Topkapı Sarayı'nın bulunduğu tepeye yerleşmek için güneydoğuya, Haliç'in ağzına doğru kaydığı sanılır: Genç Plinius'a³ göre, İ.Ö. 9. yüzyıldan başlayarak burada Lygos adlı bir kent (belki de halkı, Trakya'dan gelme bir kabilenin üyeleri idi) vardı.

Asıl kent Byzantion'un kökeni de pek bilinmez. Ne var ki,

(*) İstanbul Boğazı'nın ilköğardaki adı – ç.n.

2 Antikçağda, Alibeyköy'e Kydasos, Kâğıthane'ye Barbizes adı veriliyordu.

3 111'e doğru Bithynia valisi oldu.

kentin karanlık geçmişini kendilerine göre yücelten efsaneler de eksik değildir. Bu anlatılardan biri kafalara o kadar yerleşmiştir ki hemen hemen tarihsel bir statü kazanmıştır. Her ne kadar kentin o günlerdeki durumuna ilişkin hiçbir arkeolojik bulgu ele geçirilememişse de, efsanede yer yer bazı gerçeklik kırıntılarına rastlanmaktadır. Efsaneye göre site, İ.Ö. 686-675 yılları arasında Megara'dan gelen Yunanlı kolonlar tarafından kurulmuştur. Strabon'a göre söz konusu kolonlar, bir Delphoi kâhininin sözlerine uyarak (ama kâhinin sözlerini pek doğru yorumlayamadıkları sanılır) Boğaz'ın Asya yakasına, Feni-kelilerin Khalkedon (Kadıköy) kolonisine yerleştiler. Kısa süre sonra içine düştükleri yanlış anladılar, Lygos ve Haliç sitelerini kendileri için çok elverişli bulup, burada oturmaya karar vererek İ.Ö. 658 ya da 657'de Byzantion adı verilen bir site (sitenin adı, şefleri Byzas'ın adından gelmekteydi) kurdular. Argoslu* kolonların buraya daha sonra geldikleri ve Tanrıça Hera kültünü getirdikleri sanılmaktadır.

İstanbul'un fethinden (1453) sonra Osmanlı vakanüvislerinin ortaya attığı başka bir efsaneye göre kenti Yanko bin Medyan kurdu. Tarihçi Stephanos Yerasimos'un** şu sözlerle kanıtladığı gibi bu efsane büyük olasılıkla düş ürünüdür: "Osmanlı efsanesinde, kentin kurucusu Yanko bin Madyan'ı zaman içinde Byzas ve Constaninus izler; ikinci Osmanlı padişahı Orhan'ın oğlu Süleyman Paşa'nın İ.S. 14. yüzyılda Kyzikos'da (Kapıdağı yarımadası) anıtsal yapıtlarını (özellikle de bir saray) gördüğü ilk kentin kurucusu, Süleyman'ın*** ardıllarından biri olmalıdır; Süleyman Paşa, Osmanlıların Trakya'ya girmesini, daha sonra da Balkanlar'ı ve Konstantinopolis'i ele geçirmesini sağlayan kişidir; ayrıca, Kyzikos'taki anıtlardan getirilen gereçlerin Ayasofya bazilikasının yapımında kullanıldığını da ekleyelim (hatta Hristiyan vakanüvisler söz konusu ka-

(*) Yunanistan'da, Peloponisos bölgesinde, ilkçağdan bu yana varlığını sürdüren kent – ç.n.

(**) Türk araştırmacı yazar (doğ. İstanbul 1942) – ç.n.

(***) İbranilerin üçüncü kralı (İ.Ö. 10. yüzyıl). Zenginliğiyle ve yaptırdığı görkemli yapılarla ünlüdür – ç.n.

lıntıların bir kentin yapımında kullanıldığından bile söz ederler). 1.Ö. 11. yüzyılda kurulan Nikomedeia,* sonraları toprak altında kalmış, daha sonra Kral Byzos/Byzas (Bizans adı buradan gelmektedir) tarafından yeniden yapılmış, en sonunda da Constantinus döneminde genişletilmiş olmalı.

“Bu verilerden yola çıkan Osmanlı vakanüvisi Ahmet Bican Yazıcızade,** 1453'ten kısa süre sonra yazdığı *Dürr-i Meknun* adlı kitabında Ayasofya'nın yapımından ve Yanko bin Medyan'ın kenti kurmasından söz eder: Yanko bin Medyan adı, Arap harfleriyle yazılmış metindeki Nikomedya'nın yanlışlıkla Yankomedya okunmasından başka bir şey değildir; buradan yola çıkılarak Süleyman-Yanko bin Medyan-Byzas-Constantinus sırası oluşturulmuş ve kentin tarihine sıkı sıkıya bağlı bir imparatorluk erkinin yasal sahibi Fatih Sultan Mehmet de –mantıksal olarak– bunların devamı sayılmıştır.”⁴

Bir yer konusundaki efsaneler, çoğunlukla, kentin kendisini ele geçirenlerde ve işgal edenlerde uyandırdığı aşırı istek doğrultusunda gelişir. Söz gelimi, Ayasofya adlı büyük kilisenin yapımına ilişkin efsaneyi buna örnek verebiliriz: Efsane, Ayasofya'nın yapımını II. Constantius'a mal eder, oysa gerçekte Ayasofya'yı yaptıran Constantius'un oğlu II. Constans'tır. Ayasofya, tıpkı Konstantinopolis'teki öbür birçok harika yapı gibi birçok düş ürünü anlatının yeşermesine yol açmış, bunları da Osmanlı vakanüvisleri yeniden ele almışlardır: Yazıcızade *Dürr-i Meknun*⁵ adlı yapıtında; Ayasofya'nın yapım öyküsünü Yunanca'dan Türkçe'ye *Tarih-i Ayasofya* adıyla çeviren Yu-

(**) Bugün Izmit – ç.n.

(***) 15. yüzyılın ilk yarısında yaşamış Türk mutasavvıf ve yazar – ç.n.

4 “La Fondation de Constantinople et de Saint-Sophie”, *Les Traditions Turques*; Fransız Anadolu İncelemeleri Enstitüsü, c. XXXI, İstanbul-Paris 1990, ve “Enquête sur un héros: Yanko bin Madyan, le fondateur mytique de Constantinople”, *Mélanges Louis Bazin*, Varia Turcica XIX IFEA, İstanbul, 1992, s.213-217.

5 *Dürr-i Meknun* (“Gizli İnci”) dünyayı ve zamanların sonunu betimlemektedir. Yapıtta, Konstantinopolis ve Ayasofya'ya ilişkin Türk efsanesinin başlangıcı anlatılmaktadır; aynı efsaneyi 1467-1468'de Oruç Bey ve daha sonra da yukarıda sayılan öbür yazarlar yeniden ele almışlardır.

suf bin Musa ve bunun bir Farsça uyarlamasını yapan (1480) Şems-üddin Harabati'nin kitabında.

Tarihteki ilk olaylar

Byzantion, gerçek anlamda tarih sahnesine 5. yüzyılda çıktı. Yakındoğu'dan ya da Doğu Avrupa'dan gelerek İstanbul Boğazı'nı aşan halkların saldırılarına açık olan kent, bu döneme dek bağımsızlığını korumayı başardı ve gene aynı dönemde Karadeniz ülkeleriyle Ege Denizi ülkeleri arasındaki ticarete önemli rol oynadı. Yunan emperyalizminden yararlandı. I. Büyük Dara (522-486) Pers İmparatorluğu'nu batıya doğru genişletince, otoritesini bu topraklara da zorla kabul ettirdi; ne var ki ele geçirdiği ülkeler Pers İmparatorluğu'nun boyunduruğundan kurtulmaya çalışmadılar, tam tersine içinde bulundukları durumdan yararlandılar. I. Dara Marathon'da (490), oğlu Kserkses Salamis (480) ve Plataia'da (479) Atinalılara yenilince, Byzantion yeniden bağımsızlığa kavuştu. 478-475 arasındaki kısa dönemde Sparta Kralı Pausanias'ın eline geçti; ne var ki Pausanias'ın kazandığı başarılar Byzantion'un yeni istilalara uğramasını engelleyemedi (Byzantion kentini koruyan ilk surları bu hükümdarın yaptırdığı sanılır).

Bundan böyle Byzantion'un kaderi artık Yunanistan'daki, Makedonya'daki, Trakya'daki birçok çatışmaya ve özellikle de 5. yüzyılın sonlarında Atinalılarla Spartalıları karşı karşıya getiren Peloponisos Savaşı'na bağlandı. Kent, 439'a doğru Atina'nın koruyuculuğunu kabul ettikten sonra, 411'de Sparta'nın yanında yer aldı; iki yıl sonraysa Atinalılar kenti ele geçirerek Boğaz'a egemen oldular. Korinthos savaşı sırasında, Spartalıları karşı Atinalıları desteklediler (390-389). Bunun üzerine, Atinalıların Ege ile Karadeniz arasında kurduğu ticaret ağında (bu ağ Atinalı bankacı Pasion'un denetimindeydi) önemli bir yer edindi ve Elenciliğin bütün biçimlerinin (dil, dini kültler, sanat) gelişmesine katkıda bulundu. Toplumsal Savaş (357-355) sırasında, Byzantion, Atinalılara karşı savaştı ve bağımsızlığını elde etti (355). Makedonya Kralı II. Philippos Byzantion'u kuşat-

tığında (340), Atina donanmasının yardıma gelmesi nedeniyle kuşatmayı kaldırdı. Dört yıl sonra, Büyük İskender, bu kentte, Trakya'dan Küçük Asya'ya geçti. Kent, art arda tahta çıkanlar arasındaki mücadelelere sahne olmasına ve Makedonya'ya egemen olan Lysimakhos'un ölümüne kadar (281) gücünü Tesalya, Trakya ve Küçük Asya'ya yaymasına karşın, İskender'in ölümünden sonra bile tam bağımsızlığını korumayı başardı.

279'da, Galya'dan yola çıkan Galyalı halklar Tuna boyunca ilerledikten sonra Makedonya'ya, sonra da Tesalya'ya girdiler. Galyalılar Byzantion'u kuşattılar (ama ele geçiremediler: Çünkü kentin başındakiler onlara haraç ödediler), Boğazı aştılar ve Ankyra bölgesine –günümüzdeki Ankara– kadar geldiler (bu bölgede Galatlar⁶ adıyla tanınıyorlardı). Galyalıların istilası Batı Küçük Asya'daki siyasal karışıklığı artırdı; bu bölgede, Pontos, Bithynia ve Bergama kralları –birbirleriyle şiddetli savaşlar yaptıktan sonra– Suriye kralı I. Antiokhos Soter'e karşı birleştiler. Byzantion önceleri özenle tarafsızlığını koruduysa da 276'da Herakleia ve Khalkedon sitelerinin oluşturduğu birliğe katıldı.

Daha sonraki yirmi-otuz yılda, kent belli bir refaha kavuştu. Stratejik konumundan güç alan kent, geçiş parası hakkı elde ederek Boğaz'daki deniz ulaşımını denetledi; ama bu durum komşularıyla, özellikle de Bithynia kralı Prusias, Bergama kralı I. Attalos ve Rodoslularla birçok kez savaşmasına neden oldu. 220'de Byzantionlular yenildiler, iyice güçsüz düştüler; ama, bir süre Küçük Asya'ya egemen olan Selefkilerin kralı III. Antiokhos'a (223-187)⁷ karşı bağımsızlıklarını korudular. Selefki orduları Yunanlıların yardıma çağırdıkları Romalılara uzun süre dayanamadı. 188'de imzalanan Apameia antlaşması Selefki-

6 I.Ö. 278 yılında daha sonraları Galatie diye adlandırılan Ankyra (Ankara) bölgesinde yerleşen Galatlar, Aziz Paul'un kendilerine adadığı mektupla ünlüdürler. Ankyra'yı daha sonra başkentleri yaran Tectosageler de onların boylarından biridir. Yunanlılara ve Frigyalılara karışarak, yavaş yavaş özlərini yitirmişlerdir.

7 Büyük İskender'in komutanlarından I. Seleukos'un kurduğu Selefkiler sülalesi, I.Ö. 4. yüzyıldan I.Ö. 1. yüzyıla kadar Suriye ile çevresindeki topraklara (Küçük Asya, Mezopotamya, İran) egemen oldu. III. Büyük Antiokhos döneminde yenilikler yapan Selefkiler, daha sonra tam bir çöküş dönemine girdiler.

lerin bozguna uğradığını ve Makedonya ile Yunanistan'ın tek bir eyalete indirgendiğini belgeledi. Roma, egemenliğini yavaş yavaş Doğu Akdeniz'e yaydı. Bergama kralı III. Attalos ölünce (126) krallığını Romalılara bıraktı. Pontos kralı VI. Büyük Mithridates Eupator üç kez yenilgiye uğrayarak (88-85, 83-81, 74-66) Pompeius'un Küçük Asya'yı almasına engel olamadı.

İşte Byzantion, Roma imparatoru Trajanus zamanında Genç Plinius'un Bithynia valisi olduğu bu dönemde, Bithynia'nın Asya eyaletine katıldı. Antikçağ Byzantionu'nun tarihi İ.S. 196'da sona erdi. İ.S. 196'da, askerlerince imparator ilan edilen Septimius Severus, rakibi Pescennius Niger⁸ ile ittifak kuran kent halkını cezalandırmak için gerçekleştirdiği üç yıllık bir kuşatmadan sonra kenti yakıp yıktı: Surlar yerle bir edildi, kenti savunanlar öldürüldü. Site olma hakkını yitiren Byzantion, Perintos'a (bugün Marmara Ereğli'si) bağlandı.

Konstantinopolis'e doğru

Bu döneme kadar, şu ya da bu komploya, ittifaka katılması ve bazen de bir hükümdarın, bir generalin, hatta muzaffer bir serüvincinin buyruğuna girmesine yol açan bir bozguna uğraması nedeniyle Byzantion'un adına kroniklerde rastlıyoruz. Kent –her ne kadar ticaret sayesinde ayakta durduysa da– Doğu Akdeniz'in başlıca ekonomik merkezlerinden biri değildi; çünkü mallar, bu kentten sadece transit geçiriliyordu. Bu dönemde iktidar büyük olasılıkla satıcıların, tüccarların ya da armatörlerin elindeydi. Büyük bölümü kesinlikle Rum olan nüfus, ileride Osmanlı padişahlarının Topkapı Sarayını yaptıracığı Akropolis'te yoğunlaşmıştı; halk, Yunanistan'da yaygın olanlara (Artemis, Aphrodite, Helios, Poseidon) benzeyen ibadetleri uyguluyordu. Ne var ki ne tapınaklarından ne de Antikçağ Yunan sitelerinin başka niteleyici yapılarından günümüze bir şey kalmıştır.

8 Bu Romalı komutan 193 yılında valisi olduğu Suriye bölgesinin lejyonerleri tarafından imparator ilan edildi. Septimius Severus Pescennius Niger'i İznik'te mağlup etti.

Işın tuhafı, Bizanslılar, çoğunlukla, hep yenilenlerin safında yer aldılar. Zaten 196'da uğradıkları yıkımın nedeni de budur. Bununla birlikte kent, –gene kendisini yıkanların çabalarıyla– yıkıntılarını onarmakta gecikmedi; Septimius Severus (193-211), kentin bulunduğu yerin büyüüne kapılan oğlu Marcus Aurelius Antoninus Bassianus'un (daha sonra Caracalla adıyla imparator oldu) ısrarları üzerine kenti genişletti ve kente oğlunun onuruna Augusta Antonina adını verdi. Yeni sitede tapınaklar, Zeuxippe adı verilen hamamlar, bir agora (Tetrastoon), Hipodrom, kenarlarında kemerler bulunan büyük bir yol (daha sonra Konstantinopolis'in başlıca ana yolu olan Mese cadde-sinin ilk biçimi) yapıldı. Karşı yakada, Haliç'in kuzey kıyısında, küçük bir tabya çevresinde kümelenmiş ve üst yanında bir incirağacı ormanı bulunan küçük bir yerleşim alanı vardı: Sycae. Burada birçok tapınak kuruldu; 2. yüzyılın sonlarından başlayarak Hristiyanlık gelişince, bu tapınaklar yavaş yavaş kiliseye dönüştürüldü.

Roma İmparatorluğu'nun en parlak döneminde (1.-2. yüzyıl) Bizans, Roma'nın ele geçirdiği geniş topraklarından pek az çıkar sağladı ve Küçük Asya'yı etkileyen refahın uzağında kaldı. En ünlü, en zengin, en çok anıtlarla donanan kentler Küçük Asya'daydı: Efes, Bergama, Afrodisias, Milet, Hierapolis, Büyük Termessos, Attaleia (Antalya; Hadrianus çok severdi), Perge, Aspendos, Side, hatta –Augustus'un ziyaret ettiği, bir Augustus ve Roma tapınağının yapıldığı [Augustus'un vasiyetinin metni bu tapınağın duvarlarına kazınmıştı]– Ankyra (Ankara). Hristiyanlık da ilk olarak burada yayılmaya başladı: Aziz Paulus, Efeslilerle, Galatlarla, Tesalyalılarla konuştu; Aziz Petrus, Kappadokia'yı, Pontos'u, Bithynia'yı, sonra Makedonya'yı dolaştı; Aziz Yuhanna Efes'te kaldı. 2. yüzyılın başında, Küçük Asya'nın birçok bölgesinde, özellikle de Bithynia'da, Pontos'da Hristiyan cemaatleri doğdu ve genişledi. Ne İmparator Trajanus ne de yerine geçen Hadrianus ya da Antoninus, Hristiyanlara düşmanca davrandı; buna karşılık, Antiokheia (Antakya) piskoposu Ignatius ve Smyrna (İzmir) piskoposu Polycarpus Asya'da Hristiyanlık uğruna ölen ilk kişilerdi.

Bu sıralarda Bizans küçük bir taşra kenti gibiydi. Bununla birlikte Romalılar Bizans'ı bütünüyle önemsiz saymıyorlardı: Çünkü, halkının su gereksinimini karşılamak için, büyük bir olasılıkla Hadrianus'un buyruğuyla, kentte bir su kemeri yaptırdılar (İmparator Valens'in yaptırdığı sukemerinden* önce). Bugün Hipodrom yakınında bulunan ve yeraltı sarnıçlarındaa** son bulan su yolları sisteminin de Hadrianus su kemerinin bir parçası olup olmadığı bilinmemektedir. Trakya ve Küçük Asya'ya kadar ilerleyen Gotların olası saldırılarından kenti korumak için, Septimius Severus'un yıktığı surların yerine, 250-260'a doğru yeni surlar yapıldı.

284'te imparator ilan edilen Diocletianus, bu denli geniş bir imparatorluğu tek başına yönetemeyeceğini düşünerek, imparatorluğu iki parçaya böldü; Batı Roma İmparatorluğu (yönetimini, 286'da Augustus ilan edilen Maximianus'a verdi) ve Doğu Roma İmparatorluğu (Nicomedeia'yı başkent yaparak kendisi yönetti.) 293'te, iki imparatora yardımcı olarak iki de caesar eklendi ve böylece "dörtlü yönetim (tetrarşi)" ortaya çıktı; 305'te Diocletianus ve Maximianus'un tahttan feragat etmesinden sonra, bu örgütleniş biçimi 313'e kadar bir dizi karışıklık yaşadı. Bu tarihte, yönetimde yalnızca iki imparator kaldı: Kısa süre önce din özgürlüğü getirerek Hristiyan Kilisesini tanıyan, Milano fermanını ilan eden Constantinus ve Licinius. Ertesi yıl, Constantinus, Licinius ile anlaşmazlığa düştü: Licinius Hadrianopolis (bugünkü Edirne) yakınlarında yenilerek Yunanistan ile Makedonya'yı bırakmak zorunda kaldı. On yıl sonra, Licinius, 18 Eylül 324'te Khrysopolis'te (Üsküdar) gene yenildi ve öldürüldü. Constantinus artık tek başına imparatordu.

Constantinus, giriştiği askerî sefer sonucunda Bizans'ı ele geçirdi ve Bizans'ın konumunun önemini hemen kavradı: Kavimler göçüyle gelen halkların Orta Avrupa'da ve Perslerin Asya'da imparatorluğa yönelik tehditlerinin açıkça ortaya çıktığı sırada, –kentin konumu hem Balkan ve Tuna bölgelerine, hem de

(*) Bozdoğan kemeri ya da Valens kemeri adıyla tanınır – ç.n.

(**) Sultanahmet'teki Yerebatan Sarayı ya da Bazilika Sarnıcı adıyla bilinen sarnıç – ç.n.

doğuda Asya'ya müdahale olanağı verdiğiinden— kent, stratejik açıdan önemliydi; kentin iktisadi açıdan da çok önemli bir kozu vardı: Yiyecek ambarı bölgelere, özellikle de imparatorluğun buğday ambarı olan Mısır'a yakın olması. Son olarak da, imparatorluğun yenilenmesi gerektiğine ve Roma'nın bir başkentte bulunması gereken niteliklerden yoksun olduğuna inanan birinin kafasında yarattığı siyasal motivasyonlar ve bunlara eklenen kültürel nedenler: Doğu'nun büyük düşünce merkezlerine yakın olan Bizans, devlet yönetiminde uzman kişileri çok daha kolay bulabilirdi. İmparator bir süre Serdica (bugünkü Sofya), Thessaloniki (bugünkü Selânik), Khalkedon (bugünkü Kadıköy) ve Nikomedeia arasında kararsız kaldıktan sonra Bizans'ı başkent olarak seçti.

Bir Doğu Hristiyan İmparatorluğu'nun Genç Başkenti (4.-5. yüzyıl)

Hristiyan inancını benimsemek isteyenler, o günden başlayarak, hiçbir kaygı duymadan, hiçbir biçimde rahatsız edilmeden, serbestçe ve gerçek anlamda Hristiyanlığı uyguladılar. Hristiyanlara ibadetlerini yapabilmeleri için en eksiksiz, en mutlak özgürlüğü verdiğimizizi Siz Ekselansları'na (Nikomedeia valisi...) bildirmeyi uygun gördük. Ve bu özgürlüğü Hristiyanlara verdiğimizize göre, Siz Ekselansları açıkça bilmelidir ki, ülkemizin barış ve sükûn içinde olabilmesi için, başka dinleri kabul edenler de geleneklerini ve inançlarını bütünüyle ve eksiksiz uygulama ve seçtikleri tanrılara özgürce ibadet etme hakkına sahiptirler.

– Milano Fermanı,¹ 313

Constantinus, Kasım 324'te Bizans'ı başkent yapmaya karar verdi. İmparatorluk kurumlarının yer değiştirmesi, devlet yönetiminde reformların uygulamaya konması, Hristiyan Kilisesi'nin imparatora destek vermesi, son olarak da imparatorluğun batı ve doğu bölümlerinin yeniden birleştirilmesi –geçici olarak–,

1 Lactance, *De Mortibus Persecutorum*, 48,4-8; Eusèbe, *Historica Ecclesiastica* X, 5, 6-9.

*Constantinus Konstantinopolis kentini sunuyor,
Ayasofya mozaiklerinden bir ayrıntı.*

Roma dünyasını yeni temellere oturtmayı, onu yeni bir merkez çevresinde toplamayı amaçlayan bir siyasetin tutarlılığını dile getirmektedir: Çünkü, Antikçağ Roma'sı ve pagan Roma gerilemektedir ve onun yerine, imparatorluğa yeni bir canlılık katacak bir "Yeni Roma", *Nea Roma* getirmek gerekmektedir.

Roma'nın gerilemesi bundan sonra

da durmadı. 3. yüzyılın sonunda, imparatorluk Atlas Okyanusu kıyılarından Yakındoğu'ya kadar uzanıyordu. Ne var ki Kavimler Göçü'yle gelen halkların baskısı birçok sınırdan duyulmaya başlanmıştı: Aşağı Ren'in sağ kıyısındaki bütün topraklar Alemanilere (batıya doğru ilerleyişleri gene de durmamıştı), Burgundlara, Franklara bırakılmıştı. Tuna'nın yukarı çıkışı kıyılarında, Romalılar Vandallara karşı direndiler; Tuna'nın biraz daha aşağı kesiminde, Gotları durdurmakta güçlük çektiler: Gotlar Daçya'yı (bugünkü Romanya) ve Karadeniz'in kuzey kıyılarının bir bölümünü ele geçirdiler, İstanbul ve Çanakale boğazlarından geçerek Ege kıyılarına deniz seferleri düzenlediler. Daha kuzeyde, Slavlar ve Alenler, Don, Hazar Denizi ve Dinyeper arasındaki toprakları ellerinde tutuyorlardı. Uzak Moğolistan ülkesinden gelen Hunlar, 4. yüzyılın ortasında Avrupa'ya ulaştılar ve Alenlerle Gotları topraklarından sürdüler. 376'da Gotlar Tuna'yı aştılar ve İmparator Valens'ten, federe unvanıyla Roma İmparatorluğu'na yerleşme hakkını elde ettiler; bazı Gotlar, 382'den başlayarak Roma ordusunda görev aldılar. 5. yüzyılın başında Vizigotlar İtalya'ya ulaştılar, Ro-

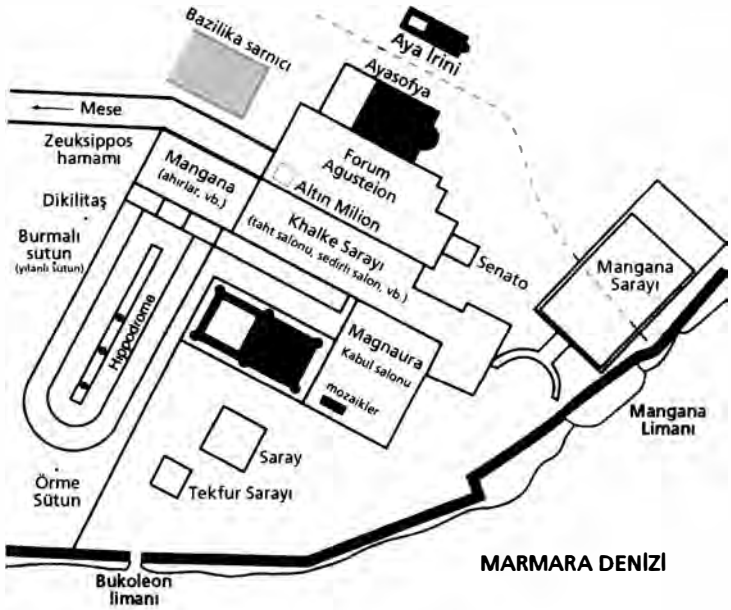
ma'yı tehdit ettiler, sonra Güney Galya'ya ve İspanya'ya geçerek krallıklarını kurdular. Kuzey Afrika, 430'da Vandallarca istila edildi. Buna karşılık, Mısır, Filistin, Suriye, Küçük Asya – Perslerin ve Ermenilerin fetihler yapma açlıklarına karşın– ciddi tehlikelerle karşılaşmadı.

Bütün bu dönem boyunca Bizans, tehdit altındaki bölgelerden uzak olmamakla birlikte, büyük istila eksenlerinin dışında kaldı. Constantinus'un yaptığı seçim doğru çıkmıştı.

Constantinus'un kenti

Mayıs 330'da "Yeni Roma" parlak törenlerle açıldı. Bazı vak nüvislere göre törenler kırk gün sürdü. Törenler Mese² Caddesi'nden başlayarak, ortasında somaki taştan büyük bir sütun (328'de dikilen, günümüzdeki Çemberlitaş; sütunun bu adla anılmasının nedeni, belli yüksekliklerde, demir çemberlerle çevrili olmasındandır; sütunun tepesinde, imparatoru güneş tanrısı kılığında gösteren bir heykel vardı) bulunan çember biçimindeki geniş bir alanı kapsayarak Constantinus forumuna kadar uzanıyordu. Daha sonra kente isim verme töreni yapılmıştı: büyük olasılıkla bu tören, Hristiyan geleneklerinden çok pagan geleneklerine yakın olmuştu: bu törenle kent, kurucusu Constantinus'un onuruna Konstantinopolis adını aldı.

İmparator Constantinus (324-337), yeni imparatorluk başkentinin yeniden inşası için büyük olanaklar seferber etti. Bu seferberliğin masraflarını karşılayabilmek için tapınakların hazinelerine ve rakiplerinin mallarına el koydu, olağanüstü vergiler topladı. Kavimler Göçü'yle gelenlerle yaptığı savaşlar sırasında ele geçirdiği tutsaklar yapılan işin dev boyutları karşısında yetersiz kaldığından, topladığı bu paralarla binlerce işçi tutma olanağı buldu. Eski surlar yıkıldı, yerine, biraz daha batıda, çok daha geniş yeni surlar yapıldı. Constantinus, kucak dolu su para harcayarak anıtsal bir kemerle –Milion ya da Milliarum Aureum– açılan en geniş anayolu –Mese– daha da uzattı. Bu eksene dikey olarak, kimileri Haliç'e, kimileri Marmara'ya doğ-

Büyük Saray semtinin planı.

ru uzanan sokaklar düzenletti. Meydanları genişletti ve kısa süre içinde kent, Roma İmparatorluğu'nun en güzel yerlerinden getirilen heykellerle bezendi.

Yönetim hizmetleri "Eski Roma"dan "Yeni Roma"ya taşındığından, tümü de yepyeni olan yapılar ve kamu yapıları, sivil ve dinî yapılar, Roma'nın ileri gelenlerini (özellikle senatörler) konuk etti. Kiliseler (özellikle de Ayasofya) ortaya çıktı. Bir olasılıkla yapımı daha önceki yıllara dayanan Aya İrini Kilisesi güzelleştirildi ve birinci Ayasofya yapıncaya kadar kentin en önemli kilisesi oldu. Başlangıçta *Hagia Sophia*'yı,* Constantin'ün oğlu, daha sonra imparatorluk tahtına çıkan II. Cons-

(*) "Kutsal Bilgelik" anlamında Yunanca ad. Oysa Türkçe kaynaklarda bu kilisenin önce "Megali Eklesia" ("Büyük Kilise") adıyla, daha sonra "Kutsal Bilgelik" anlamına gelen "Hagia Sophia" ya da Türkçeleştirilmiş biçimiyle Ayasofya adıyla anıldığı yazılmaktadır – ç.n.

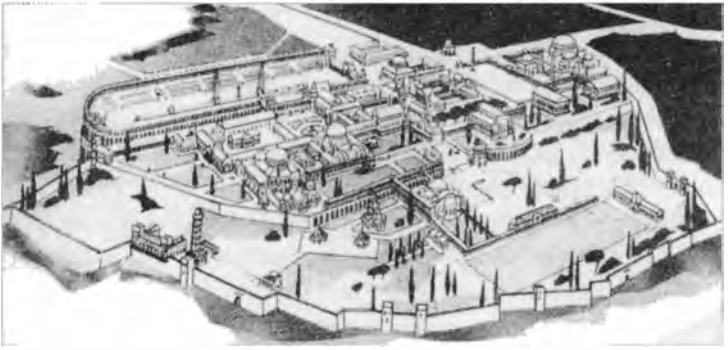
tantius (337-361) büyüttü; 360'dan başlayarak Byzantion'un "Büyük Kilise"si, başka bir deyişle piskoposluk kilisesi oldu. II. Constantinus babasının kentleşme etkinliklerini sürdürdü, kenti hamamlar, revaklar ve çeşmelerle donatırken; I. Theodosius da (375-395) Forum Tauri'ye bir sütun diktirdi ve Altın Kapı'yı (Khrysai Pyle, Porta Aurea) yaptırdı.

Bugün Sultanahmet Camii'nin bulunduğu yerdeki imparatorluk sarayı (ya da Büyük Saray) Constantius zamanında bitirildi. 4. yüzyılın sonlarında, imparator ve ailesi bu sarayda oturdu; ayrıca burası, yönetimin de merkeziydi. Birçok büyük yapıyı kapsıyordu: Constantinus'un yaptırdığı, daha sonra birçok değişikliğe uğratılan ve İmparator'un özel yaşamına ayrılan Büyük Saray (Daphne adı verilen bu saray doğrudan Hipodrom'a bağlanıyordu); gene Constantinus döneminde yaptırılan Khalke,* Magnaura Sarayı ve ziyafet salonu, –tıpkı taht salonu gibi– kabul törenleri için yaptırılmış gösterişli bütünlendi.

Kentin merkezi, Septimius Severus Hipodromu'ydu (Osmanlı dönemindeki Atmeydanı). Söz konusu Hipodrom, Constantinus döneminde çok genişletildi. Burada halka açık büyük gösteriler (özellikle de imparatorun taç giyme töreni) yapıldı; o kadar ki, Septimius Severus Hipodromu, "halkın imparatorluk törenlerine katıldığı"³ ve "iktidarın yüceltildiği merkez" haline geldi. Büyük beğeniyle izlenen araba yarışları ve birçok başka eğlence burada yapılıyordu. Oyunlar ve yarışlar spor derneklerince düzenleniyordu. Spor dernekleri, hem atları, araba sürücülerini (auriga), hara ve ahırlarda çalışanları, hem de dövüşçüleri, sporcuları, Hipodrom'da çeşitli gösterilere katılan komedyenleri buluyordu. Bu dernekler –mecazi anlamda olduğu gibi gerçek anlamda da– hızla siyasal bir kimlik kazandı; söz konusu siyasal kimlik, hem derneklerin geldikleri toplumsal köken, hem de dernek üyelerinin yaşadığı semtler açısından farklılık gösteriyordu.

(*) Büyük Saray'ı Hipodrom'a bağlayan tunç kapı – ç.n.

3 Gilbert Dagron, *Naissance d'une Capital, Constantinople et ses Institutions* (Bir Başkent'in Doğuşu, Konstantinopolis ve Kurumları).

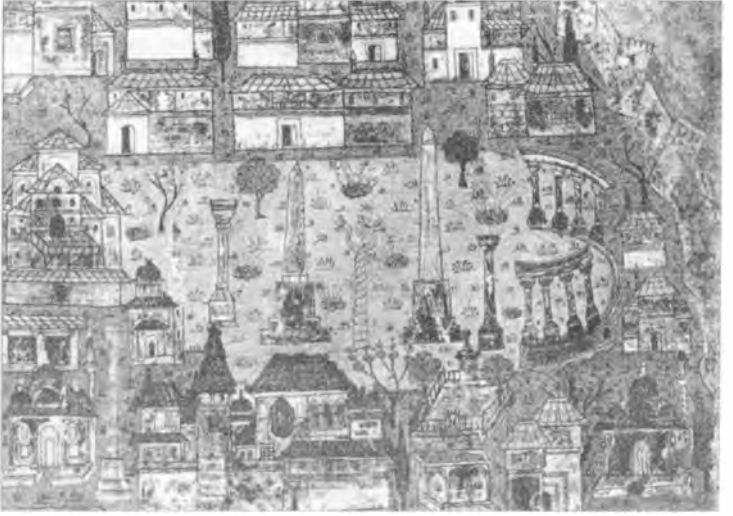
Konstantinopolis'in Büyük Sarayı (A. Vogt'a göre).

Başlangıçta, her biri ayrı bir renkle (kırmızı, yeşil, beyaz ve mavi) simgelenen dört “dernek” vardı. Daha sonra “dernek”lerin sayısı ikiye indi: mavileri ve beyazları bir araya toplayan, aristokrat semtlerini temsil eden ve ortodoks imparatorluğun liderliğinde olan “Maviler”; yeşilleri ve kırmızılıarı bir araya toplayan, halk semtlerini temsil eden ve sapkın mezhepli Tanrıbilimlere sıcak bakan imparatorların desteklediği “Yeşiller”. İmparatorlar, tahta çıktıklarında, bu iki “taraf”tan birinde yer alırdı ve böylece öbür “taraf” da otomatik olarak muhalefeti oluştururdu.

380’de Nazianzoslu Aziz Gregorios’un oluşumuna yol açtığı bu “taraf”lar 5. yüzyılda demos’lara, yani yönetim bölgelerine dönüştü.⁴ Demos’lar, yapım çalışmalarına, surların onarımına ve dışarıdan saldırı gelmesi durumunda kentin savunmasına katılarak kentsel ortaklığa hizmet ediyorlardı; ayrıca, imparatorluk yönetimine karşı halkı temsil ediyorlardı. Taraflardan birinin iktidara düşmanca tavır takınması ayaklanmalar çıkartabiliyordu: 5.-6. yüzyıllarda ve 7. yüzyılın başlarında, demos’lardaki karışıklıklar –ileride söz edeceğimiz gibi– çok ciddi ayaklanmalara yol açtı.

Hipodrom, kendisini kentten ayıran yüksek duvarlarla çevriliydi. Hipodrom’a *kathisma*’dan giriliyordu; *kathisma*’nın üs-

4 Ülke topraklarını yönetim bölgelerine ayıran demos sistemini, İ.Ö. 6. yüzyılda Atinalı Kleisthenes ortaya attı.

Osmanlı ressam Matrakçı'nın Hipodrom tablosu (16. yüzyıl).

... ve Batılı ressam Jean-Baptiste Hilaire'in 18. yüzyılda yaptığı Hipodrom tablosu.

tünde, bir *quadrigae*⁵ taşıyan bir kule bulunuyordu. Constantinus'un Burmalı Sütunu'nun ve I. Theodosius'un Dikilitaş'ının bulunduğu orta şerit, yani *spina*, arenayı boylamasına ikiye bölüyor, pistin her ucu bir sınır taşıyla belirleniyordu: Yarış arabaları, biri mavilerin, öbürü yeşillerin olan bu taşların çevresinden dönüş yaparlardı. Oyunların ve kutlamaların Hipodrom'da düzenlenmesine karar verme yetkisini elinde bulunduran imparator, doğrudan saraya bağlanan ve kırk basamak sırasıyla çevreden ayrılan geniş bir locada otururdu.

Binlerce işçinin çalıştığı şantiyeler sayesinde kentin hızla gelişmesi, Trakya'nın her yanından, Batı Küçük Asya'dan, İtalya'nın çeşitli bölgelerinden, Roma'dan gelen yeni bir nüfusu çekiyordu. 4. yüzyılın sonlarında, I. Theodosius döneminde, kentin nüfusu 100.000-150.000 kadardı. Constantinus, halkı kente çekmek için yerleşme ayrıcalıkları, vergi muafiyetleri tanıdı, bedava tahıl (insanların yiyebileceği tahıllar, özellikle de buğday) dağıttı ve besin sağlama sorunlarına sert çözümler getirdi. Örneğin buğday gereksinimini karşılamak için, 330 ya da 332'den başlayarak, Roma'ya giden Mısır'ın buğday üretimini Bizans'a yöneltti; Trakya'ya komşu iller, Küçük Asya, Kırım, hatta Suriye ya da Afrika illeri Bizans'ın bu sorununu çözmesine katkıda bulundular. Su gereksinimi, sarnıçlar, yakın bölgelerden su getiren borular ve bir su kemeriyle karşılandı. İmparator Valens (364-378), bugün bile ayakta olan büyük bir su kemeri yaptırarak su getiren sistemi geliştirdi. I. Theodosius, 396'da, kentin kuzeyinde bulunan Belgrad ormanındaki suyu kente getiren su borularını ve yeni bir su kemerini yaptırdı.

Roma'nın *praefectus urbis*'i model alınarak, bir kent praefectus'u* ya da eparkhos, 359'dan başlayarak Bizans'ın eski arkhon'larının yerini aldı. Eparkhos,** kent içinde, imparatorlardan sonra, en yüksek otoriteydi. Belediyenin şefi ve birinci senatör olan bu sivil yüksek devlet memurunun önemi, 5. yüzyılda art-

5 1204 yılında şehrin yağmalanması sırasında Venedikliler tarafından çalındı. Bugün onu Venedik'teki San Marco bazilikasının girişinin üzerinde görebiliriz.

(*) Vali – ç.n.

(**) Eski Yunan'da yargıç kral – ç.n.

tı. Atamayla göreve geliyordu ve işin ivediliği olduğundan doğrudan imparator tarafından görevden alınıyordu. Görevi, düzenlenen halk gösterileri sırasında kamu düzenini sağlamak, taşkınlıkları önlemektir. Suçluları cezalandırır, hem kentte, hem de kentin yüz mil uzaklığına kadar olan kesimde cinayet davalarına ve sivil yargıya bakardı. Kentin besin gereksinimlerinden –hem nitelik, hem nicelik açısından– sorumluydu, her tür vurgunculuğu, her tür mal istifçiliğini önlemeye çalışırdı; pazarları, ticareti, imalatçıların etkinliklerini, malları denetledi. Ürünler konusuyla ilgilenen praefectus, geceleri kentin güvenliğinden sorumlu praefectus ve müfettişler, eparkhos'a çeşitli uğraşlarında yardım ederdi.

Bizans Senatosu'na gelince, onun da Roma Senatosu'nunki-ne benzeyen ayrıcalıkları, tahsisatları, parasal avantajları vardı. Bizans Senatosu'na eparkhos başkanlık ediyordu; Senato, Augusteion Forumu'nun yanındaki bir sarayda toplanıyordu. Halkın ve ordunun yaptığı seçimi yasallaştırmak için her tahta çıkan imparatoru Senato'nun onaylaması zorunluydu; ayrıca imparator, temel sorunlarda, özellikle de dış siyasete ilişkin işlerde Senato'ya danışabilirdi. Senatörler çok çeşitli çevrelerden seçilirdi: saray çevresinden kişiler, hükümet görevlileri, yüksek rütbeli subaylar ve zenginleşmiş halktan kişiler (bunlar zaman içinde siyasal bir soylu sınıfı oluşturdular).

Böylece, 337'de Constantinus öldüğü sırada imparatorluğun başkenti, Akdeniz dünyasının en önemli siteleriyle boy ölçüşebilecek kadar büyük bir kent haline gelmişti. İmparator I. Theodosius'un ölümünden (Ocak 395) sonra, imparatorluk, siyasal açıdan paylaşılarak ikiye ayrıldı: biri Batı,⁶ öbürü Byzanti-on'u başkent haline getiren Doğu Roma İmparatorluğu.

Hükümdarlığın paylaşılması Latin dünyasının bütünlüğünü kuramsal olarak bozmadı. Aslında, ikiye ayrılan imparatorluğun her parçası kendi kaderini yaşadı: Germen kökenli halklar, Batı Roma İmparatorluğu üzerindeki baskılarını giderek artırdılar; oysa Doğu Roma İmparatorluğu bu tehlikeden uzak kal-

6 Batı Roma İmparatorluğu'nun başkenti Roma'ydı ve ilk imparatoru Honorius oldu (395-423).

dı. Bizans imparatorları, 476'da Roma'nın yıkılmasından sonra, tarihsel devamlılığı sürdürebilmek için, kendilerini tek yasal imparator olarak kabul ettiler. Daha sonraları, eski Roma İmparatorluğu'nun bütünlüğünü kendi yönetimleri altında yeniden sağlama düşünüyü kurdular. Bu siyasal anlayış, 6. yüzyılda I. Iustinianos'un Vandallar ve Ostrogotlarla yaptığı savaşlarda gerçek anlamını kazandı; daha sonra tahta çıkan imparatorların Kartaca ve Ravenna eksarhlıklarına (Batı'da, Bizans imparatorunu temsil eden iki büyük askerî ve siyasal yetkili) verdikleri önem bu siyasal anlayışla açıklanır.⁷

Muzaffer Hristiyanlık

Constantinus'tan başlayarak, Bizans imparatorlarının çoğu Hristiyandı. Bununla birlikte paganizm aniden yok olmadı. Bizans'taki pagan ibadetler (Rhea-Tişe, Helios, Zeuksippe) hemen yasaklanmadı; ne var ki I. Constantinus, tapınakların gelir kaynaklarını keserek ve hazinelerine el koyarak büyük tanrılara (Artemis, Apollon, Aphrodite) kısıtlamalar getiren bir siyaset izledi. Akropolis'teki pagan yapılara dokunmadıysa da, kent büyüdükçe birçok kilise yaptırarak (Aya İrini ve 337'de ölünce gömüldüğü [cesedi daha sonra, 359'da, Hagios Akakios'a taşındı] Hagioi Apostoloi [Havariler Kilisesi], Hagios Mokios, Hagios Menas, Hagios Mikhael, Arhangelos Agathonikos, İsa Kilisesi) Hristiyanlığı kabul ettiğini somut biçimde ortaya koydu. II. Constans da Hristiyanlığı destekledi ve her ne kadar pagan pagan kültlere kısıtlamalar getirdiyse de onları yasaklamaktan kaçındı.

Tahta çıkar çıkmaz Hristiyanlığı yadsıyan (bu nedenle Hristiyanlar ona Dönek Julianos takma adını verdiler) Julianos döneminde (361-363) paganlığı geri getirmek için son girişimler yapıldı: İnancı bir pagan olan ve Hristiyanlığa karşı *Adversus*

7 Eksarhlık, Doğu Roma İmparatorluğu'nda, 6. yüzyılın sonlarından başlayarak, imparatorluğun batısında kurulmuş ve bir çeşit kral vekillerinin yönetimine bırakılmış iki büyük komutanlığa verilen addır. Kuzey Afrika'daki Kartaca eksarhlığı, 7. yüzyılın sonlarında Arapların eline geçti. İtalya'daki Ravenna eksarhlığıysa 751'de Lombardlar ele geçirdi.

Christianos (Hristiyanlığa Karşı) adlı bir inceleme kaleme alan Julianos, tapınakların yeniden açılmasını, kurban kesme uygulamalarının yeniden başlatılmasını buyurdu ve Hristiyan öğretmenlerin ders verme hakkını ellerinden alan bir imparatorluk fermanı çıkardı. Uygulanan din siyasetinin tam tersine döndürülmesi halk arasında hoş karşılanmadı. Julianos'un ölümünden sonra, 363'te Perslerle yapılan bir savaş sırasında ve Jovianos'un tahta çıkmasıyla (363-364) Hristiyanlık, yeniden iktidarın koruyucu uygulamalarına kavuştu. Bundan sonra, bütün Bizans imparatorları Hristiyan oldu.⁸ 390'da, İmparator I. Theodosius, bütün pagan ibadetlerini ve putlara tapmayı yasaklayan bir yasa çıkardı. Tapınaklar 392'de kapatıldı. Bu önlem beklenmeyen sonuçlar doğurdu: Birçok heykel kaldırılarak Byzantion'a gönderildi ve bunlar birçok anıtı ya da sarayı süsledi.⁹

Constantinus, otoritesini din alanında da kullanmak istiyordu: Çünkü, imparatorluğun bütünlüğünün, bir ölçüde Hristiyan Kilisesi'nin birliğinin korunmasıyla sağlanabileceğini hesaplıyordu. Bundan ötürü Hristiyanlığı devlet dini haline getirmeden destekledi ve kişiler arasındaki rekabeti, doktrin kavgalarını yatıştırmaya çalıştı. Oysa Hristiyan dininin önde gelen kişileri, belli başlı doğu piskoposlarını, özellikle de Byzantion ve İskenderiye piskoposlarını karşı karşıya getiriyorlardı. Bizans-Konstantinopolis'in henüz din düzeyinde ağırlıklı bir yeri yoktu. Ariusçuluk bunalımı sırasında imparatorun takındığı tavırda, herkesin benimseyebileceği bir Tanrıbilimi kabul ettirme kaygısı gözlenmekteydi.

4. yüzyılın başında, İskenderiye piskoposu Arius'un (Ariusçuluk adı buradan gelmektedir) yaydığı bir dinî inanç ayrılığı, daha çok Akdeniz havzasının doğu kesiminde gelişti. Arius, İsa'nın Tanrı'nın oğlu olmadığını, ama yetkinliği ve bilgeliğiyle Tanrı'nın oğlu olarak tanınmayı hak ettiğini ilan etti. Arius'un bu düşüncesinde Hristiyan dininin temeline yönelik bir tehdit

8 Bununla birlikte, bazı imparatorlar sapkın olarak nitelenen öğretileri benimsemekten de geri kalmadılar.

9 Pagan dünyasının son kalıntıları olan Olimpiyat Oyunları 393'te, Eleusis Misterleri ise 396'da kaldırıldı.

1. Theodosius araba yarışı izliyor.

vardı: Çünkü, eğer İsa'nın Tanrısal doğası kabul edilmezse, Hristiyan dininin, cisimleşme dogmalarının ve İsa'nın bütün insanlığı kurtarmasının ne gerçekliği ne de değeri kalırdı.

İlk yüzyıllarda, Hristiyanlığın ileri gelenleri birçok kez Iskenderiye, Antiokheia ve Ankyra'da toplandılar ama, dogma sorunlarına çözüm getiremediler. Ariusçularla aleyhtarları arasındaki çatışmanın doğası o denli yeni ve ciddiydi ki Constantinus işe el koymak zorunda kaldı. Constantinus'un girişimiyle, birinci "evrensel" [ökümenik] konsil, Hristiyan belleğinin hiçbir çağırışım yapmadığı Bizans'ta değil (çünkü Bizans'a uğrayan hiçbir havari, hiçbir kilise babası, bir Hristiyan cemaatinin tanıdığı hiçbir şef yoktur), yeni Hristiyan tarihinin derin etkilerini taşıyan bir bölgenin ortasında, Nikaia (İznik) kentinde toplandı.

Konsil 325 yılının Mayıs ve Haziran aylarında toplandı, Arius'un sapkın düşüncelerini mahkûm etti ve Nikaia'nın simgesini (credo) benimseyerek Hristiyan dogmasını belirledi: Buna göre, İsa "Tanrı'nın oğluydu, yaratılmamıştı ve Baba'sıyla aynı tözdendi. Ne var ki bu resmî öğretiyi (ya da Nikaia öğ-

retisi) Doğu Hristiyanları iyi karşılamadılar. İmparator Constantinus bile Ariusçuluğun çekiciliğine kapılmış gibiydi ve oğlu II. Constans kararlı bir Ariusçuluk yandaşı izlenimi veriyordu.

Nikaia konsili mezhep ayrılığını ortadan kaldıramadı. Bunalımın sürmesi, tuhaf bir biçimde başkent Konstantinopolis'in dinî yerini sağlamlaştırdı. Gerçekten de, Constantinus'un yerine geçenler (II. Constans, Valens, I. Theodosius) başlangıçta kararsız, karışık bir dinî siyaset izlediler, 337-380 arasında başkente kimi zaman Ariusçu, kimi zaman Nikaia'cı piskoposlar atadılar. Ama I. Theodosius, 28 Şubat 380'de çıkardığı fermanla Ortodoksluğu kurdu: Böylece Nikaia Hristiyanlığı resmî öğreti haline geldi. Ertesi yıl toplanan Byzantion konsili mezhepleri mahkûm etti ve "Byzantion (Konstantinopolis) piskoposunun, onursal ayrıcalık bakımından önceliğinin Roma piskoposundan sonra geldiğini, çünkü Konstantinopolis'in yeni Roma olduğunu ilan etti".

Yarım yüzyıl süren Ariusçu bunalımın sonucu şuydu: Söz konusu süreç içinde laik iktidarın gücü artmış, dinî işleri düzene koyabilecek düzeye ulaşmıştı. Constantinus işe sürekli olarak karıştı. Doğulu ve Batılı piskoposların her birini konsile çağıran da Constantinus'tu; Mayıs 325'te Nikaia konsilini açan ve bir ay sonra sona erdiren de gene oydu. İmparatorun Hristiyan cemaatinin özel işlerine henüz sınırlı düzeyde gerçekleşen bu müdahalesi, Doğu Roma'nın siyasal başkentinin, Doğu Hristiyanlığının merkezi olma zamanının geldiğini belirten ilk göstergiydi. Önce Herakleia'ya (Marmara Ereğlisi) bağımlı kalan Byzantion (Konstantinopolis), daha sonra dinî üstünlüğü ele geçirdi; bu tarihten sonra, dinî kararlar açısından artık sadece Roma'nın otoritesi daha üstün sayılmaya başlandı.¹⁰

Doğu Hristiyanlığında oluşan uyumlu bütünlük, dogma konusunda, daha doğrusu İsa'nın doğası konusunda, 5. yüzyılda patlak veren başka bir bunalımla yeniden sarsıldı. Ariusçu bunalımdan çok daha ciddi olan bu bunalım dinî alanın dışına da taşdı. 360'a doğru, Laodikeia (bugün Lazkiye) Piskoposu Suriyeli Genç Apollinaris, İsa'nın Tanrısal yanının ağır bastığını ve in-

10 Bu durum, 1054'deki kesin bölünmeye kadar sürdü.

san doğasını kendi içinde erittiğini öne sürdü; bu anlayışı birçok dinîşleri kurulu ve 381'deki Byzantion konsili mahkûm etti.

Birkaç on yıl sonra, 428'de Konstantinopolis piskoposluğuna getirilen Antiokheialı Tanrıbilimci Nestorius, İsa'nın çift doğasını kabul etmekle birlikte, manevi bir bağla Tanrısal yanına bağlanan insan doğasını vurgulayan bir Tanrıbilim geliştirdi. Nestorius'un çömezlerinden biri olan Anastasios, hiç duraksamadan, Meryem'in "Tanrının annesi" değil, "insan İsa'nın annesi" olduğunu ilan etti. Nestorius onu savundu; ne var ki, Nestorius'un büyük rakibi, İskenderiye patriği Kyrillos, Roma (430) ve Efes (431) konsilleri sırasında, Nestorius'a saldırmak için bu düşüncelerden yararlandı. Böylece Tanrıbilimsel tartışmaya bir de varlık tartışması ve Doğu Hristiyanlığının iki merkezi (İskenderiye ve Konstantinopolis) arasındaki rekabet eklendi.

Nestorius'tan çok çömezlerinin yarattığı bir mezhep olan Nestorilik mahkûm edildi ve Nestorius görevden uzaklaştırıldı. 398'den beri Konstantinopolis patrikliği görevini üstlenen Doğu Kilisesi'nin babası İoannes Khrysostomos'un¹¹ 404'te sürgüne gönderilmesinden sonra, İskenderiye patriğinin, büyük rakibi Konstantinopolis patriğine karşı kazandığı ikinci bir zaferdi bu. 444'te, yeni bir patrik, Dioskoros, İskenderiye'nin Antiokheia ve Konstantinopolis'e üstünlüğünü ilan etti; bu üstünlük iddası sırasında, hem Nesturiliği, hem de Ortodoksluğu mahkûm etti ve Kyrillos'un Mısırlı çömezlerinin desteğiyle Apollinaris'in düşüncelerini yeniden gündeme getirerek İsa'nın Tanrısal doğasının üzerine yaydı.

Monofizizm adı verilen bu öğreti, yüzyılı aşkın bir süre Bizans Kilisesi'nin ve toplumunun yaşadığı uyuşmazlıkların temel nedeni oldu. Konstantinopolis'te, en ateşli yandaşı rahip Eutykhes, İmparatoriçe Eudoksia, I. Theodosius ve Saray'a –imparatorun kız kardeşi Pulkheria gibi birkaç kişi dışında– Monofizizmi aşlamayı başardı. Kısa süre içinde çatışma yozlaştı, siyasal alana kayd: Çoğu Ortodoksluğa bağlı Konstantinopolis halkıyla, hemen hemen tümüyle Monofizizmi benim-

11 İoannes büyük bir sözzen, büyük bir vaizdi ve lakabı "Khrysostomos" ("Altın ağız") bu özelliklerinden kaynaklanmaktaydı.

semiş Saray halkını karşı karşıya getirdi. Başkentte, Monofizitlerle Ortodokslar arasında büyük savaşlar oldu; bunlardan birinde, Patrik Flavianus öldürüldü. Papa II. Leo, ayrılığı ortadan kaldırmak için bir konsil topladı; Theodosius'un 450'de ölmesi konsilin toplanmasını kolaylaştırdı: Pulkheria ve kocası yeni imparator Marcianus Ortodoksluğa sıcak baktıklarından Saray taraf değiştirdi. 451'de toplanan Khalkedon konsili Monofizizmi mahkûm etti ve Ortodoksluğun kullandığı terimleri yeniden doğruladı: İsa'da, biri Tanrısal, öbürü insansal olmak üzere iki doğa vardır.

Kilise Babalarından, Nestorius'un karşıtı Aziz Ioannes Khrysostomos.

Ayrıca konsil, Konstantinopolis'in (imparatorun oturduğu Yeni Roma), Eski Roma'nın yararlandığı bütün ayrıcalıklardan yararlanması gerektiğini (konsilin 28. yasası) belirtti. Daha sonra, Konstantinopolis piskoposu, Trakya ve Küçük Asya'nın yarısı yetkilerini de üstlenerek başpiskopos oldu: Böylece Konstantinopolis başpiskoposluğu oluştu. İmparatoriçe Pulkheria, Hodeghetria'daki Meryem Kilisesi'ni yaptırarak Ortodoksluğun bu zafelerini somutlaştırdı. 9. yüzyılda yeniden yapılan kilisede kutsal bir kaynak (ayazma) bulunuyordu. Ayrıca kilisede, Aziz Lucca'ya mal edilen bir Meryem resmi de vardı: Bu kutsal eşya (ikonoklast dönemde kurtarılan bu resim, Osmanlıların kenti ele geçirmesinden sonra kayboldu) kiliseye büyük bir onur kazandırıyordu.

Bu konsile karşın, Yakındoğu'nun, Mısır'ın, Suriye'nin, Doğu Anadolu'nun, Mezopotamya'nın bazı bölgeleri Ortodoksluğu kabul etmedi. Buralarda yaşayan Helenleşmemiş halklar Monofizizm ve Nesturilik gibi öğretilere bağlı kaldılar. Bu olay, ge-

leceğe damgasını vuran temel bir veridir: İmparatorluğun birliği belli bir dinî birliğe, hatta kültürel birliğe dayanmaktaydı ve resmî kilisenin bütün imparatorlukta uyumlu bir biçimde yerleşebilme konusunda yaşadığı güçlükler gelecekte yeni bunalmalar doğuracaktı.

Uygar dünyanın merkezi

Kavimler göçüyle gelenlerin istilasına karşı kendini savunmak isteyen I. Theodosius Flavius, Gotlardan asker topladı ve bu askerleri imparatorluğun çeşitli stratejik noktalarına, özellikle de başkente yerleştirdi. Kavimler göçüyle gelen halklardan asker toplanmasının bir amacı da bunları denetim altında tutmaktı. Bu siyaset olumsuz sonuçlar vermekte gecikmedi: I. Theodosius Flavius ölünce, Gotların şefi Gainas iktidarı ele geçirdi (Kasım 395). Aradan beş yıl bile geçmeden, yaptığı işlerle yarattığı hoşnutsuzluk nedeniyle, askerleriyle birlikte başkentten ayrılmak zorunda kaldı. Serbestçe yönetme olanağını elde eden Arcadius (395-408), kenti geliştirmeye ve nüfusunu artırmaya çalıştı; yeni yollar açtırdı, kendi heykelini taşıyan bir sütunla (Gotlara ve Vizigotlara karşı kazandığı zaferler anısına dik-tirmişti) süslü bir forum yaptırdı.

Arcadius'tan sonra tahta çıkan Genç II. Theodosios dönemi (408-450), Konstantinopolis'in gelişme dönemi oldu. Germen istilacılar yüzünden parçalanmış Batı Roma İmparatorluğu karşısında, Konstantinopolis uygarlaşmış dünyanın odağı haline geldi. Roma'nın istila dalgaları sonucu yıkılmak üzere olduğu bir sırada II. Theodosios, başkentindeki yaşamı yeniden parlak hale getirmek istedi. Adriya Denizi'ni Appollonia'dan (günümüzdeki Draç'ın güneyinde) başlayarak ve Arnavutluk, Makedonya ve Trakya aracılığıyla Konstantinopolis'e bağlayan Eski Via Egnatia'yı (Altın Kapı* ile kent içine ulaşıyordu) uzattı. Kentin görkemli giriş yerlerini düzenledi, imparatorun dine kabul töreninin Ayasofya'da yapılması geleneğini kurdu, tören-

(*) Krisai Pilai ya da Kriseia Pile adlarıyla da bilinen bu kapı, Osmanlı döneminde Yedikule Kapısı adını aldı – ç.n.

leri artırdı. Khora'daki ilk kilise olan Hagios Andreas enti Khristi'yi ve 415'te Ayasofya Kilisesi'ni (404'te bir yangınla yıkılmıştı) yaptırdı.

Aetius ve Pulkheria sarnıçları suyun kente dağılımını daha iyi bir duruma getirdi ve Arcadius hamamları II. Theodoios döneminde tamamlandı. İmparatorun verdiği esinle kentte gerçekleştirilen çalışmaların temeli, kentin kara surları¹² ve deniz surları aracılığıyla savunulmasına dayanıyordu. Kentin nüfusu 200.000'den 300.000'e çıkmıştı ve halkın önemlice bir bölümü Constantinus'un yaptırdığı surların dışında yaşıyordu. Dolayısıyla onları kavimler göçüyle gelen halkların saldırılarından korumak gerekiyordu. Bu amaçla, eski surların ötesinde, yaklaşık 1.200 metre daha batıda yeni bir sur yaptıırıldı. Surların yapım çalışmaları, Praefectus Artemius'un yönetiminde 413'te başladı; hemen hemen halkın tümü, ya kendi çalışarak ya da parasal katkıda bulunarak, çalışmalara katıldı. Kentteki birbirine rakip taraflar çok sayıda işçi sağladılar. Kara savunma hattı çizgisi, Marmara Denizi'nden Haliç'e ve doğuda Blahernai sarayına kadar 6.650 kilometre boyunca uzandı. Başlangıçta, 95 kuleyle tahkim edilmiş bir tek sur hattı vardı (günümüzde içerdeki büyük surlar bu hattan oluşmaktadır). Kara savunma hattı, Marmara Denizi ve Haliç kıyıları boyunca uzanan deniz surlarıyla tamamlandı (439).

447'de, şiddetli bir deprem, surların büyük bölümünü ve elli kadar kuleyi harap etti. Attila'nın olası bir saldırısına (Attila'nın ordusunun yaklaşmakta olduğu haber verilmişti) karşı koyabilmek için, eparkhos, surları ve kuleleri onarttı, birinci hattın önünde yaptırdığı ikinci bir savunma hattıyla surları çift sur haline getirdi. Biraz daha yukarıda, 82 kule yaptırdı, bunların önüne de geniş, derin bir hendek kazdırdı. Böylesi bir savunma sistemiyle donanan kent, iki saldırı dışında birçok saldırıya göğüs gerdi: Karşı koyamadığı saldırılardan birincisi, 1204'te Dördüncü Haçlı Seferi sırasındaki Latin birliklerinin, ikincisi Osmanlıların 1453'te fetihle noktalanın saldırıları oldu.

Kentin, savunmasını sağlamamakla yükümlü özel bir askeri

12 Bugün bile ayaktadır.

güç yoktu. Sadece sarayın yaklaşık 3.500 kişilik (askerlerin çoğu kavimler göçüyle gelen halklardan ve Germanlerden, daha sonralarıysa Ermenilerden sağlanıyordu) bir birliği bulunmaktaydı. Constantinus surlarıyla II. Theodosios surları arasındaki bölüm Khora (Kır) adıyla kente katılmıştı; daha sonra, Altın Kapı'nın ötesinde bulunduğunu anlatmak için "sütunun ötesinde" anlamına gelen Eksokionion* adıyla anıldı. Constantinus'un düzenlediği, kenti on üç iç yönetim bölgesine ayıran sistem değiştirilmedi.

Uzun süre تنها bir yer olarak kalan yeni Khora yönetim bölümünde önce kiliseler ve manastırlar yapıldı. Daha sonra, yavaş yavaş yeni mahalleler gelişti: Psamathia (Samatya), Deuteron (Edirnekapi yakınında) ve Blahernai. Haliç'in ötesine yayılmasıyla birlikte Konstantinopolis'in coğrafyası değişti: Kuzey kıyısında Sycae (Sykai)-Galata kasabası kente bağlandı. Güzelleşen, Haliç, Marmara Denizi ve Mese kıyısındaki yeni mahalleler ve sokaklarla, anıtlarla donanan Konstantinopolis'in, çok değişik kökenli bir halkı (çoğu kavimler göçüyle gelen halklardan) ve tarihinin temel özelliğinden kaynaklanan kozmopolit bir görünümü vardı. 5. yüzyılın ortasında, Konstantinopolis'in nüfusu İskenderiye'den, Antiokheia'dan ve elbette Roma'dan azdı: Roma, daha uzunca bir süre Eski Dünya'nın birinci kenti olmaya devam etti.

Roma düşüp (476) Batı Roma İmparatorluğu yıkılınca, artık tek kalan, bir patrikliğin merkezi olan, Kavimler göçüyle gelenlere karşı bağımsızlığını koruyan, güçlü imparatorluk başkentinin ağırlığını artırdı. İmparatorun "seçimi"nde önemli rol oynayan Senato, sık sık darbe yaparak ya da güç kullanarak iktidarı ele geçiren siyasal şeflerin tahta çıkışını ruhsuzca onaylıyordu. Patrik, dinî lider sıfatıyla önemli rol oynuyordu: 450'de, Senato ve halkın yanı sıra, İmparator Marcianus'un tahta çıkış törenlerine katıldı; 457'de, Marcianus'un yerine geçen Leon'a taç giydirdi ve patriklerin elinden taç giyme geleneği daha sonra titizlikle uygulandı.

(*) Günümüzde Cerrahpaşa'nın bulunduğu yerde – ç.n.

Yüzyılın sonu

5. yüzyılın ortasında, Konstantinopolis'e yerleşmiş Got milislerinin komutanı Alen Aspar, İmparator II. Theodosios'un yakın çevresine girmeyi başardı ve siyasete egemen oldu. 457'de, II. Theodosios'un kayınbiraderi Marcianus ölünce, onun yerine, koruması altındaki kişilerden birini, Trakya kökenli I. Leon'u zorla kabul ettirdi. Aspar'ın kendisinden kurtularak oğlu Patricius'u tahta çıkarmak istediğini anlayan yeni imparator, Küçük Asya'nın güneyinden yaşayan Isauria'lılardan paralı asker toplayarak Aspar'ın imparatorluk sülalesine ilişkin bu tasarrusunu boşa çıkardı.

Aspar'ın Gotlarıyla, İmparatorun kızıyla evlenen Zenon komutasındaki Isauria'lıların imparatorluk muhafızları arasındaki çekişme yeni bir siyasal istikrarsızlığa yol açtı. Aspar ile oğlunun öldürülmesine (471) yol açan iç savaşta şiddetli çarpışmalar oldu. Leon'un ölmesi (474) ve bir süre babasıyla birlikte imparatorluk yapan (473-474) II. Leon'un ayağının kaydırılarak tahta Zenon'un çıkması taht kavgalarını sona erdiremedi: Zira, Gotların destek verdiği Basiliscus (Leon'un kayınbiraderi) geçici olarak tahtı ele geçirdi. Yeniden tahta çıkarak 491'e kadar imparatorluk yapan Zenon, Got birliklerinden kurtulmaya karar verdi, Gotların komutanlarından birine (Theodoric) o sırada Herul'ların elinde bulunan İtalya'yı fethetme görevini verdi.

Durum, dinî alanda da sakin değildi. Khalkedon konsili Monofizit mezhep ayrılığına son vermemişti ve imparatorluğun çeşitli eyaletleri hâlâ bu mezhebe bağlıydı. Ortodoksluğu benimsemiş ve ruhları sükûna kavuşturma kaygılarıyla kıvranan Zenon, bir uzlaşma (başka bir deyişle, Monofizitlerin kabul edebileceği bir Ortodoksluk tanımı [Henotikon kararnamesi, 482]) hazırlamak için Monofizit bir piskoposla anlaştı ve konsilin yarattığı sonuçları yumuşattı. İmparatorun bu girişimlerini Roma kabul etmedi. Kısa süre sonra, papalığa karşı ayaklanan Konstantinopolis patriği Akakios aforoz edildi. Yunanlılar arasındaki ilk dinî ayrılık başlamıştı ve 518'e kadar sürecekti.

Bu karışıklıklar, I. Leon ve Zenon'un, kentin çehresini değiştiren birçok önemli binanın yapımını başlatmasını engellemedi: Aspar adı verilen büyük bir sarnıç (bugün Selimiye Camii'nin güneyindedir); Petros ve Markos Kilisesi¹³ ve Meryem Ana'nın giysilerinin saklandığı Panagia Timia Zoni kiliselerinin her ikisi de Blahernai'dedir. 463'te Hagios Ioannes Prodromos Kilisesi ve Studios Manastırı yaptırıldı (Romalı bir soylu olan kurucusu Studion Prodromos'un adıyla anıldı). Çok büyük boyutlu olan manastır, kısa sürede kentin en önemli manastırı haline geldi. Rahiplerinin bazıları (dinî hiyerarşide piskoposlardan hemen sonra gelmekteydiler), dinî ve siyasal yaşamda büyük rol oynadılar.¹⁴ Manastır günümüzde yok olmuştur. Birçok yangın ve deprem atlatan kilise, 15. yüzyılın sonlarında "İmrahor Camii" adıyla bilinen camiye çevrildi. Kiliseden bugüne sadece giriş sahını ve büyük sahnın kalmıştır; ama bu dev yıkıntıları, yok olmuş yapının görkemi üzerine fikir vermektedir.

Bu dönemden kalma bir başka kilise, Khalkoprateria Hagia Panagia da harabe halindedir. Bu kiliseyi, önce I. Leon'un karısı, daha sonra –deprem nedeniyle yıkılması üzerine– I. İustinos yaptırdı (518-527). Uzun süre çok ünlü bir kutsal yer olarak kalan bu kilise, 12. yüzyılın sonlarına kadar kutsal bir mirası, Meryem Ana'nın kemerini barındırdı; bu tarihte Bulgar, Sırp hükümdarların eline geçen kutsal eşya günümüzde Aynaroz Dağı'ndaki Vatopedi Manastırı'ndadır.

5. yüzyılın ikinci yarısında, sayısız doğal afet –yangınlar (462, 465, 467, 469, 476, 491, 498) ve depremler (478, 483, 487)– Konstantinopolis'i vurdu. Gerçi bu afetlerde yapılar yıkıldıysa da, daha sonra yenileri yapıldı ve onarımlar gerçekleştirildi. Büyük olasılıkla kentin yarısını yok eden 465'teki büyük yangından sonra, Constantinus, Arcadius ve II. Theodo-

13 İstanbul'un fethinden sonra Kocamustafapaşa Camii'ne (Ayvansaray'da) dönüştürüldü.

14 Ayrıca, bağlı bulunduğu cemaatin uzlaşmaz lideri ve dinsel doğruluğun savunucusu olan ve "Studit" takma adıyla anılan Theodoros, 8. yüzyılın sonlarında ve 9. yüzyılın başlarında, İmparator VI. Konstantinos'un, daha sonra da V. Leon ve ikonakırıcıların kötü davranışlarına karşı çıktı ve bu tavırlarından ötürü birçok kez sürgüne gönderildi.

sios dönemindekilerden daha sönük bir tutkuyla, ama nüfus (çok geniş bir alana yayılan nüfusun o sırada 300.000'i bulduğu sanılır) açısından çok daha gerçekçi bir yeniden inşa gerçekleştirildi.

Konstantinopolis'in yayılmaya başlayan ününün çekiciliğine kapılan ve Saray ya da kent yönetiminde görev almak ya da büyük gelişme gösteren bir kentin çeşitli meslek gruplarından birinde iş bulmak umudunu taşıyan Rumlar, Yunanistan'dan, Makedonya'dan ve Küçük Asya'dan gelerek yerli halka katıldılar. Bazen de, Kavimler Göçüyle gelen halklar (Gotlar, Alenler, Hunlar) halkın başkente akın etmesine yol açtılar. İmparatorun topladığı milis kuvvetlerinde, Kavimler Göçüyle gelen halklardan insanlar bile iş bulabildiler; bazıları, kente, özellikle de iki sur çizgisi arasında kalan yeni semtlere yerleşti. Kente, az sayıda olmakla birlikte, Ermeniler de geldi. Kente yeni gelenler, kısa sürede yerli halkla kaynaştılar, kentin toplumsal ve dinî yapısını oluşturan "Maviler" in ve "Yeşiller" in her ikisinin de nüfusunu artırdılar. Saray'ın yakınındaki Hipodrom'da yapılan araba ve at yarışlarında patlak veren bazı olaylar, büyük bir olasılıkla, imparatorluk kararlarına ya da kilise hiyerarşisinin yarattığı mevkilere karşı çıkmaya can atan yeni gelen halkların varlığıyla açıklanabilir.

I. Anastasios (491-518), dış saldırılara karşı, kentin biraz uzağında, Marmara Denizi'nden Karadeniz'e dek uzanan "Uzun Sur"u yaptırdı.¹⁵ Kent yönetimini iyileştirdi, vergileri hafifletti, ama saltanat yıllarının sonlarına doğru Monofizitlerin yanında yer alarak dinî tartışmaları yeniden canlandırdı, Ortodokslarla çatıştı. Kırımların, ayaklanmaların ve bastırma girişimlerinin birbirini izlemesi, imparatorun ölüm tarihine (518) kadar başkentteki yaşamı hareketlendirdi.

İmparatorun öldüğü yıl, Senato, I. Anastasios'un yeğenlerinden birini, saray muhafızları komutanı İustinos'u imparator ilan etti. Eğitimsiz, yaşlı bir adam olan I. İustinos, Ortodoks-

15 Daha sonraki istilalar sırasında istilacıların hep Konstantinopolis'in kapılarına kadar dayandıkları göz önüne alındığında, bu surun umulan korumayı sağladığı söylenemez.

ları destekleyen bir siyaset izledi. Papa Hormisdas'ın elçilerinin isteği üzerine Monofizitlere sert davrandı; Papanın elçileri, dinî alanda Roma'nın mutlak üstünlüğünü vurgulayan ve Roma'nın resmî öğretisini izleme zorunluğunu getiren "Hormisdas formülü"nü zorla kabul ettirdiler. Böylece 482'de başlayan dinî ayrılık sona erdi. Din kavgalarına son verememekle birlikte I. İuistinos, özellikle imparatorluk milisleri içindeki Germanler arasında ateşli taraftarlar bulan Ariusçulukla mücadele etti ve onların kiliselerini kapattırdı. Ölümünden (527) kısa süre önce yeğeni I. İustinianos ile karısı Theodora'nın taç giymesini sağladı.

I. İustinianos'un Kenti (6. yüzyıl)

İnsan bir kez dünyaya geldi mi, artık onun için ölümden kaçınmak olanaksızdır; ama, kaçak olmak bir imparator için bağışlanmaz bir kusurdur; eğer kaçmak istiyorsan, Sezar, çok iyi; paran var, gemiler hazır, deniz açık [...]. Ama düşün, kaçıştan sonra kurtuluş için ölümlü seçmek durumunda kalmaktan kork; "kırmızı güzel bir kefendir" eski özdeyişini severim.

– Theodora'nın İustinianos'a yaptığı çağrı¹

I. İustinianos dönemi (527-565), Bizans İmparatorluğu'nun ve başkentinin en ünlü dönemidir. Hem fatih, hem hukukçu olan, hem de imarcı bir kişilik taşıyan imparator, yaptığı işlerle ve olağanüstü kişiliğiyle yaşadığı yüzyıla damgasını vurdu. Birçok sanatsal yapıt, bir dizi yasal yenilik gerçekleştirdi ve büyük bir imparatorluk –özellikle, boyutları, elde ettiği saygınlık ve yaptığı etki bakımından, merkezi Roma olan imparatorlukla karşı-

1 Prokopios'un *De Bello Persico*, adlı yapıtı, I, 24, 35-37. General Belisarios'un yakını olan Prokopios'un belgeler elinin altındaydı: Bunlar sayesinde, I. İustinianos döneminde Perslere, Vandallara ve Gotlara karşı yapılan savaşları anlatma olanağı buldu. Ayrıca Prokopios, İustinianos'u öven bir yapıt da yazdı. Bir başka yapıt *Anekdotai*, İmparatorluğa zarar vermekle suçladığı imparatora, imparatoriçeye, Belisarios'a ve başka kişilere yönelik şiddetli bir yergidir.

I. Iustinianos

laştırılabilecek güçteydi– kurdu. 6. yüzyıl tartışmasız “imparatorluğun altın çağı”ydı. Yalnızca Osmanlı padişahı Kanuni Süleyman, I. Iustinianos ile karşılaştırılabilir ve – bin yıllık bir arayla– Iustini-anos’un izleyicisi sayılabilir: Bu imparatorların her ikisi de, başkentini biçimine damgalarını basarak büyük hükümdar olduklarını açıkça gözler önüne sermişlerdir.

I. Iustinianos, karısı Theodora’dan ayrı düşünülemez: büyük olasılıkla imparator,

büyük kararlarının çoğunda imparatoriçeden esinlenmiştir. Prokopios’a göre, sirkte hayvan bakıcılığı yapan bir adamın kızı olan, dansözlük yapan ve Hipodrom’da gösterilere çıkan, toplumda baş döndürücü bir hızla yükselen kibar fahişe Theodora imparatorun dikkatini çekmeyi başardı; daha sonraysa imparatorla evlenerek imparatoriçe oldu. İmparatoriçe olmasından sonra, –güçlü karakterini, karar verme yeteneğini ve sorumluluk duygusunu vurgulayacak biçimde– devlet işlerinde etkin bir rol oynadı.

Çok az imparator bu kadar uzun ömürlü bir yetkeye sahip olmuş, çok az imparator ve imparatoriçe birbirini bu denli iyi tamamlamış, yaptıkları işlerinin onurunu ve bilincini bu denli kararlı biçimde taşımıştır. Hükümdarlıklarının ilk yıllarındaki yıkımlar, bazen çok acı sonuçlar doğuran çatışmalar, ayaklanmalar, imparator ile imparatoriçeye, düşmanlarına karşı dayanıklılıklarını, Bizans dünyasının üstünlüğünü kanıtlama konusundaki kararlılıklarını gösterme olanağı vermiştir: Konstantinopolis, Iustinianos ile karısının siyasal düşü ve ideali doğrultusunda, Antikçağ Roması’nın yerini doldurmuştur.

Nika ayaklanması

Iustinianos döneminin ilk yıllarında, Yeşiller ile Maviler arasında –başka bir deyişle halkla devletin ileri gelenleri arasında– çatışma çıkıncaya kadar, büyük olaylar olmadı. Muhafız alayı komutanı Kappadokialı Ioannes ile eparkhos sert önlemler aldılar. Iustinianos, tahta çıkışından kısa süre sonra, imparatorluk yönetimini güçlendirdi, özellikle başkentteki hizmetleri geliştirdi, valiye ve muhafız alayı komutanına cezalandırma yetkisi verdi; bu durum, halkın, yolsuzluk, adil davranmama ve haraç almakla suçladığı söz konusu iki yüksek görevliye karşı duyduğu hoşnutsuzluğu artırdı. Halkın bu muhalefetine, eski imparator Anastasios’un iktidardan uzaklaştırılan yeğenlerinin siyasal muhalefeti ve Iustinianos’un işbirliği yapmayı başaramadığı Monofizitlerin yürüttüğü bir siyasal muhalefet de eklendi.

11 Ocak 532’de, Hipodrom’da toplanan kalabalık, muhafız alayı komutanıyla valinin düzenlemelerine karşı çıktı ve halk –Iustinianos’un yatıştırma girişimlerine karşın– muhafız alayı komutanının kafasını isteyen bir ayaklanma başlattı. Ayaklanma, şiddete başvuran yürüyüşçüler yüzünden hızla yayıldı. Ayasofya ve Aya İrini kiliseleri, imparatorluk sarayı, valinin sarayı, bütün karargâhlar ateşe verildi. Kalabalık “Nika Nika!” (zafer, zafer!) diye bağırarak kentin egemenliğini ele geçirdi ve Anastasios’un yeğenlerinden Hypatios’u yeni imparator ilan etti. Her şey bitmiş gibiydi, Iustinianos kaçmaya hazırlanıyordu; ama gözüpek Theodora karşı koydu, çevresindekileri cesaretlendirdi. Theodora, General Belisarios ile General Narses komutasındaki Alen ve Hun birliklerini harekete geçirdi. Hipodrom’da toplanan çok sayıdaki ayaklanmacı çember içine alındı, öldürüldü. Bir hafta süren şiddet ve yakıp yıkma hareketinden sonra ayaklanma kanlı biçimde bastırıldı.

Iustinianos hızla iktidarı ele geçirdi, bazılarının daha önce benimsedikleri bir reform programını uygulamaya koydu. Yasal ve kurumsal alanda, eski Roma yasalarını yenileme çalışmalarını sonuçlandırdı. Eski yasaları gözden geçirmek

Theodora.

ve güncelleştirmekle görevli hukukçu Tribonianos yönetimindeki bir komisyon, özellikle İmparator Hadrianus'tan beri çıkarılmış yasaları içeren İustinianos Yasalarını çıkardı (529). 530'da, hukukçuların yaptıkları çalışmaları gözden geçirmesi, geçerliliğini yitirmiş önlemleri yürürlükten kaldırması ve eskiden kalan ya da yeni kaleme alınmış metinleri sınıflandırması için yeni bir komisyon görevlendirildi: Söz konusu komisyon, 533'te *Digeste* ya da *Pandectes*

adıyla ortaya atılarak hemen uygulamaya konulan bir yasa hazırladı. Bu yasadan yola çıkılarak, hukuk öğrencileri için bir kitapçık ya da elkitabı hazırlandı: *Institutes*. Böylece ülke yönetimi, imparatorluğun gerçeklerine uyarlanmış bir yasalar bütünlüğüne kavuşmuş oldu. Söz konusu yasaların etkisi imparatorluk sınırları dışına taşı: Çünkü, bu dev yasal ve hukuksal yapıt, hem Roma hukukunu koruma olanağı verdi, hem de Batı Avrupa ülkelerinde daha sonra hazırlanacak yasalara temel oldu.

Ayaklanmadan kısa süre sonra iç güvenlik güçlendirildi: başkentin² on dört bölgesinin her birinde, gece güvenliğini sağlayan kolluk gücü komutanının otoritesi altında güvenliği sağlama görevini yerine getiren sorumlular vardı. 535'te, gece güvenliğini sağlayan kolluk gücü komutanının yerine, yetkileri genişletilmiş bir *demos* yargıcı görev yapmaya başladı. 539'da

2 On dördüncü bölge, bir önceki dönemde oluşturulmuştu ve Theodosios surlarının yapımından sonra eski surların içinde kalan Eksokionion semtini kapsıyordu. Blahernai'deki Meryem Kilisesi ve 12. yüzyılın sonunda, Komnenoslar döneminde, imparatorların yaşadığı bir saray bu semtteydi.

ortaya çıkan *quæditorlar*, halkın istikrarsız kesimini gözetim altında tutarlardı ve hızla yargılama, hızla cezalandırma yetkileri vardı. Eparkhos başkentten düzeninden ve başkentte gerçekleştirilen etkinliklerden birinci derecede sorumlu görevliydi. Siyasal gösterileri, Hipodrom'daki oyunları, tiyatroları, pazarları denetler, yiyecek sağlama sorunuyla ilgilenir, bazı sınıflardan (yoksullar, saray hizmetlileri, muhafız birlikleri ve yeni yapılmış evlerin sahipleri [ve mirasçıları ya da evi satın alanlar]) yurttaşlara buğday dağıtılmasını sağlardı. İustinianos, –biraz kötü örgütlenmiş olsa da– bu hizmetleri düzene koydu; daha sonra, 7. yüzyılın başında, İmparator Herakleios, yönetim koşullarının çok ağırlaşmış olması nedeniyle, bu hizmetlere son verdi. Zanaat ve ticaret etkinlikleri de, imparator ve patrikten sonra başkentten en önemli kişisi olan eparkhos'un sorumluluğu altındaydı.

Atina Üniversitesi kapandığı, Beyrut Üniversitesi gerilemeye başladığı için Konstantinopolis Üniversitesi yoğun bir etkinlik merkezine dönüştü. Konstantinopolis Üniversitesi'nde, öncelikle, hukuk ve yönetim okutuluyordu. Her ne kadar Latince hâlâ bilim dili idiye de Rumca kullanımı giderek yaygınlaşıyordu: 534'ten sonra getirilen yeni yasal hükümler –*Novellae*–* Rumca yazılmaktaydı. Sadece Latince bilen İustinianos, dinî nitelikli birkaç yapıt kaleme aldı. İustinianos'un fetihleri ve yasamayla, yönetimle ilgili dev yapıtları, bu konularda hem övgüler, hem de yergiler yazan Caesarea'lı tarihçi Prokopios, Küçük Asyalı hukukçu Agathias, yönetim üzerine bir inceleme yazan Lidyalı İoannes, Antikçağ Mısırı döneminden İustinianos dönemi sonuna kadar uzanan zaman dilimini kapsayan bir tarih yazan Antiokheia doğumlu Suriyeli İoannes Malalas gibi tarihçilerin yapıtlarına konu oldu. Büyük gezgin, Mısır kökenli Kosmas İndikopleustes,** dolaştığı yakın ya da uzak ülkelerin ya da Afrika'dan Çin'e kadar uzanan bölgede söz edildiğini duy-

(*) İustinianos Yasalarından sonra çıkarılan yasalara ve Theodosios Yasalarına eklenen maddelere verilen ortak ad – ç.n.

(*) Bu gezginin adı "Hindistan'ı dolaşan kozmografyacı gezgin" anlamına gelmektedir – ç.n.

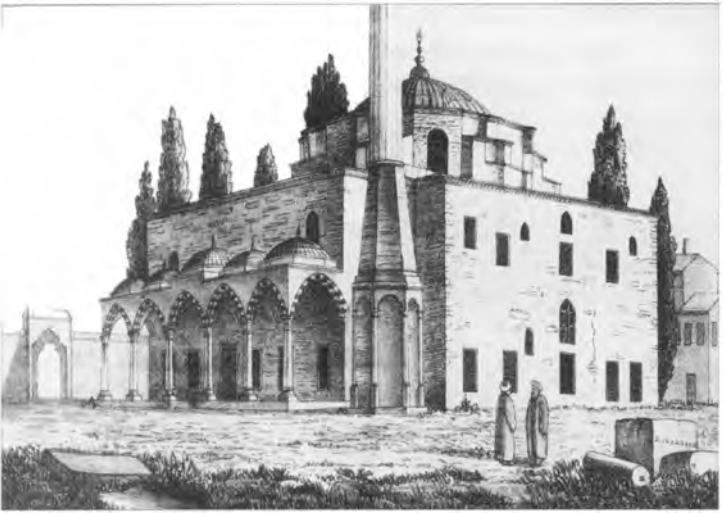
duğu ÷lkelerin panoromasını çiżen *Khristianiken Topographian* (Hıristiyan Topoğrafyası) adlı yapıtı yazdı. Söz konusu yapıt, yazıldığı dönemde Çin, Etiyopya, İran ve Bizans arasındaki “uluslararası” ticarete Seylan’ın önemini ve bu uluslararası ticarete para olarak kullanılan Bizans altın parasının, *nomisma*’nın oynadığı rolü ortaya koyar.

Ayasofya

Dinî alanda, ne toplanan konsiller, ne de baskıcı önlemler önceki yüzyılda başlayan çatışmalara son verebildi. Nika ayaklanması sırasında sapkın mezheplilerin ortaya attığı öğretinin ayaklanmacılar arasında saygınlık kazandığını gözleyen İustinianos, Ortodokslarla Monofizitler arasında belli bir denge kurdu. Dahası, karısı Theodora açık açık sapkın mezhepli piskoposları destekledi, bazılarını imparatorluk sarayında barındırdı ve ağırlığını koyarak Konstantinopolis patriğinin Monofizitlerden birini (Anthimos) kent piskoposu seçmesini sağladı.

Uzlaşmanın sağlanacağından kuşku duyan İustinianos, bir uzlaşma metni hazırlattı: Bu metin, Ortodoks Tanrıbilimcilerinin Monofizit savlarına çok yakın bazı savları kapsıyordu. Patrik Anthimos’u görevden aldırılmayı başaran Agapetus (535-536), Silverius (536-537), Vigilius (537-555) gibi papalar art arda Monofizitlere verilen mevkileri onaylamayı kabul etmediler ve imparatoru buyruklara boyun eğmeye, Monofizit piskoposları Konstantinopolis’ten kovmaya ve sapkın mezheplileri cezalandıran bir düzen kurmaya razı ettiler. Her ne kadar İustinianos bazen Roma mezheplerine boyun eğdiyse de çoğunlukla isteklerini onlara kabul ettirdi; birçok kez Papa’yı kentine getirtti, hatta Papa Silverius Küçük Asya’ya sürgün edildi.

Kötülükten bazen bir iyilik, hatta birçok iyilik doğar. Nika ayaklanması sırasında kentin yakılıp yıkılması, imparatora, kenti istediğı gibi yeniden biçimlendirme, yeni büyük anıtlar (çoğı dinî) yaptırma olanağı verdi. Bu yenilenme ve yeniden yapma siyaseti, imparatorluğun görkemine uygun bir başkent biçimlendirme isteğıne temel oldu. Aynı zamanda bir görkem-

Sergios ve Bakhos Manastırı (19. yüzyıl sonu).

lilik merakı olan bu siyasetin ürünleri olarak ortaya çıkan mimarlık yapıtları, imparatorun (yeni bir Iskender, yeni bir Augustus idi o) gücünü yansıtıyordu.

Kutsal anıtların yapılması, imparatorun, hem halkın ve yerel dinî otoritelere, hem de Papalığın merkezi ve rakip kent olan Roma'ya din alanındaki gücünü zorla kabul ettirme olanağı verdi. Hipodrom'un güneyinde, Bukoleon limanına ve Marmara Denizi kıyılarına pek uzak olmayan bir yerde, Hormisdas* Sarayı'nın yakınında, iki kilise yaptırıldı: Bugün yok olmuş Hagios Petros-ve-Hagios Paulos Kilisesi; Hagios Sergios ve Bakhos³ Kilisesi (küçük bir bazilikaydı; büyük olasılıkla Suriye etkilerini taşımaktaydı; düzgün olmayan dikdörtgen planlıydı, oldukça ağır bir kubbe taşıyan, sekizgen biçimde sıralanmış sekiz sütunu vardı; Theodora'nın Monofizitlere verdiği bir rahipler manastırıyla tamamlanmıştı). Mermer ve mozaikle ger-

(*) Çatladıkapi'daki Bizans sarayı – ç.n.

3 Günümüzde de ayakta olan bu kilise, 16. yüzyılın başlarında Hadım Hüseyin Ağa tarafından camiye çevrilmesinden bu yana Küçükayasofya Camii adıyla anılmaktadır.

çekleştirilmiş iç süslemeler, alt kattaki sütunların üzerinde bir efriz ve Theodora'nın yaptırdığı dinî yapıtların adlarının sayıldığı bir yazıt kapsar. Yapı, bir ziyaret yeri ve imparatorla saray halkının Paskalya yortusu sırasında salı günü büyük bir maiyet alayıyla geldikleri bir kutsal yerdi. Hagioi Apostoloi⁴ (Havariler) Kilisesi, Haliç ile Kharisios kapısına* (Edirnekapi) giden geniş yol arasında giderek yayılmakta olan bir semtte bulunmaktaydı.

Nika ayaklanmasının küle dönüştürdüğü birbirine komşu iki kilise –Aya İrini ve Ayasofya– ayaklanmadan hemen sonra onarılmaya başlandı. Hıristiyanlığın ilk yapıtlarından olan ve 360'a dek katedral işlevini yüklenen “Tanrısal Huzur” kilisesi Aya İrini'nin çok çalkantılı bir kaderi vardır. 532'de yeniden yapılan, yangın nedeniyle 564'te kısmen harap olan, 740 yangınından da zarar gören bu kubbeli, güzel görünümlü bazilika, Osmanlıların kenti almasından sonra askerî donatım ambarına, sonra da askerî müzeye dönüştürüldü.⁵

Ayasofya (Tanrısal Bilgelik) bazilikası, bu dönemin en karakteristik, en iyi korunmuş, en ünlü yapısıdır. Hiç kuşkusuz İustinianos'un yaptırdığı en görkemli yapıttır. Constantinus döneminde, 325'te yapılan, daha sonra oğlu tarafından genişletilen ilk kilise, 360'ta piskoposluk kilisesi (*megali ekklesia*) oldu. 404'te yangın yüzünden harabeye dönen, 415'te II. Theodosios tarafından yeniden yaptırılan kilise, 532 yangınının alevleriyle ortadan kalktı. Kırk gün sonra, İustinianos, düşünülebilecek en büyük ve en güzel kiliseyi yapmaları için iki mimar görevlendirdi: Trallesli (Aydın) Anthemios ile Miletoslu Isidoros. Çevre mahalleler istimlak edildi, yıktırıldı. İmparatorluğun tüm bölgelerinden gereçler getirildi. Binlerce işçi çalıştırıldı, Bizans kenti komutanlarınca Antikçağ anıtlarından sanat yapıtları alınarak getirildi, süslemeler için çok büyük para harcandı.

4 Fatih Camii'nin yapımı sırasında yok oldu.

(*) Polykhandria Kapısı adıyla da bilinirdi – ç.n.

5 Bugün restore edilmiş vaziyette ve kültürel gösterilere ev sahipliği yapıyor. Eskiden geçici sergilerin kurulduğu mekân bugünlerde özellikle, mayıs ayında yapılan İstanbul Festivali'nde konser salonu olarak kullanılıyor.

Aya İrini.

Iustinianos, beş yıl süren çalışmaların gelişmesini yakından izledi. 27 Aralık 537’de, patrikle birlikte, görkemli bir açılış yaptı. Bir söylentiye göre tören sırasında şöyle bağırdı: “Böylesine bir yapıtı tamamlamaya beni layık gören Tanrıya şükürler olsun; seni yendim Süleyman!” Yapının önemini ve böylece bir üstün yapıtı gerçekleştiren İmparator’un sergilediği çabanın değerini vurgulamak için iki hafta boyunca dualar edildi, törenler düzenlendi. Bol bol taklit edilen Ayasofya bazilikası, Konstantinopolis-İstanbul adına bağlanan ilk anıttır. Yapıldığı yerin güzelliği, mimarisinin yetkinliği, iç süslemelerinin zenginliği –aslında, büyük bölümü Iustinianos’tan sonra yapılmıştır–, bütün bunlar bir imparatorluğun ve üstün yapıtının, bir iman yüceliğinin bu can sıkıcı belirtisine insanların yönelttiği hayranlık dolu bakışları haklı çıkarmaktadır. Anlaşılan, Bizans imparatorları birçok kez bu yapıya damgalarını vurmaya

Aya İrini, desen (19. yüzyıl sonu).

çalıştılar; 1453'te, Türklerin kenti ele geçirdiği günün akşamıysa, Fatih Sultan Mehmet'in Ayasofya'ya gittiği ve Hristiyan dini ve Bizans İmparatorluğu onuruna yapılmış bu yeri camiye çevirdiği sanılır. Böylece, –üstelik İustinianos'un kendi üslubuyla– İslâm'ın ve Osmanlı padişahlarının zaferi ilan ediliyordu.

Uzun süre o güne dek gerçekleştirilen en yüksek ve en geniş kubbe olarak kalan kubbesiyle Ayasofya, Hristiyan dünyasının en geniş ibadethanesi oldu ve birçok yüzyıl bu özelliğini korudu. Ayasofya'nın tarihi asla sessiz, sakin değildir. Yapımından kısa süre sonra, 553 ve 557'de, depremler kubbeyi sarstı; Mayıs 558'deki yeni bir depremdeyse kubbe yıkıldı. Miletos'lu İsidoros'un yeğeni Genç İsidoros yapıyı onardı ve yapı ikinci kez halka açıldı. 989 ve 1346'da, kubbenin bazı bölümleri yıkıldıysa da hemen onarıldı. Bizans İmparatoru II. Andronikos ve II. Selim ile III. Murat yapıya dev payandalar eklettiler. Minareler Fatih Sultan Mehmet, II. Bayezit ve II. Selim zamanında yapıla-

Kariye Camii.

rak bazilika camiye dönüştürüldü. Bizans dönemi boyunca yapının içi mozaik panolarla bezeliydi. Osmanlı padişahlarıysa, yazılar ve başka İslâmî nitelikli öğeler koydurdular.

Ayasofya'yı yaptıran İustinianos, ayrıca, 558'deki depremde zarar gören Khora manastırı kilisesini⁶ de onarttı ve böylece nüfusu hızla artmakta olan bir semtin gereksinimlerine de yanıt vermiş oldu. Aynı nedenler, aynı sonuçları doğurur: Kent nüfusunun artması, Boğaz'daki birçok köyde (söz gelimi, Avrupa yakasındaki Anaplis'ta [Arnavutköy] ve Vathi Kolpos'ta [Büyükdere]; Asya yakasındaki Brokhtoi'de [Vaniköy]) kiliseler yapma ya da eski kiliseleri onartma gereğini ortaya çıkardı. Bunlar, büyük olasılıkla çok daha uzun ama, günümüze dek gelememiş bir yapıtlar listesinin bilinen üç örneğidir. Boğaz'daki balıkçı ve denizci köylerine ilişkin belgelerin, arşivlerin bulunmaması, ne yazık ki bu konuda daha çok bilgi edinmeyi engellemektedir. Bununla birlikte, yapım tarihleri bilinmemesine karşın, köylerin birer kilisesi, bazen de bir manastırı olduğu kesindir.

Sivil mimari alanında, İustinianos kara surlarının onarımına, aynı zamanda da, üstü örtülü iki sarnıç yapımına (günümüzde

6 Bugün, 14. yüzyıldan kalma freskleriyle ve mozaikleriyle ünlü Kariye Camii.

de varlıklarını sürdürmekte) özen gösterdi. Her iki sarnıç da, büyük boyutları, tavanlarını taşıyan sütun ormanlarıyla dikkatleri çekmektedir: “Bazilika sarnıcı” (bazilikanın yakınında olduğundan bu ad verilmişti)⁷ ve gizemli “Binbirdirek” adını taşıyan sarnıç. Valens su kemeri aracılığıyla beslenen, başkentin temel yapılarının (saray, kilise, Senato, Hipodrom, vb.) yakınında bulunan bu iki sarnıç, büyük olasılıkla 500.000’e yaklaşan bir nüfusun (o dönem için çok büyük bir nüfustur bu) gereksinimlerini karşılamak için yaptırılmıştı.⁸

Kentin planı

Akdeniz dünyasının en büyük kenti, ünüyle, dinamizmiyle insanları çekmekteydi: Bina yapım çalışmaları, kent yönetimi ve hizmetleri, ticaret, zanaatlar, ordu, kentin ileri gelenlerinin hizmetinde birçok kişinin çalışması gibi sebeplerle, kente her yeni gelen burada bir iş bulabileceği umudunu taşıyordu. Yeni gelenler, Haliç ya da Marmara Denizi kıyılarındaki eski mahallelere, Mese Caddesi’ne ve aynı zamanda da Boğaz’ın Avrupa kıyısındaki köylere yerleşiyorlardı.

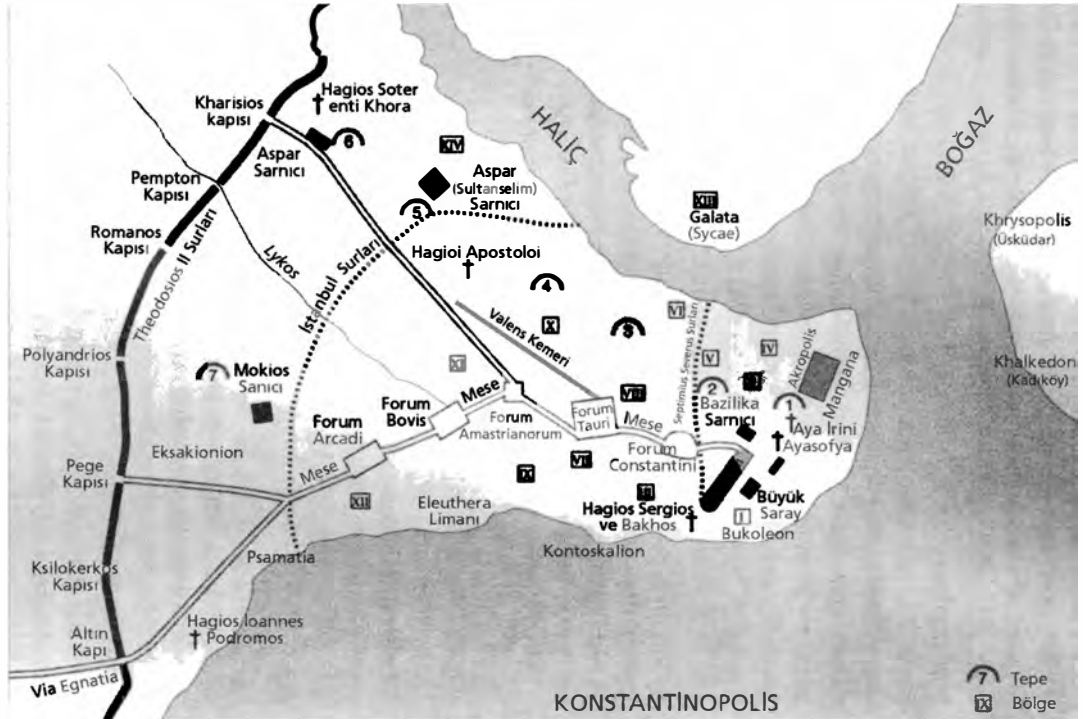
Notitia urbis’te,⁹ 322 sokak, 4388 *domus* (işlik ev), 20 halk fırını, 120 özel fırın bulunduğu belirtilir. Kentin ana ekseni olan ve her iki yanında iki katlı kemerler bulunan Mese Caddesi, Forum Augusteon’da¹⁰ başlar, Haliç ile Marmara arasındaki tepe çizgisini izleyerek Forum Constantini’ye kadar tırmanır, daha sonra da Forum Tauri’ye (ya da Forum Theodosi) doğru inerdi. Mese Caddesi burada iki kola ayrılırdı: Kentin belli başlı sarnıçlarının (Ayasofya yakınında ve imparatorluk sarayları yakınında bulunan iki büyük sarnıçla Hagios Mokios sarnıcı dışında) yakınında bulunan birincisi, Hagioi Apostoloi Kilisesi’nden (Fatih Camii) geçerek Kharisios kapısına ulaşıyordu.

7 Günümüzde “Yerebatan Sarayı” adıyla bilinmektedir.

8 Bu sayı tahminidir ve –gene büyük olasılıkla– kentini nüfusu 542’deki veba salgını yüzünden çok azalmıştır.

9 5. yüzyılda kaleme alınmış olan *Notitia Urbis Constantinopolitanae*, kentin önemli öğelerinin adlarını sıralayan bir listedir.

10 Bugün Ayasofya’nın bulunduğu yer.

Bu anayolla Haliç arasında, kuzeydoğuda, en kalabalık semtler bulunuyordu. Buradaki konutlar, merdivenlerle birbirlerine bağlanan taraçalar üzerine yapılmıştı: Haliç ile Forum Tauri arasında, yüksek duvarlar ve toprak yığınlarıyla berkitilmiş, art arda sıralanarak bir tür dev anfiler oluşturan beş büyük taraça vardı. Kharisios kapısının dışında, Mese Caddesi, Edirne'ye giden yolla devam ediyordu. Forum Bovis (bugün Aksaray Meydanı), sonra da Altın Kapı yönünde Forum Arcadius (Cerrahpaşa) ve Marmara kıyılarını aşan Mese Caddesi'nin öbür kolu arasında, gene kalabalık semtler yer alıyordu. İustinianos döneminde, Mese'nin iki kolu arasında (çok daha تنها bir bölgedir), manastırlar çoğaldı: Manastırlara sıcak bakan İustinianos, kuralları ne olursa olsun ve rahipleri kim olursa olsun manastırların kurulmasına izin verdi. İustinianos çok yüce gönlü olduğundan, onlara bağışlarda bulundu, parasal bağışıklıklar (kesin bir yasal statü tanımamakla birlikte) verdi.

Altın Kapı'nın dışında, Mese Caddesi, Campos tu Tribunalu'ya (askerî birliklerin toplanma yeri) ulaşan Via Egnatia ile devam ediyordu. İşte birçok imparator (Valens [364], Arcadius [383], Honorius [395], II. Theodosios [402], Marcianus [450], I. Leon [457], Zenon [474], Basiliscus [475] ve İustinianos'tan sonra Maurikios [582], Phokas [602], İsauria'lı III. Leon [717], Ermeni V. Leon [813]), darbeler sırasında, bu bir tür Martis Campus'ta, askerler tarafından imparator ilan edildi.

Daha ileride, Via Egnatia boyunca, *Hebdomon*'da (bugünkü Bakırköy) birçok saray (Magnaura Sarayı, Jucundinae sarayı [İustinianus yaptırdı]) ve kilise (özellikle, İustinianus'un yaptırdığı, imparatorların taç giydiği Hagios İoannes Prodromos [Studion] Kilisesi) vardı. Batıya gidildiğinde, bir deprem sırasında yerle bir olan, daha sonra İustinianos tarafından yeniden yapılan ve istilacılar (Bulgarlar, Haçlılar, Katalanlar ya da Türkler) tarafından birçok kez kuşatılan, birçok kez yağmalanan Rhegium'a (Küçükçekmece) ulaşıyordu.

Forum Bovis'ten Mese Caddesi'ne doğru uzanan başka bir büyük sokak, Marmara kıyısında giderek denize daha da yaklaşarak Altın Kapı yönünde ilerliyordu; gene çok kalabalık bir

bölgeden geçen bu sokak, birçok kilise ve manastırın (özellikle de Hagios Ioannes Podromos Manastırı) yanı sıra küçük balıkçı limanlarını da kapsayan bir bölgeyi aşıyordu.

Görüldüğü gibi kent, hemen hemen tümüyle surların içinde yayılıyordu: *Notitia Urbis*, pek ender olarak Asya'nın köprü başı Khalkedon'dan (Kadıköy), daha ender olarak Khryso polis'ten (Üsküdar) ve çok daha ender olarak da Boğaz'ın Asya kıyılarından, Adalar'dan ya da Sykai'den (Galata) söz eder. Bu adlardan biri söylendiğindeyse ya bir kiliseyi ya da bir manastırı anıştırmak için söylenmiştir. Bununla birlikte Sykai'nin insanların oturduğu bir yer olduğu, burada kiliseler, bir forum, hamamlar, bir tiyatro, "431 büyük ev", bir liman ve surlar (Iustinianos zamanında onarıldı) bulunduğu biliniyor. İmparator, başkentin bu semtine (XIII. semt) "Iustinianai" adını vermiş olmalı, ne var ki Sykai adı kullanılmaya devam etmiştir.

Savaş ve ticaret

Iustinianos bir yandan yapım çalışmalarını sürdürürken, bir yandan da uzak ülkeleri silah gücüyle ele geçirmeye girişti. Bizans generali Belisarios, Kuzey Afrika'yı Vandallardan (533-534), İtalya'yı Ostrogotlardan (535-540) aldı, İspanya'nın güneydoğusu 553'te işgal edildi. Bizans egemenliğinin bütün Akdeniz kıyılarına yayılması, Konstantinopolis'e, başkent olarak giderek artan bir yasallık kazandırdı. Ne var ki askerî fetihler sonucunda ordunun güçleri dağıldı ve –hiç de göz ardı edilemeyecek boyutlarda ganimet elde edilmesine karşın– uzun vadede bu fetihler imparatorluk maliyesine ağır yükler getirdi. Dahası, Iustinianos birçok terslik yaşadı. Akdeniz'de zafere ulaşırken, Sasanilere karşı pek başarılı olamadı: Sasaniler, 540'te, batıya, Suriye'ye doğru (büyük kent Antiokheia'yı yakıp yıktılar) ve kuzeybatıya, Ermenistan'a ve Karadeniz'in Anadolu kıyılarında Lazların ülkesine doğru saldırıya geçtiler. Daha kötüyse, Slavların, Bulgarların ve pek iyi savunulmayan Balkan yarımadasına giren Hunların istilalarıydı. Slavlar Adriyatik Denizi'ne ve Ege'ye ulaştılar, Hunlar Trakya'ya doğru ilerlediler,

Konstantinopolis'in köylerini tehdide başladılar. Bu halkların çoğu, yağmalama eylemlerini tamamlar tamamlamaz Tuna'nın karşı yakasına geri çekildiler; buna karşılık, bazıları, örneğin Slavlar, Bizans topraklarında kaldılar; sayıları az olmakla birlikte bunlar gelecekte de bu topraklarda varlıklarını sürdürdüler.

Konstantinopolis'in yeni siyasi boyutu, ülke ekonomisine paralel bir gelişme gösterdi. Bizans topraklarının Akdeniz'de genişlemesi, bir donanmanın gelişmesine, hatta yaratılmasına yol açtı: O dönemde Haliç'te, hemen hemen daha sonra Osmanlıların Kasımpaşa'da yaptıkları tersanenin yerinde, bir tersanenin bulunduğu sanılır. Iustinianos'tan önceki imparatorlar birçok liman yaptırmışlardı: Haliç'in ağzındaki Neorion,* Mangana limanları, Bukoleon, Sophia, Eleutherios ve Marmara kıyılarındaki Kontoskalion. Malların satışı ve dolaşımı dolaylı olarak vergilendiriliyor (*vectigalia*), dolaşım hakları gemiler gelir gelmez denetleniyordu. Iustinianos bu duruma iki değişiklik getirdi: ithalatlardan alınan harçlar Abydos ve Hellespontos (Çanakkale Boğazı) kıyısındaki Hieron gümrüklerinde kesiliyordu; öte yandan, ihracatlardan alınan harçlarsa Konstantinopolis'te tahsil ediliyordu.

Bizans'ın düşman Pers ülkesine yakın olması, Doğu ve Uzakdoğu ile hem karadan, hem de denizden yapılan ticareti köstekliyordu. Engelleri ortadan kaldırmak için Perslerle yapılan savaş umulan sonuçları doğurmayınca, Iustinianos, Bizanslı tüccarlara Karadeniz yolunu kullanarak Kafkasya'ya ve daha uzaklara, Orta Asya bölgelerine gitmelerini önerdi. Konstantinopolis tüccarları, dolayısıyla, o güne kadar Çin ile Batı arasındaki ipek ticaretine aracılık eden Türklerle ilişki kurdular ve Perslerle bağlarını kopardılar.

Boğaz kıyısındaki bu kent, uzun süreden beri ticareti yapılan ham deri, işlenmiş deri, baharat, kürkler, hatta köleler gibi ticaret ürünlerinin temel ulaşım yollarından biri olmasının yanı sıra, ipek yolunun da en önemli kavşak noktalarından biri haline geldi. Mal teslimindeki yoğunluk, ipekli kumaş ticaretini geliştirdi; öte yandan ipekböceğinin ülkeye getirilmesi de bu

(*) Bugünkü Kumkapı – e.n.

kumaşın ticaretine katkıda bulundu. Dokuma atölyeleri açıldı ama, ipekli dokumacılığın tekeli devletin elinde kaldı. Artık Konstantinopolis, Doğu'nun uzak köşeleriyle Batı arasında sadece bir konaklama yeri değildi: Dünyanın bu iki bölümü arasında gerçekleştirilen ticaretin başlıca ara istasyonlarından biriydi. Kızıldeniz'den geçerek Hint Okyanusu'na doğru yeni bir deniz yolu açma girişimleri pek verimli olmadı.

Theodora'nın ölümünden (548) sonra, I. İustinianos için bir dizi güçlük, başarısızlık ve hatta İtalya ve Kuzey Afrika'da olduğu gibi, terslikler ortaya çıktı. İmparator'un çok kişisel görüşlerle yürüttüğü din siyaseti, giderek İmparator'u Ortodoks-luktan uzaklaştırdı. Uyguladığı emperyalist siyasetin aşırı yüksek maliyeti, Konstantinopolis'te ayaklanmalar, hatta 562'de bir komplo düzenlenmesine (komploya General Belisarios kurban gitti) yol açan parasal baskılar kurmasına neden oldu. Bu nedenlerden ötürü, İustinianos'un 14 Kasım 565'te, 82 yaşında ölmesi halk arasında çok az üzüntü yarattı.

Bununla birlikte, I. İustinianos çok büyük işler başarmıştır. Surlarla ve denizle çevrilen günümüz İstanbul'u, büyük ölçüde, anıtlarıyla, büyük yollarıyla ve meydanlarıyla I. İustini-anos'un biçimlendirdiği Konstantinopolis'tir. Aslında kent, evrensel boyutlara ulaşan ve kesintisiz süren saygınlığını da onun döneminde kazanmıştır.

Karışıklıklar İçindeki Konstantinopolis (7.-9. yüzyıl)

Kutsal Kitaplara ve Kilise Babalarına dayanıyoruz ve ressamların lanet olası sanatının ürünü olan bazı maddelerden yapılmış her tür resmin Kutsal Kilise'den beddualarla dışarı atılacağını, uzaklaştırılacağını ve kovulacağını ilan ediyoruz [...]. Gelecekte, böyle bir şeyi imal etmeye ya da ona tapmaya ya da bir kilisede sergilemeye ya da ona gizlice sahip olmaya cesaret edecek herhangi bir kimse, eğer bir piskopos, papaz ya da papaz çömeziyse görevden alınacak; eğer keşişse ya da papaz olmadığı halde rahip sınıfından biriyse, aforoz edilecek ve Tanrı muhalifi ve Kilise Babalarının aktardığı öğretilerin düşmanı olarak yüzyılın yasalarının pençesine düşecektir.¹

– 754'te toplanan konsilin ikonaları mahkûm etmesi

I. İustinianos, “bir Akdeniz imparatorluğunu yeniden kurmak” düşünü gerçekleştirmişti. Ama kısa zamanda ortaya çıktı ki, düş mahkûm edilmiş ve imparatorluk yıkılmak zorunda kalmıştı. İmparator askerî, mali gücüyle ve ülke topraklarını, birbirin-

1 A.A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire Byzantin* (Bizans İmparatorluğu Tarihi), cilt I, s.345.

den böylesine uzak sınırları (çünkü İspanya'dan İran'a ve Suriye'ye, kuzey ile güney arasındaysa Tuna kıyılarından Mısır'a ve Kartaca bölgesine kadar uzanıyordu) koruyabilme olanaklarıyla değerlendiriliyordu. Ayrıca imparator, komşularının tutkularını da küçümsemişti: 6. yüzyılın sonundan başlayarak, kuzeyde ve batıda Kavimler Göçüyle gelen halklar, doğuda Persler, daha sonraysa yeni gelen rakipler, –başka bir deyişle Araplar– bölgedeki varlıklarını sürekli olarak saldırgan biçimde anımsattılar, birçok kez başkentini surları dibine kadar ilerlediler.

Askerlik alanındaki ve mali alandaki tehlikeler, toprak kayıpları ve –Konstantinopolis için– art arda gelen kuşatmalar ve kentin yiyecek sağlama sorunları: Rekabet, 7. ve 8. yüzyıl boyunca sık sık Bizanslıların kaderi oldu. İktidar kavgaları ve –özellikle de– ciddi dinî bunalımlar, uzun süre imparatorluğu böldü. Konstantinopolis toplumu, sadece bir topluluğun dogma uğruna başka bir toplulukla mücadeleye giriştiği kapalı bir toplum değildi artık.

Karışıklık içinde geçen bu iki yüzyıl (imparatorluk birkaç kez dış saldırılar karşısında gerileme ya da içten parçalanma tehlikesiyle burun buruna geldi), Akdeniz havzasının yeni oluşumlar geçirdiği bir dönemi karşılar. Avrupa'nın batısında bir imparatorluk kurulduğu sırada (Charlemagne, kısa süre içinde yeni bir güç olarak ortaya çıktı ve Papalığın merkezi Roma giderek Konstantinopolis'ten koptu) ve Doğu'da Arap varlığı pırlıtlı bir yayılma sergilediği anda, Bizans İmparatorluğu, doğuda, oldukça dar bir alana çekildi.

Antikçağın bu son dönemlerinde ve ortaçağın bu başlangıç yıllarında, Bizans asla ne evrensel boyutlu bir Roma İmparatorluğu'nun, ne de Doğu Akdeniz'deki bir Rum (ya da Helen) İmparatorluğu'nun başkentiydi. Bu “Helen” ya da “Bizans” İmparatorluğu, güçlerini, Latince'nin yerini alan ortak bir dilin (Rumca) çevresinde, –dogma kavgalarına ve Papalık ile sürtüşmesine karşın– bir din çevresinde topluyor, birleşmeye çalışıyor ve Roma'nın Hristiyan, Arapların İslâm anlayışına kendini kabul ettirmeye çabalıyordu. Böylece, yavaş yavaş, bir tür “Bizans ulusu bilinci” oluşuyordu.

Bulgar tehditleri, Doğu'dan gelen tehlikeler

6. yüzyılın sonlarından başlayarak, Bizans İmparatorluğu birçok cephede, hem de bazen aynı dönemde baskına uğradı. Öylesine acımasız istilalara göğüs germek zorunda kaldı ki, 7. yüzyılın başında çökme noktasına geldi.

Kuzeyde, barbar Avrupa, Trakya'dan Yunanistan'a kadar tüm Balkan bölgelerini tehdit ediyordu. Avarlar, boyun eğdirdikleri Bulgar ve Slav halklarını kullanarak saldırılarını sıklaştırıyorlar, Pannonia'ya giriyorlar, 582-587 arasında Karadeniz'e ulaşıyorlar ama, 592'de Tuna'nın karşı yakasına atılıyorlardı. Birkaç yıl önce Trakya ve Yunanistan'a seferler düzenleyen Slavlar, 586'da Selânik'i kuşattılsa da onlar da geri püskürtüldüler. Avarlar, imparatorluk ordularının başka savaş alanlarına, özellikle de Persler üzerine gönderilmesinden yararlanarak zaman zaman Bizans'a yeni seferler düzenlediler, başkenti tehdit ettiler. 617'de Konstantinopolis surları önünde kamp kurdular, yakın çevredeki köyleri yağmaladılar; 627'de, gene aynı amaçlarla, gene aynı yere geldiler.

Doğu cephesinde, ilk büyük tehdit Sasanilerden geldi. 6. yüzyılın sonunda ve 7. yüzyılın başında, Dara ile Kserkses'in, Akdeniz'in tüm doğu havzasına egemen olan bir imparatorluğa boyun eğdirme, ticaret ilişkilerine çok elverişli bu deniz bölgesine ulaşma ve –hem Karadeniz ülkelerine giden yolun kilit noktasında bulunan, hem de düşman devletin gurur simgesi olan– Konstantinopolis'i işgal etme tutkusu içinde on yüzyıllı aşkın bir süre önce geçtikleri yoldan bir kez daha geçtiler. Bizans'ın 591'de kazandığı bir zaferden sonra savaş, 7. yüzyılın başında yeniden başladı.

İmparator I. Herakleios döneminde (610-641) kötü belirtiler başladı: Sasani kralı II. Hüsrev, 612-614 arasında Suriye'yi, Filistin'i aldı, sonra Küçük Asya'ya girerek Khalkedon'u ele geçirdi. 617-619 arasında, Sasani fetihlerinde sıra Mısır'a gelmişti: Konstantinopolis'in buğday gereksiniminin büyük bölümünü Mısır karşıladığından, Sasanilerin Mısır'ı almasıyla, Bizans'ın başkenti, söz konusu gereksinimi karşılama olanağını yitirdi.

Ama Herakleios akıllı ve ısrarlı davrandı. Küçük Asya'nın denetimini yeniden ele geçirmesini sağlayan ilk saldırıdan (622-625) sonra giriştiği ikinci bir saldırıyla Sasanilerin başkenti Ktesiphon'un kapısına dayandı (Şubat 628).

I. Herakleios, bu zaferlerinden sonra *Basileus* unvanını aldı. "Basileus" sözcüğü eski bir sözcüktür; çünkü, Homeros, Sophokles ve başka klasik Yunan yazarları bu sözcüğü "hükümdar, kral, prens" anlamlarında kullanmışlardır. Herakleios'un Basileus unvanını almasından sonra, Basileus sözcüğü Bizans imparatorlarının resmî unvanı oldu ve dünyada elde edebilmek için ardına düşülen tek unvan haline geldi; daha sonra bu unvan tamamlanarak *Basileus ton Romaion* (Romalıların İmparatoru) biçimini aldı ve eski Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı olan Konstantinopolis imparatorunun salt üstünlüğünü vurguladı. Sasanilerin ve Avarların yarattığı çifte tehlikeden kurtulan I. Herakleios, kısa süre önce Tuna kıyılarına ulaşan Bulgarlarla ilişki kurdu. Ayrıca, Slav, Sırp ve Hırvat halkların İllyria'ya yerleşmesi konusunda kolaylıklar gösterdi: Böylece bu halklar I. Herakleios'un müttefiği oldular.

637'de Kadisiya'da Persleri yenilgiye uğratan Araplar, Perslerin izinden gittiler ve tıpkı onlar gibi, aynı topraklar uğruna Bizanslılarla savaştılar. Peygamber Hz. Muhammet'in yaydığı (632'de öldü) yeni din İslâm'da firesiz olarak birleşen Araplar, yaşadıkları Arabistan Yarımadası'ndan yola çıkarak Akdeniz havzasını fethetmeye başladılar. Önce, 636-640 arasında, kuzeye ve batıya, başka bir deyişle Bizanslı komşularına saldırarak doğudaki en güzel illerini, Filistin'i, Suriye'yi, Mısır'ı fethettiler. Ayrıca, Sirenayka ve Trablus'u (642-643) aldılar, sonra Küçük Asya'ya girdiler, Kilikya, Kappadokia, Frigya'yı ele geçirdiler (647). Ermenistan onlarla antlaşma yaptı (653). Bizans İmparatorluğu, savunmasının ve sürekliliğinin simgesi olan başkent Konstantinopolis çevresine indirgendi.

Suriye valisi Muaviye (660'ta halife olmuştu), fetih iştahını gizlemedi. 668'de Konstantinopolis yollarına düştü, ertesi yıl kenti kuşattı. Yeni oluşturulan Arap donanması, Ege'ye, Hellespontos yakınlarına seferler düzenledi; 673'te, Propontis'de-

ki (Marmara Denizi) Kyzikos yarımadasında bir üs kurmayı başardı: 674'ten 677'ye kadar, her yaz, kesintisiz Arap akınlarıyla karşılaşan başkent büyük tehlike içindeydi. Kurtuluşu çok az şeye bağlıydı: Bizans'a göçmüş Suriye kökenli Rum mimar Kallinikos, gemilere karşı çok etkili bir savunma aracı geliştirmişti: "Rum ateşi". Borularla düşman gemilerine fırlatılan (gemiye değer değmez hemen yangın çıkarıyordu) bu petrol kökenli sıvı, su üstünde de yanıyordu. Gemilerine büyük zararlar veren Rum ateşi yüzünden Araplar, geri çekilmek zorunda kaldılar. Muaviye, bu bozgunun sonu, Bizans ile otuz yıllık bir antlaşma imzaladı.

Araplar, 8. yüzyılda da fetihleri sürdürerek tüm Kuzey Afrika'da, sonra İspanya'da (711-714) ilerlediler ve kısa sürede Akdeniz kıyılarının büyük bölümüne egemen oldular. Halife I. Velid'in buyruğuyla, Küçük Asya'daki saldırıları yeniden başlattılar ve Khrysopolis'e (Üsküdar 710-713) dek ulaştılar. Bunun üzerine, İmparator II. Anastasios (713-715) savunma önlemleri aldı: Başkent surlarını güçlendirdi, besin stokları oluşturdu.

Kısa süre sonra patlak veren siyasal bir bunalım dış tehlikeleri artırdı. Arap donanmasıyla savaşmaya giden Rum donanmasında isyan çıktı. 715'te, yeni bir imparator ilan edilirken (III. Theodosios), bu imparatora düşman olan askerler Konstantinopolis üzerine yürüdüler, kente girdiler ve Theodosios'u tahttan çekilmek zorunda bıraktılar (717). Anadolu strategos'u Isauria'lı Leon (717-741), Patrik Germanos'un elinden görkemli bir törenle taç giydi. Taç giyme töreni acıklı koşullarda gerçekleşti: Çünkü, büyük bir Arap donanması kenti kuşattı ve donanma komutanı Mesleme bin Abdülmelik'in birlikleri Avrupa yakasında kıyıya çıkmayı başardı. Kuşatma bir yıl sürdü: Ağustos 717'den Ağustos 718'e kadar. Bununla birlikte, Araplar ne surları aşabildiler ne de Haliç'e girebildiler. Rumlar, düşman gemilerine karşı gene "Rum ateşi" kullandılar ve birçok kez düşmanlarının ikmalini kesintiye uğrattılar. Rumların direnişi o denli etkiliydi ki Mesleme'nin ordusu ve donanması bozguna uğrayarak çekilmek zorunda kaldı.

Araplar 726 ve 740'ta yeniden Bizans'ı tehdit ettilerse de Frigya'da bozguna uğradılar: Söz konusu bozgun, Batı Küçük Asya'yı bir süre Arap-Müslüman tehlikesinden kurtardı. Yeni Basileus V. Konstantinos (741-775), Abbasilerin Emevilerin ayağını kaydırmasından yararlanarak tehlike sınırını daha doğuya kaydırды. IV. Leon (775-780), iki kez Arap saldırılarına karşı koymayı başardı. IV. Leon'dan sonra tahta çıkan İmparatoriçe Eirene, Konstantinopolis kapılarına kadar dayanan yeni bir saldırıya göğüs gerdi (784) ve Halife Harunürreşit'e vergi ödeyerek üç yıllık bir ateşkes antlaşması imzalamayı başardı. I. Nikephoros döneminde (802-811), Bizans ile Araplar arasında ateşkes ve çatışmalar sürdüyse de taraflardan hiçbirisi tehlike yaşamadı.²

Arap yayılımı Akdeniz Avrupası'ndaki güçler dengesini alt üst etti: Çünkü Bizans, güçlerini doğu sınırında toplamak zorunda kaldı ve imparatorluğun *pars occidentalis*'i* olmaktan çıktı. Güçler dengesinde ortaya çıkan bozukluk elbette Bizans İmparatorluğu'nu yıkamadı; ama, bir türlü Helenleşmeyen, hatta Konstantinopolis'in yaydığı Ortodoks dinine düşman tavırların geniş bir destek gördüğü topraklar imparatorluktan koptu. Bağimsız ve rakip bir Batı Hristiyanlığının su yüzüne çıkmasının simgesi olarak, Charlemagne, 800'de, Roma'da, Papa'nın elinden taç giydi. Charlemagne'ın aldığı "Batı İmparatoru" unvanı, Bizanslıların gözünde katlanılmaz bir hak iddiasıydı. Adına oluşturulan destan çevriminin gücünün azalmasından kaygılanan Charlemagne, yeni unvanının resmen tanınması için ve belki Eirene'ye bir ittifak, hatta belki de evlenme önerisi ilemesi için Konstantinopolis'e bir elçi gönderdi.

Yakınlaşma girişimi başarısız olduysa da, İmparatoriçe ve hemen sonra tahta çıkan ardılları –Karolenjlerin isteklerine karşı koyamayacaklarının bilincinde olduklarından– sonunda Karolenjlerle anlaştılar. I. Nikephoros (802-811), Charlemagne'a imparatorluk unvanı vererek ve Roma ile ilişkileri yeniden ku-

2 8. yüzyılın sonundan başlayarak, Küçük Asya'da Müslüman tehdidi artık görülmedi; buna karşılık Girit 827'de, Sicilya ise 9. yüzyılda ele geçirildi.

(*) "Batı bölgesi" anlamına gelen Latince deyim – ç.n.

rarak Konstantinopolis'in Batı ile ilişkilerini normale döndürdü; bu olay, bir yerde, "Evrensel Roma İmparatorluğu" haline gelen Bizans İmparatorluğu'ndaki tarihsel bir dönemin (düşmanlarını yurdundan uzak tutarak ve hemen hemen tüm Akdeniz havzasını denetim altına alarak, Antikçağ'daki Büyük Roma'nın mirasını sürdürme başarısını gösterdiği dönem) sona erdiğini resmen kabul etmektir.

7. yüzyılın sonunda Bulgarlar, yeni bir barbar güç olarak kuzey sınırlarını zorladılar. IV. Konstantinos (668-685), Bulgarları, Dobruca'dan kovmaya çalıştıysa da, ordusunun bozguna uğraması yüzünden, Bulgarların, şefleri Asparuh ile birlikte, Tuna ile Karadeniz ve Balkanlar arasında kalan topraklara yerleşmelerine boyun eğmek zorunda kaldı. Yerli halkla kaynaşan Bulgarlar, 8. yüzyılda sürekli tehlike yaratan bir devlet kurarak yavaş yavaş Slavlaştılar. V. Konstantinos döneminde (741-775), aslında, üç kez (755, 762, 773) başkent Konstantinopolis'i tehdit ettilerse de her defasında geri püskürtüldüler ve 773'te uğradıkları büyük bozgun sonucunda barış imzalamak zorunda kaldılar. Barış yirmi yıl sürdü; daha sonra savaşlar yeniden başlayarak 808-813 arasında aralıksız devam etti. Bizanslılar, ihtiyatsızca Bulgar dağlarına girdiler, ciddi yenilgilere uğradılar; Haziran 811'de İmparator I. Nikepohoros savaşta öldü, oğlu Staurakios ise ciddi biçimde yaralandı. İki yıl sonra, Temmuz 813'te, Bulgar Hanı Krum Konstantinopolis'i kuşattı.

Komplolar ve ayaklanmalar

Dış tehditler birbirini izlerken, imparatorlar büyük güçlüklerle göğüs germek zorunda kaldılar. 6. yüzyılın sonunda, sadece İustinianos'un harcamaları yüzünden değil, Bizanslıların Perslere ve Kavimler Göçüyle gelerek yöreye yerleşmiş olan halklara vermek zorunda kaldıkları vergiler nedeniyle de devletin maliyesi acınacak hale geldi.

Söz konusu parasal güçlüklerle karşı koymak için, İustinianos'un yerine geçen yeğeni II. İustinos (565-578), sıkı bir iktisat programı uyguladı. Durumu biraz düzeltti; ama, yerine ge-

çen II. Tiberios* (578-582) onun kadar titiz davranmadı. Maurikios (582-602), bugün katı para politikası adı verilen bir siyaset izledi. Ne var ki izlediği bu siyaset yüzünden halkın gözünden düştü, askerler ayaklandılar (602) ve içlerinden birini iktidara getirdiler: Yüzbaşı Phokas. Maurikios kaçtıysa da yakalandı ve oğluyla birlikte öldürüldü. Demagog biri olan Phokas, kısa süre içinde hem yönetim çevresini, hem askerleri kendine düşman etti. Komplolar, halk hareketlerini bastırma eylemleri, eyaletlerdeki ayaklanmalar, Suriye ve Mısır'daki Monofizitlere yapılan işkenceler, imparatorluğu anarşinin eşiğine getirdi. Bunun üzerine, Kartaca genel valisinin oğlu Heraclius olaya el koymaya karar verdi: Ekim 610'da Konstantinopolis'e girdi. Phokas öldürüldü. Heraclius imparator ilan edildi, patriğin elinden taç giydi. Hemen hemen iktidarı zorla ele geçirerek (bu durum Konstantinopolis'te hiç de kural dışı bir olay değildi: Tam tersine kuralın nerdeyse ta kendisiydi) iş başına gelen Heraclius sülalesi 695'e kadar tahtı elinde tuttu.

Tüm 7. yüzyıl boyunca, dış güçlükler de iktidarın işini büyük ölçüde köstekledi. Arapların ilk büyük saldırısı (640'a doğru) sırasında, başkent bir kez daha başlıca ikmal kaynaklarından yoksun kaldı. Heraclius'un ölümünden (Şubat 641) sonra kimin tahta geçeceği sorun yarattı: Senatörlerin ve Ortodoks piskoposların desteğiyle bir askerî darbe gerçekleşti. İmparatoriçe Martine ve oğlu II. Herakleios Herakleonas (üvey kardeşi III. Konstantinos'un ölümünden sonra tek başına imparator oldu) tahttan indirildi, sakat bırakıldı ve sürgüne gönderildi. III. Konstantinos'un oğlu II. Konstans Herakleios (641-668), önce senatonun vesayeti altında hüküm sürdü, sonra Arap tehdidinden esinlenerek garip bir savunma siyaseti izledi: Slavları yendikten sonra, Yunanistan'a gitmek için Konstantinopolis'ten ayrıldı (660), Güney İtalya'ya ulaştı, barışı yeniden sağladı, Bizans nüfuzunun Afrika'da yeniden egemen olmasını sağladı, İtalya'ya döndü ve 663'te Siracusa'ya yerleşti ve beş yıl sonra burada öldürüldü. II. Konstans Herakleios, imparatorluğunun

(*) II. Iustinos çıldırınca iktidara getirildi. Kızını, kendisinden sonra tahta çıkacak olan Maurikios ile evlendirdi – ç.n.

doğu bölümünün bütünüyle yitirildiğini –ya da yitirmek üzere olduğunu–, buraların Arapların ve Barbarların eline geçeceğini ve Roma’nın desteğiyle imparatorluğun batı bölümünü korumak gerektiğini mi düşündü acaba? Ne var ki bu siyaset sürdürülmedi: Oğlu IV. Konstantinos (668-685), kısa bir karışıklık döneminden sonra, hem Doğu ve Batı Kiliselerini birleştirmeye, hem de Konstantinopolis’in savunmasını güçlendirmeye ve surlarını onartmaya çaba harcadı.

IV. Konstantinos’un oğlu II. Iustinianos Rhinotmetos, imparatorluğun yönetimini ve savunmasını yeniden örgütledi. *Thema*’ların, başka bir deyişle askerî ve sivil güçleri elinde bulunduran şeflere bırakılmış bölgelerin gelişmesi de II. Iustinianos döneminde gerçekleşti: Heraclius’un eyaletleri savunmak için oluşturduğu thema sistemi, gene Heraclius döneminde, hem savunmayı geliştirmek, hem de yerel koşullara uygun bir yönetim biçimini yerleştirmek için bütün imparatorluğa yayıldı. Buna karşılık, General Leontios ayaklandı, Iustinianos’u sakat bıraktı, sürgüne gönderdi, 695’te kendini imparator ilan etti.

Böylece, bir ayaklanma dizisi başlamış oldu. Hemen hemen yirmi yıl içinde, birçok darbe, genellikle yeteneksiz ve kukla bir imparatoru tahta çıkardı. Bu sürede yedi imparator tahta çıktı: Altısı zorla; yedincisi, II. Iustinianos, 705’te ikinci kez iktidara getirildiyse de yeniden düşürüldü ve 711’de öldürüldü. Başkent, ayaklanmalar içinde yaşadı.

III. Leon (717-741) yeni bir sülalenin, İsauria sülalesinin dönemini başlattı. İsauria sülalesi 9. yüzyılın başına kadar iktidarı elinde tuttu. Enerjik bir hükümdar olan III. Leon, imparatorluk topraklarına egemen olmanın daha asker ağırlıklı, daha merkezileşmiş bir devlet kurmaktan geçtiğini anladı; ama, III. Leon’un ardılları 8. yüzyılda patlak veren, iç karışıklıklara ve Roma’daki Papalıkla çatışmalara yol açan büyük dinî bunalımla karşılaştılar: “İkonalar tartışması.”

Karışıklıklarla dolu bu yüzyılın sonunda, 780-790 arasında naibelik yapan, daha sonra *basilissa* olan Eirene, masraflı ve laf ebeliğine dayanan bir siyaset uygulamaya başladı; bazı vergileri, gümrük haklarını kaldırdı, Kiliseyi ve manastırları destek-

IV. Leon'un dul karısı Eirene.

ledi, ama Arap Halifesine ve Bulgar Hanına ağır vergiler ödemeyi kabul etti. 802 yılının Ekim ayında bir darbe sonucu tahttan indirildi.

Eirene'nin yerine geçen Nikephoros I. Logothetes³ (802-811), çok kötü koşullar devraldı. Koşulları düzeltmek için çok sert önlemlere başvurdu: O kadar ki, muhaliflerinden rahip Günah

Çıkaran Theophanes, yazdığı kronikte I. Nikephoros'un önlemlerini *kakōsis* (ezme) olarak nitemektedir.

I. Nikephoros, mali konularda on zorunlu önlem öngörmüştü (ama bunlara pek uyulmadığı rahatça düşünülebilir): Paralı asker kullanma uygulamasına son verilmesi (bunların yerine, batı sınırlarında, “gerçek yerlerinden koparılarak buralara getirilen” ve “asker kolonlar” gibi kullanılan Hristiyan halklar görevlendirildi); yoksullara orduda hizmet etme zorunluğu getirilmesi (yoksulların ordu hizmetinde gerek duydukları donanımları vergi mükellefleri karşılıyordu); tüm vergilerin yükseltilmesi; tüm vergi muafiyetlerinin kaldırılması, dinî kurumlara ya da hayır kurumlarına bağlı herkesin vergi ödemesi (özellikle de kiliselere ve manastırlara tanınmış ayrıcalıkların kaldırılması); vurguncuların, “hazine avcılarının” takibi; miraslara, Çanakkale'nin ötesinde yapılan köle alımlarına vergi konması; deniz kıyısındaki illerde oturanlara (özellikle de armatörlere) taşınmaz mal satın alma zorunluğunun getirilmesi ve söz konusu taşınmaz malın fiyatının devlet tarafından belirlenmesi; Konstantinopolis'teki başlıca armatörlere, devletten yüksek faizle borç para alma zorunluğu getirilmesi.

3 Eski Yunan sitelerinde Logothetes'ler, kamu mal varlığının iyi kullanılması- nı sağlamakla görevli denetçilerdi. Önce Anastasios, sonra Iustinianos döneminde ortaya çıktılar. 7. ve 8. yüzyıllarda önemleri arttı ve bu görevi yapanlar “imparatorluk haznedarı”nın emrinde çalıştılar.

Bulgarlarla savaşıma zorunlunun yol açtığı ve çeşitli toplumsal sınıfların (yüksek devlet görevlileri, toprak sahipleri, büyük toprak parçalarını elinde tutan Kilise, Konstantinopolis'teki büyük armatörler) ayrıcalıklarını kısmayı amaçlayan bu siyaset, iyi sonuçlar verdi.

I. Nikephoros'un yerine geçen damadı I. Mikhael Rangabe söz konusu siyaseti sürdürmedi. Kronikçi Günah Çıkaran Theophanes, I. Mikhael Rangabe'nin ayrıntıya girmeden bir portresini çizer; ne var ki öne sürdü-

Bizans İmparatoru Isaurialı III. Leon.

ğü yargılar, gerçekte, yanlılıktan kurtulamaz: “Bütün soyluları, senatörleri, piskoposları, rahipleri, keşişleri, askerleri, yoksulları, başkentte ve eyaletlerde yaşayanları zenginleştirdi: O kadar ki, I. Nikephoros'un ölçüsüz açgözlüğünün ürünü olan her şey birkaç günde yok oldu.” I. Mikhael'in Bulgarlar karşısında bozguna uğraması ve kaçması, onu tahttan çekilmek zorunda bıraktı. Anadolu strategos'u Ermeni V. Leon onun yerine tahta çıktı. Böylece Bizans tahtı yeniden askerlerin eline geçmiş oldu. V. Leon, hiç gecikmeden başkentini savunmasını yeniden düzenledi: Söz konusu düzenleme o denli başarılı oldu ki, Krum Han, Konstantinopolis kuşatmasını kaldırarak Bulgaristan'a dönmek zorunda kaldı.

Haliç'in zinciri

Hem siyasal, hem dinî sorunlarla uğraşan ve parasal dayanaklardan yoksun olan imparatorlar, başkenti güzelleştirme olanaklarını asla bulamadılar. Dolayısıyla, 7. yüzyılda, ancak sınırlı sayıda yeni yapı gerçekleştirildi: II. Iustinos döneminde, Büyük Saray'ın *triclinium*'u –yani kabul salonu–; II. Tiberi-

os'un, Aydos tepelerinde, İzmit Körfezi'nin (Nikomedeia) Anadolu yakasına egemen bir yerde, Khalkedon'a (Kadıköy) yirmi kilometre kadar uzaklıkta yaptırdığı Damastris Sarayı; II. Iustinianos döneminde yapılan Arhangelos Mikhael (Başmelek Mikhail) Kilisesi. Daha önceki dönemde yapılanlara oranla, bütün bunlar çok azdır.

Düzensizlikler içinde geçen bu yüzyılda, öncelik savunmaya verildi. Birçok imparator, kara surlarını onartmaya, güçlendirmeye, hatta uzatmaya çalıştı. Avarların surların kuzeybatı ucunda, Panagia ton Blakhernon* Kilisesi'nin bulunduğu semte büyük zarar veren bir saldırısından sonra (627), I. Heraklios, biraz daha kuzeyde, tapınakları da içine alan yeni bir sur yaptırdı.

Dış tehlikeler sadece Trakya topraklarından gelmiyordu: Persler, Araplar, başkente denizden saldırıyorlardı. İmparator III. Tiberios (698-705) ve II. Anastasios (713-715), Marmara Denizi ve Haliç kıyıları boyunca uzanan surları sağlam halde tutmak için çaba harcadılar. Bütün düşman filolarına Haliç'e girişi yasaklamak amacıyla, Akropolis'in ucuyla (Sarayburnu), Akropolis'in karşısındaki bir yer (genellikle "Galata şatosu" adıyla bilinirdi) arasına bir zincir gerilmişti. Büyük olasılıkla direkler üzerinde değil de şamandıralar üzerinde duran bu zincir, tarih boyunca sadece beş kez kullanıldı (ilki, Isaurialı III. Leon döneminde Arapların kenti kuşatması sırasında [717-718]).

Komşularla yapılan çatışmalar da ekonomik alanda ağır sonuçlar doğurdu. Perslerin, sonra da Arapların Suriye'deki, Filistin'deki, Mısır'daki varlıkları, daha sonra aynı Arapların ve Bulgarların Balkanlar'a, özellikle de zengin Trakya bölgelerine ulaşmaları, bir dizi yıkıma ve büyük zarar gören halkların toplu göçüne yol açtı. Konstantinopolis temel ürünlerin sağlanmasında büyük ölçüde sıkıntıya düştü, birçok kez kıtlık çekti, veba salgınları yaşadı.

Nüfus açısından, 7. yüzyılda başkentte gerçekleşen gelişmeler üstüne hiçbir şey bilinmemektedir. Büyük olasılıkla, –düşman Perslerin, Arapların, Avarların ya da Bulgarların istila ya

(*) Kilisenin adı "Vlaherna'daki Meryem" anlamına gelmektedir – ç.n.

da işgal ettiği eyaletlerden kaçanların akını nedeniyle– başkent nûfusu artmıştı. Bizans'ın hem Balkanlar'daki, hem Küçük Asya'daki toprakları artık kutsal yerler değildi. Gerçi halkın büyük bölümü, özellikle Küçük Asya'dakiler (hâlâ Rum kalma- yı başarmışlardı), yurtlarında kalmıştı; ama, Balkanlar'da yaşa- makta olanlar topraklarının bir bölümünü bırakmak ya da ka- çış yolunu tutmak, yani başkent çevresine (buralar düşman akınlarına karşı korunmasızdı, düşmanın eline geçmesi halin- de esir durumuna düşme tehlikesi vardı) yerleşmek zorunda kaldılar.

Konstantinopolis'te, yeni gelenler, genellikle, halinden hoş- nut olmayanların safına katıldılar: Kaynak eksikliği, gelirle- rin düşmesi, günlük yaşamda çekilen güçlükler, birçok halk ayaklanmasına yol açtı. Halk öbekleri (özellikle de Yeşiller) bu ayaklanmalarda önemli rol oynadılar ve sık sık durumdan hoş- nut olmayan birliklerin (bunlar, giderek daha yüksek rütbeli –ama, çoğunlukla yetersiz– subayları iktidara getirmeye hazır- dılar) desteğini aldılar.

Sapkın mezhepler dönemi

Iustinianos'un imparatorluğunun çökme nedeni Monofizitlerin yarattığı mezhep ayrılığıdır. Doğu Roma İmparatorluğu'nun Akdeniz yöresi toprakları Arap egemenliğine girmiş, Konstan- tinopolis patriğinin (üstünlüğü hep kabul edilmekle birlikte) nûfuzu gerçekte çok azalmıştı: çünkü, diğer doğu patrikleri artık Müslüman halifelerin himayesi altındaydı.

Monofizizme bağlananlar (Suriye'de ve Mısır'da sayıları çok fazlaydı) işkencelerden, hatta Konstantinopolis'in aforozların- dan kaçıyorlar ve yeni hükümdarlarının şefkatli koruyuculu- ğuna sığınıyorlardı. Gene aynı biçimde, Bizans imparatorları- nın Ermenileri Ortodoks Kilisesinin kucağına çekmek için ger- çekleştirdiği girişimler kesin bir başarısızlıkla sonuçlandı. Bun- lar pek Helenleşmemiş yörelerdi; Bizans'ın, Monofizizm moda- sı etkisiyle hep uyuşmazlıklara sürüklenen, buna karşılık Arap- ların kolaylıkla ele geçirdikleri bölgeleriydi.

Dahası, Konstantinopolis patrikleri ve imparatorlar Roma'ya çoğunlukla tepeden baktıklarından, Doğu Kilisesi de güç anlar geçirmekteydi. III. İustinus, başarısızlıkla sonuçlanan bir uzlaşma girişiminden sonra, Ortodoksluğu kabul etmeyenlere karşı baskıcı bir tutum benimsedi. Batı kilisesine bir an barışçı bir soluk kazandıran Maurikios, kilise erkine, hukukuna ve hangi kilisenin üstün olduğuna ilişkin sorunlarda Papa Büyük Gregorius (590-604) ile sürtüştü: Çünkü Papa, bütün kiliselerin kendine bağlı olması gerektiğini savunuyordu. İmparatorluğun savunulması olgusunun İtalya'da yarattığı güçlükler yüzünden Maurikios, Roma'nın kârlı çıktığı bir uzlaşmayı kabul etmek zorunda kaldı.

I. Herakleios, Pers Sasanilerinin sakladıkları İsa'nın çarmıha gerildiği Haç'ı onlardan geri aldığı için, Hristiyan halklar arasında hem ün saldı, hem de bu halkların minnet duygusunu kazandı. Basileus I. Herakleios, bu Gerçek Haç'ı 630'da Kudüs'e götürdü, Sasanilerle antlaşma yapmakla ve Hristiyanlara karşı olmakla suçlanan Musevilere saldırdı: Musevilerin Kudüs'te oturması yasaklandı; 634'te başlatılan zorla Hristiyanlaştırma girişimi hiçbir sonuç vermedi. Monofizitlerle işbirliği yapmak isteyen I. Herakleios, Patrik Sergius'un da yardımıyla "Monoenerjizm"i ortaya attı. İsa'nın birleşmiş iki doğasının bir tek iradeyle (Monotelizm)* hayat bulduğunu öne süren bu öğreti bütün Bizans İmparatorluğu'na –özellikle de Monofizit eyaletlere– yayıldı, *Ekthésis*** (inanç ilkelerinin açıklanması) ile ortaya atıldı ve Papa Honorius tarafından onaylandı. I. Herakleios'tan sonra tahta çıkanlar, Monotelizmi yalnızca Hristiyan tebalarına değil papalara da kabul ettirmeye çalıştılar. Böylesi bir yetkecilğin ardında, imparatorluktan arta kalan topraklar üzerinde dinî barışı sağlama kaygısı yatıyordu: Monofizitlerin bir bölümü Mısır'dan, Suriye'den ya da Ermenistan'dan kaçarak Küçük Asya'ya, hatta Konstantinopolis'e sığındılar.

(*) Monotelizm, Tanrı iradesinin İsa'da bir bütün olarak ortaya çıktığını savunan bir öğreti – ç.n.

(**) Monotelizmin temel kitabı – ç.n.

Papa VI. Johannes (640-642) ve Papa I. Thedorus (642-649) birbiri ardı sıra Monotelizmi mahkûm ettiler. Ne var ki Konstantinopolis, onlara karşı, Enerjizmi (bu öğretiyi de önce, Kudüs Patriği Sophronius ve rahip Günah Çıkarıcı Maximus geçersiz ilan etti; ardından, Laterano'da toplanan bir konsilde Papa I. Martinus öğretiyi görkemli biçimde mahkûm etti [Ekim 649]) tartışmayı yasaklamayı amaçlayan bir metin yayımladı (648): *Typos*. Konstantinopolis'in büyük ailelerinden birinin oğlu olan Günah Çıkarıcı Maximus (doğ. 580'e doğru), 615'e doğru Khrysopolis Manastırı'na girdi, ünlü bir Tanrıbilimci oldu, Monofizizme, daha sonra da Monotelizme şiddetle karşı çıktı: Ama, bu karşı çıkışlar yüzünden 653'te sürgüne gönderildi, işkence gördü. Basileus II. Konstans, Papa'nın Maximus'u işten el çekirtmesine çok kızarak I. Martinus'u kaçtırttı, hapse attırdı, sonra yargı karşısına çıkardı ve Khersonesos'a sürdü (I. Martinus, 655'te orada öldü). Başkentte, Monotelizmi benimseyenler, papalığın Ortodoksluğu küçük düşürücü tavırlarından cesaret alarak, Ortodokslara karşı şiddet uygulamaya başladılar. Ne var ki sergiledikleri aşırılıklar davalarına zarar verdi. 680-681'de, II. Konstans'tan sonra tahta çıkan IV. Konstantinos döneminde, Konstantinopolis'te Papa başkanlığında toplanan altıncı piskoposlar meclisi, Monotelizmi ve Monofizizmi mahkûm etti: Böylece papalık ile uyuşma sağladı, Papa'nın hem Doğu, hem de Batı Hristiyanlığı'nın lideri olduğunu kabul etti. Ama barış kısa ömürlü oldu.

İkonalar tartışması

692'de, Bizans ile Papalık arasında yeni bir anlaşmazlık çıktı. Söz konusu yılda, II. Iustinianos, imparatorluk sarayında Papa başkanlığında bir piskoposlar meclisi toplamak istedi; beşinci ve altıncı konsili tamamlayacağı için bu konsile "Quinisextum"* ya da toplandığı salondan ötürü *in trullo* ("kubbe altı") konsili adı verildi. Papa Sergius, konsilin kararlarını onaylamayı kabul etmedi. II. Iustinianos, II. Konstans'ın ulaştığı parlak konuma ulaşabilmek gayreti içinde olduğundan Papa'nın

(*) "Beşinci-altıncı" anlamına gelen Latince terim – ç.n.

Konstantinopolis'e getirilmesini emretti; ama, Sergius'u İtalyan milisler koruduğundan isteği yerine gelmedi, girişimler sonuçsuz kaldı.

İki Hristiyan başkent arasındaki çatışma, otuz yıl sonra İkonalar tartışmasıyla (ya da ikonakırıcılık bunalımıyla) yeniden başladı. Bu uzun mücadele, tüm 8. yüzyıl boyunca, Bizans'ı böldü, güçsüz düşürdü.

Aslında, ikonakırıcı hareketi, Emevi Halifesi Yezid, kiliselerde ve evlerde Hristiyan ikonalarının yok edilmesini buyurarak (723) başlattı. Küçük Asya piskoposları buyruğa uyduklar ve Konstantinopolis patriği I. Germanos tarafından kınandılar. Ne var ki Basileus, başkentten ileri gelen kilise adamlarıyla ters düşmekteydi: Başkentte, halkın ateşli desteğini alan keşişler, kutsal tasvirlerin ateşli savunucusu oldular. Dinî resimlere düşman Monofizitlerin ve Müslümanların yaşadığı yerlere komşu bir doğu eyaletinde yetişen Isauria'lı III. Leon, ikonalara tapmaya karşı olduğunu ilan etti. 726'da, ikonaları yasaklayan bir ferman çıkardı; ertesi yıl, Büyük Saray'ın kapısı üzerindeki İsa ikonasını kaldırarak kanlı bir ayaklanmanın, ardından da Hellas *themalarında* (kıta Yunanistan'ının doğu bölümü) bir askerî ayaklanmanın patlak vermesine yol açtı. İmparatorluğun aldığı önlemlere düşmanca tavırlar takınan Papa II. Gregorius'dan destek alan Patrik I. Germanos, görevden uzaklaştırıldı ve yerine ateşli bir ikonakırıcı getirildi (Ocak 730): Anastasios. Papalık yeni bir mahkûmiyet kararıyla karşı saldırıya geçti. Basileus, buna yanıt olarak, Sicilya, Illyricum ve Girit kiliselerini Konstantinopolis patrikliğine bağlamaya karar verdi. Doğu Kilisesi'nin Roma'dan üstünlüğünü vurgulama arzusu çerçevesinde, imparatorluğun birliğini tehlikeye atan ve sonunda Güney İtalya'nın imparatorluktan kopması sonucunu doğuran savaşçı bir siyaset izledi.

Leon'dan sonra tahta çıkan ikonakırıcı hükümdar V. Konstantinos Kopronymos (741-775), Opsikion'daki (Küçük Asya'nın kuzeybatısı) birliklerce imparator ilan edilen ve Temmuz 741'de Konstantinopolis'e girerek kentte ikona kültürünü yeniden egemen kılan kayınbiraderi Artavados ile mücadele et-

Bir resmi silen ikonakırıcı.

mek zorunda kaldı. Bir yıl sonra V. Konstantinos tahtı yeniden ele geçirdi, kiliselerdeki resimleri ve ikonaları yok ederek kavgayı yeniden başlattı. Keşişlerin buna karşı çıkması (Küçük Asya'da çok şiddetli olmuştu) nedeniyle, 754'te, Konstantinopolis'te, bir konsil toplamak zorunda kaldı. 338 piskoposun önünde, ikonaların üretimi, ikonalara sahip olunması ve bunlara tapılması görkemli biçimde mahkûm edildi, bütün dinî tasvirlerin ortadan kaldırılması buyuruldu. Birçok sanat yapıtı (mozaikler, kabartmalar, ikonalar) yok oldu. Hâlâ direnen keşişleriyse V. Konstantinos sürgüne gönderdi; ikona yandaşlarının önderlerinden, Khalkedon'da keşiş olan Stephanos'u öldürttü.

Manastır aleyhtarı terör sürdü. Kent halkı, ikonalara tapmamaya yemin etmek zorunda bırakıldı. İkonaseverler zulüm gördüler: En başta da Patrik Konstantinos'a işkence yapıldı ve Ağustos 765'te kafası kesildi.

Theodoros Studit.

Roma'dan kopuş kesinleşti. Papalık kentin, hem dinî, hem siyasal açıdan Bizans ile bağlarını kopardı. 769'da Papa III. Stephanus bir konsil topladı: söz konusu konsil ikonalar kültürünün meşru olduğunu ve özellikle de Papa'nın Basileus'a bağımlı olmadığını ilan etti.

Dinî seçimleri aynı olmakla birlikte IV. Leon (775-780), babası V. Konstantinos'un güttüğü siyaset-

ten önemli geri adımlar attı. 780'de birdenbire ölmesi, Eirene'nin naibeliğiyle birlikte bir yön değişikliği getirdi: İkonaseverlik. Eirene, kavgaya son vermeye çalıştı, Papa I. Adrianus'a baş vurarak bir konsil toplanmasını istedi: Konsil, 1 Ağustos 786'da Hagioi Apostoloi Kilisesi'nde toplandı. İkonakırıcı bir öbek subayın karşı çıkması, imparatoriçeyi, Trakya birliklerini getirtmeye zorladı; kentte sükûnet sağlanınca, konsil yeniden toplanarak ikonakırıcılığı mahkûm etti.⁴

Bu fırsattan yararlanan manastır görevlileri iyice ağırlıklarını koydular; bundan böyle Yunan kilisesinde hem yönetim açısından (patrikler artık çoğunlukla keşişler arasından seçilirdi), hem de yapılacak değişiklikler açısından önemli rol oynadılar. Manastır görevlilerinin en parlak kişileri Hagios Ioannes (Studion) Prodromos Manastırı'ndan çıktıkları için söz konusu görevlilere "Studit" adı verildi. Kaldı ki manastır başrahibi Theodoros, İmparatoriçe Eirene iktidar dizginlerini tek başına ele geçirdiğinde İmparatoriçenin yanında çok etkili bir yer edindi.⁵

4 Bu kez konsil, sakınım gerekçesiyle İznik'te toplanmıştı.

5 Eirene, 790'da, oğlu VI. Konstantinos lehine tahttan uzaklaştırıldı; ne var ki yeteneksiz İmparator VI. Konstantinos'un görevi hızla elinden alındı, gözleri kör edildi ve Eirene 792'den 802'ye dek *basilissa* unvanını taşıdı.

Kiliselerin ve dinî sanat yapıtlarının yok edilmesinden sonra, Konstantinopolis'te, devletin başındakilerin daha yansız, hatta resimlere yumuşak bakan bir tavır sergileme anlayışını benimsemeleri kiliselerin yapılmasına olanak verdi: Hagios Andreas enti Khristi, Pharos'taki (Fener) Meryem Kilisesi, Büyüka-da Aya İrini Kilisesi.

Kavga, zaman zaman iç savaşa dönüştü. Kentin ikonalar kültürüne gönülden bağlı halkı, ikonakırıcıların zulmünden çok acı çekti ve bu zulme ayaklanarak yanıt verdi. Eirene'nin saltanat dönemi, gene de ikona oyununa bütünüyle son veremedi. Başkentte üç halk öbeği oluşmuştu. Aşırı ikonaseverler öbeği, Kilise yasalarının uzlaşmaz savunucularıydı. Bunlar arasında keşişler (özellikle de Studion Podromos'un kurduğu Hagios İoannes Podromos [Studion] manastırının keşişleri) başı çekiyordu; İustinianos dönemimden beri başkentte ve başkentnin dış mahallelerinde bulunan çok sayıdaki hükümdarlık yönetimi yandaşı, ikonakırıcı öfkeden büyük zarar gördü; ikonakırıcıların elinden canını kurtaran keşişler, kent dışına, Boğaz kıyılarına, özellikle de Asya yakasına, hatta Küçük Asya'daki daha uzak kesimlere yerleşerek kovuşturmadan yakalarını sıyırdılar. İkinci öbek olan ikonakırıcılar öbeği hep kentte kaldı, ama gücünü yitirdi. Son olarak, devlet ve kilise otoritesinden yana olanlar (bunlar şiddete ve kamu düzeninin bozulmasına karşıydılar) daha çok hükümetin sivil kanadından oluşuyordu. Eirene'nin yerine geçen hükümdar Nikephoros I. Logothetes bu ılımlı öbektendi.

9. yüzyılın başlarını konu alan, çağdaş yazar Günah Çıkartıcı Theophanes'in (760-817) yazdığı kronik,* olayın sadece bir bölümünü aktarmakla birlikte değerli bir belgedir. İkonaların ve Kilise ayrıcalıklarının ateşli bir savunucusunun kaleminden çıkan yapıt, I. Nikephoros'u, kilise mallarının bütünlüğünü, hatta Kilisenin bağımsızlığını ortadan kaldırmaya yönelik çaba harcamakla suçlayarak düşmanca yargılar. Gerçekte Basileus, Eirene'nin var olan bütün kaynakları kurutan, ki-

(*) Theophanes'in yapıtı *Khronographia*, 284-813 arasını ele alan bir kroniktir – ç.n.

Studion Kilisesi.

mi zaman da anlamsız bağışları yüzünden kötü duruma düşen imparatorluk maliyesini onarmayı amaçlıyordu; ne var ki, izlediği bu siyaset, Basileus'a, çağdaşları arasında kötü bir ün kazandırdı. I. Nikephoros, Kilisenin işlerine karıştı: Özellikle Nisan 806'da Studion Manastırı başrahiplerinin (Platon ve Theodoros) ve laik bir görevli olan kronikçi Nikephoros'un görüşlerine ters düşerek Konstantinopolis patriğini atadı. İmparatorun yeni bir ataması (papaz İosif'in kilise vekilharcı⁶ olarak atanması) (809), gene aynı iki kişinin (Platon ve Theodoros) benzer tepkiler sergilemelerine ve bu nedenle görevden uzaklaştırılmalarına, tutuklanmalarına, sürgüne gönderilmelerine yol açtı. İmparatora yönelik en önemli dinî muhalefet, ılımlı bir ikonasever olan I. Mikhael Rangabe'yi tüm saltanat dönemi boyunca (811-813) etkisiz biri kıldı, sürgüne gönderilenler geri çağrıldı, ayrıcalıkları, yetkileri iade edildi. Bunlar, İmparatoru, Paulusçu ve Athingosçu⁷ sapkın mezheplilere, özellikle de 812 ve 813'te ayaklanan Konstantinopolis ikonakırıcılarına karşı sert davranmaya itti.

6 Kilise vekilharcı, kaynağı belirsiz gelirlerin yönetiminden sorumlu görevliydi.

7 Paulusçuluğa benzeyen Athingos mezhebi, özellikle Frigya'da yaygındı. Adı, üyelerinin bazı nesneleri görmeyi ya da o nesnelere dokunmayı mekruh saymalarından gelmektedir.

Siyaset ve din

İkonalar kavgası, yeni Basileus V. Leon (813-820) döneminde beklenmedik bir artış gösterdi. İkonakırıcılığa yürekten bağlı olan V. Leon, Nisan 815'te, ikonalar kültürünü mahkûm etmek amacıyla Ayasofya'da bir konsil topladı. Studion Manastırında görevli olan Theodoros sürgüne gönderildi. Keşişler ve muhalifler tutuklandı, bazılarına işkence yapıldı. Bu siyaset V. Leon'un öldürülmesine kadar sürdü. V. Leon'u iktidara getirenlerden biri, II. Mikhael tahta geçti (820-829): Öte yandan, başka bir subay Slavonyalı Thomas ayaklandı, Konstantinopolis üzerine yürüdü, kenti kuşattı (821-822), ama yenildi ve öldürüldü (823). II. Mikhael uzlaşma yolunu seçti, sürgüne gönderilen aşırı ikonaseverleri ve şefleri Theodoros'u geri çağırdı. Barışı ve dinî birliği sağlamak için Papa'ya bir çağrı bile yaptı, ama başarılı olamadı.

II. Mikhael yatağında ölünce (önemli sayılan Bizans imparatorları arasında pek ender rastlanan bir olaydır bu) yerine oğlu Theophilos (829-842) geçti; Theophilos, ince, aydın, parlak, eğitimde yenilikçi, kusursuz bir yönetici, acımasız bir töre savunucusuydu. İnce bir sanat zevki taşıyan bu mimar ruhlu insan, Büyük Saray'ı güzelleştirdi, başka saraylar ve bir manastır yaptırdı. Aynı zamanda iyi bir komutandı; savunma olanaklarını yetersiz gördüğünden, V. Leon'un başlattığı Blahernai surlarını güçlendirdi, deniz surlarını onarttı. Theophilos ile birlikte, Bizans İmparatorluğu'nda yenilenme ve –sadece başkentle sınırlanan coğrafi çerçevede kendini göstermese bile– imparatorluk erkinin yeniden güçlenmesi süreci başladı.

Bununla birlikte Theophilos uzlaşmaz bir ikonakırıcıydı: ikonaseverlerin Blahernai konsilinin kararlarına (ikonakırıcı kararları yenileyen ve ikonaseverlerin kovuşturulmasını öngören) karşı çıkılması yüzünden keşişlere ve piskoposlara karşı sert önlemler almak zorunda kaldı.⁸ İkonalar ve dinî sanat yapıtları bir kez daha yok edildi; ama, söz konusu olaylar sadece başkentte gelişti ve sonuçları oldukça sınırlı kaldı. Theophi-

los'un sert tutumu, sınır bölgelerinde çok daha az etkili oldu. Arapların Sicilya'yı yakıp yıkmasını, Frankların Dalmaçya'yı ve Illyria'yı almasını, Venedik'in bağımsızlık yönünde büyük bir adım atmasını, Hırvatların Roma Hristiyanlığını (Katoliklik) kabul etmesini engelleyemedi. Bununla birlikte, Abbasi Halifesi el-Memun ile el-Mutassım'ın Küçük Asya'ya yönelik saldırılarını durdurdu.

Bizans İmparatorluğu'nun büyüklüğü artık başkentin saygınlığıyla ölçülmeye başlandı. Birçok imparatorun ikonakırıcılığı, ancak bu özel bağlam içinde anlaşılabilir: Siyasal otoriteyle birlikte dinî otoritelerini de oturtmaya çalışan Basileus'lar açısından, ikonakırıcılık, Kilisenin ve keşişlerin gücünü frenleyebilmek için iyi bir yoldu. Basileus'ların bu arzusunun gerçekleşmesini, çoğunlukla, kentin bir bölümünde (özellikle halkın yaşadığı bölüm) ortaya çıkan sert muhalefet engelledi.

III. Mikhael (842-867) babası Theophilos'un yerine tahta çıktığında ancak altı yaşındaydı. Dolayısıyla, devlet işlerini annesi İmparatoriçe Theodora bir danışmanlar kurulu yardımıyla yönetti. III. Mikhael'in ilk yaptığı iş, Ortodoksluğu ve ikonalar kültürünü 11 Mart 843'te Ayasofya'da görkemli biçimde halka duyurarak geri getirmek oldu.⁹ Sırf çatışmaya sona vermek amacıyla, Kilisenin imparatorun erkine boyun eğmesiyle birlikte, ikonalar kavgası da sona erdi. Kilise içindeki cepheler varlığını sürdürdüler ve Kilise ile Devlet arasındaki ilişkiler konusunda farklı görüşler öne sürdüler. Studitlerin egemen olduğu bağınazlar cephesiyle, yüksek kilise görevlilerini ve Olympos keşişlerini kapsayan ılımlılar cephesi arasındaki kavga 10. yüzyılın başlarına kadar sürdü.

Annesi Theodora ile Theodora'nın danışmanlarından kurtulan III. Mikhael (takma adı "sarhoş" idi), gerçek iktidarı amcası Bardas'a bıraktı. Bu bildiğini okuyan adam aynı zamanda gerçek bir devlet adamıydı: Tüm dikkatini imparatorluk sınırlarını korumaya ve hükümet hizmetleri etkinliklerini daha iyi yönetmeye harcadı. Konstantinopolis'te bile surların onarımını tamamladı, Magnaura Sarayı'na yerleştirilen ve Matematikçi

9 Daha sonra bu tarih Doğu Kilisesi'nin Ortodoks bayram günü oldu.

Leon'un yetkisi altında ünlü öğretmenlerin ders verdiği (863) üniversiteyi yeniden örgütledi.

Bununla birlikte III. Mikhael, dinî çalkantıları önleyemedi. Patrik İgnatios* ile Photios'u** karşı karşıya getiren çatışmalar, 11. yüzyılda Konstantinopolis ile Roma'yı karşı karşıya getirecek dinî ayrılığın ilk belirtileriydi. Basit bir laik insan olan Photios'un patrikliğe yükseltilmesine, Aya İrini Kilisesi'nde toplanan İgnatios yandaşları karşı çıktılar. Buna karşılık, Hagioi Apostoloi Kilisesi'nde toplanan 170 piskoposun katıldığı bir sinod*** (dinişleri kurulu), Mart 859'da, İgnatios'un görevden alınmasını onayladı. Olay Papa I. Nicolaus'a iletildi; ne var ki, Papa İgnatios'u destekleyince iki dinî merkez gene anlaşmazlığa düştü. Avrupalıların hazırladığı metin kavgayı körüklemekten başka bir işe yaramadı: Her iki Kilise (Yunan ve Latin), Hristiyanlaştırma sorunları nedeniyle birbirlerine düşman oldular (özellikle de Bulgar toprakları üzerinde yaşayanların Hristiyanlaştırılması; Bulgar kralı Boris, 863-864'te Yunan misyonerlerini topraklarından çıkarmıştı). Patrik Photios, Papa'yı tahtından indirmeye ve aforoz etmeye karar verince, anlaşmazlık doruk noktasına ulaştı.

Papa'nın ölmesi, III. Mikhael'ün öldürülmesi ve yerine Makedonyalı I. Basileios'un geçmesi (Photios'u sürgüne göndererek İgnatios'u yeniden patrik yaptı), 867 yılının sonunda geçici bir barış sağladı. Konstantinopolis'te toplanan ve Şubat 870'te sona eren kiliselerarası konsil sırasında, yeni Papa II. Adrianus'un elçileri, Photios konusunda imparatora şiddetle karşı çıktılar; her ne kadar iki Kilisenin birleştiği görkemli biçimde ilan edildiyse de, anlaşmazlık her yerde sürdü ve Bulgar Kilisesinin Bizans Kilisesine bağlanmasıyla daha da şiddetlendi.

(*) İmparator I. Mikhael'in oğludur. Babasının ölümünden sonra hadım edilerek manastıra kapatıldı. Din kurallarına körü körüne bağlıydı. Bardas'ı afaroz etti. I. Basileios tahta çıkınca yeniden patrik oldu (867). Bulgar kilisesine belli bir özerklik tanıyarak Konstantinopolis kilisesine bağlaması, Roma ve Konstantinopolis kiliseleri arasındaki anlaşmazlığı tırmadı – ç.n.

(**) "Bizans hümanizminin kurucusu" sayılan Photios, görevden alınan İgnatios'un yerine patrik oldu (858-867) – ç.n.

(***) Kilise yaşamının her düzeyiyle (evrensel Kilise, eyalet Kilisesi, diocesis Kilisesi) ilgili sorunları incelemek üzere toplanan ve yeni yönelişlere yol açan meclis. (*Gelişim Büyük Larousse*, cilt 17, sayfa 10557) – ç.n.

İgnatios ölünce, Photios yeniden patrikliğe getirildi (Ekim 877), Photios'un Papa VIII. Johannes ile ilişkileri düzeldi, 879-880'de toplanan bir konsil Photios'un saygınlığını iade etti. Bununla birlikte, Bizans Kilisesi içindeki kavgaların sürmesi, hem patriklik makamına verilen önemi, hem de imparatorların ya da vekillerinin dinî alanda oynadıkları rolün önemini kanıtlar. İlke olarak, 870'de toplanan konsilin yönergesine göre, Konstantinopolis patriği yalnızca metropolitlerce seçildi. Aslında, metropolitler Basileus'a üç adlık bir liste sunuyorlar, Basileus da patriklik makamının sahibini seçiyordu. Adaylardan hiçbirisi Basileus'a uygun gelmezse, Basileus dördüncü bir adayı seçebilirdi; metropolitlerse bunu kabul etmek zorundaydı; hatta Basileus, metropolitlere önceden danışmadan patriği seçebilirdi.

İktidarı ele geçirme mücadelesinde (din ve siyaset sürekli bu mücadeleye alet ediliyordu), beğenilen adayların değişmesi, ittifakların bozulması, zaman zaman beklenmedik sonuçlar doğurdu. İgnatios'a karşı tavır alan, III. Mikhael'in kâlitçisi Bardas, halktan bir kişi olarak yavaş yavaş Makedonyalı takma adıyla anılan Basileus I. Basileios'un gözüne girdi. Nisan 866'da, Bardas öldürüldü; Mayıs 866'da imparatorluk tacını giyen I. Basileios, ertesi yıl III. Mikhael'den kurtuldu. Makedonya sülalesinin kurucusu olan, 867-886 arasında iktidarda kalan I. Basileios, cinayetlere bulaşarak tahta çıkmasına karşın, en büyük Bizans imparatorlarından biri oldu ve Konstantinopolis'i Hristiyan dünyasının birinci kenti (rakip Müslüman kenti Bağdat'ın karşısında) haline getirdi.

Hristiyan Dünyasının Birinci Kenti (9.-11. yüzyıl)

Patriklik tacının sahibi, imparatorun ortağıdır; ondan başka biri imparatorla eşdeğerde sayılamaz ve imparatorun önünde eğildiği tek kişi de odur. İmparatorun oturduğu altından bir tahtı vardır; patriğin tahtıysa demirdendir.

– Mesudi¹

Bizans Rum İmparatorluğu, bir geri çekilme evresinden sonra, bir buçuk yüzyıl boyunca Makedonyalı hükümdarlar döneminde topraklarını genişletti. Askerî fetihler (çoğunlukla bunlar, daha önce yitirilmiş toprakların geri alınması biçiminde gerçekleşti) dinî bir dinamizmle birlikte ortaya çıktı: Söz konusu dinamizm, Doğu Kilisesine (ilke olarak Roma'daki Papalığa bağımlıydı)² Slav halklara İsa öğretisini benimsetme ve Hristiyanlaştırma olanağı verdi. İmparatorluğun ulaştığı ekonomik refah düzeyi, Konstantinopolis'i, Avrupa ile Asya arasındaki ticaret yollarını denetleyen bir kavşak noktasına dönüştürdü ve

1 Ebülhasan Ali bin Hüseyin el-Mesudi, *Kitab üt-tenbih ve'l işrâf, Bizans ve Araplar*, cilt II.

2 Ve bu bağımlılık, 1054'te dinsel alanda gerçekleşen bölünme sonucunda ortaya çıkan kopmaya kadar sürdü.

başkentin kültürel pırıltısı tüm Hristiyanlığa yansıdı. Bizans'ın altın çağından artık söz edilebilirdi: Dört yüzyıl önce Doğu Roma İmparatorluğu'nun Iustinianos döneminde yaşadığı altın çağla karşılaştırılabilecek bir çağdır bu.

Makedonyalılar sülalesi ve imparatorluğun övüncü

Ne tuhaftır ki, bu parlak dönem hiç de sakin geçmedi: İstilalara son vermek için yapılan savaşlar, Basileus ile Konstantinopolis patriği ve yönetimi elinde tutan aileyle Anadolu'daki derbeyi aileleri arasındaki kavgalar sürüp gitti. Bununla birlikte, –dinî çatışmalara, zorbalıkla makam elde etmelere, cinayetlere, darbelere karşın– hep aynı ve tek bir sülale (sürekli olmasa bile, en azından düzenli ve kalıcı olarak) hükümranlılığını sürdürdü: Adları sülalenin ilk imparatoru I. Basileios'un kökeninden kaynaklanan (aslında I. Basileios Ermeni kökenlidir) Makedonyalılar sülalesi.

Makedonyalılar sülalesinden gelen imparatorlardan bazıları büyük hükümdarlardı; her biri –özel nitelikleriyle orantılı olarak– imparatorluğun yeniden görkemli günlerine dönmesine katkıda bulundu: Aralarında güçlü savaşçılar, etkili strateji uzmanları (örneğin Bulgaroktonos II. Basileios ve özellikle de imparatorluğu zorbalıkla ele geçirenlerden I. Romanos Lekapenos, Nikephoros II. Phokas ya da I. Ioannes Tzimiskes) da vardı; Makedonyalılar sülalesinden gelen imparatorlar arasında, başkentin kentsel açıdan yeniden doğuşunu sağlayan I. Basileios gibi büyük kurucular da yer aldı; aydın büyük imparatorlar arasındaysa, kültür adamı, ünlü hukukçu (bir hukuk reformu gerçekleştirdi) VI. Leon, sözü çok uzatan, ünlü *Seremoniler Kitabı*'nın yazarı, hem bilgin, hem bilim adamı, edebiyatı, sanatları destekleyen ve Konstantinopolis üniversitesini yeniden örgütleyen VII. Konstantinos Porphyrogenetos sayılabilir. Ne var ki, yukarıda sıralanan bu erdemlerin tümünü benliğinde toplayan bir tek imparator bile gelmedi.

Makedonyalılar sülalesi dönemi, birbirinden kesin biçimde

farklı üç evreye ayrılır ve sonuncu evrede birçok iç karışıklık yaşanmıştır. I. Basileios dönemiyle (867-886), iktidarı zorla ele geçiren I. Romanos Lekapenos (920-944) döneminin sonu arasında uzanan birinci evre boyunca dış siyasette öncelik, komşu Bulgarların tutkularına gem vurmaya verildi; iç siyasetteyse, imparatorluğun yürürlükteki yasaları yeniden düzenlendi, başkenti güzelleştirme çalışmaları yeniden başlatıldı.

İkinci evre siyasal bir bunalımla başladı: Aralık 944'te, Konstantinos ve Stephanos Lekapenos babalarına karşı ayaklandılar, babalarını yakalattılar ve Proti adasındaki bir manastıra gönderdiler. Ama bir

halk ayaklanması, yasal imparatorluk ortağı VII. Konstantinos Porphyrogenetos'u tahttan indirmelerini engelledi; VII. Konstantinos Porphyrogenetos ayaklanmacıları tutuklattı ve Proti'de³ hapsetti (Ocak 945). VII. Konstantinos Porphyrogenetos ve II. Basileios'a kadar tahta çıkan imparatorlar, I. Romanos Lekapenos'un izinde yürüdüler: İmparatorluk topraklarını genişletmeye çalıştılar, ekonomik, dinî ve kültürel gelişmeyi desteklediler. Edebiyatçı VII. Konstantinos Porphyrogenetos'un (944-959) oğlu ve ardılı II. Romanos (959-963) öldüğü sırada, iki mirasçısından (Basileios ve Konstantinos) biri altı, diğeri üç yaşındaydı; kafası entrika çevirmeye iyi çalışan anneleri İmparatoriçe Theophano, Nikephoros Phokas'ı çağırdı. Bu başarılı

İmparator Bilge VI. Leon.

3 İstanbul'a yakın adalardan ilki olan Kınalıada; burada, birçok imparatorun, imparatoriçenin ve Bizanslı yüksek görevlinin zaman zaman kapatıldığı iki ya da üç manastır vardı.

*VII. Konstantinos
Porphyrogenetos.*

general Konstantinopolis'e girdi, Patrik Polyektos'un elinden taç giydi ve üç ay sonra Theophano ile evlendi.

Asker İmparator II. Nikephoros Phokas (963-969), imparatorluğun öbür güçlerinin (halk ve Kilise) aleyhine olarak askerî gücü artırdı. İzlediği siyasetin, özellikle 966 ve 967'de Konstantinopolis'te ayaklanmalara yol açması üzerine Büyük Saray'ın savunmasını güçlendirdi, Bukoleon limanında bir kale yaptırarak içine kapandı. Bütün bu önlemlere karşın, Aralık 969'da, generali Ioannes Tzimiskes ile İmparatoriçe Theophano'nun kışkırtmaları sonucu söz konusu kalede öldürüldü.

Ioannes Tzimiskes de iktidarı zorla ele geçirdi, suç ortağı İmparatoriçe Theophano'yu Proti'ye sürdürerek ondan kurtuldu, Konstantinopolis'te düzeni sağlama görevini Nikephoros Phokas'ın⁴ yandaşlarını saf dışı bırakan parakimomenos Basileios Lekapenos'a verdi. Herkesin desteğini kazanmak isteyen Ioannes Tzimiskes (969-976), liberal, eli

açık bir siyaset izledi ve bundan hem Konstantinopolis halkı, hem de Kilise (özellikle de Aynaroz Dağı'nın büyük manastırı) yararlandı.

4 Phokas ailesinin üyeleri birçok kez iktidarı yeniden ele geçirmeye çalıştılsa da başaramadılar. Leon Phokas Konstantinopolis'e girmeyi bile başardı, ama sonunda, tutuklanarak sürgüne gönderildi.

Bu gerçek altın ağ (944-1025), II. Basileios'un (976-1025) uzun saltanat yıllarında en parlak noktasına ulaştı. İki Bardas'a (Phokas ve Skleros) karşı giriştığı mücadelesinden zaferle çıktıktan sonra imparatorluğa tek başına egemen olan II. Basileios, iç barışı yeniden sağladı; kişisel iktidarını sağlamlaştırdı; Bizans'a refah getirdi; Bizans'ın üstünlüğünü komşu devletlere kabul ettirdi; öldüğünde, geriye, evrensel boyutlarda büyüklüğüne yeniden kavuşmuş bir imparatorluk bıraktı. Bir çağdaşı onun şu portresini çizmiştir: "İmparatorluğu temizledikten sonra, söylemek gerekirse, tüm yolları deneyerek ve güç kullanarak (...) halkına boyun eğdirdi. Güç oyununu büyük bir başarıyla oynadı."

Konstantinopolis artık Eski Dünyanın birinci kenti ve Akdeniz bölgesinin tartışmasız en büyük sitesiydi. Tarihinden, siyasal geleneklerinden, bilginlerinin bilimlerinden ve yazarlarının kültüründen güç alan Konstantinopolis, Müslümanların halifesinin yaşadığı, Arap dünyasının büyük düşünce merkezi Bağdat'a rakip olarak kendini kabul ettirdi. Bazı tüccarların, kimi büyükelçilerin dışında, henüz seyahatlerin amacı haline gelemeyse de, Konstantinopolis'i keşfeden yabancılar onun göz kamaştırıcılığını övüyorlardı. Raslantı sonucu kenti ziyaret edenlerden, Konstantinopolis'e getirilen bir Arap tutsak, Harun bin Yahya, X. yüzyılın başında, Basileus'un sarayını ve Ayasofya'yı konu alan bir anlatı kaleme aldı.⁵ Batılılardan yalnızca bir gezgin yazar bilinmektedir: Cremona Piskoposu, İmparator I. Büyük Otto'nun VII. Konstantinos, daha sonra da Nikephoros Phokas'a gönderdiği büyükelçi Luitprand. Luitprand'ın Büyük Saray'a ve Ayasofya'ya ilişkin çok ayrıntılı betimlemesi, karşılaşma olanağı bulduğu önemli kişilerin günlük yaşamları üstüne birçok bilgi içermektedir.

5 İbn Kurdadbe (9. yüzyıl), Mesudi ve İbn Rüş'un (10. yüzyıl) kaleme aldıkları kente ve çevresine ilişkin yazılar çoğunlukla ayrıntılarla doluydu da elbette kentin içini anlatan betimlemeleri, hatta Rumlara ilişkin betimlemeleri de kapsamaktadır.

Toprakların ve ruhların fethi

Karolenj imparatorlarının Güney İtalya'dan çekilmesinden ve Abbasi halifelerinin doğudaki etkilerinin azalmasından yararlanan I. Basileios, –doğuda Bağdat halifesinin, kuzeyde Bulgarların yarattığı çifte tehlike karşısında– Bizans'ın Küçük Asya'ya ve Balkanlara egemen olmasını amaçlayan yayılmacı bir siyaset uygulamaya koydu. Söz konusu bölgelerde tutunabilmek için Makedonyalı hükümdarlar, 9. yüzyılın sonlarından başlayarak, özel bir ödüllendirme biçimi uyguladılar: Uyrukların toprak karşılığı askerî hizmet vermesi. Askerî hizmet karşılığı dağıtılan bu topraklar hızla varlıklı ailelerce satın alındılar ve söz konusu aileler –özellikle Anadolu'da– toprağa ve askerliğe dayalı bir soylu sınıfı oluşturdular: Phokas ailesi bunlardan biriydi.

I. Basileios döneminde, 872'de, Bizanslılar, imparatorluk Anadolu'suna sürekli saldıran Paulusçuları⁶ yenilgiye uğrattılar. Doğu cephesi (Anadolu'nun doğusu), 9. yüzyılın sonunda istikrara kavuştu. Doğu kesiminde –Arapların 904'te elde ettikleri son başarıdan sonra– Bizans, gene zaferle dolu bir dizi saldırı başlattı, İustinianos İmparatorluğu'nun yitirilmiş kentlerini geri aldı. 922'den başlayarak, İoannes Kurkuas, Anadolu'nun doğusundaki Seyfüddevle komutasındaki Müslümanlara karşı büyük bir saldırı yöneltti. Bizanslılar, yirmi yıl içinde, Yukarı Mezopotamya'yı, Ermenistan'a sınır olan toprakları ele geçirdi. Daha sonra, iki general Nikephoros Phokas ve İoannes Tzimiskes (imparatorluğu ele geçirmeden her ikisi de generaldi), Girit Adası'nı⁷ (960-961), sonra Kıbrıs Adası'nı (965) ele geçirerek ve Asya kıtasında, Kilikya'da ve Suriye'de Araplardan toprak fethederek, Bizans'ın Doğu Akdeniz'deki deniz gücünü yeniden kabul ettirdi. Böylece, büyük kentsel merkezler ve ticaret merkezleri ya ilk kez ya da yeniden Bizanslıların eline geçti; Halep 962'de, Tarsus erte-si yıl, Antakya 969'da, Şam, Sayda ve Beyrut 975'te.

6 Arapların desteklediği bu sapkın mezhep, Tefrike kenti çevresindeki sınır bölgesinde yaygındı.

7 Daha önce, bu adada üslenen Arap korsanlar Ege Denizi'ne giderek artan bir yoğunlukla seferler düzenliyorlardı.

Bulgar tehdidi

Balkanlarda Bulgarlar iki kez Bizans İmparatorluğu'nu tehdit etti. Söz konusu tehdit, otuz yılı aşkın süre (893-927) iktidarı elinde tutan ve Basileus unvanını elde etme ateşiyle yanan, Bulgaristan'ın en büyük çarı I. Büyük Simeon döneminde doruk noktasına ulaştı. I. Büyük Simeon, 894-895'te Konstantinopolis üzerine yürüdü; ertesi yıl, VI. Leon döneminin sonuna kadar (912) sürecek bir barış antlaşması yaptı. İmparatorun ölümü üzerine patlak veren taht kavgası bunalımından yararlanarak yeniden Konstantinopolis surları eteklerinde kamp kurdu ve Ağustos 913'te yeni bir barış antlaşması imzalatmayı kabul ettirdi. Ne var ki İmparatoriçe Zoe bu antlaşmayı kabul etmedi; İmparatoriçe Zoe, Tuna bölgesine yeni gelen Peçenek Türkleriyle ittifak yaptı ve Bulgarlara karşı saldırıya geçti. Bizans ordusu iki kez yenildi. Simeon yeniden Konstantinopolis önüne geldiyse de bu kez geri çekilmek zorunda kaldı.

Bulgar tehdidinin süreklilik kazanması İmparatoriçe ile Patrik Nikolas'ı, tartışmasız büyük bir komutan olarak kabul edilen bir askerî şefin desteğini sağlamaya itti: Donanma komutanı Romanos Lekapenos. Romanos Lekapenos kısa süre içinde zorla ağırlığını koydu: Kızını yasal imparator VII. Konstantinos Porphyrogenetos ile evlendirdi, Zoe'yi saf dışı bırakarak 24 Eylül 919'da kendisini imparatorluğa ortak eden tacı patriğin elinden giydi. Damadının yasal imparator olarak kalmasını kabul etmekle birlikte, ona iktidarın kırıntısını bile bırakmadı: VII. Konstantinos Porphyrogenetos, ancak I. Romanos Lekapenos'un oğullarını sürdürdükten sonra gerçek anlamda hüküm sürebildi.

Bununla birlikte, Balkanlar'ın egemenliğini elinde tutan Simeon Konstantinopolis'ten vazgeçmedi, birçok kez kente saldırdı (919, 921, 922 ve 924'te). Sonunda, Eylül 924'te bir ateşkes imzalanmasıyla, Bizans imparatoruyla eşit sayılma arzusu yerine geldi: "Basileus, Bulgarların ve Yunanlıların otokrator'u" unvanını aldı. İki yıl sonra, Bulgaristan başpiskoposunun Patrik olarak tanınması ayrıcalığını Papa'ya kabul ettirdi. I. Simeon 927'de öldü. Bunun üzerine diplomatik yollara başvuran I.

Romanos Lekapenos, yeniden Bulgar Çarı I. Petir'a (babası çağında, babası kadar saldırganca tutkuları olan bir çar değildi) yanaştı; I. Petir, I. Romanos Lekapenos'un torunlarından biriyle⁸ evlenmek ve Basileus unvanını almak için Konstantinopolis'e geldi. Bu ittifak, Konstantinopolis'i, Tuna ötesinden gelecek Avar ve Peçenek istilalarına karşı korudu.

9. yüzyılın sonunda, Bulgarlarla Bizanslılar arasında yeni gerginlikler yaşandı: Doğu sınırlarında meşgul olan Phokas, Rus prensi Sviatoslav'a çağrıda bulundu, Sviatoslav Bulgar birliklerini bozguna uğrattı (969); sonra, Ioannes Tzimiskes, Doğu Bulgaristan'ı topraklarına katmak için büyük bir sefer düzenledi, imparatorluk sınırlarını Tuna kıyılarına taşıdı. Ne var ki 976'da ölünce, Bizans'ta, uzun sürecek bir iç savaş başladı. Savaş önce imparatorluğun en önemli iki kişisi arasında, Anadolulu iki derebeyi arasında patlak verdi: Biri, başkenti, imparatorluğun Avrupa bölümünü ve iki genç imparatoru (Basileios, Konstantinos) savunmakla görevli Bardas Phokas; öbürü, Küçük Asya'ya egemen olan Bardas Skleros. Daha sonra, II. Basileios, devleti tek başına yönetmek ve Makedonyalılar sülalesini ayakta tutmak için uzun bir mücadele yürüttü. Bardas Phokas, kendini imparator ilan ettirmeyi ve Konstantinopolis'i ele geçirmeyi başardı (Eylül 987). Ne var ki, Rus prensi Vladimir'in yardımıyla başkent kurtarıldı; Bardas Phokas çarpışmalar sırasında öldü, Bardas Skleros boyun eğdi.

İç savaşın ardından yeni bir Bulgar saldırısı geldi. Yeni ele geçirdiği iktidardan güç alan ve imparatorluğu daha geniş, daha güvenli sınırlara kavuşturan acımasız savaşçı II. Basileios, Bulgarları Struma Karasu kıyısında bozguna uğrattı (1014). Kazandığı başarılar sonucunda Bulgaroktonos (Bulgarları öldüren) takma adıyla anılmaya başlandı. (Bir efsaneye göre, Struma Karasu kıyısında yenilgiye uğrayan Bulgar askerlerinden 14.000'inin gözlerini oyduarmıştır.)

Her ne kadar Bizans İmparatorluğu'nun Doğu bölümü güçlüyse de, Batı'da, Charlemagne'ın mirasçısı olarak hak iddia eden ve Bizans topraklarını da küçülterek İtalya üzerinde hü-

8 I. Romanos Lekapenos'un büyük oğlu Hristov'un kızıydı.

kümranlık kurmaya çalışan I. Otto'nun iktidarıyla (936-976) çatıştı. I. Otto Roma'da imparatorluk tacını giydiğinde (962), Basileus bunu, bir unvanı zorla ele geçirmek olarak niteleyerek öfkелendi. Ayrıca, Cremona piskoposu Luitprand, I. Otto'nun oğluyla (geleceğin II. Otto'su) Bizanslı bir prensesin evliliğini görüşmek için Konstantinopolis'e gönderildiğinde (968), Nikephoros Phokas, I. Otto'nun imparatorluk unvanını bırakması önkoşulunu ortaya atarak bunu kabul etmedi. İoannes Tzimiskes, Bizans'ın Güney İtalya'da tutunmasını sağladı ve II. Otto ile bir evlilik bağı kurmayı başardı. Rekabetler, birbirini anlayamamak ve aşağı görmek nedenlerinden ötürü iki Hristiyan topluluğu arasında (Doğu ile Batı) bozulan ilişkiler, daha sonraları Latinlerle (Batılılar) Yunanlılar (Bizanslılar) arasında ortaya çıkacak derin düşmanlığın habercisiydi.

II. Basileios döneminde, Bizans'ın askerî alandaki görkemli düzeyi benzersiz zaferlerle tamamlandı: Kuzey Suriye'deki fetihler (989-999), Gürcistan'ın (1000), Büyük Ermenistan'ın (1021) Bizans topraklarına katılması; Apuglia'da, Hırvatistan'da, Dalmaçya'da hükümrانlığın Lombardların ve Normanların elinden alınması. Bizans İmparatorluğu, artık, Balkan Yarımadası'nın tamamına ve Kafkasya'ya kadar bütün Küçük Asya'ya egemendi: İmparatorluk, I. Büyük İustinianos'tan beri ne bu denli başarı kazanmıştı, ne de bu denli toprak genişliğine ulaşmıştı. Başkent, doğrudan tehdit altında bulunmamanın keyfini çıkarıyordu. Zaferle sonuçlanan askerî harekâtların yanı sıra, gerçekleştirilen diplomatik etkinlikler, Kiev, Venedik, Pisa⁹ ve hatta Kurtuba Halifesiyle (Endülüs korsanlarına engel olmak amacıyla) iyi ilişkiler kurulmasına olanak verdi.

Hristiyanlaştırmalar

Makedonyalılar sülalesi dönemindeki askerî yayılmaya dinî yayılma da eşlik etti. Güç kullanılarak ya da ikna yoluyla, toprak-

9 Venedik Yunanlılara Hırvatistan'da, Dalmaçya'da, Apulia'da yardım eder. II. Basileios, Duka'nın oğlu, Bizanslı bir soylu kızıyla evlenmek için İstanbul'a gider. Piza, Sicilyalı Araplarla mücadelede yardım eder.

lar ele geçirildi, ruhlar Hristiyanlığa döndürüldü. Müslümanlardan geri alınan kentlerde, halk ya kentten çekip gitmek ya da Hristiyanlığı kabul etmek zorunda bırakıldı. Birçok Slav halk, Bulgarlar ve Ruslar, yavaş yavaş Hristiyanlaştırıldı. Bizanslı misyonerler çok dinamik çalışıyorlardı; ne var ki, ruhları fethetmeleri (Avrupa Hristiyanlığında çok büyük bir saygınlık kazanmalarına yol açıyordu), Papalık ile yeni bir rekabetin ortaya çıkması ve –daha yaygın biçimde de– Latinlerle Yunanlılar arasındaki anlaşmazlıkların artması için yeni bir neden oluşturunuyordu.

Misyonerlerin en ünlülerinden Konstantin (daha sonra Kiril adıyla anıldı) ve Metodiy, 860 yılından başlayarak, Moravyalılar arasında büyük başarı kazandılar: Yerel dile uyarlanmış bir alfabe buldular (Slav ülkelerinde günümüzde de kullanılan kiril alfabesi), halkın kutsal kitapları anlamasını sağladılar. Moravya’daki saygınlıklarına bir ölçüde kavuşan Alman kilise adamlarının tepkisine karşın, Kiril’in başlattığı hareketi –onun ölümünden sonra– Metodiy sürdürdü: Metodiy, Yunan kilisesine ve dinine geniş bir katılımı başlattı.

Bu hareket, Basileus’un çıkarıcı desteği sayesinde Bulgaristan’a yayıldı ve ertesi yüzyıl Bizans’a karşı tutumu kimi zaman şiddet, kimi zaman destek biçiminde ortaya çıkan komşu ülke Rusya’ya ulaştı.¹⁰ 955’te, Rus Prensi Igor’dan dul kalan Prenses Olga, Bizans’ın başkentinde görkemli biçimde konuk edildi: Bu olay Rus halkının tümüyle Hristiyanlaştırılmasına yönelik ilk adım oldu. Bu toplu Hristiyanlaştırmaya damgasını vuran iki önemli tarih vardır: Birincisi, Rus Prensi Vladimir’in Hristiyanlığı kabul ettiği 987 ile bu prensin Basileus’un kızkardeşi Anna ile evlendiği tarih olan 989; ikincisi, elli yıl sonra, Kiev Kilisesi’nin Konstantinopolis Patrikliği’ne bağlanması.

10 Ruslar bazen bir müttefik gibi, bazense rakip gibi davrandılar. Haziran 941’de, Prens Igor komutasındaki bir Rus donanması İstanbul Boğazı’na dek geldiyse de “Rum ateşi” aracılığıyla bozguna uğratıldı. 944’te, karadan gerçekleştirilen bir Rus saldırısı, özellikle Rus tüccarlara ticari çıkarlar sağlayan görüşmeler sayesinde durduruldu. Daha sonra, Tzimiskes, Bulgarların ve Rusların Konstantinopolis’e yönelik saldırılarını (969-970 ve 971) başarıyla geri pürkürttü. Tersine, Rus birlikleri, Bizans’ın Bulgar istilalarına karşı koymasına birçok kez yardım etti.

Dolayısıyla, Konstantinopolis Patrikliği, Roma'nın zararına olarak iktidar alanını genişletiyor ve Hristiyan dünyasının en büyük odak noktalarından biri oluyordu. Dahası, Konstantinopolis Patrikliği, yalnızca dinî etki alanını genişletme çabasıyla da yetinmeyerek, Batı Roma İmparatorluğu ile Roma'nın karşısında siyasal bir cephe de oluşturdu: Yüzyıllarca süren ve günümüze kadar gelen Doğu Kilisesi-Batı Kilisesi ayrımı da bu cepheye dayanarak varlığını sürdürdü.

İktidar merkezleri

Makedonyalılar sülalesinin iki yüzyıl süren hükümlanlık dönemine damgasını vuran iç olaylar, başkentin stratejik önemi ni vurguladı: Başkenti denetim altında tutmak her Basileus için ilk amaç oldu. Konstantinopolis Patrikliğinin merkezine gelince, patriklik makamındaki kişiye (her ne kadar diğer patrikler onun üstünlüğünü tanımasalar da) bütün Doğu Kilisesi üzerinde nüfuz sağlıyordu. Dolayısıyla, Saray ve Ayasofya, temel rol oynayan yapıları: Etkinlikler ve görevliler, ekonomik yaşam ve düşünsel yaşam bu iki yapı çevresinde dönüp duruyorlardı.

İktidarın yüksek makamları, kentin, Akropolis'in, Hipodrom'un doğu kesiminde toplanıyordu. Mangana Sarayı, Aya İrini ve Ayasofya (Patriğin makamı buradaydı) kiliseleri, Büyük Saray ve eklentileri, Senato Sarayı, Hipodrom, liman ve Bukoleon Sarayı buradaydı. İster yasal yolla, ister zorla iktidarı ele geçirmiş olsun, bir imparatorun iktidara gelmesi, önce söz konusu yüksek makamların denetiminden geçiyor ve daha sonra –pek de gecikilmeden– bunu bir dinî kutsama töreni izliyordu: Kent patriği, Ayasofya'da imparatora taç giydiriyordu. Tahatta çıkış süreci, Hipodrom'da halkın alkışlarıyla sonra eriyordu.

I. Basileios'a kadar, tahta çıkışları düzenleyen gerçek bir ya sa yoktu: İmparator, iktidarı, gerçek çocuklarından birine ya da evlat edindiği bir mirasçısına bırakırdı. I. Basileios, sülaleye dayanan bir yasallık kuralı getirdi. Aslında, Makedonyalılar sülalesi, ya doğrudan doğruya ya evlat edinme ya da evlenme yoluyla sülaleye katılan kişiler aracılığıyla devlet gücünü kullan-

dı. Evlenmeyle sülaleye katılım olduğunda, imparatorun kızı ya da karısının (basilissa) yasal miras hakkı olduğu ve onların sülalenin devamını sağladıkları kabul edilirdi (söz konusu olgunun en güzel örnekleri, 11. yüzyılda saltanatı ele geçiren imparatoriçe Zoe ile Theodora'dır).

İmparatorluk sülalesinde bir erkek evladın dünyaya gelmesi, halkın da katıldığı şenliklere neden olurdu. Vaftiz töreni imparatorluk yetkililerinin önünde yapılırdı: Patrik yönetimindeki törenle, genç prensin Kiliseye girişi onaylanırdı. Bir gelenek, vaftiz töreninin önemini vurgulamaktadır: Çocuğun bir tutam saç (tahtın kalıtıcısının dine bağlılığını simgelerdi) kutsal bir eşya gibi saklanırdı. Çocuk "Porphyrogenetos" ("lâl rengi içinde doğmuş") adını alırdı; Makedonyalılar sülalesi döneminde ortaya çıkan bu unvan, sarayın Bukoleon'da bulunan bir ek yapısı olan ve özellikle imparatoriçeyi doğum konusunda etkileyen Porphyra'yı çağrıştırmaktadır.

İmparatoriçeler, ilke olarak, özel hizmetçileri ve haremağalarıyla birlikte, sarayın haremi kapsayan bölümünde yaşarlardı. İmparatoriçeler asla toplumdan kopuk bir yaşam sürmezdi: Bütün resmî şenliklere katılmasalar da, sarayda gerçekleştirilen taç giyme töreniyle (bu töreni, halkın alkışlarla onay verdiğini belirttiğimiz tören izlerdi) halkın arasında geçireceği yaşam başlardı. İmparatoriçeler, yasal imparatorun çocukluk yaşları sırasında devlet erkini kullanır ve bazı olağandışı koşullarda, devlet başkanı olarak tanınarak –imparator unvanı taşımayan kocasının yardımı olmaksızın– imparatorluğu tek başına yönetirlerdi: Tıpkı Eirene'nin, Zoe'nin ve Theodora'nın yaptığı gibi. 10. yüzyıla kadar imparator, evleneceği kızı ya büyük devlet görevlilerinin ya da –her şeyden önce güzel olmaları koşuluyla– dışarıklı kimselerin kızları arasından seçerdi. Bununla birlikte dengi dengine olmayan evlilikler yapıldığı da olurdu (ama bu tür evlilikler hızla bozulurdu). 10. yüzyıldan başlayarak, –imparatorun evlilik yoluyla akrabalık kurduğu aileye destek vermesini ya da bu aileye yansız davranmasını sağlamak için– geleceğin imparatoriçeleri yabancı prensesler arasından seçildi; gene aynı diplomatik nedenler-

den ötürü, Bizanslı prensesler de yabancı prensler ya da hükümdarlarla evlendirildi.

İmparatorun yaşadığı yer ve yönetim merkezi olan Büyük Saray'ın birçok bölümü vardı: Senato salonu; kabul salonlarını kapsayan Khalke ve Magnaura sarayları; mahkeme; kiliseler; muhafız odaları ve daha sonra da *triclinium*, yemek salonu (resmî ziyafetlerin verildiği on dokuz “yatağı” kapsardı). İmparator ve saray erkânı, günlerini, daireler, kabul salonları, kiliseleri kapsayan Daphne’de (Büyük Saray) geçirirlerdi; Daphne Sarayı’na bu adın verilmesinin nedeni, bu sarayda, “Daphne” adlı superisinin bir heykelinin bulunmasıydı. Son olarak Kutsal Saray’da, imparatorun özel daireleri ve özellikle de en görkemli oturumların, kabul törenlerinin düzenlendiği, zengin biçimde dekore edilmiş Taht Salonu bulunuyordu. Bukoleon ve Manga-na sarayları Büyük Saray’ın biraz uzağındaydı.

Ayasofya’da düzenlenen taç giyme töreni dışındaki resmî törenler Kutsal Saray’da ve Hipodrom’da yapılıyordu. Roma’dan miras olarak gelen ve Basileus’un şahsına ya da onu tasvir eden ikonalara yönelik saygı gösterilerinden, tapınmalardan oluşan imparatorluk dininin törenleri burada yapılıyordu.¹¹ Hareketler ve davranışlar, katı tören kurallarına uyardı; mumlar, günlük, müzik, ilahiler, giysiler bayramlara ve törenlere göre değişirdi; aynı biçimde, saray yüksek görevlilerinin ve halkın, Hipodrom’daki, Ayasofya’da ya da başka kiliselerde yapılan görkemli ayin alaylarındaki, oturumlardaki ya da büyük şöenlerdeki... alkışları da farklı farklıydı.

İmparatorluk bayramları (bunlara Kilisenin bayramlarını da eklemek gerekir) siyasal yaşamı düzenlerdi: Pagan kökenli bayram Brumalia¹² (kasım sonu-aralık); bağ bozumu (15 Ağustos-Eylül), Noel yortusu, karemin ilk pazartesi, Kiriaki ton Vaison pazarı,* Paskalya günü, Prodos Timiu Stavru** (1 Ağustos),

11 Örneğin, Ayasofya’nın dış giriş sahanındaki mozaiklerde Bilge VI. Leon’ın tasviri vardır.

12 Daha sonraları kaldırıldı.

(*) Halk arasında “Vaya pazarı” adıyla bilinen bu yortu, Kudüslülerin İsa’yı ellerinde “vaya” adı verilen bitkiyle karşıladıkları günün anısına yapılır – ç.n.

(**) İsa’nın gerildiği kutsal çarminın parçası – ç.n.

Konstantinopolis'in başkent olduğu günü (11 Mayıs), Hagios Konstaninos ya da Konstandinu ke Elenis, Isapostolon (21 Mayıs), Iliu Profitu tu Thesvitu (20 Temmuz). Önemli günlerde, hiyerarşinin bütün kademeleri (sivil ve askerî görevliler, mabeyin görevlileri [haremağaları], Kilise ileri gelenleri, yabancı büyükelçiler) herkesin hiyerarşideki konumuna uygun bir yere yerleştirildiği Büyük Saray'da toplanırdı.

Kutsal Saray, tüm yönetim sistemine egemendi. Hükümdar, VII. Konstantinos Porphyrogenetos'un yazdığı *Törenler Kitabı* sayesinde çok iyi bilinen görevliler hiyerarşisinin yardımcıyla devleti yönetirdi. Her görevlinin saraydaki bir görevi karşılayan, az çok onursal bir unvanı vardı. İmparatorluğun ilk dönemlerinde yerleri kesinlikle belirlenmiş olan bu imparatorluk görevlileri, yüzyıllar süren zaman içinde evrim geçirdiler, hiçbir zaman bugünkü anlamıyla bir "devlet görevlisi" statüsüne kavuşamadılar ve sadece imparatora bağımlı kaldılar. Gerçekte, yalnızca imparatorun şahsına bağlı olan görevliler imparatorlukta etkili oldular.

Tepede, baş mabeyincilik görevi (*praepositus sacri cubiculi*) 10. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak yerini *parakimomenos*'luk (imparatorun evinin şefi) görevine bıraktı: parakimomenos hem sarayın hem de imparatorluğun en önemli kişisiydi. Birçok başka imparatorluk görevlisi gibi, askerî ve sivil yüksek orunlu kişilere paralel olarak düzenlenen mabeyin görevlileri hiyerarşisi içinde yer alıyordu. Dolayısıyla mabeyin görevlileri,¹³ Saray'ın en kalabalık, en etkili grubunu oluşturuyordu; aralarından bazıları, (hem taht adaylarından birini destekledikleri karışıklık dönemlerinde, hem de imparatorun yanında ve –çoğu zaman da– onun yerine temel görevleri yüklendikleri barış dönemlerinde) çok önemli siyasal roller oynadılar.

Makedonyalılar sülalesi döneminde, Bizans devleti çok merkezîleşmişti ve yüksek görevlerden çoğunun başına aydınlar getirilmişti. Hukuk öğrenimini örgütlemek için imparator-

13 Mabeyin görevlileri (haremağalığı) uygulamasının başlangıç döneminde, kalıtsal bir soylu sınıfının oluşmasından kaygı duyuluyor, bazı mabeyin görevlilerinin kendi kardeşlerini, yeğenlerini kayırbilecekleri düşünülüyordu.

lukta alınan önlemler yüksek görevlilerin seçimindeki doğruluk oranını artırdı ve görevlere hak edenler demokratik yollarla getirildi. Bununla birlikte, zaman içinde, elde ettikleri ayrıcalıkları kıskançlıkla korumaya çalışan, uzmanlığı göz ardı ederek kendi aralarından kişileri işe alma eğiliminde olan (görevler parayla satılmaya başlayınca olay daha da ciddi boyutlara ulaştı) bir yönetim aristokrasisi oluştu. Görevlilerin maaşlarının dağıtılması, Kiriaki ton Vaion yortusunu izleyen hafta içinde, sarayda, üç gün süren bir törenle gerçekleştiriliyordu. Ayrıca görevliler, bazı büyük bayramlarda (Brumalia, imparatorun doğum gününün ve tahta çıkış gününün yıl dönümleri) armağanlar alırlardı.

Makedonyalılar sülalesinden gelen imparatorlar, hukuk metinlerinde de büyük yenilikler gerçekleştirdiler: I. Basileios, en çok kullanılan metinleri bir araya toplayan bir elkitabı (*Prokhiron*; daha sonra *Epanagoge* ile tamamlandı) yayımlayarak iko-nakırıcı yasaları kaldırdı; görevlilerin sorumlulukları ve görevleri Iustinianos döneminde tanımlandı; Bazilikalar adlı yapıtında eski yasaları günün koşullarına uyduran ve buna paralel olarak da hukuk öğretimini başlatan VI. Leon dönemindeyse (886-912) bu görev ve sorumluluklar reformcu bir yaklaşımla yeniden ele alındı. IX. Konstantinos Monomakhos, 11. yüzyılda, bu reformcu hareketi sürdürdü. Bu yüzyıldan başlayarak, görevliler, devlet içinde ağırlıklı bir yer edindiler: strategos'ların, thema şeflerinin rolü önem kazandı; önemlerini yitiren büyük görevlilerin yanında, elbette, var olan görevleri yerine getiren, daha az onursal görevler de vardı: Örneğin, doğrudan imparatorun buyruk alan, imparatora karşı sorumlu, imparator tarafından atanan, göreve getirilen ve görevden alınan baş uşak.

Başka bir erk odağı da, merkezî forum Augusteon'da ve Magnaura yakınındaki bir sarayda bulunan Senato idi. Başkanı eparkhos olan Senatonun Konstantinopolis'in yönetiminde denetlemeler, hatta atamalar yapma hakkı vardı. Yeni bir hükümdarın iş başına gelebilmesi için Senato'nun onayı zorunluydu; bunalım anlarında ya da kalıtım yoluyla başa geçen imparatorun çocukluk döneminde Senato bir başvuru makamı görevi

yapabiliyordu. Ayrıca VI. Leon, Senato'ya adalet divanı görevini de verdi.

İmparator, Magnaura Sarayı'nda ya da Hipodrom'da, görüşlerini almak için meclisler toplayabilir, çeşitli konuları gündeme getirebilir ya da halka bilgi verebilir, olağandışı olaylar üstüne karar verirken halkı kararlarına ortak edebilirdi. İmparatora sıkı sıkıya bağlı olan Saray askerî birliği, 6. yüzyıldan başlayarak bir tören birliğine dönüştü. 7. yüzyılda, Basileus için özel bir muhafız birliği oluşturuldu: Hetaireia; bu birliğin askerleri Slavlardan, daha sonra Türklerden ve 11. yüzyılın ilk çeyreğinde İskandinavlardan, Varanjlılardan seçildi. Birliğin komutanı, imparatorun güvenliğinden ve aynı zamanda da Konstantinopolis'in savunmasından sorumluydu.

10. yüzyılda iş başına gelen hükümdarların özen gösterdiği deniz kuvvetleri de başkentin savunmasına katılırdı; deniz kuvvetlerinin özel bir yönetimi (askerî) vardı ve donanma komutanının emri altındaydı. Denizden gelen saldırılara karşı başlıca savunma silahı Rum ateşiydi. İmparator ve imparatoriçenin kişisel kullanımına ayrılan birkaç geminin yanı sıra, asıl imparatorluk donanması, Çanakkale ve İstanbul boğazlarının girişleri gibi uzak stratejik noktaların savunmasını ve aynı zamanda da yakın savunmayı (özellikle İstanbul Boğazı'nda ve Haliç'te) sağlardı; Arapların 8. ve 9. yüzyılda, daha sonra da Rusların 9. ve 10. yüzyıllarda gerçekleştirdikleri saldırılar İstanbul Boğazı ve Haliç'in savunulmasının gerekliliğini kanıtlamıştı.

Konstantinopolis Kilisesi

Sivil ve askerî yetkililerin yanı sıra, gene onlar kadar yetkili bir kurum daha bulunuyordu: Kilise. Siyasal erk ile dinî erk arasında sıkı ve çoğunlukla çatışmaya dayanan ilişkiler vardı. Aslında, devlet başkanı olan imparatorla, Bizans kilisesinin ruhani lideri Konstantinopolis patriği arasında sürekli bir rekabet yaşanıyordu. Gerçekte, birçok patrik, haksız olarak, siyasal erk üzerinde denetleme hakkı iddia ediyordu; buna karşılık, bazı imparatorlar, kendilerini Ortodoksluğun güvencesi olarak gö-

rüyolar, Tanrıbilimsel sorunlara karışıyorlar, kilise hiyerarşisi içindeki terfilere ya da cezalandırmalara kendi başlarına karar veriyorlar, konsilleri toplantıya çağırıyorlar, papalarla az ya da çok fırtınalı ilişkiler kuruyorlardı. Basileus ile patrik arasındaki sayısız çatışma bazen acıklı bir görünüm kazanıyordu; imparatorların aşırı hak iddialarına karşı sürdürülen kavgadaysa, Konstantinopolis'teki Studion'un keşişleri ön saflarda yer alıyorlardı.

Patriğin imparator üzerinde nüfuzu vardı: Bu nüfuz, imparatorun Ayasofya'da yapılan taç giyme törenini yönetmiş olup olmamasına ve dinî yasaların gözetilmesine saygı duyup duyulmamasına bağlı olarak artıyor veya eksiliyordu. Buna karşılık, patriğin atanması imparatora bağlıydı. Basileus, metropolitlerin sunduğu üç aday arasından patriği seçiyordu (eğer imparator başka bir adayı patrik seçerse, metropolitler bunu kabul etmek zorunda kalıyorlardı);¹⁴ daha sonra patrik Magnaura Sarayı'nda, imparatorluğun yüksek görevlileri önünde görevi devralıyor ve bunu izleyen pazar günü Ayasofya'da kutsama töreni düzenleniyordu. Kilise hukuku düzenlemelerine göre, patrik piskoposluk görevi yüklenmiş biri olamazdı, basit bir papaz olması gerekiyordu; 8. yüzyıla kadar, patrikler bağımsız papazlar* arasından, daha sonralarıysa çoğunlukla keşişler arasından seçildiler.

Devletin ikinci önemli adamı ve Ortodoks Kilisesi'nin başı olan Konstantinopolis patriği, birçok kez papayla eşitlik iddiasında bulundu. Dogma ve dinî tören geleneği konusunda bütün otorite Konstantinopolis patriğindeydi; ama, dine ve ibadete özgü sorunları tartışmak için piskoposlar meclisini ya da sinodları toplama geleneği çok erken yerleşti. Kilisenin örgütlenmesi konusunda buyruklar yayımlama hakkını imparatorla paylaşıyordu; unvanın kendilerine verilmesiyle hemen göreve gelmeleri resmîleşen metropolitlerin seçimini denetler ve onlara disiplin cezaları verebilirdi; ayrıca, inananların kurallara uygun biçimde ibadet etmelerine, özellikle de evlilik bağının ku-

14 Hatta imparatorun metropolitlere danışmadan patrik seçtiği bile oldu.

(*) Hiçbir tarikata bağlı olmayan – ç.n.

rallara uygun olmasına özen gösterirdi. Son olarak, patrik, imparatorun dinî yaşamına ilişkin kararlara karışırdı: evlenme, prenslerin vaftiz edilmesi, kuralların çiğnenmesi durumunda yaptırımlar getirme; ayrıca, hükümdarın çocukluk yıllarında, naiplik meclisinde yer alır, hatta bazen hükümeti yönetir ve bazı *khrysobullon*'ları (altın mühürle damgalanan imparatorluk fermanları) imparatorla birlikte imzalardı.

VI. Leon ve ardıllarının saltanat dönemi, birbirleriyle rekabet eden iki makam arasında doğabilecek çatışmaları gözler önüne serdi. Bir oğul sahibi olmak isteyen VI. Leon dört kez evlenmişti. Son üç evliliğini Patrik Antonios Kauleas ve Patrik Nikolas (bu sonuncusu, işi, 906 yılının Noel günü imparatorun Ayasofya'ya girmesini yasaklamaya kadar vardırırdı ve söz konusu yasak Epiphania günü için yenilendi) tarafından mahkûm edildi. Basileus, Nikolas'ın ayağını kaydırarak ve Roma ile doğu patriklerine Zoe Karbonopsina ile yaptığı dördüncü evliliğin geçerliliğini onaylatarak geçici olarak davayı kazandı. Ne var ki durum, başka bir patriğin (Efthimios) seçilmesiyle yeniden karıştı: Çünkü, seçilen yeni patrik olayları yatıştıracak yerde dördüncü evliliğin yasallığını kabul etmeyi reddetti, Zoe'nin kilişeye adım atmasını yasakladı. Bununla birlikte, çocuk yaştaki VII. Konstantinos'a Haziran 911'de taç giydirmeyi kabul etti.

VI. Leon'un ölümü (11 Mayıs 912), Devlet ile Kilise arasında yeni bir bunalımlar dizisinin patlak vermesine yol açtı. Leon'un erkek kardeşi Aleksandros, İmparatoriçe Zoe'yi saraydan kovdu, Nikolas'ı yeniden patrikliğe getirdi ve bu eylemleriyle kilise içindeki uyuşmazlıkları körükledi. Konstantinos ölünce (6 Haziran 913) tahta, yeğeni VII. Konstantinos resmen geçtiyse de gerçek iktidar –Romanos Lekapenos'un gerçekleştirdiği darbeye kadar (söz konusu darbe iki makam arasındaki kavgaya birdenbire son verdi)– Patrik Nikolas başkanlığındaki naiplik meclisindeydi.

Patrik, Ayasofya'nın güney bölümünde, patrikliğe bağlı daiyelerin ve yüzlerce papaz adayının¹⁵ bulunduğu yerde oturur-

15 Mikhael Kerularios'tan başlayarak, patrikler başlıca papaz adaylarının atamalarını –İmparatora danışmadan– tek başlarına yaptılar.

du. Tıpkı imparatorluk yönetiminde olduğu gibi Kilise yönetiminde de birçok yüksek görevli bulunuyordu. *Sykellos* öncelikle patriğin yardımcısı, ilerde patriğin yerine geçme olasılığı olan kişiydi ve patriğin yanında imparatorun temsilcisi (10. yüzyıla kadar *sykellos*'u imparator atıyordu) görevini yükleniyordu. Daha sonra, hem hiyerarşi içindeki önemini, hem de yerini yitirdi. Gene patriğin yardımcısı olan başdiyakos'ların kaderi de aynı çizgiyi izledi. 11. yüzyılda, Kilisenin dünyevi yönetimi dört seçkin kişinin eline geçti: Patrikliğin maliyesini yöneten baş vekilharç; manastırları denetleyen (özellikle de disiplin açısından) baş denetçi; dinî törenlerde kullanılan aygıtlardan sorumlu baş skevofilaks; son olarak da baş kartofilaks.* Başlangıç döneminde arşivci ve kütüphaneci görevi yapan baş kartofilaks, 9. yüzyıldan başlayarak "Patriarhiki grammatiu" oldu; bu kişi çok önemliydi, çünkü papaz sınıfı üstünde (özellikle de Konstantinopolis papazları) otoritesi vardı, piskoposluk seçimlerini denetleme yetkisiyle donanıyordu. İmparator ile patriğin güç rekabeti nedeniyle, bu yüksek görevlilerin atanması sırasında birçok baskı, gizli pazarlıklar ve rekabetler yaşanılıyordu.

Bu yüksek görevlilerin altında, çok geniş bir yönetim hiyerarşisi, sekreterler, papaz adayları sıralanıyordu. Bunların tümü papazlık unvanını almıştı ve özel bir toplum oluşturuyordu. Her biri, bulundukları mevkiyle orantılı olarak Bizans Kilisesi'nin sağladığı avantajlardan yararlanıyor, patriklik emrindeki malların (villalar, manastırlar) dışında evler, mağazalar, kira verdikleri atölyeler ediniyorlardı. Bunlardan sağladıkları gelir, görevleri için zorunlu giderleri karşılama olanağı veriyordu; buna karşılık, bağışlar, papazlık aşamasına yükseldiklerinde papaz adaylarından (*kanonikon*), laiklerden, bazı dinî törenlerden (örneğin evlenme) alınan birçok vergi Kilisenin malvarlığını inanılmaz biçimde artırıyordu.¹⁶ Bütünyle dinî çerçeve içindeki bu uğraşlar dışında, Konstantinopolis'in papaz sınıfı, birçok hayır kurumunun yönetimini de üstleniyordu: Hastane-

(*) Baş defterdar – ç.n.

16 Kilisenin malvarlığının çok büyük boyutlara ulaşması, Nikephoros Phokas gibi kimi imparatorların bazı kısıtlayıcı önlemler almalarına yol açtı.

ler, güçsüzler yurtları, öksüzler yurtları. Bu kurumlar, –kurulma nedenleri ne olursa olsun– Kilise’nin malı haline gelmişlerdi. 6. yüzyılda II. Iustinos’un kurdurduğu bir öksüzler yurdu zamanla öylesine büyük bir önem kazandı ki, söz konusu yurdun müdürlüğü, 9. yüzyılda, tüm saray hiyerarşisinin hasetle baktığı bir makam aşamasına ulaştı.

Kilise içinde, keşişlerin ayrı bir statüleri ve yönetimleri vardı: Keşişler, çok yakın ilişki kurdukları halkın sevgilerini kazanmalarına bağlı olarak, imparatorluk ve kilise otoritelerinin denetimlerinden, zorlamalarından ve yükümlülüklerden kurtulmayı yavaş yavaş başardılar. İkonakırıcı dönemi ve sayısız zulmü bin bir güçlkle aşarak, Makedonyalılar döneminde patriklik makamını ele geçirdiler. Ortodoksluğun yeniden canlandırılması, –özellikle Theodora’nın, 799’da göreve başlayan ve daha sonra başrahipliğe yükselen Studion Manastırı papazının reformcu desteği sayesinde– manastır yaşamını yenileme olanağı verdi. Aziz Basileios’un* koyduğu kuralları ele alarak bu kuralları birçok bakımdan güçlendirdi: Başrahabin (manastırından ve keşişlerinin kurallara uymasından sorumluydu) tek otorite olması; katı çileci yaşam (birçok gün oruç tutuluyordu); toplu yaşam; hem zihinsel etkinliklerde, hem de elişi etkinliklerinde zorunlu olarak çalışma. Manastırlardaki bu yenilenme bütün doğu Hristiyanlığında büyük beğeni kazandı. Suriyeli, Gürcü, Ermeni keşişleri Konstantinopolis’e çekti ve burada yeni manastırların kurulmasını kolaylaştırdı.

İmparator VI. Leon, bir manastırın kurucusuna, söz konusu manastırın yasal statüsünü belirleme ve örgütünün iç kurallarını koyma hakkını verdi. Bu çok liberal ve 11. ve 12. yüzyıllarda kurulan manastır sayısının artmasını açıklayan girişim, her manastırın kendine özgü kurallar oluşturmasını destekledi, hem ruhani hem de dünyevi otoriteler karşısında bağımsız olmalarını sağladı. Konstantinopolis dışındaki en ünlü manastır, 964’te, İmparator Nikephoras Phokas’ın yakınlarından bir keşişin (Athanasios) girişimiyle kurulan Aynaroz Dağı’ndaki**

(*) Yunan kilisesinin kurucusu ve Manastır kurallarının belirleyicisi – ç.n.

(**) Yunancası Athos Dağı – ç.n.

manastırdır; söz konusu manastır, çeşitli uluslardan (Yunanlı, Suriyeli, Sırp, Gürcü, hatta Latin ve Selçuklu...) din adamlarının ya da laik kimselerin kurdukları birçok komşu manastıra örnek oldu. Manastırlara tanınan özgürlük, –en azından içlerinden bazılarında– kuralların yozlaşmasına, aşırılıklara ve başka söz dinlemez uygulamalara yol açtı ve 12. yüzyıldan başlayarak daha katı kurallar koyma girişimlerini doğurdu; ne var ki söz konusu girişimler uzun ömürlü olmadı.

Başkentte, yöneticilerin dinî gayretleri, Hagia Theodosia (Gül Camii), Hagios Theodoros (Vefa Kilise Camii), Theotokos Peribleptos (Sulu Manastırı) gibi halka açık kiliselerin ya da Hagios Lazaros, Lips (Fenari İsa Camii), Myrelaion (Bodrum Camii), Mangana'daki Aziz Georgios Manastırı¹⁷ gibi manastırların içinde yer alan kiliselerin yapım ya da onarım çalışmalarının giderlerini karşılama biçiminde ortaya çıktı. VI. Leon, IX. Konstantinos Monomakhos ve karısı Zoe gibi bazı hükümdarlar, dindarlıklarını vurgulamak için, Ayasofya'ya kendi portrelerini kapsayan mozaikler koydurdular.

Bizanslı Hristiyanlar azizler kültürüne, kutsal kalıtlara saygı gösterilmesine (özellikle de Meryem Ana'nın kalıtlarına: Meryem'in kefeni ve gömleği Blaherna'deki Meryem Kilisesi'nde, kemeri Khalkoprateia Hagia Panagia'da saklanmaktaydı) gönülden bağlıydılar. Meryem kültürü halk arasında çok yaygındı: Bir düşman kenti tehdit ettiğinde, surlar üzerinde Meryem'in kalıtları dolaştırılırdı. Konstantinopolis'te İsa'nın kalıtları da vardı: dikenli taç, Hagia Longhi, İsa'nın kefeni, vb. Vaftizci Yahya'nın başına ve başka kutsal eşyalara (bunların bazılarının gerçekliği daha kuşkuluydu) da saygı gösteriliyordu.

Havarilerin, Aziz Stefanos'un, onuruna kutsal binalar yapılmasıyla somutlaştırılan azizler kültürü, asla ikonakırıcı öfkeden zarar görmeyen ve artık yeniden büyük bir sevgi kazanan (özellikle İsa'nın portresi [Efes mandilion'u] ve Meryem portresi; bunların her ikisi de *akheiropoiotes* olarak, başka bir deyişle in-

17 Kent dışında, Prens Adaları'ndaki (Khristos Makarios manastırı, Hagios Triudu Manastırı) ya da Boğaz'daki çeşitli köylerde (Hagios Phokas Manastırı, Hagios Daniil Manastırı) bulunan manastır kiliseleri için de durum aynıydı.

san elinden çıkmamış olarak ilan edilmişti) resim ya da ikonalara saygı gösterilmesiyle kendini gösteriyordu. Dinî tapınmadan çoğunlukla batıl inançlar aşamasına geçildi; insanların başkentte çok sayıda bulunan “kutsal” su kaynaklarının (ayazma) çevresine akın etmesi bunun gerçek kanıtıdır.

Kentin yönetimi

İmparatorluğun başkenti, İmparatorun yaşadığı kent, hükümetin ve patrikliğin merkezi olan Konstantinopolis, dolayısıyla, yoğun bir siyasal, yönetsel ve dinî yaşamın merkeziydi. Ayrıca kent, hak iddia edenlerin, ayaklanmacıların ya da yabancı hükümdarların iştahlarını da kabartmaktaydı. Kent halkı, Bizans tarihinin büyük olaylarını tutkuyla, korkuyla, yazgılarına boyun eğerek düzenli biçimde yaşıyordu. Koşullara ve kararlara az ya da çok coşkulu biçimde katılarak, karşı çıkarak tepki gösteriyordu. Bazen, şiddetle ayaklanıyor, mutsuzluklarını dile getiren hareketleri artırıyordu (yönetimi elinde tutanlar bu hareketleri göz önüne almak zorundaydılar).

Ne var ki, bütün bunlara bakarak ne Konstantinopolis kentinin yönetilmesi güç bir kent olduğu, ne de kent halkının sürekli biçimde ayaklanma hastalığına tutulduğu sonucuna varmak gerekir. İmparatorlar dikkatli olmak zorundaydılar. Kentlerinin refahını sağlamada dikkatli olmaları halinde elde edecekleri çıkarları ve bunu beceremedikleri takdirde saygınlıklarını yitireceklerini çok iyi biliyorlardı. Özellikle, günlük yaşamın raslantılarının yol açtığı taşkınlıkları (kuşatmalar, darbeler, iç savaşlar, kıtlıklar...) denetim altında tutmaya çalışan bir kent yönetimi vardı.

Daha önce de belirtildiği gibi, kent yönetiminin başı, imparatorun atadığı eparkhos'tu. Eparkhos'un göreve getirilişi sırasında düzenlenen tören, devlet yüksek görevlileri hiyerarşisindeki önemli yerini vurgular.¹⁸ Konstantinopolis'te ve büyük banliyösünde -6. yüzyıldan başlayarak giderek artan biçimde-

18 Eparkhos, devletin en önemli kişilerinden biri olmuştu. Eparkhoslardan biri, Romanos (III) Argyros, 1028'de imparatorluk tahtına bile oturdu.

önemli görevler üstlendi: Özellikle, *Praefectus'un Kitabı*'nın¹⁹ da kanıtladığı gibi, adalet ve ekonomi alanında. Aslında ekonomik etkinlik, bir zanaatçı ve tüccar loncaları sistemine dayanıyordu; bunların her biri bir temsilcinin yönetimindeydi ve bir *legatarios* (denetim ve gözetimle görevli personelin şefi) aracılığıyla eparkhos'a (kurallara karşı gelenleri cezalandırabilirdi) bağlıydı. Ayrıca eparkhos, kentin besin gereksiniminin karşılanmasından, tahılların, malların dağıtımından sorumluydu ve vurgunculukla mücadele etmek zorundaydı.

Kenti oluşturan on dört bölge Makedonyalılar sülalesi döneminde korundu. Bölgelerin her birinde, bir halk praetor'u güvenlikten ve yangınlara karşı korunmadan sorumluydu. 9. yüzyılda, demos'lar giderek güçlerini yitirerek imparatorluk törenleri sırasında tören kıtası görevi üstlenmeye başladılar. Dört demos'un her biri iki bölüm halinde örgütlenmişti: Biri kent bölümü, öbürü banliyö bölümü; kent bölümlerini, oyunları yönetmeye de devam eden iki demarkhos* vardı; banliyö bölümlerinin başında demokritos'lar bulunuyordu. Demarkhos'lar ve demokritos'lar, –saray törenlerinde oynamaya devam ettikleri önemli rolden de anlaşılacağı gibi– hiyerarşide önlere yer alıyorlardı ve öncelikle eparkhos'a karşı sorumluydular. Ne var ki iktidarın, eparkhos'a bağlı, sokaklardaki düzeni sağlamakla görevli bir polis gücü ve özellikle de kamuoyunun düşüncelerini eparkhos'a aktarmakla yükümlü görevlileri de vardı.

Adalet konusunda, daha önce yabancıların disiplin altında tutulmasından sorumlu olan *quaestor*'un yetkileri medenî hukuk alanını da kapsayacak biçimde genişletildi. Hipodrom yargıçları, imparatorluk yüksek görevlilerine yönelik kamu hukuku davalarına bakıyorlardı; buna karşılık sıradan yargıçlar, sıradan yurttaşların işledikleri kamu hukuku suçlarına bakmakla yükümlüydüler. İşkenceye ve acımasız yaptırımlara sıkça başvuruluyordu: Ölüm cezası ender veriliyordu, ama hem sakat bırakma (burun, dudaklar, kulaklar, dil, gözler) ya da yüzü damgalama, hem de kırbaç cezası yaygındı. Siyasal suçlar konusunda, en yaygın yap-

19 Bu yapıtın, İmparator VI. Leon'un bir fermanı olduğu sanılır.

(*) Demos yöneticisi – ç.n.

tırım sürgün ve manastıra kapatmaydı; Konstantinopolis yakınında yer alan Prens Adaları'ndaki bazı manastırlar –daha önce de belirtildiği gibi– birden çok kez imparatorlar, imparatoriçeler ya da imparator ailesi üyeleri için tutukevi görevi yaptı (Prens Adaları adının bile bu uygulamalardan geldiği düşünülebilir). Kilise, ilke olarak, tüm aşırıya kaçan yasa çiğnemelerine karşı kiliseye sığınma hakkını savunuyordu. Başkentte az zindan vardı; bunların en önemlisi olan muhafız alayı zindanı, eparkhos'un otoritesi altındaydı. Ayrıca Büyük Saray ile Bukoleon Sarayı'nın duvarları arasında da zindanlar bulunduğu bilinmektedir.

Konstantinopolis halkı

Konstantinopolis, birçok açık seçik kanıttan (Makedonyalı hükümdarların özelliği olan parasal kaynakların ve imarcıların dinamizmine tanıklık eden bina yapımları; ilk İtalyan tüccarların kente yerleşmesi; Bizans merkezî iktidarını güçsüz düşüren bir siyasal bunalım patlak verir vermez kent surları dibine gelmeye hazır yabancı halklara ve aynı zamanda da komşu devletlerin şeflerine çekici gelmesi) da anlaşılabilceği gibi, bir refah dönemi yaşadı.

Nüfus, çok geniş bir çerçeve içinde değişiklikler gösterdi: Nüfus kesinlikle bir milyonun altındaydı, ama 500.000'in de üzerindeydi. Aslında, kentin başına gelen belaları hesaba katmak gerekir: Depremler²⁰ (örneğin 869'daki gibi bazıları tam bir yıkım yaratmıştı: 869'da yer kırk gün süreyle sallandı, 1034'teki depremse yüz kırk gün kadar sürdü ve birçok yapının, kilisenin yıkılmasına yol açtı); yangınlar²¹ (931'deki kumaş ve kürk çarşısını harabeye çevirdi; 1073'tekiye hemen hemen tüm Khrysopolis'i yok etti); salgın hastalıklar (özellikle, birçok kişinin öldüğü 1076'daki veba salgını); şiddetli ayaklanmalar, saldırılar ve kuşatmalar.²²

20 865, 869, 989, 1010, 1031, 1034, 1040, 1064, 1086 yıllarında.

21 931, 956, 1073.

22 Özellikle, dış mahalle halklarının tutsak düşmesine neden olan Bulgar kuşatmaları.

Refahın ve Konstantinopolis'in ününün çektiği ya da istilalar sonucu ülkelerinden kovulan göçmenlerin gelişi, can kayıplarının yerini doldurdu. Yeni gelenler elbette dışarıklıydı; ama, – bunların yanı sıra– 7. ve 8. yüzyılda atalarının açtığı yolu izleyen Ermeniler de geldiler. Ayrıca Kiev tüccarları da, kent dışında, Boğaz kıyısında, günümüzdeki Beşiktaş'ın yerinde bulunan Hagios Mamas'a yerleştiler; Kiev tüccarları, Bizanslılarla Rusların anlaşmaları (860) üzerine geldilerse de, gelişleri –büyük olasılıkla– VI. Leon ile Prens Oleg'in 911'de antlaşma imzalamalarından önce gerçekleşmedi.²³ Gelenler arasında Gürcüler ve Araplar da vardı. Son olarak Batılılar, Amalfili, sonra Venedikli tüccarlar, imparatorluk ordusunda görev alan ve –Robert Crispin ve özellikle de Roussel de Bailleul gibi– imparatorluğun 1068-1081 yılları arasında yaşadığı güçlüklerden yararlanarak bağımsız topraklar oluşturmaya çalışan Varanj ve Norman paralı askerleri geldi.

Bunlardan bazıları resmî dairelerde, Saray'da ve askerî birliklerde (bu görevler hemen hemen yalnızca Rumların elinde olduğundan saygın görevler sayılıyordu) görev aldılarsa da, henüz bütünüyle Helenleşmemiş göçmenler, aynı kökenden gelenleri kapsayan topluluklar halinde yaşadılar; çoğunlukla bunların ibadet yerleri de bulunmaktaydı (daha o dönemde bir cami bile vardı).

Başkentte yaşayan Yahudiler Prenslerin kaprislerine katlandılar: Bazı imparatorlar, –kimi zaman I. Basileios'un uyguladığı gibi inandırma yöntemleriyle, kimi zaman da VI. Leon'un uyguladığı gibi zorbalıkla– onları Hristiyan yapmaya çalıştı. Her ne kadar dinî baskıları yasaklayan sert yasalar çıkarılıyorsa da bunların uygulamalarının uzun ömürlü olmadıkları sanılır. Çoğunlukla, özellikle de 10. yüzyılda ve 11. yüzyılın başında Yahudi işleriyle ilgilenen dairenin kurulmasıyla, belli bir hoşgörü ağır bastı. Daha sonraları, Yahudilerin Konstantinopolis'in içinde oturmaları yasaklandı; bunun üzerine Yahudiler, Galata kıyılarına çekilerek Roma kökenli Yahudi öbeğini (özellikle ticarete, yabancılarla yapılan alışverişlere ve halıcılık, ipek

23 Aynı semte birkaç on yıl sonra Bulgarlar yerleştiler.

ya da kürk işleme, tabaklama, tıp gibi bazı özel mesleklere ağırlıklarını koydular) oluşturdular.

Halk, –her zaman olduğu gibi– büyük ulaşım yollarının her iki yanına, özellikle de kırsal kesimde, bir yanda Mese ile Haliç arasına, öte yanda Forum Constantini’yi Altın Kapı’ya ve Marmara Denizi kıyılarına bağlayan yol boyunca yayılıyordu. Ortada kalan kesimin doğu bölümünde çok sayıda yapı bulunurken, batı bölümünde çok az yapı vardı. Evler, semte dört yandan girişi sağlayan yollarla sınırlanan bloklar halinde toplanıyordu; söz konusu bloklar, kıyidan başlayarak en yüksek noktalara ulaşan taraçalar üzerinde yer alıyordu ve bir taraçadan öbürüne merdivenlerle geçiliyordu. Çok sayıda küçük sokak bulunması pek olası değil. Bununla birlikte Haliç kıyılarını ve Marmara Denizi kıyılarını büyük ulaşım eksenlerine ve yollarına bağlayan yollar vardı. Kent yaşamı daha çok Saray ve Hipodrom çevresinde, Mese ve iki uzantısı (biri Kharisios’a²⁴ diğeri Altın Kapı’ya doğru) boyunca ve Haliç kıyılarıyla Blahernai yükseklikleri arasında kalan kesimde yoğunlaşıyordu: Buralarda, saray, kiliseler, forumlar, özellikle de ticaret (ticaret etkinlikleri, Hipodrom’dan Forum Tauri’ye dek uzanan alanda, Mese boyunca uzayıp giden kemerlerin altında ve malların cinsine göre belli yerlerde öbikleşerek sürdürülmekteydi) bulunmaktaydı.

Her ne kadar Konstantinopolis’te “konut” semtleri yoktuysa da, ileri gelenlerin evleri öbürkülerden ayırt edilebiliyordu: İki katlıydılar, bir cepheleri beyazdı, kimileri bir çeşmeyle bezenmiş bir iç avlu²⁵ çevresinde yapılmışlardı; dışarlık kesimlerden gelen birçok toprak sahibi soylu ailenin çok şatafatlı konutları vardı: bunların çok geniş olanlarında bir harem dairesi de bulunuyordu. Orta halli kişilerin evleri, sokaklar boyunca yan yana sıralanıyor ve evlerin balkonları ya da pencereleri sokağa bakıyordu; bunlar İstanbul’un eski semtlerinde bugün de rastlanan Türk evlerinden –büyük olasılıkla– hiç de farklı değildi; söz konusu evlerin balkonları, karşı evden en az on ayak uzakta

24 Bugünkü Edirnekapi.

25 Steven Runciman, *Byzantine Civilisation*, Londra 1933.

ve yerden on beş ayak yüksekte bulunmak zorundaydı. Önemli kişilerin evlerinin taştan, diğerlerinin tahtadan ve belki de kerpiçten yapıldığı ve taş bir temel üzerinde yükseldiği sanılır.

Çöp toplama hizmeti henüz yoktu. Çöpler orada burada birikiyor ya da doğrudan denize akan sularla sürüklenip götürülüyordu. Bazı semtler kalabalıksa da ve çok sayıda yapıyı kapsıyorsa da, büyük ulaşım yolları boyunca oraya buraya dağılmış meydanlara ve forumlara, “halka açık bahçeler” de ekleniyordu. 9. yüzyıldan başlayarak araba yarışları biraz halkın gözünden düşse de, Hipodrom, eğlenceler, oyunlar, seyirlik dövüşler için seçme yeri olarak kaldı. Halk onay vermek, hoşnutsuzluğunu göstermek, yeni imparatoru alkışlamak için Hipodrom’da toplanıyordu; ya da eski imparatorun yerine yeni bir imparatorun geçtiği de halka Hipodrom’da bildiriliyordu. Tahta çıkmak isteyenler, halkın onayını almak için bu arzularını burada açıklıyorlardı.

Maddi refah ve düşünsel zenginlik

7. ve 8. yüzyılda, Yakındoğu’da önemli toprak kayıplarına ve Arap ticaretinin Akdeniz bölgesine yayılmasına karşın, Konstantinopolis uluslararası bir pazar olarak kaldı. 9. ve 10. yüzyıllarda, Bizans ticareti, Karadeniz ülkeleri, İran ve Ermenistan’la ilişkilerin geliştirilmesinden büyük yararlar sağladı. Bu ülkelerin ürünleri Trabzon’dan transit geçirilerek Haliç’e getiriliyordu; Haliç’te Rus (9. yüzyıl sonunda gelmişlerdi), Bulgar, Amalfili (9. yüzyılda, başkente ilk gelen İtalyanlar) Pisalı ve Cenevizli tüccarlar yerleşmişlerdi; son olarak da, 10. yüzyıldan başlayarak, Adriyatik Denizi’ndeki ticaret denizcilğine egemen olan ve II. Basileios döneminde ticaret ayrıcalıkları elde eden Venedikliler geldiler.

İran ve Ermenistan’ın ipeği, Küçük Asya ya da Dalmaçya’dan gelen kereste, Rusya’nın kürkleri, İran halıları, köleler (bunların satımında Venedik büyük bir Avrupa pazarıydı) ve elbette Küçük Asya ve Trakya’dan gelen buğday ve yenebilecek tahıllar dışardan getirilen mallardı. İhracatlar daha çok mamul ürünler,

özellikle de kumaşlar ve lüks eşyalardan oluşuyordu. İhracatlar denetim altındaydı: Çünkü, yabancı tüccarlar kente gelişlerini eparkhos'a bildirmek zorundaydılar ve başkentte üç aydan fazla kalamıyorlardı. Ekonomik refah belirtisi olarak, Bizans altının parası (birimi altın kuruş [*nomisma*] idi; 1 *nomisma* 1/72 altın lira [327 gram]) değerindeydi ve çok sağlam bir paraydı.²⁶

Devlet, ticareti, loncalar sistemi (loncalarda her etkinlik, her meslek bir başkanın yönetimindeydi ve söz konusu başkanın iş başına geçmesi, sorumlu olduğu eparkhos'un onayıyla gerçekleşiyordu) aracılığıyla üretilen malların satımını ve imalatını, tahılların satımını denetliyordu. Aslında herkes (dinî görevleri olanlar, askerler, saray halkı ve devlet hizmetinde çalışanlar dışında kalanlar) bir loncaya ve tek bir loncaya girmek zorundaydı. Ürünler ve hammaddeler, ilgili loncaların üyeleri arasında paylaştırılıyordu; lonca üyeleri, daha sonra mallarını, eparkhos'un belirlediği bir kâr payını maliyetin üstüne ekleyerek satıyorlardı; aynı loncaya bağlı dükkanlar ve atölyeler, genellikle aynı yerde toplanıyordu; fırıncılar ve kasaplar özel bir gözetim altında tutuluyorlardı ve –kıtlık ya da açlık söz konusu olduğunda– sattıkları malların fiyatları yetkililerce belirleniyordu. Loncaların kurallarının her çiğnenişi cezalandırılıyordu: Para cezası, loncadan çıkarılma, hapis, en ağır ceza olarak da organ kesilmesi. Zorunluk doğduğunda, bazı loncalar kamu yararına yapılan çalışmalara katılırlardı. Loncanın üyelerinden biri kaza ya da hastalık nedeniyle çalışamayacak hale gelirse, –büyük olasılıkla– dayanışma amacıyla bir ödenekten yararlanıyordu. Loncalarda ustalar, işçiler ve çıraklar vardı; eğitimleri iki yıl süren çıraklar, işverenlerine belli bir para ödemek zorundaydılar.

Etkin ve bir eli yağda, bir eli balda olan Bizans'ın başkenti çok parlak bir düşünsel dönem yaşadı. Düzmece bir gelenekte anlatılanın tersine, Konstantinopolis üniversitesini, 8. yüzyılın başında ikonakırıcı siyaseti başlatan Basileus Isauria'lı III. Leon yakmadı. Konstantinopolis üniversitesi, –belki biraz daha az etkin olarak– çalışmaya devam etti ve devlet ya da kilise yö-

26 Gümüş paralar (bir altın lira 2000 *keratia* [gümüş para] değerindeydi) ve düşük değerli tunçtan başka paralar da vardı.

netiminde saygın bir görev elde etmek isteyenlerin hemen hemen mutlaka geçmek zorunda oldukları bir geçit haline geldi.

Makedonyalılardan önce, İmparator Theophilos (829-842), bilgin Matematikçi Leon'u (Hagioi Saranta Kilisesi'nde, daha sonra Magnaura Sarayı'nda ders verdi) iş başına çağırarak öğretime yeniden parlaklık kazandırdı. 863'te, Sezar Bardas'ın²⁷ girişimiyle üniversite yeniden örgütlendi: Kürsüler ve olanaklar Magnaura kadrosunda yoğunlaştırıldı; dilbilgisi, geometri, gökbilim eğitime başlandı. VI. Leon, hukuk eğitimine yenilik getirdi; VII. Konstantinos Porphyrogenetos, üniversiteyi geliştirmek için kişisel çaba harcadı: belagat, *quadrivium* (aritmetik, geometri, gökbilim, müzik), hukuk ve tıp gibi bilim dallarının öğretilmesini önerdi. Üniversite rektörü, her zaman, felsefe profesörü oluyordu. Hiyerarşi sıralamasında, daha sonra, profesörler (ana kürsülerin profesörleri), doçentler, profesörlerin asistanları (bu aşamaya, sınavlarını başarmış ve "filozof" unvanını [günümüzdeki doktorun karşılığı] elde etmiş öğrenciler yükselebiliyordu) geliyordu. Resmî üniversite 10. yüzyılın ortalarında, büyük asker imparatorlar döneminde –Nikephoras Phokas dönemiyle II. Basileios dönemi arası– geriledi.

1028'de bir özel okul kuruldu ve bu okul Psellos, Likhudes, Konstantinos ve Ioannes Ksiphilinos gibi parlak öğrenciler yetiştirdi: daha sonra bu öğrenciler çok değerli profesörler oldular. 1045'te, IX. Konstantinos Monomakhos hukuk öğrenimini güçlendirdi: *nomophylaks*'lık (Hukuk Okulu müdürlüğü ve imparatorluk yüksek görevlisi) makamını kurdu. İlk asil müdürlüğünü Ioannes Ksiphilinos'un yaptığı bu yeni okul Manga-na'daki Hagios Georgios manastırında bulunmaktaydı; parasız verilen eğitim, avukatlık ya da noterlik mesleğini yapma olanağı sağlayan bir diplomanın verilmesiyle noktalanıyordu. Ayrıca bir de felsefe okulu açılmıştı: Okulun müdürü Mikhael Psellos'un hiyerarşideki yeri, dostu Ksiphilinos ile aynıydı. Eğitimin içeriği bu okulda çok farklıydı, çünkü felsefe o dönemde birçok bilim dalını kapsamaktaydı: Asıl felsefe, belagat, koz-

27 İmparator III. Mikhael, onu, 862'de sezar yaptı ve Bardas devlet yönetimini üstlendi.

mografya, coğrafya, biçimsel mantık, metafizik, müzik, Tanrıbilim, diyalektik, ruhbilim, astroloji; okulda, eski yazarların yapıtlarının yorumları yapılıyor, dilbilgisi (bu terimi çok geniş anlamda almak gerekir: Çünkü okumayı, sözdizimini öğretmenin yanında, Yunan yazarlarının lehçesini ya da açıklamasını da kapsıyordu) öğretiliyordu.

Tanrıbilime gelince, Tanrıbilim patrikliğe bağlı bir okulda öğretiliyordu ve bir “Ortodoks profesör”ün otoritesi altındaydı. Tanrıbilim dersi verenler, Incil profesörü, Havari profesörü ve Mezamir profesörü unvanlarını taşıyan Ayasofya diyakoslarıydı. Öğrenciler hem üniversite derslerini, hem de patrikliğe bağlı okulun derslerini izleyebiliyordu. Ayrıca birçok manastırın kendi okulu da vardı. Bu okullar üniversite eğitimini, dolayısıyla da dindışı bilimleri, özellikle de temelsiz öğretiler sayılan Helen metin incelemelerini reddediyorlardı. Bu okullarda, manastır yaşamına hazırlanan çocuklar, Kutsal Kitap, Kilise Babalarının yapıtları ve özellikle de azizlerin yaşamları okutularak eğitiliyordu. Elbette dönemin “dinî” edebiyatı, Konstantinopolis Kilisesi’ne can veren Roma aleyhtarı düşünceden esinleniyor ve Hristiyanlığın en eski geleneklerinin resmî temsilcisi olduğu kanısını yerleştiriyordu.

Bir imparator sülalesinin karanlık sonu

Kardeşi II. Basileios’tan sonra tahta çıkan Basileus VIII. Konstantinos (1025-1028), kavrayışı kıt biriydi. İktidarın ne olduğunu bilmeyen, savaştan nefret eden VIII. Konstantinos, saraydaki mabeyin görevlilerini en yüksek görevlere atadı, bir önceki imparatorun komutanlarından, sivil liderlerden koptu. Erkek çocuğu olmadığı için, kızlarından birini, Zoe’yi, soylu biriyle evlendirdi: Evlenme yoluyla imparatorluk tahtına oturan bir dizi imparatorun (bunların hiçbiri de pek yetenekli değildi, saray entrikalarına boyun eğdiler, imparatorluk içinde güvenliği sağlayamadılar) ilki olan Romanos Argyros’la.

III. Romanos Argyros (1028-1034), birçok komployu atlatıktan sonra, karısı İmparatoriçe Zoe’nin kıskırtması sonucu öl-

dürüldü. Zoe serbest kalır kalmaz âşığı Paphlagonialı Mikhael ile evlendi ve Mikhael vakit geçirilmeden Basileus ilan edildi. Çok sıradan bir aileden gelen Paphlagonialı IV. Mikhael (1034-1041), yüksek görevlere kardeşlerini getirdi: Bunlardan, keşiş ve mabeyin görevlisi Ioannes Orphanotrophos devleti çok sert biçimde yönetti. Paphlagonialı IV. Mikhael'den sonra, yeğenlerinden biri, V. Mikhael Kalaphates tahta çıktı. Bu sevilmeyen, iğrenç adam ancak birkaç ay tahtta kalabildi: 1041 yılı Aralık ayından, 1042 yılı Nisan ayına kadar. Ioannes Orphanotrophos'un yürüttüğü siyasete ters düşen uygulamaları ve özellikle de Zoe'yi saf dışı bırakma girişimi Konstantinopolis halkını ayaklandırdı: Halk Büyük Saray'ı işgal etti. Bunun üzerine, Zoe'nin kız kardeşi Theodora basilissa seçildi, V. Mikhael ise, gözleri oyulduktan sonra Studion Manastırı'na kapatıldı. Tahta ortaklık eden iki imparatoriçenin rekabeti ve karşılıklı olarak birbirlerini sevmemeleri, siysal durumu çok kötüleştirdi; bu nedenle ikisinden birini evlendirmek için harekete geçildi; Theodora evlenmek istemediğinden, Zoe, Bizans soylularından biriyle üçüncü kez dünya evine girdi: IX. Konstantinos Monomakhos (1042-1055).

Bütün bu dönem boyunca Bizanslılar, Suriyeli Müslümanlara karşı imparatorluk sınırlarını korudular; Edessa* kentini ele geçirdiler ama, Gürcistan'ı topraklarına katma girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. 1029'da Normanların yerleştiği Güney İtalya'da ve Sicilya'da (Sarazenler, yitirdikleri bütün toprakları –Messina dışında– geri almışlardı) durum çok daha kötüydü. Normanlar, Papalık, Germen İmparatorluğu ve Bizans topraklarında kök salmaya devam ediyorlardı (1045-1054). Balkanlarda, Bulgarlar ve Sırplar ayaklanıyor, Peçenekler Tuna kıyılarına ulaşıyordu.

IX. Konstantinos, işleri yoluna koymak için, önce aydınları yardıma çağırdı: Hukukçu Konstantinos Likhudes; filozof Mikhael Psellos (976-1077 dönemi üzerine *Khronographia* adlı önemli bir yapıtın yazarı),²⁸ yeni hukuk fakültesine başkanlık

(*) Bugün Şanlıurfa – ç.n.

28 Mikhael Psellos'un *Khronographia*'sı, II. Basileios'tan VII. Mikhael'e kadar uzanan dönemde (976-1077) tahta çıkan Bizans imparatorlarının tarihidir. Yapıtta, özellikle, dış olaylardan çok imparatorların ve imparatoriçelerin yaşamı ve eylemleri anlatılmıştır.

yapan yargıç Ioannes Ksiphilinos.²⁹ Ne var ki bu insanlar, karsısız bir kişi olan ve kısa süre içinde tek başına kalan yeni basileusun kaprisleri yüzünden ya çekildiler ya da görevden alındılar. Çeşitli tüccarların ardından, 1043'te, bir Rus filosu Boğaz'a ulaştı. Konstantinopolis'te panik başladı, ne var ki Rum ateşi bir kez daha saldırganın hakkından geldi.

İmparatorlukta karışıklıklar çoğaldı. 1047'de, askerler Hadrianopolis'te (Edirne) ayaklandı. Ayaklanmacıların komutanı Ermeni Leon Tornikios imparator ilan edildiyse de birkaç ay sonra Konstantinopolis surları dibinde yenildi. Peçenek Türklerinin saldırılarıyla dış tehlikeler büyüdü: Peçenekler Bulgaristan'a, sonra da Trakya'ya girerek istilalarına (1048-1053) son veren bir barış antlaşması yaptılar. Doğuda, Gürcistan krallığı Bizans'a bağımlı kılındı, Ani krallığıysa Bizans topraklarına katıldı (1047). Kısa süre sonra bu bölgede Selçuklu Türkleri ortaya çıkarak Vaspurakan ile Gürcistan'a seferler düzenlediler (1048, 1050, 1053).

1054'teki dinî bölünme

1054'teki dinî bölünmenin birçok nedeni vardır. Batı dünyası açısından dinî bölünmenin nedeni, Konstantinopolis patriği Mikhael Kerularios'un uyuşmaz tutumu ve tutkulu kişiliği, Roma'nın üstünlüğüne sert biçimde karşı çıkmasıydı. Aslında Papa IX. Leon ile kardinal de benzeri bir inat ve uzlaşmazlık örneği sergilediler. Konstantinopolis ile Roma arasındaki Tanrıbilimsel ve dinî tören uygulamalarına ilişkin düşünce ayrılıkları aslında önemsizdi ve hem son derece derin hem de farklı yapılarda olan başka uyuşmazlıkları gizlemekteydi.

Siyasal saygınlığını Bizans'a aktaran Makedonyalılar sülalesi, aslında, papaların Roma egemenliğini kurmak istedikleri ve bu konuda girişimler gerçekleştirdikleri yeni topraklara (Rusya, Bulgaristan, Sırbistan) patriğin otoritesini yaymasını sağla-

29 Ioannes Ksiphilinos, IX. Konstantinos Monomakhos'un Mangana'daki Hagios Georgios Manastırında kurduğu bu fakülteyi yönetti. 1045'te kurulan *nomophylaks* ("Yasa'nın bekçisi") makamının ilk sahibidir.

dı. Dahası, o dönemde Mısır'a egemen olan Fatimilerle kurulan barışçı ilişkiler, Konstantinopolis patriğine Doğu patrikliğiyle daha iyi ilişkiler kurma ve bütün Doğu Kilisesinin lideri olarak ortaya çıkma olanağı verdi. Öte yandan, papalar ile German imparatorlar arasında gerçekleştirilen uzlaşma sayesinde Roma'nın etkisinin Güney İtalya'ya yayılmasıyla, Konstantinopolis'e karşı düşmanca tepkiler ortaya çıkmaya başladı.

Roma ile Konstantinopolis arasındaki uyuşmazlıklar –çatışma ve hatta ipleri koparma konusunda kararlı bir insanın, Mikhael Kerularios'un arzusu doğrultusunda– tırmandı. Tutkulu bir kişi olan Mikhael Kerularios siyasal komplolara karıştıysa da komploların başarısızlıkla sonuçlanması onu keşif olmaya zorladı. Konstantinos Monomakhos'un yakını olduğundan, Mart 1042'de, Studion Manastırı'ndan Aleksî'nin yerine Konstantinopolis patriği oldu; kısa sürede otoritesini kabul ettirdi, imparatorlukta basileus ile ve Hristiyan dünyasında da Roma papası ile eşit olduğunu iddia etti.

Roma Kilisesi etkisini o tarihe kadar Konstantinopolis'e bağlı olan Güney İtalya'ya yaymaya başlayınca, çatışma da patlak verdi. 1053'te, Ohrid başpiskoposu, Latinlerin ayin yöntemlerini (mayasız, tuzsuz ekmek* ve kurutulmuş etler kullanılması, cumartesi orucu, papazların bekâr kalması) eleştirdi. Bu eleştirilerin esinleyicisi elbette Mikhael Kerularios'tu; Mikhael Kerularios'un düşünceleri, bir Studion Manastırı keşişinin kaleme aldığı Batı Kilisesinin yanlışlarını açıklayan sert yerginin temelini oluşturuyordu. Bu yazılı saldırıların ardından, patriğin buyruğuyla Konstantinopolis'teki Latin kilisesi kapatıldı.

Söz konusu olaylara yanıt olarak, Papa IX. Leo, Kilise geleceğine saygı gösterme gereğini Bizanslılara anımsatmak için basileusa üç elçi gönderdi. Roma'nın üstünlüğü yürekten inanan ve bu konuda kararlı bir tutum izleyen Moyenmoutier'li Umberto, Kilise mühürdarı Lorraine'li Federico ve Amalfi Piskoposu Pietro, üçü birlikte, hiçbir ödün vermeme konusunda anlaştılar ve patrikle karşılaşmamak için ellerinden geleni yap-

(*) Rum halkı arasında bu ekmeğe "papaz ekmeği" adı verilir – ç.n.

tılar; öte yandan, Konstantinopolis patriği de yakınlaşmayı kolaylaştıracak hiçbir girişimde bulunmadı. 14 Temmuz 1054'te, Papalık elçileri Ayasofya'ya gelerek bir aforoz belgesi bıraktılar: Bu olay, –elbette Kerularios'un desteğiyle– bir halk ayaklanması başlattı. Bunu üzerine patrik, bir sinod topladı; Ayasofya'da toplanan sinod, Latinlerin yanlışlarına yönelik bir kınama yayımladı. 20 Temmuz'da, aforoz belgesine karşı bir aforoz kararı çıkarıldı; 25 Temmuz'da, biri dışındaki tüm aforoz belgesi nüshaları halkın önünde yakıldı. Bu davranış, Konstantinopolis ile Roma arasındaki bağları kesin biçimde kopardı.

Anarşiye doğru

IX. Konstantinos Monomakhos'un ölümü (Ocak 1055), yasal mirasçı Theodora çevresindeki rekabetleri tırmandırdı. Patrik Kerularios, yeni imparatorun Theodora'nın soyundan gelmesini engellemek istediye de başaramadı. Çok yaşlı olan imparatoriçe, devlet yönetimini saraydaki mabeyin görevlilerine bıraktı; bu görevliler, IX. Konstantinos Monomakhos'un izlediği siyasetin tersini uygulamaya koydular ve askerî liderleri devre dışı bırakmaya çalıştılar. Makedonyalılar sülalesinin son temsilcisi olan basilissa'yı yaşlı senatör Mikhael (VI.) Stratiotikos'u evlat edinmeye zorladılar; Mikhael Stratiotikos, Ağustos 1056'da Theodora ölünce basileus oldu. Ayrıcalıklarını yitiren ve durumdan hoşnutluk duymayan askerler, patrikle anlaşarak, bir komployu desteklediler: VI. Mikhael tahttan indirildi, yeni Basileus I. Isaakios Komnenos başkente getirildi (31 Ağustos 1057).

Çeyrek yüzyıl içinde, ağır bir parasal bunalım yaşayan ülkede, siyasal anarşiye boyun eğen Makedonyalılar sülalesi ortadan kalktı. 1057-1081 arasında, sivillerle askerler arasındaki rekabet aralıksız sürdü; rekabet, sonunda, Aleksi Komnenos yönetimindeki soylu askerler cephesinin zaferiyle sonuçlandı.

I. Isaakios Komnenos (1057-1059), tüm toplumsal sınıfları kendisine düşman eden bir mali siyaset uygulamaya koydu. İmparatorluk üzerinde hak iddia eden Patrik Kerularios ile çatıştı. Patrik Kasım 1059'da tutuklandı, görevden alın-

dı ve yargılanamadan öldü. Kili-se adamlarının düşmanca tutumu üzerine imparator, Kerularios'un saygınlığını iade etmek ve Konstantinos Likhudes'i patrik atamak zorunda kaldı. Sonra, yerine geçecek kişiyi, X. Konstantinos Dukas'ı (1059-1067) seçti ve tahttan çekildi. X. Konstantinos Dukas, imparatorun silah arkadaşlarından biriydi ve kentsoylu büyük Bizans ailelerinden birinden gelmekteydi (Isaakios'un kardeşi; Ioannes Komnenos, ondan sonra tahta çıkmayı kabul etmedi).

Ordunun desteğiyle iktidara gelen I. Isaakios Komnenos.

Askerlere düşman olan yeni basileus, devletin başlıca yüksek görevlerinin başına aydınları (Psellos, Likhudes, Ioannes Ksip-hilinos iş başına geçtiler) getirdi, kamu maliyesini düze çıkarmak için askerî harcamaları büyük ölçüde kısıtı. X. Konstantinos Dukas ölünce, yerine üç oğlu geçecekti; ne var ki, naibe olan anneleri asker cephesinin temsilcilerinden IV. Romanos Diogenes (1068-1071) ile evlendi. Kısa süre içinde imparatoriçe ile anlaşmazlığa düşen IV. Romanos Diogenes Konstantinopolis'ten ayrılarak Boğaz'ın Asya kıyısına yerleşti.

On yıl boyunca, iç çekişmeler nedeniyle güçsüz düşen Bizans İmparatorluğu birçok toprak yitirdi. Balkanlar'da, Macarların ve Tuna'yı geçen Türklerin saldırılarına uğradı. Güney İtalya'da, Roberto Guiscardo'nun Normanları Papalığın desteği sayesinde kolayca ilerlediler; 1071'de bütün Güney İtalya Normanların eline geçmişti. Küçük Asya'da, X. Konstantinos, -Pontos'a ve Kappadokia'ya kadar ilerleyen Selçuklu Türklerinin tehditlerine karşın- Ermenileri Bizans'a düşman etti. IV. Romanos Diogenes'in 1069 ve 1070'teki karşı saldırılarıyla geri püskürtülen Sultan Alpaslan yönetimindeki Selçuklu Türkleri, 26 Ağustos 1071'de, Malazgirt'te Bizans ordusunu perişan etti. Bizans'ın uğradığı bu bozgun Türklerle Anadolu kapılarını açtı: Tutsak düşen IV. Romanos Diogenes bir barış antlaşması imza-

Bizanslıların Malazgirt'te bozguna uğraması.

ladı; antlaşmaya göre Bizans çok büyük bir kurtulmalık ve ağır bir yıllık vergi ödemeyi kabul ediyordu; ne var ki IV. Romanos Diogenes Konstantinopolis'te iktidardan devrilecek olursa Selçuklular, barış antlaşmasının Bizans'a getirdiği yükümlülüklerden vazgeçmeyi kabul ediyorlardı.

Gerçekten de, imparatoriçe, Konstantinopolis'te, IV. Romanos Diogenes'in iktidardan düşürüldüğünü ilan ettirdi; sarayda gerçekleştirilen yeni bir ihtilalden sonra, X. Konstantinos'un oğlu, imparatorluk muhafızlarının desteğiyle güç kazanan Sezar Ioannes Dukas tek imparator ilan edildi ve imparatoriçe Eudoksia bir manastıra kapatıldı. Serbest kalan IV. Romanos Diogenes iktidarı yeniden ele geçirmeyi denediyse de yenildi, tutuklandı, sakat bırakıldı, işkence gördü, Kınalıada'ya sürüldü ve kısa süre sonra burada öldü.

Değersiz imparator VII. Mikhael (1071-1078) yönetimi sivillere, özellikle de bir Logothetes olan mabeyin görevlisi Nikephoritzes'e bıraktı; Nikephoritzes'in doymak bilmez açlığı fiyatların korkunç yükselmesine ve başkentte ciddi bir açlığa neden oldu. Bizans, on yıl boyunca karışıklık içinde yaşarken, imparatorluk da Papa VII. Gregorius'un (1073-1078) desteklediği Bulgarların, Sırpların, Hırvatların saldırılarına uğradı. Askerî ayaklanmalar arttı: Norman paralı askerlerinden olan Crispin'in, daha sonra Bailleul'lü Roussel'in ayaklanması; Güneydoğu Anadolu'da Ermeni Philaretos'un ayaklanması; komutanları Nikephoros Bryennios'u imparator ilan eden (3 Ekim 1077) Bizans'ın Avrupa ordusunun isyanı ve bunu örnek ala-

III. Nikephoros Botaneiates, imparatorluk yönetiminin dinî karakterini vurgulamak için Aziz İoannes Khrysostomos arasında resmedilmiştir.

rak komutanları Nikephoros Botaneiates'i imparator ilan eden (10 Ekim 1077) Asya ordusunun isyanı (bunlardan ilki kardeşi İoannes'i Konstantinopolis'e saldırttı; İoannes, başkentten kenar mahallelerini talan ettiyse de VII. Mikhael'e sadık kalan Aleksios Komnenos birliklerince geri püskürtüldü). Henüz bir yıl bile geçmeden, Nikephoros Botaneiates başkent üzerine yürüdü, başkentte patlak veren bir ayaklanma sonucunda VII. Mikhael

tahttan çekilmek zorunda kaldı. Nikephoros Botaneiates 2 Nisan 1078'de Konstantinopolis'e girdi, Ayasofya'da imparatorluk tacını giydi, Nikephoros Bryennios'u (yakalandı, gözlerine mil çekildi) ve gene taht üzerinde hak iddia eden Basilakes'i saf dışı bırakan Aleksios Komnenos'un desteğini aldı.

III. Nikephoros Botaneiates (1078-1081) de ayaklanmalara –özellikle de Aleksios Komnenos'un kayınbiraderi Nikephoros Mellissenes'in Asya'da çıkardığı ayaklanmaya– karşı koymak zorunda kaldı. III. Nikephoros Botaneiates'in çevresince tehdit edilen Aleksios Komnenos ve erkek kardeşi Konstantinopolis'ten ayrılarak Doğu Trakya'ya gittiler: Burada, Aleksios imparator ilan edildi (Şubat 1081), 1 Nisan'da başkente girdi, III. Nikephoros Botaneiates bir manastıra kapatıldı ve ordu kenti yağmaladı.

Bütün bu olaylar nedeniyle Bizans harabeye dönmüştü; askerî güç, saygınlık, eskiden var olan mali ve ekonomik kaynaklar birkaç on yıl içinde çarçur oldu. Makedonyalılar sülalesinin sonu, yarım yüzyıl süren son evreyi, imparatorluğun gerileme evresini de oluşturdu. Yeryüzündeki dolaşımı I. Anastasios'tan beri (5. yüzyılın sonu) değişmeyen Bizans altın parası, ilk kez III. Nikephoros Botaneiates döneminde, ikinci olarak 1090'da I. Aleksios Komnenos³⁰ döneminde üçte iki oranında değer yitirdi. Mezopotamya, Doğu Küçük Asya, Ermenistan, İtalya artık Rum İmparatorluğu içinde yer almıyordu. Hatta Küçük Asya hemen hemen tümüyle Türk boylarının eline geçmişti: Konstantinopolis tacına aday olanlar arasındaki rekabet, Türklerin batı bölgelerine kadar yerleşmelerine olanak verdi.

Türk boylarından en önemlisi Selçuklulardı. Beyleri Emir Süleyman, Bizans tacı adayları arasındaki rekabetten ustaca yararlanarak otoritesini birçok kente yerleştirdi. Daha sonraki on yıllarda Orta Anadolu'da kurulacak ve kısa sürede Bizanslılar için en tehlikeli komşu haline gelecek yeni bir devletin temelleriydi bu.

30 İktisadi durum biraz düzelince daha yüksek ayarlı altın paralar bastırdı. Daha sonra, Ioannes Komnenos, *nomisma*'yı başlangıçtaki değerine kavuşturdu.

Görkemli Dönemden Latin İşgaline

Ey kent! Kent! Tüm kentlerin gözü! Sen ki tüm evrende konuşulursun. Dünyanın üstün manzarası! Tüm Kiliseleri besleyen kent! Dinin lideri! Ortodoksluğun rehberi! Eğitimin koruyucusu! Tüm iyiliklerin toplanma yeri! Sen Tanrısal hiddetin kupasından içtin ve eskiden beş kenti yok eden ateşten çok daha korkunç bir ateş tarafından ziyaret edildin!..

– Nic'tate Choniate, Chronique, 12. yüzyıl

Kısa süren I. İsaakios dönemiyle iş başına geçen Komnenos sülalesi, Konstantinopolis'e beş imparator verdi: I. Aleksios (1081-1118), II. İoannes (1118-1143), I. Manuel (1143-1180), II. Aleksios (1180-1183) ve I. Androknikos (1183-1185). Daha dar topraklarda hüküm süren bu imparatorlar, gücünü yitirmiş bir imparatorlukta, dış düşmanlarla ve içerdeki muhalefetle mücadele ederek devletin otoritesini yeniden yerleştireceklerdi. İlk üç imparator, Makedonyalılar sülalesinin değerli ardılları gibiydiler ve başkentin eski parlaklığını sürdürmesini sağladılar. Ne var ki, Bizans İmparatorluğu'nun 1176'da Selçuklu Türkleri karşısında uğradığı bozgun, söz konusu imparatorların Büyük Bizans düşlerini suya düşürdü. Rekabetlerin patla-

ma noktasına ulaşması, Latinlerin gelişini kolaylaştırdı: Latinler, yarım yüzyılı aşkın bir süreyle, ilk Haçlı Seferleri sayesinde zenginliğini tanıma fırsatı buldukları başkenti işgal ettiler.

Komnenosların büyüklük düşü

I. Aleksios Komnenos'un tahta çıkması, basileusa başarıya ulaşma olanağı sağlayan soylu asker sınıfının zaferini simgeler. Güçlü kişilikli I. Aleksios, kendisinin çok önemli bir kişi olduğuna inanıyordu; bu yüzden imparator ve yakınları çevresinde iyice merkezileşmiş otoriter bir rejim yerleştirdi. Kızı Anna Komnene'nin *Aleksios Komnenos'un Yaşamı* adlı yapıtında çizdiği portre, elbette ona bir olağanüstü varlık kişiliği kazandırmıştır. Aslında, başkentte yaşanan anarşi yıllarından sonra, I. Aleksios Komnenos, Konstantinopolis'in Akdeniz dünyasında ilk sırayı almasını sağlamıştır.

Büyük bir savaşçı komutan olan I. Aleksios Komnenos, aynı zamanda eşsiz bir diplomat, bir kültür adamı, siyasal rakipleri karşısında iktidarını kullanırken uzlaşmaz bir şefti: Karısından boşanmasını onaylamak istemeyen patriğin ve Senato'nun (birçok ayrıcalığını ortadan kaldırdı) önemini azaltmayı başardı. Gerçekleştirdiği fetihler sırasında kendisini destekleyenlere kuşkuyla bakarak, danışmanlarına, çoğunlukla halk kesiminden gelen devlet görevlilerine dayanarak devleti yönetti, askerlik hizmetinde batılı paralı askerleri (ücretlerini, para basarak, özel servetlere el koyarak ve kilise mallarına haciz koyarak ödedi) kullandı. İmparatorluğun birliğini koruma konusunda kararlı bir tutum sergileyerek sapkın mezheplere, özellikle de Bogomillere¹ ve aynı zamanda da İtalyan İoannes gibi hak mezheplerine aykırı düşünceler ortaya atan Tanrıbilimcilere saldırdı.

Ayrıca, I. Aleksios, imparatorluğu savunmak için aralıksız mücadele etmek zorunda kaldı. Doğuda Nikaia'ya (İznik) yerleşen Selçuklu Türkleri, beyleri Süleymanşah'ın 1086'da ölmesi üzerine taht kavgasına tutuştular. Süleymanşah'ın oğlu ve ar-

1 Bogomillerin sapkınlığı şaşkınlık verecek kadar 9. yüzyılda bu ülkeye gelmiş olan Paulusçuların sapkınlığının yeniden ortaya çıkması gibidir.

dılı Kılıç Arslan, ancak 1092'de otoritesini kullanmaya başlayabildi ve Küçük Asya'daki rakipleri Danişmentlilerle mücadele etmek için basileus ile barış yaptı (bu barış yüzünden Kılıç Arslan Nikaia'dan ileri geçmedi). Güneyde, İzmir'i işgal eden Çaka Bey 1093'te öldürüldü; buna karşılık kuzeyden Trakya'ya doğru ilerleyen Peçenekler 1091'de yenilgiye uğratıldılar ve saf dışı bırakıldılar.

Öte yandan, batıda, artık Güney İtalya'ya egemen olan Roberto Guiscardo komutasındaki Normanlar tehditlerini giderek artırıyordu. Bizanslıların Bohémond komutasındaki Normanlara karşı 1083'te kazandıkları zafer, Papa VII. Gregorius ile olan ilişkileri daha da çıkmaza soktu. Guiscardo'dan yana olan Papa, VII. Mikhael Dukas'ın devrilmesi için

işbirliği yapmasından ve Konstantinopolis'teki Latin kiliselerini kapatma emrini vermesinden ötürü I. Aleksios'u aforoz etti.

Papanın ve Roberto Guiscardo'nun ölümünden sonra. 1085'te, Roma ile Bizans arasındaki gerginlik azaldı. 1088'de papa seçilen II. Urbanus, basileusa yaklaşmak istedi; öte yandan, basileus da uzlaşmacı bir düşünce yapısı sergiledi. Gerçekten de I. Aleksios, Latin kiliselerini yeniden açtı, Roma ile Bizans kiliseleri arasında bulunan bazı anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için Konstantinopolis'te bir sinod topladı. 1095'te, Piacenza konsilinde, Küçük Asya'daki kiliseyi ve imparatorluğu savunmak amacıyla hiç duraksamadan yardım istedi. II. Urbanus, imparatorun isteğini destekledi. Aynı yıl, Clermont konsiline katılanlar, Kudüs'ü kurtarmaya gitme tasarısını onay-

İmparator I. Aleksios Komnenos

ladılar: Alınan bu karar, açıkça belirtilmemekle birlikte, Kudüs'ü kurtarmaya giderken Bizans'ın yardım isteğinin de yerine getirilmesi kararını içeriyordu.

Halk kesiminden birkaç bin kişiden oluşan haçlıların yaklaşması I. Aleksios Komnenos'u kaygılandırdı. Balkanlar'da giriştikleri talanlarla ve şiddet hareketleriyle ünlerini duyuran Haçlılar, 1096 yazında Rum başkentinin kapılarına dayandılar; imparator, Haçlıları, acele acele Marmara Denizi'nin karşı kıyısına taşıdı. Haçlılar, ekim ayında Türklerle çatıştılar ve Nikaia yakınlarında Haçlı ordusunun büyük bölümü kılıçtan geçirildi. Sağ kalanlar zar zor Konstantinopolis'e ulaştılar. Baronlardan oluşan Haçlıların ilk bölümü de işte tam bu sırada geldi. Bohémond komutasındaki Normanların Bizans topraklarını istila girişiminin tatsız anılarını unutamayan I. Aleksios daha da korktu. Bunu üzerine, Haçlılardan kendisine bağlılık yemini etmelerini ve ele geçirecekleri topraklardan eskiden Bizans'a ait olanların Bizans'a verilmesini istedi: Raymond de Saint-Gilles dışındaki tüm Haçlılar bu koşulları kabul etti.

Ne var ki tartışmalar bir güvensizlik havası içinde sürüp gitti. Bazı Haçlılar, gelir gelmez, kentin Blahernai semti yakınlarındaki surlarına karşı saldırılar gerçekleştirdiler. Anna Komnene, *Aleksios Komnenos'un Yaşamı* adlı yapıtında, birçok Bizanslının Latinleri ne denli hor gördüğünü anlatır: Onlar barbar; rahipleri bile kan dökücü. Buna karşılık Franklar Bizanslıları dalavereci insanlar olarak görüyor, onları sözünde durmayan, cesaretsiz kişiler sayıyorlardı. Dinî uyuşmazlıklara bir de bu karşılıklı hor görme tavrının eklenmesi, iki taraf arasındaki düşmanlığı artırdı. Bizanslılar Latinleri hor görüyor ama, Küçük Asya'da yitirdikleri toprakları geri almak için onların gücünden yararlanmak istiyorlardı. Öte yandan, Latinler, Basileus'un isteklerine yanıt vermekten titizlikle kaçınıyorlardı. Düşünce birliğini yalnızca Konstantinopolis sağlıyordu: Kent Haçlıları kendine hayran bırakmıştı. Haçlılar yurtlarına döndüklerinde kentin güzelliği karşısında gözlerinin kamaştığını anlatacaklar ve bu duygu batılıların merakını, açgözlülüklerini uyandıracaktı. Batılılar, söz konusu merak ve isteklerini bir yüzyıl sonra giderdiler.

II. Ioannes Komnenos ve İmparatoriçe Eirene, iktidarın dinî alana yaptığı etkiyi gösteren başka bir kanıt.

Roma ile yakınlaşma tasarısına son veren I. Aleksios'un ölümü üzerine, oğlu Ioannes II. Komnenos (1118-1143) tahta çıktı ve –hiç tartışmasız– Komnenos sülalesinden gelen en büyük imparator oldu. Bilgeliğiyle ünlü II. Ioannes Komnenos insancıl bir siyaset uyguladı, Konstantinopolis'in güzelleştirilmesine katkıda bulundu. İleri görüşlü bir komutandı, Bizans İmparatorluğu'nu savunma konusunda kararlı bir tutum izledi: Orduyu güçlendirdi, Peçeneklerin Balkanlar'a yönelik saldırısını geri püskürttü, Macaristan ve Sırbistan olaylarına karıştı, zaman zaman Venedik ile arası açıldı, Küçük Asya'da Selçuklularla, Kilikya'da Danişmentlilerle ve Ermenilerle mücadele etti. Ne var ki, Norman tehdidi yeniden hortladığından Antiokheia'yı geri alamadı.

Her şeye burnunu sokan, serüvenci ruhlu oğlu I. Manuel (1143-1180), her şeyden önce ünlü bir komutan ve usta bir diplomattı: Hem silahlarla, hem de gerçekleştirdiği ya da bozduğu ittifaklarla, gerek batıda gerekse doğuda birbirleriyle ittifak kuran düşmanlarına (Antiokheia prensi I. Raimond, Emir Danişment Gazi, Selçuklu Beyi Mesut, Sicilyalı II. Ruggero ve sonra da I. Guglielmo, Macar Geza, Sırp Zupan Urosk, Kilikya Ermenistan'ı beyi Thoros) karşı, yandaşlarıyla birlikte, başarıyla mücadele etti.

1147'de İkinci Haçlı ordusu Konstantinopolis'e ulaştı: Başkent halkının huzurunu, önce insanlara ve mallara zarar vererek Alman İmparatoru III. Konrad'ın orduları kaçırdı; sonra, daha disiplinli olan Fransa Kralı VII. Louis'nin orduları geldi. Manuel, gelen Haçlı ordularını Küçük Asya'ya yönlendirmekte gecikmedi; hem III. Konrad'ın, hem de VII. Louis'nin orduları Türklere yenildiler ve Bizanslılar Haçlılara en küçük bir yardımda bile bulunmadılar. Latinler yaşadıkları serüvenden geri dönerken Rumlara karşı hınç ve şiddetli bir öç alma duygusuyla doluydular.

Manuel, Balkanlar'da Bizans egemenliğini yeniden kurmayı başardı, Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan (1162'de Konstantinopolis'e bile geldi) ile antlaşma yaptı. Papalık ile Germen İmparatorluğu'nun kavgaya tutuşmasını fırsat bilerek Doğu İmparatoru olma tutkusuna kapılan Manuel, Papa III. Alexander'in desteğiyle Doğu ve Batı kiliselerini birleştirme tasarısını yeniden ortaya attı; ama tasarı, 1167'de bütünüyle rafa kalktı.

Venedik ile bağların koparılması ve Bizans topraklarına yerleşmiş Venediklilere karşı art arda yapılan haksızlıklar, hiçbir sonuca ulaşmayan bir savaşı başlattı ve savaş 1175'te imzalanan bir antlaşmayla noktalandı. Bununla birlikte Venedik, yurttaşlarına kötü davranılması nedeniyle hınç duydu. Küçük Asya'da Selçuklulara yenilen Danişmentliler, Rumları yardıma çağırdılar; ne var ki Manuel'in birlikleri Frigya'da, Myriocephalon'da bozguna uğradı (Kasım 1176): Böylece Bizanslıların Küçük Asya'daki fetihleri kesin biçimde sona erdi.

Kısa süre önce, 1171'de, I. Manuel, düşman Müslümanlara (Nurettin, sonra Mısır'da Selahattin) karşı yardım istemeye gelen Kudüs Kralı Hristiyan I. Amauri'yi görkemli biçimde ağır-lamıştı. Kudüs Kralına yardım etmeyi Bizans'ın otoritesini ve saygınlığını Doğu'da yeniden kurma fırsatı olarak gören basileus, I. Amauri'nin isteğine olumlu yanıt verdi. I. Manuel Mısır'a iki kez donanma gönderdi ama, sonuç alamadı. Basileus, Papa III. Alexander'in ortaya attığı yeni bir haçlı seferi tasarısını da -1181'de- onayladı; tasarı, koşul olarak kiliselerin birleştirilmesini öngörmekteydi; ne var ki Papa'nın ölümü nedeniyle bu tasarı rafa kalktı.

Ne halkın, ne de Konstantinopolis'in çıkarlarını kolladıklarından, Komnenosların otoriterliği bu döneme kadar çoktan kabul edilmişti; kent olay çıkmasına hiç olanak tanınmadan yönetildi, hatta kentin etkinliği ve saygınlığı bile arttı. Yasal mirasçı II. Aleksios'un yaşı küçüktü. Annesi Antakya Prensesi Marie de Poitiers, Manuel'in yeğenlerinden birinin yardımıyla, naibeliği ele geçirdi ve Latinleri destekledi. Halk tarafından sevilmemeleri, art arda iki ayaklanmanın patlak vermesine yol açtı (1181). I. Manuel'in hazineyi har vurup harman savurması üzerine ortaya çıkan yeni mali baskı, uluslararası –hatta yerel– ticaretin elerinden kaçıp gittiğini anlayan Rum tüccarların zararına olarak İtalyan kolonilerine sağlanan büyük kolaylıklar, Batı devletlerinin doğrudan ya da dolaylı olarak Bizans'ın içişlerine karışmaları, bütün bunlar halkın büyük bölümünü çileden çıkarıyordu.

Manuel'in kuzenlerinden Andronikos Komnenos, yandaşları ve imparatoriçe tarafından yardıma çağırılınca siyaset sahnesine girdi: Andronikos Komnenos, Hristiyan ve Müslüman Yakındoğusu'nda her tür serüveni yaşamış, kararlı ve başarılı bir kişiydi; Manuel tarafından birçok kez cezalandırılmış, sonunda Karadeniz kıyısındaki Sinop'a yerleşmişti. Birliklerini hareket geçirerek Konstantinopolis'e kadar ilerledi ve bir ultiatom verdi. İş başındaki yöneticilere, daha çok da Latin kolonilerine karşı duydukları büyük öfke yüzünden ayaklanan halkın desteğini elde etti: Kent halkı kılıçtan geçirildi, malları yağmalandı. Buna misilleme yapan Latin gemileri, Ege ve Marmara denizlerinin kıyılarındaki kentleri yakıp yıktılar. Bizans ile Latin Batı'nın bağları bütünyle koptu.

Eylül 1181'de Konstantinopolis'e giren Andronikos Komnenos, yavaş yavaş bütün muhaliflerini saf dışı bıraktı. Patriği görevden aldı, 1183'te imparatorluk tacını giydi ve kısa süre sonra genç Aleksios II. Komnenos'u boğdurdu. Andronikos I. Komnenos unvanıyla tahta çıkıp ülkeyi terör estirerek yönetince yandaşları onu terk ettiler. Normanların düzenlediği bir seferde Normanlar başkente ulaşınca, halk I. Andronikos'u öldürdü, İsaakios Angelos'u imparator ilan etti. Böylece, Komnenosların büyüklük düşü sona erdi.

II. İsaakios Angelos'un I. Andronikos'u öldürüşü.

Gölgelerle ışıklar arasında

Makedonyalıların yerleştirdikleri özenli yönetim Komnenoslar döneminde güçlendi. Yeni yüksek devlet görevleri yaratıldı, kimi görevlerse ortadan kaldırıldı. Aleksios ve I. Manuel hükümet toplantılarını Blahernai Sarayı'nda yapmaya başladılar; Benjamin de Tudèle'in belirttiğine göre bu saray "güzelliği ve yapısı bakımından, yeryüzünde bulunan bütün krallık saraylarını geride bırakıyordu: Tarihi resimler, değerli taşlarla bezenmiş kubbe, sütunların görkemini artırıyordu".² Ayrıca saray, duvarların ardında çok daha iyi savunulduğundan, ilke olarak, olası bir halk ayaklanmasına karşı çok daha iyi korunuyordu. Eski Büyük Saray hapishaneye çevrildi. Senato artık Danıştaya dönüşmüştü ve gerektiğinde bir adalet divanı görevi yükleniyordu; meclisler zaman zaman toplantıya çağırılıyordu, ama etkileri azalmıştı.

Komnenoslar sülalesinden –daha önce belirttiğimiz gibi, her ne kadar Kilise işlerine karışmaktan geri kalmamışsa da– gelen imparatorlar çok dindardı. İmparatorluk ailesinde manastır kurma konusunda bir çeşit yarış vardı: I. Aleksios, Khristos-Philanthropos Manastırı'nı, İmparatoriçe Eirene Panagia Kekharitomeni Manastırı'nı kurdu; Pantepoptes Manastır kilisesi,* I. Aleksios'un annesi Anna Dalassena'nın gerçekleştirdiği girişimin ürünüdür; II. İoannes'in karısı Eirene, Pantokrator Kilisesi'ni³ (Zeyrek) yaptırdı (kiliseye bir manastır, bir hastane, bir düşkünlerevi ve bir de han bağlı bulunmaktaydı). Moni tis Khoras (ya da Hagios Soter enti Khora) kilisesi (Kariye Camii) 11. yüzyılın sonlarına doğru onarıldıysa da yapıya ününü kazandıran mozaikler ve freskler çok daha sonra yapılmıştır.

Konstantinopolis'teki yaşam, ekonominin temel çarkı haline gelen yerleşik İtalyan kolonilerinin giderek artmasından etki-

2 Benjamin de Tudèle, *Voyage* (Seyahat), cilt 11.13.

(*) Bugün Eskiimaret Camii – ç.n.

3 I. Manuel, ilk karısı Bertha von Sulzbach (Alman İmparatoru III. Konrad'ın üvey kardeşi) ve başka Komnenoslar burada gömülüdür.

Pantokrator manastır kilisesi (Zeyrek Camii).

lendi. 1083'teki Draç kuşatması sırasında yaptıkları yardıma teşekkür amacıyla İmparator, Venediklilerin Haliç kıyılarına yerleşmelerine, serbestçe ticaret yapmalarına, Venedik mallarının gümrük ve vergi ödenmeden satılabileceği eşeller⁴ kurmalarına izin verdi. Venedikliler Amalfililerin (Konstantinopolis'e ilk yerleşen Latinlerdi) yerleştiği toprakların bir bölümüne el koydular ve San Marco Kilisesi'ni onlardan devraldılar. 1111'de Pisa'lılar aynı ayrıcalıkları elde ettiler ve Venediklilerle Amalfililerin eşellerinin doğusuna yerleştiler. 1156'da, sıra Cenevizlilere geldi: Onlar da daha doğuda yer aldılar. Ne var ki acımasız kavgalar rakip İtalyan kolonilerini birbirine düşürdü: 1162'de Pisalılar Ceneviz mahallesini yağmaladılar ve halkının büyük bölümünü kılıçtan geçirdiler. Bunun üzerine Manuel, Pisalıları kovdu, Galata topraklarını sağ kalan Cenevizlilere bıraktı. Sükûnet sağlanınca (geçici olarak), Pisalıları geri dönme iznini verdi, Cenevizlilere bırakılan alanı genişletti (1169); Cenevizliler de burada San Giorgio Kilisesi'ni yaptılar.

4 Ticari faaliyetler için ayrılmış nakil noktalarına "eşel" adı verilirdi. Aslında bunlar kolonyal tezgâhlardı. Konstantinopolis'te, Galata dışında, Haliç'in güney kıyılarında da eşeller bulunmaktaydı.

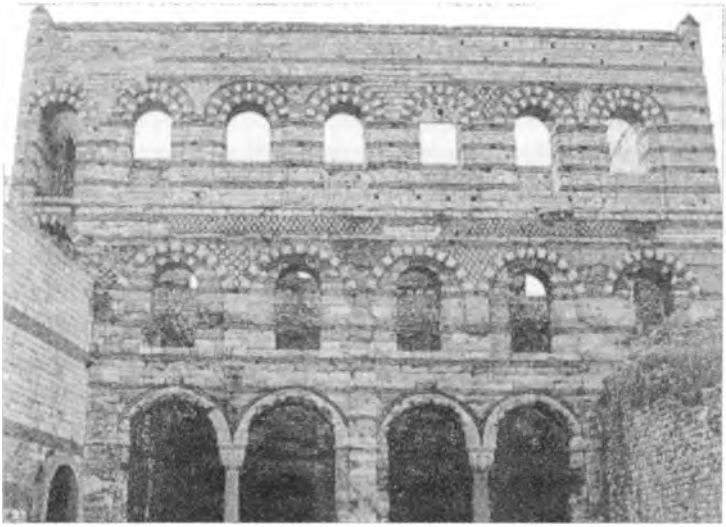

Pantokrator'da imparatorluk töreni.

Böylece Komnenoslar, Latin tüccarlara, etkinliklerini geliştirme ve Rumların zararına olarak uluslararası ticarete yavaş yavaş ağırlıklarını koyma olanağı tanıldılar. Pisa, 1111'de, altın ve gümüş ithalat tekelini ve mallara %10 yerine %4 vergi ödeme ayrıcalığını (aynı ayrıcalık Cenevizlilere de tanındı) elde ettiler. Ne var ki bu ayrıcalıklar kamu huzurunu kaçırdı: Çünkü, Latinlere tanınan kolaylıklara çok kızan Rumlar 1182'de Latin mahallelerine saldırdılar. Şiddet olaylarında ve yapılan zulümlerde altı bin kişi öldü. Latin İmparatorluğu'nun kurulmasına kadar birçok yeni olay birbirini kovaladı.

Bununla birlikte, Konstantinopolis'in yaşadığı refah yadsınmazdı. Halk belli bir refah düzeyini koruyor gibiydi; kentin nüfusu, büyük olasılıkla, yalnızca yabancıların gelmesiyle değil, Küçük Asya'da Türklerden kaçan Rumların gelmesiyle de arttı. İmparatorların Blahernai Sarayı'na yerleşmesi, çevre mahallelerin gelişmesini sağladı. Soylu sınıflardan birçok kişi saraylarını burada yaptırdılar ve –Benjamin de Tudèle, Odon de Deuil gibi gezginlerin yazdıkları doğruysa– lüks içinde yaşadılar.

İkinci Haçlı Seferi sırasında VII. Louis ile birlikte Konstantinopolis'e gelen Odon de Deuil, kenti “pis, kötü kokulu, çöplerle dolu” gördü. “Varlıklıların evleri, yoksullara bırakılmış sokaklara taşıyordu. Karanlık olmaları nedeniyle sokaklarda ci-

Manuel Komnenos'un yaptırdığı Blachernai Sarayı.

neyetler işleniyor, kötülükler kol geziyordu. Kısacası, bu kent çizmeyi aşıyordu”.⁵ Belli başlı ulaşım yollarının uzağında kalan diğer mahalleler, aslında sefalet içindeydi. Nüfus artışı su sıkıntısı yarattığından, I. Andronikos, 1183-1185 yılları arasında, Avrupa yakasındaki tatlısularla beslenen yeni bir su kemeri yaptırdı (daha sonra bu su kemeri “Kemberburgaz eğri kemeri” ya da “Kovuk kemer” adı verildi).

Dinî azınlıklara hoşgörü gösterildi ve daha doğrusu Latin Hristiyanlarından daha az hırpalandılar. Konstantinopolis’in sur içi kesiminde oturmaları yasak olan, Latin kökenli Yahudiler Pera’da yaşamak ve özel bir vergi ödemek zorundaydılar. Bu Yahudiler, kıyıma uğramıyorlarsa da, halkın geri kalan kesiminin düşmanca tavırlarına maruz kalıyorlar ve gettoda yaşıyorlardı. Bununla birlikte Benjamin de Tudèle, Yahudilerin belli bir göneç düzeyinde yaşadıklarını, hekimlik, tüccarlık, ipek imalathanelerinde uzmanlık yaptıklarını belirtmektedir.

5 Odon de Deuil, *De Ludovici VII Prospection in Orientum*, 1226-1227.

Konstantinopolis'te yaşayan az sayıda Müslüman ve daha çok da Türkler arasında tarihe geçmiş birkaç özel kişiye rastlıyoruz. 11. yüzyılda, Sultan Melikşah'ın gönderdiği Siyavuş adındaki biri, Hristiyanlığı kabul etmesinden sonra Ankhialos dükü oldu. Bir Selçuklu şehzadesi, Kutalmışoğlu I. Süleymanşah'ın önde gelen komutanlarından birinin oğlu Aksuş Konstantinopolis'e geldi, Hristiyanlığı kabul etti ve Ioannes II. Komnenos'un en sadık arkadaşlarından biri oldu.⁶ 12. yüzyılın sonlarında, kentin kuzeyinde, Hagia Eirene Perama Kilisesi'nin yakınında bir caminin bulunduğu bilinmektedir ve Selahattin'in biyograf yazarı Ebu Şama çok sayıda Müslümanın ve tüccarın buraya namaz kılmaya geldiklerini yazmaktadır.⁷

Edebiyattaki ve sanatlardaki gelişme

Aleksios Komnenos üniversiteleri ayakta tuttuysa da eğitim Kilisenin denetimindeydi: Çünkü çok dindar olan Aleksios Komnenos, dinî edebiyatı bilmenin klasik Yunan kültürünü bilmekten daha önemli olduğuna inanıyordu. Daha liberal olan Manuel Komnenos, patriğin üniversitedeki tüm iktidarını elinden aldı, Aristotelesçi felsefenin öğretilmesini destekledi; bunun ötesinde, özellikle de bilimsel dallarda bir değişiklik olmadı. Hagioi Apostoloi kilisesinde bulunan Patriklik okulu, tartışmaya dayalı, Tanrıbilimin önemli yer tuttuğu, temel derslerinse bulunmadığı bir eğitim uyguluyordu. Öbür okullardan tümüyle farklı olan manastır okulları, dindışı bilimleri tanımamayı sürdürüyordu; Helen öğrenimini suçlayan bu okullar, kutsal metinlerden yola çıkarak dinî eğitimde yoğunlaşıyorlardı.

Komnenoslar dönemi Bizans'ı, belli sayıda tarihçiye kronikler yazma iznini verdi; ne var ki yazılan kronikler Bizanslıların yaşadıkları mutsuzlukları ve Bizans'ın güçsüz yanlarını ortaya koymuyordu. Kronik yazılmasını destekleyenler arasında, Anna Komnenos'un yanı sıra, kocası Nikephoros Bryenni-

6 Buna karşılık, II. Ioannes Komnenos'un oğullarından biri Konya'ya gitti ve Müslüman oldu.

7 Bu cami 1204'te yağmalandı ve yakıldı.

os'u, Mikhael Attalates'i ya da hâtta I. Manuel'in yazmanı Ioannes Komnenos'u ve imparatorluk yazmanı, 12. yüzyıldaki karışıklıkları kaleme alan kronikçi Niketas Khoniates'i de eklemek gerekir.

Felsefeye, yenieflatunculuğu (neoplatonizm) öğreten ve felsefenin Tanrıbilimden bağımsız olduğunu kanıtlayan İtalyan Giovanni damgasını vurmuştu. Makedonyalılar sülalesi döneminde öğretilen felsefe, özellikle de Photios'un dersleri Aristotelesçi eğilimliydi. Daha sonra, Mikhael Psellos Eflatuncu mirastan yararlanırken, Ksiphilinos Aristoteles'in çömezi olarak ortaya çıkıyordu. Hristiyanlığa yakın olan Psellos öğretisini İtalyan Giovanni, 1082'de sapkınlıkla suçlanıp cezalandırılınca kadar yaydı: Filozof, İsa'nın mucizelerini yadsımış ve dinî hiyerarşiye karşı çıkmıştı.

Büyük klasik Yunan mirasının, engin yetenekli bir savunmacısı ve düşünce yayıcısı vardı: Başpiskopos Selânikli Eusthathios. Başpiskopos çok bilgiliydi, insancıldı, Homeros ve Pindaros'un büyük yorumcusuydu; Konstantinopolis'teki evinde öğrencileri kabul ediyor, evini klasik Yunan edebiyatı öğretiminde uzmanlaşmış gerçek bir okula dönüştürüyordu; en parlak öğrencisi, daha sonra Atina başpiskoposluğuna getirilen Mikhael Komninos'tu.

12. yüzyılda Konstantinopolisli ozanların esin gürlüğü, toplumsal yergi zevkleri ve alaycılıkları, yaşanmakta olan çağın düzensizliklerini yansıtır. Bu edebiyat adamları Ioannes Tzetzes⁸ gibi Klasik Yunanca ile yazdılar ya da çoğunlukla yerel dili kullandılar: 11. yüzyılda Kekaumenos'un yaptığı da buydu; bir sonraki yüzyılda Saray'ın resmî büyük ozanı Theodoros Prodromos (ya da Ptokhoprodromus) da aynı türden bir uygulamada bulundu.

Ioannes Tzetzes, başkentte sürüp giden karışıklıklardan biraz da keyif duyarak yakınıyor. Çizdiği tablo, başkenti, utanmaz ve duygusuz insanların kucağına düşmüş, sokakları koz-

8 *Khilios*'ların yazarı. *Khilios*'lar, her konuda kalem oynatan bir bilginin tarih, edebiyat, mitoloji konularına değinen ve manzum yazılmış birçok eleştirel yorum kapsayan mektuplarıdır.

mopolit bir halkla uğuldayan, sayısız –ve anlaşılmaz– dilin gü-rültüleriyle dolu kokuşmuş bir kent olarak gösteriyor. Theodoros Prodromos,⁹ Konstantinopolisli yazarlar arasında moda olan arı biçimsel şiiri aştı: İmparatora yazılmış mektuplar biçiminde sunduğu manzumeleri, ozanın büyük bir yergici, toplumun ve toplumu çürüten kokuşmanın acımasız gözlemcisi olduğunu gösterir; *Edebiyat Üzerine Büyük Eleştiri* adlı yapıtı, iyi ücret alan eğitimsiz Konstantinopolisli işçiler her tür güzel şeyi, lezzetli ve çeşitli etleri, Eflak peynirlerini ve has undan ek-mekleri yer, iyi şaraplar içerken, açlıktan ölen yazarlara sunulan olumsuz koşulları gözler önüne seriyordu.

Sanat alanında, Komnenoslar döneminde, Makedonyalılar döneminden daha az sayıda ama, hem mimarlık (kiliseler Yunan haçı biçiminde ama daha yetkin planlıydı), hem de iç süslemeler açısından aynı derecede parlak yapıtlar verildi. Mozaiklerde gerçek bir yenilenme görüldü: Ayasofya’da bulunan İmparator I. Aleksios ve İoannes II. Komnenos’un tasvirleri ve bir *deesis* Bizanslı sanatçıların ulaştıkları yetkin noktaya tanıklık etmektedir. Venedikliler bu örnek modellerden beslendiler: Torcello’da ve San Marco’da bu resimlere rastlanmaktadır.

İştah kabartan Konstantinopolis

İsaakios Angelos’un tahta çıkması, Bizanslı soyluların, Batı Avrupa gelenek ve göreneklerinden esinlenen, İtalyan tüccarların kurdukları kolonileri destekleyen I. Manuel’in Batı yanlısı tutumu karşısında yitirdikleri etkiyi yeniden kazanmalarını sağladı. Ama başkent o denli yönetilemez hale geldi ki, imparatorluk illeri saldırılara uğradı; bu durum hem yöneticilerin otoritesini zayıflattı, hem de illerden asker yardımının getirilmesini engelledi. Latinlerin giriştikleri fetih harekâtının güçlüklerle karşılaşmadan tamamlanması için ortam uygundu.

İsaakios Angelos (1185-1195) pek yetenekli olmayan bir kişiydi; hemen çok büyük mali güçlüklerle karşılaşınca, vergile-

9 Klasik Yunan yazarlarından örnekseyerek büyük bir manzum roman yazmıştır: *Rodanthen kai Dosikleia*.

ri artırdı, devlet görevlerini parayla satma uygulamasını getirdi, paraların ayarını bozdu. Aynı dönemde, Bulgarlar saldırılarda bulunuyorlardı: İsaakios Angelos, Tuna ile Balkanlar arasında kalan tüm toprakları Bulgarlara bırakmak zorunda kaldı. 1187'de ayaklanan bir general, Aleksios Branas, başkenti kuşattı, kendini imparator ilan ettirdi. Ne var ki, daha önce papa hesabına İtalya'da I. Friedrich Barbarossa ile savaşan Monferrato Markisi I. Konrad, İsaakios Angelos'un yanında yer aldı, Aleksios Branas ile düello etti, kafasını uçurdu. Sırpların, Normanların saldırıları ve Küçük Asya'daki Rumların ayaklanmaları gibi dış etkiler, imparatorun iyi kötü durdurmaya çabaladığı siyasal parçalanmayı hızlandırdı.

Selahattin Eyyubi'nin Kudüs'ü alması Üçüncü Haçlı Seferi'ni başlattı. Papa'nın çağrısına ilk yanıt veren Alman İmparatoru I. Friedrich Barbarossa, İsaakios Angelos ile bir antlaşma yaparak Rum İmparatorluğu'ndan serbestçe geçme hakkını elde etti. Ama İsaakios antlaşmayı uygulamadı, I. Friedrich'in ilerlemesini önleyecek engeller çıkardı. 1189'da Bizans ordularını yenilgiye uğratan I. Friedrich Doğu Makedonya'ya, Trakya'ya girdi, Konstantinopolis yakınlarına kadar geldi. Edirne Antlaşması (1190) savaşlara son verdi; Alman birlikleri Küçük Asya'ya geçtiyse de I. Friedrich, burada, haziran ayında geçirdiği bir kaza sonucu öldü. Bütün bu olaylar, Latinlerin kafasında, Bizanslıların Kutsal Topraklara karşı yapılan Haçlı Seferleri önünde bir engel oluşturduğu, dolayısıyla da Konstantinopolis'in mutlaka alınması gerektiği düşüncesini uyandırdı.

İsaakios ile kendini imparator ilan ettiren kuzeni Konstantinos arasındaki savaştan yararlanan Bulgarlar, 1194'te Trakya'yı istila ettiler. Rakibini yenmesine karşın İsaakios'un otoritesi sarsıldı. Ertesi yıl, Konstantinopolis'te gerçekleşen bir askerî komployla İsaakios devrildi, kardeşi III. Aleksios (1195-1203) tahta çıktı; ama III. Aleksios'un yetersizliği ve güçsüzlüğü imparatorluğun çöküşünü hızlandırdı.

Yurt içinde çoğalan isyanlara, ayaklanmalara, komplolara, Bulgarların ve Selçukluların imparatorluk topraklarında ilerlemesine, İtalyan cumhuriyetlerinin ekonomik baskılarına kar-

şı III. Aleksios hiçbir etkili direniş gösteremedi. Elinin altında, yalnızca, savaşımaya pek gönüllü olmayan bir paralı askerler ordusu vardı. Diplomatik girişimleri sonuçsuz kaldı, bozgunlar ardı ardına geldi. Bulgar komşuları iki istekleri (Bizanslılara karşı bağımsız olmak, Balkanlar'da egemenlik kurmak) nedeniyle huzursuzdular. Kaloyan takma adıyla anılan II. Ivan Asen'in 1203'te tahta çıkmasıyla Bulgaristan Kilisesi artık Konstantinopolis Patrikliğine bağlı olmadığını ilan etti ve ertesi yıl Papa III. Innocentius'un bir elçisi bir patrik göreve getirdi. Patriğin işbaşına gelmesinden hemen sonra Kaloyan çar unvanıyla taç giydi. 1204 yılının Kasım ayıydı ve III. Aleksios artık Konstantinopolis imparatoru değildi. İktidarı kaybetmeden önce III. Aleksios İtalyan kolonileriyle birçok tatsızlık yaşamıştı: Cenevizlilerle yapılan deniz savaşları (1198) ve bunu izleyen başkentteki karışıklıklar.¹⁰ Pisalılarla çatışmalar (1194). 1198 yılının Kasım ayında imzalanan bir antlaşmaya karşın, İmparatorun Venedik kolonisine birçok haksız vergi koymaya devam etmesi nedeniyle Venediklilerle olan gerginlik olanca hızıyla sürüyordu.

Hristiyan dünyasının en güçlü hükümdarı olan Alman İmparatoru VI. Heinrich, Filistin'e karşı yeni bir haçlı seferi başlattığında ve ordularından birinin 1195'te Konstantinopolis'ten geçmesi için III. Aleksios'tan izin kopardığında, aslında Bizans İmparatorluğu'nu fethetmeyi ve başkentini ele geçirmeyi düşlüyordu. Ertesi yıl, çok büyük bir yıllık vergiyi zorunlu kılan aşağılayıcı bir ultimatoma gönderdi; III. Aleksios, ek bir vergi sarılarak (*alamanikon*), kiliselerin mal varlıklarına el koyarak (bu durum bir halk ayaklanmasına yol açıysa da ayaklanma çabuk bastırıldı) söz konusu yıllık vergiyi toplamaya çalıştı.

VI. Heinrich'in ölümünden sonra (1197), Bizans'ın geleceğine ilişkin hiçbir olumlu ışık yanmadı. III. Aleksios yeni Papa III. Innocentius'a yaklaşmayı denediyse de başarılı olamadı: Çünkü, yeni Papa her şeyden önce Dördüncü Haçlı Seferi'ni başlatmayı düşlemekteydi. Fransızlar, Almanlar, İtalyanlar, Papa'nın çağırısına olumlu yanıt verdiler. En coşkularıyla

10 Ekim 1201'de imzalanan bir antlaşma bu karışıklıklara son verdi.

Haçlı donanmasının Konstantinopolis'e gelişi (bir 19. yüzyıl sanatçısının gözüyle). Tarihsel gerçeklere ters düşen bu resim, Doğu'nun yeterince tanınmadığının bir kanıtıdır.

sa Venediklilerdi; seferden çıkar sağlayacaklarını hesaplıyorlar, babası İsaakios Angelos'u Bizans tahtına çıkarmak isteyen genç Aleksios'un yardım isteğini bahane olarak kullanabileceklerini biliyorlardı.

Haçlılar, Zadar ve Korfu'yu aldıktan sonra (Kasım 1202-Nisan 1203), Venediklilerin ve VI. Heinrich'in kardeşi Philipp von Schwaben'in baskısıyla Konstantinopolis'e dümen kırdılar. 23 Haziran 1203'te kent önünde kamp kurdular. 17 Temmuz'da gerçekleştirdikleri saldırı III. Aleksios'un kaçmasına neden oldu. İsaakios Angelos tahtına kavuştu ve oğlu imparatorluğa ortak oldu; ne var ki İsaakios Angelos ve oğlu borçları ödeyemediler, Haçlılara söz verdikleri yükümlülükleri yerine getiremediler. Latin askerlerle halk arasındaki sürtüşmeler her geçen gün daha da arttı. Hatta kentin bir bölümü ateşe verildi. 5 Şubat 1204'teki bir halk ayaklanması imparatoru ve ortağını devirdi, Murzuphlos* takma adıyla anılan V. Aleksios Dukas tahta çıktı. Bundan yararlanan Haçlılar, imparatorluğu ve ik-

(*) "Bitişik kaşlı" anlamında Rumca sözcük – ç.n.

tidarı paylaşmayı öngören bir antlaşma yapmayı başardılar, 13 Nisan'da Konstantinopolis'i işgal ettiler.

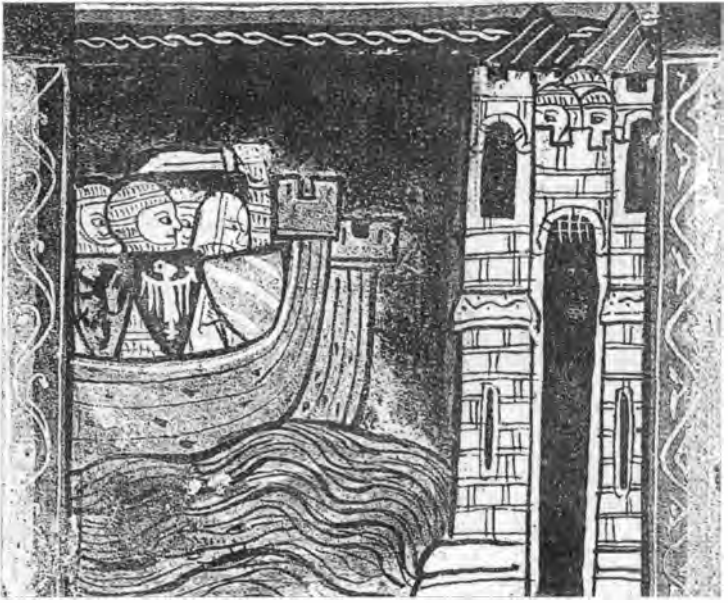
Latin İmparatorluğu'nun başkenti

Kentin ele geçirilmesinden sonra birçok yağma olayı yaşandı, birçok yangın çıktı. Haçlı seferine katılan Geoffroy de Villehardouin, –Robert de Clari ile birlikte– bu haçlı seferini yazan kronikçilerden biriydi; Villehardouin, *Conquête de Constantinople* (Konstantinopolis'in Fethi) adlı yapıtında her iki tarafın yaptıklarını ve hareketlerini anlatır. Örneğin, Blahernai Sarayı'nı ele geçiren Baudouin de Flandre'in kardeşi Henri, “içerde bulunanlar sayesinde hayatınızı kurtardınız” dedi ve sarayda “Bukoleon'da bulunandan hiç de aşağı olmayan büyük bir hazine” buldu. Villehardouin'in anlattıklarından bir yağmanın gerçekleştiği anlaşıyor: “Kente dağılan diğer kişiler büyük ganimet topladılar; elde edilen ganimet o kadar büyüktü ki bunun miktarını hiç kimse söyleyemez: Altın ve gümüş ve sofra takımları, ve değerli taşlar, ve atlas kumaşlar, ve ipek giysiler, ve rengârenk paltolar, gri paltolar ve kakım postundan paltolar, ve yer yüzünde var olmamış çok değerli eşyalar [...] ve doğrusu dünya yaratılalı beri bir kentten hiç bu kadar ganimet elde edilmemişti. Herkes hoşuna giden konağı seçti ve o kadar çok konak vardı ki. Hacıların ordusu ve Venedikliler böylece yerleştiler. Tanrının onlara bahsettiği servet ve zaferin sevinci çok büyüktü: zira yoksulluk içinde olanlar şimdi zenginlik ve lüks içindeydiler.”¹¹

Latin işgali yarım yüzyıldan fazla sürdü (1204-1261). Venediklilerin giderek sertleşen yönetimi nedeniyle çileden çıkan halk, söz konusu işgale elbette pek katlanamıyordu.¹² V. Aleksios Dukas kaçtı, yerine III. Aleksios'un damadı Theodoros Laskaris geçti ve Nikaia'da (İznik) Bizans İmparatorluğu'nun devamlılığını sağladı. Konstantinopolis'te, Flandre kontu Ba-

11 Geoffrey de Villehardouin, *La Conquête de Constantinople* (Konstantinopolis'in Fethi), Edmond Faral, Les Belles Lettres, 1939, cilt II, s.53-55.

12 Halkın bir bölümü Küçük Asya'ya göç etti.

1203'te Haçlıların Konstantinopolis önlerine ulaşması.

udouin, yeni kurulan Latin İmparatorluğu'na hükümdar ilan edildi; fakat, Avrupa'nın Balkanlar'daki topraklarının büyük bölümü çeşitli derebeylerine verilince ve Küçük Asya'da işgal edilen toprakları da Nikaia Rumları hızla geri alınca, bu imparatorluk kısa sürede parçalandı. Daha sonra, Latin İmparatorluğu'nun yıkılmasına kadar beş imparator başa geçti.

Venedik haçlı seferinden aslan payını aldı: Yalnızca kentler, adalar ve Adriyatik kıyılarıyla Konstantinopolis arasındaki kıyılarda topraklar elde etmekle kalmadı, başkentin sekizde üçünü de işgal etti. Venedikliler, Ayasofya'ya ve yeni kurulan Latin patrikliğine elkoydular. Venedik, ayrıca, Latin din adamları sınıfına da egemendi: Latin Kilisesi patrikliğine Venedikli Tommaso Morosini atanınca Latin Kilisesi adına birçok Rum kilisesine el kondu. Ortodoks Kilisesini ortadan kaldırma –ya da birleşme– görüşü çerçevesinde, Papalık, Konstantinopolis'te bir Latin patrikliğinin kurulmasını destekledi; bu patrikliğe, Bal-

kanlar'daki, Yunanistan'daki, Ege Denizi kıyılarındaki ve Küçük Asya'daki Hristiyan halkları ve Kiliseleri kendi iktidarında toplama görevini verdi. Venedikli bir din adamının atanması, Dukalar Kenti'nin Doğu Akdeniz'deki üstünlüğünü tanıma anlamına geliyordu ve Venedik'in haçlı seferinde oynadığı önemli rolün haklı bir ödülüydü. Venediklilerin başlıca rakipleri olan Cenevizliler ve Pisalılar, ticaret alanında saf dışı bırakılmıştı. Hatta kentte, Venedik *podesta'sı** artık Venedik dukasına eşit sayılıyordu. Altı bilgin ve altı yargıçtan oluşan danışmanlarıyla birlikte, podesta, Latin İmparatoru ile doğrudan ve serbestçe görüşüyor ve imparatorluğun yönetimine katılıyordu: Örneğin, İmparator Henri de Courtenay'dan (1205-1216) destek gören Podesta Giacomo Tiepolo, kendi başına, Konya Selçuklularıyla ya da Nikaia Basileusu'yla antlaşmalar imzalıyordu.

Henri de Courtenay'ın ölümünden sonra ortaya çıkan sorunlar, Venediklileri, Bizans kolonisindeki otoritesini podesta aleyhine yeniden düzenlemeye ve Latin İmparatorluğu'nun savunmasına etkin biçimde katılmaya yöneltti. Konstantinopolis'e egemen olma düşüncesi, bütün öbür düşüncelerden ve ittifaklardan daha ağır basıyordu. 1224'e doğru, bir ara, Venedik Devleti'nin başkentini Konstantinopolis'e taşıma düşüncesi bile gündeme geldi. Bizans sitesi, aslında, Eğriboz ve Girit'te durumunu güçlendiren Venedik *Romaniası*'nın¹³ en değerli yeri idi; Bizans sitesi, özellikle, Venedik'in Karadeniz'e açılması-na (eskiden Bizanslılar bunu yasaklamıştı) olanak veren ticaret düzeninin kalbiydi.

Frank istilacılara karşı duydukları kine karşın yerlerinden kıpırdamayan Rumların işgalcilere direnebilme olanağı hiç yoktu. Tek umutları dışarıdan gelecek bir askerî harekâta bağlıydı. Kaldı ki, İznik İmparatoru Trakya'da, daha sonra da Konstantinopolis'e ve yakın çevresine karşı başarılı saldırılar başlatmıştı. Ne var ki Venedik donanması kenti üç kez kur-

(*) 13.-14. yüzyılda, Kuzey ve Orta İtalya kentlerinde yürütme ve yargı güçlerini ellerinde bulunduran en yüksek görevli. (*Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, cilt 15, say. 9441) – ç.n.

13 “Venedik Romaniası” terimi, Venedik'in Akdeniz havzasında bulunan “sömürgeci ve ekonomik topraklarının bütününü belirtmektedir.

tardı (1231, 1234-1235, 1240), Bizanslıların ilerleyişini durdurdu.

İmparatorla birlikte soylular ve Rum kilise adamlarının büyük bölümü Küçük Asya'ya kaçtı ve onlara ait çok sayıda sanat yapıtı çalındı. Söz konusu yapıtlar daha sonra Batı'da ortaya çıktı: Hipodrom'u süsleyen yaldızlı dört tunç at heykeli bu yolla Venedik'e getirildi, önce askerî tersaneye, sonra San Marco bazilikasının cephesine yerleştirildi.

Bizanslılar 25 Temmuz 1261'de Konstantinopolis'i geri aldıklarında, harabeye dönmüş bir başkentle karşılaştılar: 1204'te tahrip edilen yapılar onarılmamıştı; Blahernai Sarayı, "İtalyan kömürünün isi ve buharıyla iç bölümü is içinde kaldığından" oturulacak durumda değildi; Büyük Saray artık orta malı haline gelmişti ve Hipodrom'un bir bölümü harap olmuştu. Franklar, her ikisi de Galata'da bulunan Hagios Frangiskos Kilisesi ve San Domenico Kilisesi'nin¹⁴ yeniden yapımı dışında, hiçbir yeni yapı gerçekleştirmemişlerdi. Basileus VIII. Mikhael Palaiologos'un karşısında gerçekleştirilmesi olanaksız bir iş vardı: Eski zamanların parlak başkenti Konstantinopolis'i yeniden yaratmak. Konstantinopolis, 1204 felaketinin izlerini asla silemedi.

14 1204'ten önce belki de bir camiydi; Osmanlıların kenti almalarından sonra Arap Camii oldu.

İlk Palaiologosların Güçsüz Konstantinopolis'i (13.-14. yüzyıl)

Kentteki halkın büyük bölümü keşişlerden, din adamlarından papazlardan oluşuyordu ve birçok kilise vardı. Konstantinopolis halkı, ister sivil, ister asker, ister genç, ister yaşlı olsun, hem yazın, hem de kışın, büyük şemsiyelerin altına sığınırlandı ve kadınlar dev türbanlar takarlardı.

– İbni Battuta, *İbni Battuta Seyahatnamesi*,¹

14. yüzyıl

Latin işgali sırasında, İznik'e sığınan İmparator III. İoannes Vatatzes (1222-1254) ve II. Theodoros Laskaris (1254-1258), Konstantinopolis'i geri almak için çabaladılar, ama başaramadılar. Kenti bir zorba, Mikhael Palaiologos ele geçirdi ve imparatorluk başkentini buraya taşıdı.

Sağlığı bozuk olan II. Theodoros Laskaris, kendisinden sonra yerine geçmek üzere bir naip seçti; II. Theodoros Laskaris 1258'de öldüğünde sekiz yaşında bir oğlu vardı: İoannes. Ne

1 İbni Battuta (1304-1368 ya da 1377), Fas kökenli bir Arap yazardır; 1330-1353 arasında, özellikle de Atlas Okyanusu'ndan Orta Asya'ya, Hint Okyanusu'na kadar uzanan Müslüman dünyasına ve Hindistan'a, Bengal'e, Sumatra'ya, Çin'e yaptığı gezilerle ünlüdür. *Rihle* adıyla da bilinen Seyahatnamesi, gezi yıllarını anlatan, çok değerli bir günlüktür.

var ki naip, soyluların düşmanlığını çekti, kısa süre sonra öldürüldü. Mikhael Palaiologos, hemen, imparatorluğun ikinci kişisine verilen Büyük Dük (daha sonra Despot) unvanını aldı, kendini Magnesia'da imparator ilan ettirdi; ertesi yılın başında, İznik'te taç giydi; genç İoannes ise, gözleri kör edilerek gözetim altında tutuldu.

Bundan sonra, zorba imparator, imparatorluğu yeniden fethetmek için savaştı. Birliklerinin Sicilya Kralı Manfredi ile Guillaume de Villehardouin'in yaptığı işbirliğini etkilemesinden ve Yunanistan'ın bir bölümüyle Epeiros'u (Epir) yeniden işgal etmesinden sonra, VIII. Mikhael, Moğollarla ve Trabzon Rum İmparatoru Manuel Komnenos ile bir antlaşma yaptı. 1260 ilkbaharında, ordusuyla Trakya'ya geçerek Konstantinopolis'in 40-50 kilometre uzağındaki Selymbria'yı (Silivri) aldı, başkente doğru ilerledi, Galata önünde kuşatmayı başlattıysa da başarılı olamadı; Latin İmparatoru II. Baudouin ile iki yıllık bir barış antlaşması imzalayarak yeni bir sefer hazırlama olanağına kavuştu. Özellikle, Bulgarların, Moğolların ve Selçuklu Sultanı'nın tarafsız kalmasını sağladı, Nymphaion antlaşmasını imzaladı (13 Mart 1261); Nymphaion antlaşmasıyla, Cenevizliler, çok büyük ekonomik avantajlar karşılığında Venedik donanmasına karşı koyabilmeleri için Basileus'a elli gemilik bir yardımda bulunma yükümlülüğü altına girdi.

Üç ay sonra, VIII. Mikhael, Doğu Trakya'ya Aleksios Strategopulos komutasında küçük bir ordu gönderdi; bu ordunun görevi, Ceneviz donanmasını beklerken Bulgar sınırını gözetim altında tutmaktı. Strategopulos, başkente yirmi kilometre kadar uzaklıktaki Rhegion'a (bugün Küçükçekmece) kadar ilerledi. Venedik donanmasının Karadeniz'e doğru ilerlediğini ve II. Baudouin'in güç durumda kaldığını öğrenince, 25 Temmuz'da bir baskınla Konstantinopolis'e girmeye karar verdi. Konstantinopolis'te kalmaya niyetli değildi; ama, kentteki Rumlar ve çevredeki halk onu destekledi; II. Baudouin, Latin patrikle ve saraydaki başlıca yüksek görevlilerle birlikte kaçtı. Venedik donanması Karadeniz'e döndüğünde, Latinler Rumların tutsağıydı.

Önceleri kuşkulu olan, sonra özgüvenini kazanan VIII. Mikhael, 15 Ağustos 1261'de, görkemli biçimde Konstantinopolis'e girdi. Arsenios yeniden patriklik görevini üstlendi, Ayasofya bazilikası Ortodoks mezhebine bırakıldı ve eylül ayında VIII. Mikhael ikinci kez taç giydi, oğlu Andronikos'un ortak-imparator olduğu ilan edildi. Laskarisler sülalesi ortadan kalkarak yerini Palaiologoslara bıraktı.

Konstantinopolis'in son büyük imparatoru

Mikhael'in kişiliği farklı biçimlerde değerlendirilmiştir. Kimilerine göre, entrikacı, sert, komplocu, ikiyüzlü bir canavardır. Kimilerine göre, sevimli, neşeli, cömert, becerikli bir diplomat ve önemli bir savaş adamıdır. Kimilerine göre, tutumunu iki görevi (Konstantinopolis'i geri almak, Bizans'ı yeniden güçlü kılmak) yerine getirmek amacına göre belirlediği için korkusuzca davranmıştır. Son olarak, kimileriye onu eski bir soylu ailenin temsilcisi olarak görürler ve Laskarislere gösterdiği hıncı toplumsal sınıf düşüncesiyle açıklarlar.

İmparatorluğun büyük bölümüne ve Konstantinopolis'e ege- men olan yeni basileus, üç düşmanının (ekonomik nedenlerden ötürü Venedik; dinî nedenlerden ötürü Papalık; siyasal nedenlerden ötürü, sabık imparator II. Baudouin'in Latin İmparatorluğu üzerindeki haklarını kendisine bırakmasını sağlayan Anjou'lu I. Carlo) olası işbirliği sonucu Batılıların gerçekleştirebileceği bir karşı saldırıyı başarısız kılmaya çalıştı.

VIII. Mikhael, Venedik'e karşı, İtalyan devletleri arasındaki rekabeti fırsat bildi; Cenevizlilerin değişken dostluklarından yararlandı (Cenevizliler Venediklileri kente yerleştirdiler; sonra Sicilya Kralı Manfredi ile gizlice anlaşarak Venediklileri kentten kovdular; sonunda, 1267'de Venediklilerin kente dönmesine izin verdiler). Bu arada Mikhael, Venediklilerle az çok uzlaşmıştı: Tıpkı Pisalılar gibi Venedikliler de Konstantinopolis'e döndüler.

Mikhael, Papalığa karşı ödün verme siyaseti uyguladı. 1263'ten başlayarak, kiliselerin birleştirilmesi amacıyla (bu

VIII. Mikhael Palaiologos

siyaset, Papalık ile Anjou'lu I. Carlo arasındaki bağlaşmayı bozmanın dolaylı yollarından biriydi) IV. Urbanus'a bir büyükelçi gönderdi. Papa'nın ölmesi ve yerine Anjou'lu I. Carlo'nun yandaşı IV. Clemens'in geçmesi, yakınlaşmayı bir süre yavaşlattı; ama Papa X. Gregorius, IV. Urbanus'un siyasetine döndü; Roma-Bizans ilişkilerindeki gerginlik, Temmuz 1274'te toplanan Lyon Konsili sırasında Kiliselerin birleştirildiği görkemli biçimde ilan edilince yumuşadı: İmparator, Roma Kilisesi öğretisini ve Doğu Kilisesi'nin bağlı olduğu Papalığın üstünlüğünü kabul etti. Bununla birlikte yapılan bu antlaşma pek güvenilir değildi:

Zira Patrik İosif, din adamlarının ve Rum halkının büyük bölümü birleşmeye karşıydı. Öte yandan Anjou'lu I. Carlo, her zaman kararlı ve tehlikeli bir rakipti: Sicilyalıların 1282'de Fransızlara karşı ayaklanmasına kadar, Anjou'lu I. Carlo, Rumlara karşı birçok zafer kazandı; Sicilyalıların gerçekleştirdikleri Vêpres* olayı Anjou'lu I. Carlo'nun tahttan indirilmesine ve Konstantinopolis'i yeniden ele geçirme tasarısının rafa kaldırılmasına yol açtı. Birkaç ay sonra VIII. Mikhael öldüğünde, Batu'dan gelebilecek tehlikeler ortadan kaldırılmıştı.

(*) Vêpres. saat 18'de yapılan ayine verilen addır. 1282 Paskalyası'nda, Charles D'Anjou'ya karşı ayaklanan Sicilyalılar, Vêpres duası için kiliselerde toplanan bütün Fransızları öldürdüler – ç.n.

Rum Kilisesi'ndeki bölünmeler

Yarım yüzyıllık Latin işgali Bizans Kilisesini güçsüz düşürmüştü. Bizans Kilisesi mallarının ve gelirlerinin büyük bölümünü yitirdiyse de III. İoannes Vatatzes dönemiyle birlikte malvarlığını yeniden oluşturmaya başladı. Kilise adamları arasında gevşeyen bağlar da gene bu dönemde güçlendi. Siyasal olaylardan yararlanan Avrupa metropolitleri, patriğe boyun eğmekten kurtularak başlarına buyruk oldular. Konstantinopolis çevresinde ve Yunanistan'da bulunan manastırların çoğu Latin din mezheplerince işgal edilmişti. Türklerin yayılması sonucu topraklarından yoksun kalan piskoposlar İznik patriğinin yanına sığındılar; buna karşılık, küçük rütbeli kilise adamlarının çoğu yerlerinden ayrılmadılar.

Yeni dinî kavgalar VIII. Mikhael dönemini karıştırdı ve Bizans İmparatorluğu'nun toparlanmasını yavaşlattı. Zorbanın yasal mirasçı genç İoannes Laskaris'i öldürtmeye yönelik tutumu, Patrik Arsenios tarafından aforoz edilmesine yol açtı. İki adam arasındaki hınç, basileus 1266'da bir konsil toplayınca daha da arttı: Çeşitli kötü işler yapmakla suçlanan Arsenios, görevden alınarak Prokonnesos Adası'ndaki* bir manastıra sürüldü. Buna karşılık, imparatorun günahını çıkaran, bilgisiz ve tutkulu bir kişi olan keşiş İosif, yeni Patrik III. Germanos'u (daha önce Hadrianopolis** başpiskoposuydu, ama Mikhael'e gönülden bağlıydı) görevden çekilmeye zorladı; III. Germanos'un yerine seçilir seçilmez, Arsenios'un basileus için verdiği aforoz cezasını kaldırdı.

Arsenios, daha sürgün cezası sırasında karşı saldırıya geçti. Arsenios, hem halk tarafından çok sevilmesinden, hem Patrik İosif'in otoritesini tanımayı kabul etmeyen kendi yandaşlarının (Arseniosçular) desteğinden güç alarak, hem de basileusa karşı olanlardan destek görerek, görevden alınmasının yasal olmadığını ilan etti ve Bizans toplumunda bir tür bölünme yarattı.*** Birçok olayın (özellikle de Basileus'un kararıyla belli baş-

(*) Bugün Marmara Adası – ç.n.

(**) Bugün Edirne – ç.n.

(***) "Arseniosçu bölünme" – ç.n.

Konstantinopolis Patriği İosif.

lı arseniosçuların yurtdışına sürülmesi) yaşanmasından sonra, hazırladığı bir komplonun ortaya çıkarılması üzerine, Arsenios aforoz edildi. Sonunda, Arsenios özgürlüğüne kavuştu ve bir emeklilik ödeneği elde etti. Arsenios'un 1273'te ölmesi, düşünce ayrılıklarını ortadan kaldırmadı: Arseniosçuların İosife, daha sonra da Patrik Gregorios'a yönelik mücadeleleri 1280'li yıllarda yeniden başladı.

Ortodoks Kilisesi, basileusun savunduğu Kiliselerin birleştirilmesi tasarısına kadar, dışardan bakıldığında barışa kavuşmuş gibiydi; ne var ki ünlü Tanrıbilimci İoannes Vekkos ve Patrik İosif kiliselerin birleştirilmesine karşı çıkınca, barış bir kez daha bozuldu. Tutuklanan İoannes Vekkos imparatorun isteklerini kabul ettiyse de İosif istifa ederek birlik aleyhtarlarının başına geçti. Nisan 1277'de, Blahernai Sarayı'nda toplanan bir sinod sırasında, "birlikçi" grubu oluşturan Mikhael, oğlu Andronikos, Patrik İoannes Vekkos (1275'te İosif'in yerine atanmıştı) ve az sayıda din adamı, Papa'ya bağlılık yemini etti. Birlik aleyhtarı muhalifleri, başka bir deyişle, eski Patrik Arsenios'un düşüncelerini savunan ve "birlikçileri" aforoz ederek karşı saldırıya geçen Epeiros ve Tesalya despotlarını, İosif'i ve din adamlarının büyük bölümünü aforoz ettiler.

Mart 1279'da, kavga daha da şiddetli biçimde başladı. VIII. Mikhael, İoannes Vekkos ile anlaşmazlığa düştü, onu istifaya zorladı, hapse attırdı; bunun üzerine "birlik aleyhtarları" baş kaldırdılar. Rum Kilisesinin boyun eğmesi konusunda bazı kuşku taşıyan Papa III. Nicolaus, Konstantinopolis'e elçiler gönderdi. Din adamları arasındaki düşünce ayrılıklarının sürmesini pek istemeyen ve kilise yüksek görevlilerinin belli başlılarıyla aynı düşünceyi paylaşan Mikhael, yeminler ederek, bağlılık gösterileri yaparak gelen elçileri Rumların tam bir birlik içinde Papalığa bağlı olduklarına inandırmaya çalıştı. Elçiler, Rumların bağlılığına inanmış olarak Roma'ya döndüler; bu sayede basileus, Papa'nın Anjou'lu I. Carlo'ya müdahale ederek Latinlerin Bizans'a yönelik her türlü saldırısına engel olması isteğini Papa'ya iletme olanağına kavuştu. Basileus, "Kiliselerin birleştirilmesi" siyasetinin sürdürülebilmesi için bunu koşul olarak öne sürdü.

Papa III. Nicolaus'un ölümü, bütün sorunları hortlattı; Çünkü, yerine geçen IV. Martinus, Anjou'lu I. Carlo'ya yakındı: Yeni papa, Mikhael'i yalnızca aforoz etmekle kalmadı, Rumlara ve Müslümanlara karşı bir haçlı seferinin düzenlenmesini de öngördü. Anjou'lu I. Carlo'nun saf dışı bırakılması ve Mikhael'in ölümü, "Kiliselerin birleştirilmesi" düşüncesinin rafa kaldırılması sürecini hızlandırdı. Oysa, Latinlerle Rumların birbirlerine karşı duyguları, Osmanlı tehdidini güçlendiriyordu.

Yüksek görevler ve vergiler

Tahtı zorla ele geçiren VIII. Mikhael, otoritesini yerleştirmek arzusuyla, İznik İmparatoru Laskaris'in izlediği soylu sınıfı aleyhtarı siyasetin tersini uyguladı. Büyük bir kararlılıkla soylu sınıfına dayandı, çocuklarını soylu sınıfından kişilerle evlendirerek, yüksek görevlere ve mevkilere soyluları getirerek kendisine bağlı olanların bağlarını güçlendirdi.

Dinî bunalımlar dışında muhalefetin bulunmaması, yeni imparator sülalesinin yerini sağlamlaştırmasına olanak verdi. VIII. Mikhael, Palaiologos sülalesinin yasal imparator sülalesi olduğu ilkesini yerleştirdi: İmparatorluk tahtı, Konstantinopolis'in fethine kadar Palaiologoslarda kaldı (Ioannes Kantakuzenos'un 1347-1355 yılları arasında geçici olarak yönetimi ele geçirdiği dönem dışında). Ayrıca basileus, I. Basileios'un getirdiği veliaht prensi ortak-imparator olarak tahta ortak etmek ilkesini yeniden geçerli kıldı ve basileus ölünce imparatorluğun yüksek görevlilerini ve ileri gelenlerini ölen basileusun yerine geçecek kişiye bağlılık yemini etmeleri zorunluğunu getirdi.

İmparatorluk törenleri Blahernai Sarayı'nda yapılmaya devam ettiyse de sayıları azaltıldı, sadeleştirildi (saraydaki ya da Ayasofya'daki büyük törenler bile daha sade düzenlendi). İmparator, gene basileus ve otkrator (ortak-imperatora bu unvan verilmiyordu) unvanlarını taşıdı; imparator ailesinin üyelerinden olan despot, devlet kademelerinde birinci sırada yer aldı. Sebastokrator ve caesar unvanları değerlerini yitirdi; Yanlış olarak Sahte Kodinos'a mal edilen, 1350 dolaylarında yazılmış Sa-

raydaki Görevlerin İncelemesi (Traité des offices du Palais) adlı yapının ortaya koyduğu gibi, bütün öbür unvanlar gibi bunlar da, başlangıçta, onursal bir statüyü belirtiyor ve az önemli kişilere ya da yabancılara veriliyordu.

İmparatorluk gelirlerinin azalması, Blahernai Sarayı'nda kullanan personel sayısında azalmaya yol açtı; Bizans imparatorları (belki de, otoriteyi ve unvanları bir tek ailenin bünyesinde tutma eğilimi gösteren Batılıların etkisiyle), hizmetlerindeki mabeyin görevlilerinin sayısını azalttılar, yüksek görevleri sülalelerinin üyelerine dağıttılar. Öte yandan, Büyük Logothetes, sivil yönetimin ve maliyenin başıydı: Bu görevler Büyük Logothetes'i bir çeşit başbakan yapıyordu. Kent valiliği (kent valisi [*eparkhos*] unvanı ortadan kalkmıştı) ve imparatorluk mühürdarlığı hizmetleri Büyük Logothetes'in buyruğu altındaydı.

Parasal sıkıntılar, Mikhael'i, Konstantinopolis'in yeniden fethinden başlayarak, altın para ayarında bir düzenleme yapmaya yöneltti: III. İoannes Vatatzes döneminde paralarda 16/24 oranında altın bulunurken, artık 9/24 oranında altın konmaya başlandı. Devlet Hazinesine gelir sağlamak için din adamlarını re'sen vergiye bağladı ve din adamlarının başkentteki evleri için –kenti yeniden fethetmesi nedeniyle, bu yerlerin gerçek mal sahibi olduğu gerekçesiyle– on üç yıllık kira istedi. Latin İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra ortaya çıkan maliye-yi yeniden düzenleme zorunluğu, nüfus sayımları yapmayı gerekli kıldı: Nüfus sayımları, vergi matrahını belirlemek amacıyla, özellikle Palaiologos sülalesinden gelen ilk üç imparator döneminde oldukça düzenli biçimde gerçekleştirildi. Doğrudan vergi bağışlıkları, toprak sahiplerine ve manastırlara tanındı; buna karşılık, özellikle köylülere ek vergiler getirildi; dolaylı vergilerin yüküyle (başka bir deyişle gümrük resimleri, dışarıya satılan ya da dışardan getirilen ürünlerden alınan vergiler) artık yalnızca Rumların sırtına yüklenmekteydi: Cenevizliler, daha sonra da Venedikliler ve Batı Akdenizli diğer tüccarlar bu vergilerden muaf tutuldular ve bunlar imparatorluk içinde özgürce ve tam bir serbestlikle ticaret yaptılar. Latinlerle Rumlar arasındaki parasal eşitsizlik çok büyüktü: Galata güm-

rüğü, 1350'ye doğru, Cenevizlilerden yılda 200.000 hiperperion alırken Konstantinopolis gümrüğü 20.000 (yani onda birini) alıyordu!

İç çekişmeler ve dinî kavgalar

Mikhael'in oğlu II. Andronikos (1282-1328) birliğini sağlamış, ama mali bakımdan gene acınacak durumda bir imparatorluk devraldı. Babasıyla aynı sorunları yaşayan II. Andronikos, babasınıninkine benzeyen bir ekonomi politikası izledi: Paranın değerini düşürdü, yeni bir vergi koydu (bütün bunlar, İtalyan tüccarların, yaptıkları dışalımların, aldıkları gümrük haklarının yüksek ayarlı hiperperion ile ödenmesini koşul olarak öne sürmelerine yol açtı). Ne var ki Bizans, dönüşü olmayan biçimde çöküşe doğru sürüklenmekteydi. Dahası, askerli-

II. Andronikos.

ği meslek edinmiş askerlerden oluşan bir ordu kuramayan II. Andronikos, orduya paralı askerler almak zorundaydı ve bu durum mali yükü daha da artırmaktaydı. Buna, başka güçlükler de ekleniyordu: İlk karısı, Macar Prenses Anna'dan iki oğlu vardı (Mikhael ve Konstantinos); dul kalınca, 1284'te Yollande de Monferrat ile evlendi; karısı Eirene adını aldı ve II. Andronikos'a üç oğul ve bir kız verdi; lâkin Eirene, geleceklerini güvenceye almak için öyle entrikalara karıştı ki, Andronikos ondan boşandı. Eirene, sığındığı Selânik'te, imparatora karşı harekete geçti; imparatorsa, oğlu Mikhael'i (IX) tahtına ortak etti.

Latin paralı askerlerin kullanılması, Türk tehlikesini uzaklaştıracak yerde, basileusun askerî ve siyasal güçsüzlüğünü açıkça ortaya koydu ve Türklere Batı Küçük Asya'nın kapılarını açtı. Andronikos aslında sekiz yıl boyunca –1303'ten 1311'e kadar– Küçük Asya'yı talan eden, bir süre Rumların egemenliğini de tehdit eden Roger de Flor ve Ramon Muntaner'in Katalan kuvvetlerinin zulmüne göğüs germek zorunda kaldı. Bizans illerinde yaşayanlar, halkı korudukları kabul edilen bu soyguncular için, giderek bütün Latinlere de yönelen bir kin duymaya başladılar. "Türk" illerinde, birlikleri geri çekme ve her şeyi yakma taktiği sistemli biçimde uygulandı; o kadar ki, Katalanların gitmesinden sonra, Türkler ülkeyi yeniden işgal ettiler.

Dinî alanda, Latinlerin saldırı tehlikesini artık atlatan II. Andronikos, babasının uyguladığı "kiliseleri birleştirme" siyasetini bıraktı. Kiliselerin birleştirilmesine karşı çıkanlar güçlendiler. Patrik İoannes Vekkos, 25 Aralık 1282'de görevden alındı ve bir manastıra çekilmek zorunda bırakıldı. Her zaman olduğu gibi rakibi olan eski patrik İosif, İoannes Vekkos'un yerine geçti ve bir kilise mahkemesi kurdu; söz konusu mahkeme kiliselerin birleştirilmesini savunanları mahkûm etti. 1283 yılı başında Bursa'ya sürülen Vekkos, iki yıl sonra, Kıbrıslı Georgios (III. Gregorios) İosif'in yerine patrik olunca, yeni bir sinodun karşısına çıkarıldı; yeni sinod da aynı cezayı verdi ve onu bu kez Nikomedeia yakınlarındaki bir kaleye sürdü. Bir sonraki yüzyılda, kiliseleri birleştirme tasarısını yeniden gündeme getirme girişimleri başarıya ulaşamadı. Kiliselerin birleştiği, ancak 1439'da Floransa Konsilinde ilan edildi.

Bu olaylara paralel olarak, Arseniosçuların yarattığı dinî ikilik yeniden güçlendi. Keşiş Athanasios patriklik döneminde (1289-1293, sonra 1304-1310), patriğin sözünü dinletir bir tutum içinde olmasına karşın, kavgayı sona erdiremedi. Sürüp giden kavganın şiddeti, XIII. İoannes'in patriklik döneminde (1316-1320) azaldı, III. Andronikos döneminin sonlarına doğrusya iyice yatıştı. Ne var ki bu yatışma kısa ömürlü oldu: Bizans Kilisesi'nde başka kavgalar patlak verdi ve –her zaman ol-

duğu gibi– Konstantinopolis halkının dinî coşkusunu öğretisel sorunları ya da kişiler arasındaki rekabeti alevlendirecek nite-likte olması sayesinde, belki de halkın maneviyatını besleyen bir tohum oluşturdu.

1320’de mirasçı ortak-imparator IX. Mikhael ölünce, iç kav-galar yeniden başladı. Sekiz yıl boyunca sürüp giden iç savaş, II. Andronikos ile imparatorun daha sonra tahta çıkmasını en-gellemeye çalışacağı torunu Andronikos’u (IX. Mikhael’in oğ-lu; daha sonra III. Andronikos unvanıyla tahta çıktı) karşı kar-şıya getirdi. İoannes Kantakuzenos’tan destek alan genç Andro-nikos ayaklandı, sığındığı Andrinopolis’te dedesine karşı mü-cadeleye başladı (Nisan 1321). Bulgarları ve Moğolları yendiği için halkın sevgisini kazanmıştı; Venediklilerin yardımları sa-yesinde 24 Mayıs 1328’de Konstantinopolis’e girdi, II. Andro-nikos’u tahttan çekilmek zorunda bıraktı.

III. Andonikos döneminde (1328-1341) iktidar, aslında, bü-yük hizmetler veren (ordu komutanıydı), Büyük Logothetes (sivil yönetimin başı) İoannes Kantakuzenos’un elindeydi. Bu sert ve gözü yükseklerde kişi, Batı Küçük Asya’da ve Ege’de Türk tehdidinin ciddi boyutlara ulaşmasına karşın, başkentte ve imparatorlukta dinginliği sağladı. Türklere karşı öngördü-ğü hacı seferi, tasarı aşamasından öteye gidemedi. En önemli-si, saltanat döneminde yeni bir dinî bunalım patlak verdi: Ke-zikiacılık kavgası.

Aynaroz Dağı manastırına gönülden bağlı olan bu din ada-mının düşüncesi, dünyadan bütünüyle el etek çekmeyi gerekti-ren bir Tanrıya bağlanma çabasına ve ruhun son derece yoğun-laşmasına dayanıyordu; Keziaki, tüm bilgilerden, düşünülen her şeyden, duygulardan kopuyordu; zira ancak tam bir yalnız-lık, nefesine egemen olma ile birlikte gerçekleşen hiç konuşma-eylemi sayesinde, dua ederek Tanrıya mistik bağlanma ger-çekleştirilebilirdi. Tam vecde ulaşmanın yolu “skhema” ya da “kademe” adı verilen evreleri izleyerek en üst dereceye ulaşır: Havarilerin gördüğü Tabor ışığının görüldüğü derece, Tanrıyı görme derecesi. Bu en üst dereceye ulaşma az sayıda zahite, ku-sursuz kimselere has bir olaydır; geri kalanlarsa, yeteneklerine

bağlı olarak üç alt kademeye dağılırlar: Müptediler, başarmakta olanlar, başarmış olanlar.

Kezikiacıların başlıca temsilcisi Gregorios Palamas, III. Andonikos'un eskiden koruduğu bir kişiydi. Palamas, 1340'da, Calabria kökenli keşiş, "kiliselerin birleştirilmesi" yandaşı, Konstantinopolis'te Hagios Soter manastırında Tanrıbilim derisi veren Barlaam'ın saldırısına uğradı: Barlaam, Palamas'ın cisimleşmiş ışık kuramı üstüne yazdığı yapıtın geçersizliğini ilan etti. Aslında, başlayan Tanrıbilimsel kavganın altında Roma ile Konstantinopolis arasındaki çekişme yatmaktaydı. Patriğin ve Basileus'un, halkın gözleri önünde gerçekleşecek bir tartışmadan kaçınmaya çabalamalarına karşın, Barlaam'ın Palamas'ı sapkınlıkla suçlamaya yönelik ateşli tutumu, 1341'de Ayasofya'da bir konsil toplanmasına yol açtı. Konsil iki rakip arasındaki anlaşmazlığı kesin bir sonuca bağlamadı ve yenilmiş gibi davranan Barlaam İtalya'ya gitti.

Kuramsal olarak din adamları ve onların dua uygulamalarıyla sınırlı kalan kavga, aslında bütün kilise adamlarının ve halkın zihnini bulandırdı. Kavganın, keşişlerin ve Roma aleyhtarlarının zaferiyle sonuçlandı. Daha II. Andronikos döneminde keşişler Rum Kilisesinde belirleyici rol oynamaya başlamışlardı: Hemen hemen biri dışında tüm patrikler onların arasından seçildi; patriğin yargılama alanına bırakılan manastırlar, mali muafiyetlerden yararlanarak, devletin zararına zenginleştiler, imparatorluğun en büyük toprak sahipleri haline geldiler. Roma ile gerçekleştirilecek tüm yakınlaşmalara karşı çıkarak Bizans'ın kaderi üzerinde önemli rol oynadılar.

Akdeniz'in en büyük ambarı

Palaiologos sülalesinden gelen ilk imparatorların döneminde, Konstantinopolis, Doğu Akdeniz'in en önemli pazarı olma kimliğini sürdürdü. Hindistan, İran ve Uzak Doğu'nun baharatı, Kırım'ın ve Doğu Avrupa'nın buğdayı, Rusya'nın derisi ve kürkü, Yunanistan'ın ve takımadaların şarabı, Batı Anadolu'nun şapı, Küçük Asya'nın yünleri, İran'ın ipekleri, Erme-

nistan'ın ve Doğu'nun değerli kumaşları bu kente akıyordu. Ne var ki, mal trafiğinin büyük bölümü yabancı tüccarların elinden geçtiğinden, Konstantinopolislilerin büyük bölümü bundan çok az yararlanıyordu.

Karadeniz'in Cenevizlilere ve Venediklilere açılması, Konstantinopolis'e gelen buğdayın geleneksel kaynaklarının denetim altına alınmasını sağladı. Floransalı tüccar Pegolotti'ye göre, Ortadoğu'nun en büyük buğday pazarlarından yalnızca biri –Rodosto– hep Rumların denetiminde kaldı; öbürküler, Ankhialos, Sozopol, Yafa, Vicina, Akkerman Bulgarlara ve Moğollara, hatta İtalyan tüccarlara bağlıydı. VIII. Mikhael'in, yabancıların tahıl ticaretindeki paylarını sınırlamaya ve –özellikle ekmek fiyatını denetim altında tutarak, vurgunculuğu önleyerek– gerçek bir beslenme siyaseti uygulamaya çalışmasına karşılık, imparatorluk yönetiminin özeni II. Andronikos döneminde gevşedi: Bu imparator, birkaç kez, Venediklilerin isteklerine boyun eğmek zorunda kaldı.

13. yüzyılın sonunda ve 14. yüzyılın başında başkenti vuran büyük kıtlık döneminde, hatta Patrik Anastasios'un halkın yaşam koşullarından kaygılandığı, kentin sokaklarında dolaştığı sırada, kronikçi Georgios Pakhymeros karşılaştığı manzarayı şöyle anlatıyor: Son olarak sokaklardan geçtiğimiz sırada bir yoksul bizden bir şey, bir başkası başka bir şey istemişti. Bugün, istisnasız hepsi buğday diye inlemekte; hemen hemen hepsi, gözleri yaşlarla dolu olarak başkentten çıkarılmalarını engelle-

*Buğday fiyatlarını protesto eden
Konstantinopolis halkı.*

memi rica ediyorlar ve Siz Majestelerine buğday için bir dilekçe vermem konusunda yeminler ettirerek söz almaya çalışıyorlar...” Ayrıca: “Sokaklar ve sokakçıklar, açlıktan tükenmiş, yerlere serilmiş insanlarla dolu; çöğü, çöpler üzerine yatmış, yersiz yurtsuz inlemekte...”

Athanasios, istifçiliğe ve vurgunculuğa karşı, eski devlet denetim uygulamalarının yeniden başlatılmasını, hatta yiyecek içeceklerin gözetim altında tutulması için bir besin komiserliğinin kurulmasını, “buğdayı altın fiyatına satanların, buğdaya saman karıştıranların ya da tümüyle çürümüş buğday satanların” acımasızca cezalandırılmasını bile imparatorndan istedi. Çoğunlukla bu dalavereleri yabancılar çeviriyor, imparatorluk kurallarına ve buyruklarına en çok onlar baş kaldırıyordu. Rumların yabancı düşmanlığı, yabancıların –tıpkı imparatorluğun İtalyan “konukları” gibi– yasalara boyun eğmelerini isteyen patriğin sızlanmalarında –hiçbir gemlemeye uğramadan– ortaya çıkıyordu. Ne var ki Andronikos, isteklerini zorla kabul ettirebilecek güçte değildi.

Palaiologoslardan önce var olan İtalyan kolonilerine yeni gelen Avrupalı tüccarlar da katıldı: Anconalılar; Aragon’dan, Katalonya’dan ya da Mallorca’dan gelen Katalanlar; Marsilya’dan, Montpellier’den, Narbonne’dan gelen Provence’liler (III. Andronikos, onlara, Konstantinopolis’te bir mahalle ve bir konsül ayırdı); son olarak da Floransalılar (bunlar, tüccar ya da Bardiler² gibi bankacıydılar). Cenevizliler ve Venedikliler gene en güçlü iki koloniyi oluşturuyorlardı. VIII. Mikhael’in Venediklilere Konstantinopolis’te ve Selânik’te acentalıklar vererek ve Galata’yı Cenevizlilere bırakarak (1267) Cenevizlilerle Venedikliler arasında denge kurma çabalarına karşılık, II. Andronikos Cenevizlileri kayırdı ve Venedik ile savaşa tutuştuklarında onları destekledi. Başkentteki Venediklileri engellemek gerekiyordu; bunun için onlara para cezası verdi ve bu durum Venedik’i Konstantinopolis’e karşı abluka uygulamaya zorladı. Sonunda, 1303’te barış imzalandı ve Venedik eski ayrıcalıklarına kavuştu. 1328’de, III. Andronikos kente saldırdığında yeni bir abluka uygulandı Andronikos’un zafere ulaşması Cenevizlilerle Venedikliler arasında sükûnetin oluşmasını sağladı ve bu sükûnet Andronikos’un saltanat yılları boyunca sürüp gitti.

2 En ünlü görevlilerinden biri, *Pratica della Mercatura* (Ticaret Uygulaması) adlı yapıtı yazan ünlü Pegolotti idi.

Galata-Pera'nın gelişmesi

VIII. Mikhael, Nymphaion antlaşması uyarınca, daha önce Venediklilerin elinde bulunan sarayı ve mahalleyi Cenevizlilere bıraktı; 1264'te yaptıkları ihanetten ve kısa süre Marmara Herakleia'sına sürgün edilmelerinden sonra, Cenevizliler 1267'de Konstantinopolis'e girdiler; ama bu kez Haliç'in kuzeyindeki Galata'ya.

Koloninin bu yer değiştirmesine tarihçiler hem farklı, hem çok sayıda açıklama getirdiler. Basileusun –İtalyan kolonilerinin uyrukları arasında süreklilik kazanan savaş halinin etkisiyle– Cenevizlileri, rakipleri Venedikliler ve Pisalılarla doğrudan ilişkiye girmelerini engellemek için, Galata'ya yerleştirdiği sanılır. Bu karar, aynı zamanda, Cenevizlilerin sürekli artan koloni sayılarının ve saygısızlıklarının yarattığı bir önlem de olabilir. Son olarak, VIII. Mikhael'in giriştiği büyük berkitme çalışmalarının (yani surlar ve belki de Cenevizlilerin eski mahallelerinin bulunduğu yerde yükselen savunma kuleleri) doğal sonucu da olabilir. Kuşkusuz Bizans, Cenevizlilerin 1264'teki ihanetini unutmadı ve bu ihanet Cenevizlilerin kentin sur içi kesiminde bulunmalarını istememeleri için yeterli nedeni oluşturan bir anı olarak kaldı.

Galata-Pera mahallesi uzun süre Yahudilerin elindeydi; ayrıca Konstantinopolis Latin işgalinde bulunduğu sırada Cenevizlilerin burada yaşamış olması da olasıdır. Surları VIII. Mikhael yıktırdı; bundan sonra, bu yarı kırsal mahalle (1281 ve 1303'te kaleme alınmış metinlerde, burada bağların, bahçelerin, ortasında evlerin ve Hagios Mikhael, Hagia Helene, Hagios Frangiskos, Azize Meryem ve belki de Aya İrini gibi kiliselerin yükseldiği ekilmemiş alanların bulunduğu belirtilmektedir) gerçek bir kent mahallesi olarak kabul edilebilmesini sağlayacak nitelikler kazandı. Cenevizlilerin evlerinin çoğu Haliç kıyısındaydı, ama buralarda Rumlar da yaşamaktaydı. 1303'te Venediklilerin gerçekleştirdikleri şiddet hareketlerinden sonra 1304'te yapılan ilk Galata surları, bir hendekten (söz konusu hendek boyunca, yüksek evler, surlarla birbirine bağlanan kuleler yükse-

liyordu) oluşuyor ve mahallenin büyüdüğüne tanıklık ediyordu. Kenti kül eden 1315 yangınından zarar gören Galata surları, 1317’de onarıldı. Böylece Galata, gerçek bir küçük kent görünümüne kavuştu.

Komünün³ siyasal, yönetsel ve tüzel merkezi *loggia*, başka bir deyişle komün sarayıdır; *loggia*, büyük olasılıkla limanın uzağında değildi; ayrıca limanda, malların depolandığı *fondaco* da bulunuyordu. Loggia’nın yakınında, sarrafların, bankaların, noter bürolarının masaları yer alıyordu. Galatalı Cenevizlilerin⁴ şefi olan *podesta*,* öbür yabancıların temsilcilerinden daha üstündü ve imparatorun sarayında verilen davetlerde hiyerarşideki yeri Büyük Amiralden sonra gelirdi. İtalyan anakentince bir yıl için atanan *podestanın* bir de yardımcısı vardı; *podesta* ve yardımcısı, yalnızca Bizans İmparatorluğu’ndaki yurttaşlarıyla değil, Karadeniz bölgelerinde ve Küçük Asya’da (Yafa ve Kırım dışında) yaşayanlarla da ilgilenirdi. Bunun dışında, *podestanın* yönetsel ve tüzel güçleri de vardı. Görevin bir başkasına geçmesi, yerden yere değişmekteydi. Mahkeme söz konusu olduğunda, hakemler seçer, borcunu ödemeyen borçluları ödemeye zorlayabilir, kira kontratına ve *nolis’e*⁵ uyulmasını sağlayabilirdi; ne var ki, kendi çıkarları ya da ailesinin çıkarlarını kayırmak için, kendi konumundan yararlanamazdı. 1304’te çıkarılan bir yönetmelikte, 24 üyeli bir Büyük Meclis ve Altılardan (öneminin zamanla arttığı sanılır) oluşan bir Küçük Meclis *podestaya* yardım etmeye başladı. Ayrıca bir de kolonların genel meclisi vardı.

Galata’da karışık bir halk yaşıyordu: Cenevizliler dışında, Yahudiler, Rumlar (hepsi Konstantinopolis kökenli değildi), Suriyeliler, Ermeniler, çeşitli kentlerden gelmiş İtalyanlar, Yunanistan’dan, Akka’dan gelmiş Franklar, Katalanlar, Provence’lılar da vardı. Pera’nın belgeleri,⁶ fırıncıların, kasapların, çeşitli

3 “Komün” tabiri Cenevizlilerin dilindeki anlamıyla kullanılmıştır.

4 Venediklilerin balyosu varken, Pisalıların da bir konsülü vardı.

(*) *Podesta*’ya fetihten sonra “*kethüda*” ya da “*protogeros*” dendi – ç.n.

5 Başka bir deyişle deniz aracı kiralama kontratı.

6 Cenevizli noterlerin tuttukları ve Ceneviz kolonlarıyla (uyruklar ve tüccarlar) ilgili belgeler ve yazılı sözleşmeler.

besin maddeleri satıcılarının, gemi yapımında uzmanlaşmış zanaatçıların, kumaşçıların, kumaş ve deri boyacılarının, sepici-lerin, kürkçülerin bulunduğunu söylemektedir. Bu zanaatçıların çoğu dükkâncıydı ve tümü de –meslek loncaları konusunda– anakentin gelenek ve göreneklerini izlerdi.

Rakip İtalyan tüccarların yarattığı güçlüklerle, Bizans yönetiminin tedirgin ediciliğine karşın, Galata, Karadeniz’in ağzında, Avrupa ile Asya arasında büyük bir ticaret merkezi oldu. Eyyubi krallıklarının (Suriye, Filistin, Mısır) birbiri ardı sıra Mısır’ın yeni efendileri olan Memluk Sultanlarının eline geçtiği Yakındoğu’da ortaya çıkan kargaşalıklar, Orta Asya’ya giden büyük yolların başlangıç noktalarını oluşturan Karadeniz limanlarının zenginliğini artırdı. Venediklilere gelince, Venedikli tüccarlar ve gemileri, ancak 1268’de II. Andronikos ile imzalanan barış antlaşmasından sonra Galata’ya yerleştiler. Artık gene bütün imparatorlukta ticaret yapabiliyorlardı ve Boğaz’dan geçiş onlara açılmıştı.

13. yüzyılın sonunda, “uluslararası” ekonomik faaliyetler, hemen hemen yalnızca başkentteki İtalyan kolonilerin tekelineydi. Latinlerin 1204’te silah zoruyla kabul ettirdikleri, ama 1261’de bozguna uğrayan latin emperyalizminin etkileri –bundan böyle sadece ekonomi alanında sınırlı kalsa da– hiç de daha olumlu değildi.

Kısmî bir düzeltme

VIII. Mikhael, 1261’de yönetimi yeniden ele geçirir geçirmez başkente daha parlak bir görünüm kazandırmaya, onu yeniden imparatorluğun yaşamsal merkezi haline getirmeye çalıştı. Sokakları temizletti, harap olmaya terk edilen yapıları, özellikle de kiliseleri ve sarayları yeniden yaptırdı, surları onarttı. 1204’ten başlayarak kırsal kesime göç eden büyük ailelerin üyelerine görevler ve unvanlar vererek, kendisine bağlı olanlara Venediklilerin mallarını dağıtarak, Cenevizlilerin kente yerleşmesine kolaylıklar sağlayarak kent nüfusunu artırmaya çalıştı. Ne var ki giriştiği işin boyutları çok büyüktü, ama olanak-

lar niyetleri gerçekleştirebilecek ölçüde büyük değildi. 14. yüzyılın başında Konstantinopolis'ten geçen Arap gezgin Ebülfida, en önemli anıtları sıraladıktan sonra, kentin içinde “ekili alanların bahçelerin ve birçok harap evin bulunduğu” dikkati çekiyor. Bunun açıklaması hem basit, hem korkunçtur: 1204'te kentin yağmalandığı sırada yanan mahalleler, özellikle de merkezdekilerde hiç kimse kalmamıştı ve daha sonra da buralara asla kimse yerleşmemişti.

Her ne kadar kimi gezginler bazı kiliselerin göz kamaştırıcılığını söylemeye devam ediyorlarsa da, diğerleri birçok yapının içler acısı durumunu vurguluyor, halkın çoğunlukla sefalete varan yaşama koşullarını belirtiyorlar. Başkentteki yaşam deniz kıyısındaki mahallelere, ekonomik faaliyetlerin toplandığı yerlere kaymıştı. Latin işgali sırasında halkın kaçması ve 14. yüzyılın ilk yarısında kenti vuran salgın hastalıklar nedeniyle, kentin nüfusu elbette Komnenoslar dönemindekinin altındaydı: Nüfus, büyük olasılıkla, kimi zaman öne sürülen 500.000 rakamının çok altındaydı. Sur içi [*intra muros*] kesimindeki nüfusun büyük bölümü Rumdu; ne var ki, özellikle de Haliç'in güney kıyılarına yerleşmiş birçok yabancı koloni de vardı. Haçlıların mahallelerini yakmasına kadar Galata'da yaşayan Yahudiler, Konstantinopolis'te, Venedik mahallesi-nin yakınında yaşama hakkını elde ettiler; bu konuda II. Andronikos'un aldığı zorlayıcı önlemlerle karşılaştılar, özel bir kafa vergisi* ödediler; ama sistemli bir zulümle karşılaşmadılar; ayrıca imparatorun hekiminin de çoğunlukla bir Yahudi olduğu bilinmektedir. Türkler de vardı; bu durum Patrik Athanasios'un hoşuna gitmiyordu ve Müslümanların kentin göbeğinde bile, müminleri duaya çağırma özgürlüklerinin bulunması onu üzüyordu.

Ibni Battuta, 1332-1333'e doğru Konstantinopolis'e yaptığı ziyaret üzerine değerli ve belgelere dayanan bir anlatı kaleme aldı. Haliç üzerinde taş bir köprü görmemişti (Haliç'i kayıkla geçti). Çarşıları geniş döşeme taşlarıyla kaplı sokakları arşınladı; her meslekten insanlar bu sokaklarda ayrı ayrı yerlere sa-

(*) Kişi başına alınan vergi – ç.n.

hipti ve bu yerleri başka meslekten biriyle paylaşmazlardı.⁷ Her çarşının geceleri kapatılan kapıları vardı. Ayasofya yakınındaki “yazıcılar çarşısı”nda, yargıçların ve devlet hazinesi dairelerinde görevli yazıcıların oturup beklediği, çoğu tahtadan yapılmış peykeler ve dükkânlar gördü. Bu dükkânların ortasında, yargıcın oturduğu, üstü kumaşla kaplı büyük bir koltuğun bulunduğu ahşap bir kubbe yükseliyordu [...]. Söz konusu kubbenin yakınında başka bir çarşı, ecza satıcılarının çarşısı vardı”. İbni Battuta, Ayasofya’ya girmedi ama, kilisenin kapısındaki banklara, “yeri süpürmekle, lambaları yakmakla ve kapıları kapatmakla görevli muhafızların oturduğunu” belirtiyor. “Muhafızlar Ayasofya’ya giren kim olursa olsun, bu kişiyi önce kapının üzerine yerleştirilmiş haç önünde diz çökmeye zorluyordu”. Sayısız kilise vardı. İbni Battuta, halkın büyük bölümünün “keşişlerden, din adamlarından ve papazlardan” oluştuğunu tahmin etmişti.

Başkenti kısmen iyi hale getirmeye uğraşan VIII. Mikhael, siyasal işlerle ve çok kötü hale düşmüş mali durumla ilgilenmeyi kimseye bırakmayarak, birçok öğretmenin kırsal kesime kaçmasına yol açan Latin işgalinin kötü duruma düşürdüğü eğitimin yenilenmesine özel bir ilgi gösterdi. Basileus hiçbir yeni kurum yaratmadı, sadece Georgios Akropolites’in yeni bir yüksek okul kurmasını onaylamakla yetindi.⁸ Buna karşılık II. Andronikos dönemi, Bizans hümanizminin ilgi çekici gelişmeler sağladığı bir dönem oldu. Yeniden düzenlenen imparatorluk üniversitesi “Müze” (Musion) adını taşıyordu ve Büyük Logothetes Theodoros Metokhites’in otoritesine bırakılmıştı; ücretli gerçek profesörlerce verilen eğitim paralıydı (öğrencilerin ana-babalarının ödediği paranın bir bölümü profesörlere aktarılırdı) ve üniversite öğretim üyelerine ilişkin unvanlar burada verilmekteydi. Latin işgalinden beri uykuda olan Patrikhane okulu, Patrik Germanos ve okul müdürü Mikhael Holobolos sayesinde 1266’da yeniden doğdu; 14. yüzyılın ikinci yarısın-

7 *Praefectus’un Kitabı* 10. yüzyılda yazıldı. Loncalara bağlı kişilerin çalışacakları yeri belirtir: Söz konusu yerlerin daha sonraları da değişmediği sanılır.

8 1282’de ölünce, okulun başına, öğrencisi Kıbrıslı Georgios’un geçtiği sanılır.

Öğrenciler ve profesörler.

dan başlayarak Patrikhane okulu büyük başarı kazandı ve her ne kadar Tanrıbilim birinci sıradaki yerini koruduysa da hümanizm sürekli gelişti.

Birkaç büyük kişi...

Dönemin büyük bilginlerinden biri, tarihçi Nikephoros Gregoras *Roma Tarihi* adlı yapıtında, Kezikiacılık kavgası ve tanık olduğu iç savaş gibi iç olayları vurgulayarak, Bizans'ın 1204-1359 yılları arasındaki kronolojisini izledi. Kiliselerin birleştirilmesinden yanaydı, hapse atıldı ve yaşamının son yılları kötü geçti. O, aynı zamanda, geniş bilgisi ve yazılarının değeri nedeniyle Bizans rönesansını yaratan kişilerden biriydi. Moni tis Khoras Manastırı'nda bir okul açılmasına önayak oldu: Bir açılıp bir kapanan bu okul 1347'de bir daha açılmamak üzere kapandı. Ioannes Kantakuzenos'un yazdığı *Tarih* (aslında anılarından oluşuyordu), 1320-1356⁹ arasındaki olaylar üzerine çok önemli bir bilgi kaynağıdır. Şiddetle saldırdığı rakibi Gregoras'a düşman olan Kantakuzenos, çoğunlukla yaptığı işleri anlatır ve kendi aleyhine olabilecek olguları önemsiz gösterir. Dönemin başka bir tarihçisi Georgios Pakhymeros, *Tarih* adlı yapıtında 1261-1308 arasındaki yılları anlatır. Döneminin dinî kavgalarından çok etkilenen, kiliselerin birleşmesine açıkça karşı çıkan Georgios, Roger de Flor komutasındaki Katalan-

9 Bu, siyasal alanda çok önemli rol oynadığı bir dönemdir.

Müze'de ders veren bir profesör.

ların 14. yüzyıl başında Bizans İmparatorluğu boyunca düzenledikleri seferi ayrıntılı biçimde anlatır.¹⁰

Ioannes Vekkos, gene dönemini etkilemiş bir Tanrıbilimci ve retorikçidir. Çok bilgilidir; önce kiliselerin birleşmesine karşı çıkmış, sonra inançlı bir birleşme yanlısı olmuştur; Rum Tanrıbilimcilerle şiddetle çattığı *Eski ve Yeni Roma Kiliselerinin Birleşmesi ve Huzuru* adlı bir yapıt ortaya çıkarmıştır. Demetrios Kydonis de kiliselerin birleştirilmesinden yanaydı, Latin edebiyatını ve Batı bilginlerinin

metinlerini biliyordu; İtalyan Rönesansı'nın çok şey borçlu olduğu çok büyük bir yapıt kaleme aldı. Kiliselerin birleşmesine karşı çıkan, döneminde engin bilgisiyle ün kazanan Kıbrıslı Georgios (sonra Gregorios), bir retorik yapıtı ve özellikle de çok değerli bir otobiyografi kitabı bıraktı. Gregorios Palamas, Kezikiacılığın hem kuramcısı, hem de ateşli bir savunucusuydu; dinî söyleşiler ve mektuplar yazdı. Mistik akıma gelince, bu akım Nikolaos Kavasilas'ın etkisi altındaydı. Nikolaos Kavasilas yapıtlarında, Denis Areopagos (5-6. yüzyıl) ile Günahkârcı Maximus'tan (7. yüzyıl) yararlandı.

İlk Palaiologoslar döneminin en çekici aydın kişilerinden biri, tartışmasız, Büyük Logothetes Theodoros Metokhitis'tir

10 Katalan Ramon Muntaner'le aynı dönemde yazmıştır.

(1260-1322). Eflatun (Platon) ve Aristoteles'in metinleriyle beslenmiş bir filozof, devlet adamı, her konuda bilgili, gökbilime tutkun, retorik, filoloji ve tarih konularında kitaplar yazan bir bilim adamı olan Metokhitis, Bizans hümanizminin örnek kişisidir. III. Andronikos'un tahta çıkmasıyla görevinden uzaklaştırıldı, malları elinden alındı, hapse atıldı. Sonunda, Khora Manastırı'na çekilmesine izin verildi ve burada bir zaman kendi gayretleriyle onarılan Moni tis Khoras Kilisesi yakınında günlerini tamamladı; bu olay, Bizans'ın sanat alanındaki rönesansına bir süre öncülük etmesini sağladı.

... ve birkaç büyük yapıt

1204'te Latinlerin Konstantinopolis'i ve hazinelerini yağmalamaları, hiç kuşkusuz, daha sonra Bizans sanatında bir rönesansı başlattı; ilk Palaiologoslar döneminde hissedilir hale gelen hareket, geleneğe dayanıyor, özellikle de duvar bezemelerinde ortaya çıkıyordu. Yenilenmenin bir ölçüde İtalya'dan etkilendiği düşünülebilirse de sanatsal ilişkilerin o dönemde yeterli olmadığı sanılır. Buna karşılık, 13. yüzyıl sanat yapıtlarında bulunan, silik geçen on yıllardan sonra Bizans sanatına eski parlaklığını kazandırma arzusu (bu arzuda, Latinlerin istilasıyla yeniden canlanan yurtseverlik, Roma'daki Papalığa karşı duyulan hınç ve tinsellik karışımından oluşan "Rumlara özgü" bir din duygusu ortaya çıkmaktadır) fark edilemezse, bu yapıtları gerçekten değerlendirmek ve anlamak kesinlikle olanaksızdır. Mimarlıktan çok mozaik sanatında (örneğin Moni tis Khoras [Kariye Camii]) ve fresk sanatında ortaya çıkan bu yenilenme Konstantinopolis'e özgü değildir: Çünkü bunların örneklerine Kappadokia'da, Aynaroz Dağı'nda, Mistra'da ve Bizans toprakları dışında (sözelimi bu yenilenmenin güçlü ışığı, Sırbistan'da 13. ve 14. yüzyıllarda yapılmış birçok kilisedeki bezemeleri de yadsınamayacak biçimde aydınlatmıştır) da rastlanmaktadır.

Konstantinopolis'in Latinlerden geri alınmasından sonra yapılan ilk kilise, 1261'de yapılan Moğol Maria Kilisesi'dir; VIII.

*Büyük Logothetes Theodoros Metohitis,
Khora'daki Hagios Soter Kilisesi'nin maketini sunarken.*

Mikhael'in kızlarından biri olan Maria, Moğol hanı Abaka ile evlendi; daha sonra dul kalarak geri dönünce, yanına bir manastır ekleterek kiliseyi yeniden düzenletti. VIII. Mikhael'nin karısı Theodora, 1280-1300 yılları arasında, Lips manastırı kiliseleri bütünü (ya da Panakratos Kilisesi; günümüzde Fenari İsa Camii) içinde yer alan Studion'u yaptırdı. Khora'daki Moni

tis Khora Kilisesi (günümüzde Kariye Camii) bu dönem sanatının en önemli örneğidir. Latinler yapıyı içler acısı bir durumda bıraktıklarından, Theodoros Metokhitis servetinin büyük bölümünü yapının onarımı –özellikle de iki narteks ile küçük kilisenin yeniden yapımı ve mozaikler ve fresklerle bezenmesi– için harcadı. Kendi tasvirini (tasvirde Theodoros, İsa'ya kilisenin modelini sunarken görülmektedir) giriş kapısının üzerine yaptırdı.

Meryem ile İsa'nın yaşamlarından alınmış olayların resmi olan mozaikler tek bir bütün oluşturur: Kariye Camii'ndeki mozaiklerin gerçekçilikleri, renklerinin parlaklığı, sahnelerin düzeni, bu mozaikleri, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan onarım çalışmaları sayesinde değerleri daha da iyi anlaşılan Bizans mozaik sanatının gerçek bir müzesi haline getirmiştir. Kariye Camii'yle çağdaş olan Pammakaristos manastır kilisesinde¹¹ de 14. yüzyıl başından kalma çok güzel mozaikler vardır. Mozaik tekniği henüz terk edilmiş değildir; ne var ki bu çok pahalı sanat dalında uzmanlaşanların sayısı kuşkusuz giderek azalmakta, mozaiklerin yerini tekniği çok daha az masraflı olan freskler almaktadır. Kariye Camii'nde belki de sadece fresk dalında İtalyan etkisinden söz edilebilir; buna karşılık hem konular, hem de yapım bütünüyle Bizans sanatına özgüdür.

Bizans sanatının son örnekleri bunlardır, zira imparatorluk yoksullaşmıştır; her ne kadar Theodoros Metokhitis dev bir sanat yapıtı için servetini harcayabilmişse de bu davranışın başka bir örneğine rastlanmamaktadır. Bundan sonra artık kilise yapılmadı. Sadece Latinlerin harap ettiği kiliselerden bazıları onarıldı o kadar.

11 Bu kilisenin bir bölümü 16. yüzyılın sonunda Fethiye Camii'ne dönüştürüldü.

Bizans'ın Son Yüzyılı (1341-1452)

İnsan ilişkilerinde hiçbir şey ne sonsuza dek değişmeden kalır ne de sürekli olur. Her yaratık doğar, gelişir, yaşlanır ve ölür.[...] Hükümetler ve sülaleler sürekli bir değişim içindedir ve asla sürekli değildir. Ortaya çıkarlar, gelişirler ve yavaş yavaş zayıflarlar, sonra tersine bir evreden geçerek sonlarına ulaşırlar ve yok olurlar.

– Theodoros Metokhitis,

Ahlâksal Yorumlar ve Yargılar, 14. yüzyıl

1453'e kadar yüzyılı biraz aşan bir süre geçti; bu süre içinde, yaptıkları ekonomik baskıyla tüm kalkınma olanaklarını yok eden Batılılar yüzünden, dinî kavgalarla sarsılan Bizans İmparatorluğu güçsüz düştü; bir yandan Sırların, Bulgarların, Avrupa'ya adım atarak başkentlerini Edirne'ye taşıyan Türklerin saldırıları artarken, öte yandan da iç savaşın etkileriyle, Bizans karanlık bir döneme girdi. Dış güçlerin göz diktiği, iç güçlerce baltalanan Konstantinopolis, kaçınılmaz bir çöküşün içine yuvarlandı. Kentin nüfusu azaldı. Seçkin aydın kişiler kenti terk ederek Batı'ya kaçtılar ve burada, Bizans sitesinin eski şanını yaratan eşsiz geleneklerini az da olsa sürdürerek edebiyat, felsefe ya da sanat alanında İtalyan Rönesansı'nın başlamasına katkıda bulundular.

İki İoannes'in savaşı

III. Andronikos'un ölümü (15 Haziran 1341) bir veraset savaşı başlattı. Oğlu ve mirasçısı V. İoannes henüz dokuz yaşında olduğundan, "büyük domestikos" İoannes Kantakuzenos naipliğe seçildi. İoannes Kantakuzenos dış saldırıları savuşturmaya çalışırken, düşmanlarının oluşturduğu cephe ve Savoia'lı Anna tarafından görevden uzaklaştırıldı. Patrik İoannes Kalekas naipliğe ve büyük logethetes Aleksios Apokaukos megadüklüğe atandı. Kantakuzenos hemen karşılık verdi: 25 Ekim 1341'de, Trakya'daki Didymotechon'da* kendini VI. İoannes unvanıyla imparator ilan ettirdi ve imparatorluk sülalesine sadakatini iyiye kanıtlamak için, kendi adından önce, V. İoannes ve İmparatoriçe Anna'nın adlarını söyletme temkinliliğini gösterdi. Bu olay altı yıl sürecek bir iç savaşın başlangıcı oldu; savaş boyunca her iki taraf da yabancı devletlerden asker desteği isteyerek Bizans İmparatorluğu'nun parçalanma sürecini hızlandırdılar.

Dahası, dış tehditler arttı. Küçük Asya'nın kuzeybatısında, Osmanlı Türkleri egemenliklerini kabul ettirdi. VI. İoannes Osmanlıların desteğini elde etti ve kızı Theodora'yı Orhan Bey ile evlendirdi (1345). Öte yandan, Orhan Beyin birlikleri Çanakkale Boğazı'nı aştılar ve Trakya'ya baskınlar yaptılar. Naibe Anna, Osmanlılara karşı koymak için, Konstantinopolis dolaylarını yakıp yıktıktan sonra Kantakuzenos ile anlaşılan başka Türk boylarına çağrıda bulundu. 4 Şubat 1347'de, Konstantinopolis garnizonunun desteğini elde eden Kantakuzenos kente girdi. Anna, Kantakuzenos'un imparatorluk unvanını tanımak ve zorbanın iktidarını yasallaştırmaya yönelik manevi bir akrabalıkla V. İoannes'e bağlanmalarını kabul etmek zorunda kaldı: Ortak-imparator V. İoannes'in Kantakuzenos'un bir başka kızıyla (Helene) evlenmesi Kantakuzenos'un yerini sağlamlaştırdı. İoannes, 13 Mayıs'ta, görkemli bir törenle patriğin elinden taç giydi ve resmen VI. İoannes unvanını aldı. Ne var ki Konstantinopolis VI. İoannes'in yandaşları ve aleyhtarları arasındaki sayısız çatışmadan büyük zarar gördü. Devlet hazinesi tamta-

(*) Dimetoka – ç.n.

kırdı ve kentin ileri gelenleri hazineye yardım etmeyi kabul etmiyorlardı. Dahası, Rum Kilisesi Kezikiacılık öğretisi yüzünden bölünmüştü: Sonunda, Blahernai'de toplanan bir konsil Kezikiacılığı tanıdı (Mayıs 1351).¹

Kantakuzenos, dinî ayrılığa son vermek için Roma ile bir antlaşma yapmaya çalıştı: Eylül-Ekim 1347'de Konstantinopolis'e gelen Papalık elçileri önünde, Roma'nın üstünlüğünü tanıma sözü verdi, bir konsil toplanmasını önerdi ve Türklere kar-

İmparator VI. İoannes Kantakuzenos.

şı mücadeleye katılma sözü verdi. Ne var ki Papa VI. Clemens görüşmeleri süruncemede bıraktı, hatta yeni Aydın Emiri Hızır Bey ile bir antlaşma yapmayı düşündü. Bu siyasal ve dinî güçlüklerle, Konstantinopolis halkını kırıp geçiren korkunç bir veba salgını eklendi: Kefe ve Tana'dan* (Kırım'da) yola çıkan gemiler aracılığıyla Asya'dan gelen veba salgını, adalara, Ege Denizi kıyılarına sıçradı ve bütün Akdeniz ve Batı Avrupa ülkelerini kırıp geçirdi.

VI. İoannes, ticaret alanında gerilemeyi durdurmak için, Galata'ya gelen tüccarları ve malları kente çekmek umuduyla Konstantinopolis'teki gümrük resimlerini azalttı. Basileus'un gücünden korkmayan Cenevizliler kent rıhtımlarını abluka-ya aldılar ve büyük zararlar verdiler. Cenevizliler, Bizanslıların

¹ Konsil Gregorios Palamas'ın zaferini vurgularken, Kezikiacılık aleyhtarı Nikephoros Gregoras tutuklandı; birkaç yıl sonra serbest kalan Nikephoros Gregoras, Gregorios Palamas ile giriştiği bir tartışmadan galip çıkmasına karşın, ölünceye kadar Kezikiacıların kinine hedef oldu.

(*) Bugün Azak – ç.n.

güçlkle yeniden oluşturdıkları donanmayı yok ettiler; sonra, Galata'nın savunmasını güçlendirdiler, kentin üst bölümünü savunan küçük kulelerle donatılmış bir sur ve tepeye büyük bir yuvarlak kule (Galata Kulesi) yaptılar. Boğazlar'daki ticaret gemileri dolanımını denetlemek ve Karadeniz'deki ticareti kurallara bağlamak isteyen Cenevizliler, Venediklilerle çatıştılar.

Böylece VI. Ioannes, ister istemez iki İtalyan sitesi arasındaki çatışmaya karıştı. 1351'de, Cenevizliler, Galata'ya saldıran Venedik gemilerinin Boğaz'dan geçişini yasaklamaya kalkıştılar. VI. Ioannes ile Venedik arasında yapılan bir antlaşmayı (söz konusu antlaşmaya göre, basileus, Galata'nın fethini ve yakılıp yıkılmasını kolaylaştırmak için Bizans galerilerinin yardımcı olmasını kabul ediyordu) bahane eden Cenevizliler karşı saldırıya geçtiler ve Konstantinopolis'i topa tuttular. Venedik olaya karışmadı ve Cenevizlilerin Rum gemilerini batırmalarına, daha sonra da Karadeniz'deki ve Marmara'daki Bizans limanlarına saldırımlarına göz yumdu. Ertesi yıl yapılan savaşlarda zafer Cenevizlilerin oldu; bu savaşlarda, Venediklilerin artık desteklemedikleri VI. Ioannes, Marmara'daki Selymbria (Silivri) ve Herakleia (Ereğli) limanlarını Cenevizlilere bıraktı, Galata-Pera'nın doğuya doğru genişletilmesine izin verdi. Haziran 1355'te, Cenevizlilerle Venedikliler kısa ömürlü bir barış antlaşması imzaladılar. Ortaya çıkan bilanço açıktı: Cenevizlilerle Venediklilerin giderlerini gene Konstantinopolis ödeyecekti.

İki Ioannes arasındaki rekabet tırmanarak Konstantinopolis'i önlenemez biçimde zayıflattı. "Genel bir yıkıma yol açan bu eski hastalık ortalığı kasıp kavurmaya devam etti: Bu sözde iktidar konusunda imparatorlar arasındaki anlaşmazlık, her ikisini de Barbarlardan yararlanmak zorunda bırakan bir mücadele"ye itti diye yazıyor Demetrios Kydonis mektuplarında.²

Ortak-imparator V. Ioannes Palaiologos, kayınpederi VI. Ioannes'in vesayetinden bıkarak Makedonya'da ayaklandı. Karısı Helene'yi boşayarak 1346'da kendini Sırpların ve Rumların imparatoru ilan eden Stefan Duşan'a yanaştı ve onun kızıyla evlendi. Çanakkale Boğazı'nın girişine egemen olan Tenedos

2 Demetrios Kydonis, "Despot Manuel Kantakuzenos'a" *Mektuplar*, G. Canelli.

Adası'nı vererek Venedik'ten 30.000 duka altını borç aldı; sonra, Ceneviz donanmasının Konstantinopolis'e baskısından yararlanarak, Eylül 1351'de Hadrianopolis'i işgal etti, Bulgar ve Sırp birliklerinin desteğini sağladı. Ne var ki, Bulgarlar ve Sırp-lar, bir yıl sonra, müttefiği Orhan Bey'in gönderdiği oğlu Süleymanşah komutasındaki Türk kuvvetlerinden destek alan VI. Ioannes'in birliklerine yenildiler. V. Ioannes Tenedos'a* kaçtı; Mart 1353'te, Tenedos'tan Konstantinopolis'e yeni bir saldırı düzenlemeye çalıştıysa da başaramadı.³ Bunun üzerine VI. Ioannes, Palaiologoslarla ipleri koparmaya karar verdi, oğlu Matthaios'a taç giydirmeyi kabul etmeyen Patrik Kallistos görevden alındı ve patrik o sırada Selânik'te bulunan V. Ioannes'in yanına gitti. "[Kentin] durumu o denli kritikti ki, insanların Tanrının biliminden çok yardımına gereksinimi vardı" diyor Demetrios Kydonis.

Oysa 2 Mart 1354'te ağır sonuçlar doğuran bir olay yaşandı: Bir deprem Gallipolis'in** surlarını yıktı. Süleymanşah bu fırsattan yararlanarak kenti işgal etti: Bundan böyle artık Çanak-kale Boğazı'nın Avrupa kıyısına ve dolayısıyla da boğaza ege-men olan Osmanlılar, Avrupa'da kök salmak için gerekli noktaları elde etmiş oldular. Konstantinopolis doğrudan tehdit altındaydı. VI. Ioannes'in eski müttefiği Orhan Bey, Osmanlı birliklerini geri çekmeyi kabul etmedi. Türklerle ittifakı bozulan, Cenevizlilere güvenemeyen VI. Ioannes'in artık dayanacak gücü kalmamıştı: Bir Ceneviz korsanının desteklediği V. Ioannes, Kasım 1383'te başkente girdi (bu sırada zaten başkent halkı VI. Ioannes lehine ayaklanmıştı). V. Ioannes, tahtı ve siyasa-l yaşamı bırakarak önce Mangana Manastırı'na, sonra Aynaroz Manastırı'na, en sonunda da Mistra'ya⁴ çekildi. Bir *Tarih* ve

(*) Bugünkü Bozcaada – ç.n.

3 Ada, Venedik'e geri verilmemişti.

(**) Bugünkü Gelibolu – ç.n.

4 Yaklaşık otuz yıl boyunca Bizans'ın Mora'sı, başkenti Mistra çevresiyle, onu Konstantinopolis'ten bağımsızlaştırmak isteyen Kantakuzenos ailesinin el-lerinde kaldı. Daha sonra da, Osmanlıların fethine kadar Paleologların eline geçti. Bütün bu süreç boyunca Mistra, Helen geleneklerini sürdüren entelektüel ve artistik bir merkez oldu.

Kezikiacılığı öven incelemeler yazdıktan sonra, 1383'te Mistra'da öldü.

Pyrrhos* tarzı bir zafer

V. Ioannes Palaiologos tahta çıktığında, iç savaş imparatorlukta arta kalan her şeyi tüketmişti. Başkentte, Kezikiacılarla Kezikiacılık düşmanları sürtüşmeye devam ettiklerinden dinî kavgalar her zamankinden daha şiddetli biçimde sürmekteydi. Durum o denli ciddiydi ki, Venedik balyosu,** Ağustos 1354 ve Nisan 1355 yıllarında, Rumların, Venedik, Macar ya da Sırp koruması –hatta egemenliği– altına girmeye hazır olduklarını yazdı ve Venedik dukasına Konstantinopolis'i almasını öğütledi: Venedik ise daha fazla ekonomik çıkar ve yeni haklar elde etmekle yetindi; söz konusu ekonomik çıkarlar, daha çok, koloninin başkentini içine kadar uzatılması, buğday trafiği, şarap tekeli, Karadeniz'de ticaret yapma hakkı gibi şeylerdi.

Dış haberler de tehlike işaretleri vermekteydi. Çar Stefan Duşan'ın Aralık 1355'te aniden ölmesi (Sırp İmparatorluğu'nun parçalanmasının başlangıç noktasıdır bu olay) ve iç savaş yüzünden perişan olmuş Bulgarların karşılaştıkları güçlükler, elbette Bizanslılara belli bir rahatlama sağladı. Ne var ki, komşularının yaşadığı aksilikler Türklere Balkanlar'ın yollarını açtı.

Gerçekten de Türkler Trakya'da ilerlediler. Konstantinopolis yolundaki son büyük kent olan Hadrianopolis (Edirne), 1362'den sonra Türklerin eline geçti. V. Ioannes Osmanlıları geri püskürtmek için Sırlardan ve Bulgarlardan yardım istediye de başarılı olamadı. Bunun üzerine Roma'ya yöneldi ve "Kiliselerin birleştirilmesi" tasarısını ortaya attı. Papa V. Urbanus önce duraksadı, sonra bir Haçlı Seferi düzenlenmesine karar verdi: Bu karara başlangıçta Macaristan kralı, Louis d'Anjou, Kıbrıs kralı, Pierre de Lusignan ve Savioa kontu VI. Amedeo katıldı.

(*) İ.Ö. 318-272 arasında yaşamış Epeiros kralı. Romalıları karşı büyük bir zafer kazandı; ne var ki bu zafer sırasında kendi ordusu da hemen hemen yok oldu; bu nedenden ötürü Batı dünyası, çok büyük kayıplar verilerek elde edilen başarıları anlatmak için "Pyrrhos zaferi" deyimini kullanır – ç.n.

(**) Osmanlılar, Venedik Cumhuriyeti elçilerine "balyos" adını verirdiler – ç.n.

Bunun üzerine V. Ioannes, yeni Haçlı Seferi'ni gerçekleştirmek amacıyla Roma'ya hareket etti. Nisan 1369'da, saraydaki bazı yüksek görevlilerle birlikte (ama yanında hiçbir din yüksek görevlisi bulunmuyordu) Konstantinopolis'ten ayrıldı. Aslında, Bizanslı din adamları, iki Kilise arasındaki ayrılıkların önce bir konsil çerçevesinde tartışılması gerektiği görüşünü öne sürerek görüşmelere katılmayı kabul etmediler ve Patrik Philotheos'un önderliğinde bütün Ortodoks Rumlar, Suriyeliler, Mısırlılar ve Slavlar arasında Roma aleyhtarı şiddetli bir propaganda başlattılar. Kilise adamlarının karşı çıkmasına aldırmayan basileus, Roma'da, Katolik inancına bağlılığını kanıtlayan antlaşmayı imzaladı: 21 Ekim'de, San Pietro'nun merdivenlerinde, Ortodoks dininden döndüğünü görkemli biçimde açıkladı. Ne var ki dinden dönmesi kişisel bir eylemdi ve Bizans Kilisesi'ni hiçbir yükümlülük altına sokmuyordu. Öte yandan, Papa, Haçlı Seferi'ni düzenlemek için hiçbir gerçek önlem almadı; Üstelik, Batılı hükümdarları Bizans'a yardım konusunda cesaretlendirmesine karşın, ne Fransızlar, ne Almanlar ne de Macarlar ortaya çıktı.

Türk tehlikesi karşısında V. Ioannes'in tek umudu Venedik'ti. İki devlet arasındaki görüş ayrılıklarını gideren bir ön antlaşma imzaladıktan sonra, 1369-1370 kışında dukalar kentine gitti, borçlarını ödemesi ve Tenedos Adası'nı vermesi karşılığında yardım sözü aldı.

İmparator Ekim 1371'de Konstantinopolis'e döndüğünde, durum daha da kötüleşmişti. Yeni padişah, Orhan'ın oğlu I. Murat, Balkanlar'da ilerlemiş, Makedonya'daki başlıca kentleri, Serez'i, Drama'yı, Kavala'yı ele geçirmişti. Osmanlı Devleti, Sırp prenslerinin Çirmen savaşında (Eylül 1371) bozguna uğramalarından ve 1369'da I. Murat'a bağımlı olmayı kabul eden Bulgar kralı Şişman'ın ayaklanmasının bastırılmasından sonra Bulgaristan'ı topraklarına kattı. Osmanlıların salt erki karşısında, V. Ioannes, I. Murat'ın otoritesini tanımak ve 1373'te, Küçük Asya'da, I. Murat ile buluşmayı kabul etmek zorunda kaldı. Oysa büyük oğlu Andronikos, V. Ioannes'in yokluğundan yararlanarak, I. Murat'ın oğullarından Savcı Bey'in yardımıyla babasını devirmeye çalıştı. Ayaklanma hızla bastırıldı: Sav-

cı Bey öldürüldü, Andronikos ve oğlu Ioannes gözleri oyularak zindana atıldı.

V. Ioannes'in karşılaştığı güçlükler bu kadar da değildi. Aslında, Roma'da, Batı'ya bir Haçlı Seferi düzenleme tasarısı yerinde sayıp duruyordu; buna karşılık Cenevizlilerle Venedikliler, Bizans İmparatorluğu'nu kendi aralarındaki çekişmelere alet ediyorlardı: Venedikliler, Cenevizliler'in Karadeniz'de ve Doğu'da giriştikleri savaflara karşı bir donanma göndererek basileustan Tenedos Adası'nı hemen vermesini istediler ve 1376 ilkbaharında adayı işgal ettiler. Cenevizliler buna hemen tepki gösterdiler: V. Ioannes'in rakiplerine karşı sergilediği uysal tavırdan memnun olmayan Cenevizliler, Andronikos'u kaçırdılar, bir ordu toplamasına ve Konstantinopolis'i kuşatmasına yardım ettiler. Andronikos, 12 Ağustos 1376'da kente girdi, babası V. Ioannes'i, imparatoriçeyi ve kardeşi Manuel'i tutuklattı, kendini imparator ilan ettirdi.

Andronikos üç yıldan kısa bür süre tahtta kaldıysa da bu kısa saltanat döneminde Türkler Gelibolu'yu ele geçirme zamanını buldular. Venediklilerin kurtardığı V. Ioannes ve Manuel, 1 Temmuz 1379'da, Konstantinopolis'e döndüler. Andronikos Silivri'ye sürüldü ve 1385'te burada öldü. Cenevizlilerle Venedikliler arasındaki savaş (Bizans İmparatorluğu'nun başındaki dertlerden biriydi bu), Ağustos 1381'de bir barış antlaşmasının (Torino antlaşması) imzalanmasıyla sona erdi. Antlaşmaya göre Venedikliler, Doğu'da elde ettikleri bütün öncelikleri ve ayrıcalıkları ellerinde tuttular.

Konstantinopolis'in kuşatılması

"Ezeli felaketimiz olan Türkler, bizim için daha da tehlikeli hale geldiler; yeni imparatorun [IV. Andronikos] babasına karşı [...] imzaladığı antlaşmaysa onları tepeden bakar kıldı" diyor 1377'de Demetrios Kydonis. "Mutlak efendi gibi buyruklar yağdırdılar ve biz her şeye boyun eğmek zorundaydık ya da bazı buyrukları ihmal ettiğimizde bizi hapse atıyorlardı."⁵ Üç yıl

5 Yazışmalar, mektup 25, Kalopheros'a.

sonra, bu yargısının doğru olduğu ortaya çıktı: “[Kent] duvarlarının dışındaki herkesi Türkler tutsak aldı; duvarların içinde bulunanlarsa, sefaletten, ayaklanmalardan ve daha birçok başka beladan ölüp gittiler.”⁶

Türklerin 15 Haziran 1389’da Kosova’da kazandıkları zafer, Sırbistan’ın bağımsızlığına son verdi. Beş yıl sonra, Osmanlı topraklarına katılma sırası Bulgaristan’daydı. Konstantinopolis’i de benzeri bir kader bekler gibiydi: Çünkü, Venedikliler ve Cenevizliler, bölgedeki ticari varlıklarını korumak (ve Venedikliler için Romanya’daki topraklarını korumak) için Türklerin kazanacağı ilk zaferde Türklerden yana görünme konusunda anlaşmışlardı.

Marmara Denizi ve Ege Denizi’nin iki yakasında, Avrupa ve Asya kıyılarında, başkenti Konstantinopolis olan bir imparatorluk kurma tutkusuyla yanıp tutuşan yeni Osmanlı padişahı I. Bayezit, İstanbul Boğazı’ndaki deniz ulaşımını denetim altında tutmak amacıyla, Asya kıyısında Anadolu Hisarı’nı yaptırdı. Bizans’ın işlerine ve entrikalarına karışarak, IV. Andronikos’un oğlu ve V. İoannes’in torununu imparatorluk tacını alması için kışkırttı. Geleceğin VII. İoannes’i, padişahın buyrukları doğrultusunda, ardında Türk birlikleri olmak üzere başkente girdi. Dinî nedenlerden ötürü V. İoannes’e karşı olanların desteğiyle, 14 Nisan 1390’da iktidarı ele geçirdi. Fakat büyük bir olasılıkla, I. Bayezit’e yeterli inancı veremedi; çünkü padişah, eskiden koruduğu VII. İoannes’i bırakarak V. İoannes’in ikinci oğlu Manuel’i desteklemeye başladı: Manuel, ertesi yıl eylül ayında kenti ele geçirdi. V. İoannes’in imparatorluk tahtına oturmasını I. Bayezit, iki koşul öne sürerek onayladı: Basileusun Konstantinopolis’i savunmak amacıyla Marmara Denizi ile Altın Kapı arasında yaptırdığı kalenin yıkılması ve Manuel’in rehine olarak Bursa’ya gönderilmesi. Bunun dışında, Bizans’ın Küçük Asya’daki son kenti Philadelphia’nın* (1390 yılı sonlarında Osmanlı topraklarına katıldı) boyun eğmesi için, V. İoannes ve Manuel’in birlikler vermesi.

6 Aynı yapıt, mektup 26, 1378-1380.

(*) Günümüzde Alaşehir – ç.n.

II. Manuel Palaiologos.

16 Şubat 1391'de V. Ioannes'in ölmesi, I. Bayezit'e isteklerini Konstantinopolis'e zorla kabul ettirme olanağı verdi. Haberi alan Manuel Bursa'dan kaçmayı başarak, yeğeni VII. Ioannes'ten önce taç giymek için Konstantinopolis'e geldi. Manuel imparator oldu ama, Padişahın koşullarını kabul etmek zorunda kaldı: Vergi ödemek; Osmanlıların istemesi durumunda asker göndermek; başkentte Türk tüccarlar için bir mahalle ayırmak, bir caminin yapılması ve bir kadının bulundurulması.

1390-1395 yıllarında Türklerin Balkanlarda ilerledikleri görülür. Türklerin kendi krallığı üzerinde ağırlaşan tehditlerinden kaygılanan Macaristan kralı Sigismond, 1395'te bir Haçlı Seferi başlattı;

Haçlı Seferi'ni bu kez Papa IX. Bonifatius destekledi ve Macarlar dışında, Bourgogne'lular, Fransızlar, Almanlar, İngilizler, Aragon'lular ve Lehler de katıldılar. Venedik, donanma yardımı verdi ve Venedik donanması, Konstantinopolis çevresindeki Osmanlı ablukasını 1398 yılının Ekim ayında delmeyi başardı.

Bu arada, yaz boyunca Macaristan'da toplanan Haçlılar Nikopolis* önüne ulaştılar. I. Bayezit Haçlıların üzerine yürüdü. 25 Eylül 1396'da, Hristiyan ordusu perişan oldu; Türkler çok büyük sayıda tutsak aldılar, bunların bir bölümünü öldürdüler, bazılarıniysa çok büyük kurtulmalıklar karşılığında serbest bıraktılar. Batılıların uğradığı bozgun Avrupa'da büyük yankı uyandırdı, Türklerin Batı'ya doğru ilerleyebilecekleri korkusu ve Türklerin karşı konulmaz gücünün ünü yayıldı.

(*) Nigbolu – ç.n.

Batılıların düzenlediği Haçlı Seferi'ni geri püskürten I. Bayezit Konstantinopolis ablukasını güçlendirdi. Galata'daki Cenevizlilere saldırdı, başkentin batısında, Marmara Denizi'nin Avrupa toprakları kesiminde bulunan Silivri kentini işgal etti. Her tür karşı saldırı isteğini söndürmek için, Mora'ya, Batı Sırbistan'a ve Eflak'a birçok sefer düzenledi.

Konstantinopolis'in durumu umutsuz gibiydi. Osmanlılarla hiçbir anlaşma zemini bulunmadığından kurtuluş umutları ancak Batı'dan gelebilirdi: Hristiyan dünyasından yardım uman II. Manuel, Theodoros Kantakuzenos başkanlığındaki bir heyeti elçi olarak Avrupa'ya gönderdi. Fransa kralı VI. Charles, Niğbolu'daki mağluplardan biri olan ve öç almaktan başka bir şey düşünmeyen Mareşal Boucicaut'nun telkinleri sonucu elçi-yi iyi karşıladı. Ağustos 1399'da, Boucicaut komutasındaki küçük bir Fransız birliği, ablukayı yararak Konstantinopolis'e girmeyi ve daha sonra da Marmara Denizi kıyılarındaki birkaç yeri geri almayı başardı. Boucicaut'nun telkinleriyle, davasını Batı devletleri karşısında savunması gerektiğine inanan II. Manuel, Aralık 1399'da, naipliği ve kentin savunmasını yeğeni VII. Ioannes'e bırakarak Boucicaut'nun peşine takıldı.

Erteleme

Naip ve Konstantinopolis, yaklaşık on yıl süren sakin bir dönem geçirdiler; zira Osmanlı padişahı, Konstantinopolis'i rahat bırakmasına ve tüm güçlerini doğuda toplamasına yol açan yeni bir tehlikeye göğüs germek zorundaydı: 1399 ve 1400'de, Timurleng'in birlikleri Doğu Anadolu'ya girdi, Erzincan'ı, Sivas'ı, Anadolu'nun Fırat kıyısında bulunan kaleleri aldı. 28 Temmuz 1402'de, Osmanlı ordusu Ankara yakınlarında yenildi, Padişah tutsak düştü. Padişahın oğulları arasındaki rekabet, devletin dağılmasını hızlandırdı. Timurleng ilerleyişini Ege Denizi'ne kadar sürdürdükten sonra geri döndü.

Bu olaylar sırasında, II. Manuel Batı'dan yardım bulmaya çalıştı. Her şeyden önce sömürge imparatorluklarını korumaya özen gösteren ve hatta daha önce I. Bayezit ile bir antlaşma bi-

le imzalayan Venediklilerin birkaç güzel söz dışında verebilecekleri bir şey yoktu. Milano dukası da daha eli açık davranmadı. Papa IX. Bonifatius'a gelince, o da, bir genelge yayımlayarak, Hristiyanları, ya Haçlı Seferi'ne katılarak ya da parasal destek vererek Konstantinopolis'in savunmasına yardımcı olmaya davet etmekle yetindi. Buna karşılık basileus, iki yıl kaldığı Paris'te, askerî yardım sözü aldı; Londra'da da birkaç sözlü taahhüt elde etti. Üç yılı aşkın süre Avrupa'da kalmasına yol açan bir geziden sonra, birçok vaatle ama somut bir yardım elde edemedi, 15 Haziran 1403'te başkentine döndü.

Konstantinopolis bu sırada acıklı bir durumdaydı. Bu olayları gözleriyle gören bir tanıgın, 1402 yılı sonlarında Konstantinopolis'ten geçen Castilla büyükelçisi Ruy Gonzalez de Clavijo'nun yazdıkları günümüze dek gelmiştir. Kent Gonzalez'e çok büyük göründü: "Kent, ekili alanların ve bahçelerin bulunduğu birçok tepe ve vadi içeriyordu. Ekili alan ve bahçelerde, köy evlerine benzeyen evler vardı ve bunların tümü kentin ortasındaydı." Her ne kadar deniz ya da Haliç kıyısında, özellikle de karşıda, Galata'da bulunan semtler ona daha canlı göründüyse de, geri kalan semtler hemen hemen ölüydü ve İspanyol büyükelçi çok sayıda evin, kilisenin ve manastırın harabe olduğunu gözlemişti. "Bununla birlikte, eskiden Konstantinopolis'in, dünya başkentlerinin en güzellerinden biri olduğu açıktır"⁷ diyordu.

Tehlikeler bir süre başkentten uzaklamış gibiydi. I. Bayezit'in mirasçıları birbirleriyle kavgaya tutuştukları ve Konstantinopolis ile ilgilenmedikleri için, II. Manuel belli bir hareket serbestliğine kavuşmuştu. Basileus, bundan yararlanarak, Müslümanlara (Türk ya da Arap) karşı önlemler aldı: Camileri kapattı ya da yıktırdı, kadının mahkemesini kaldırdı, daha önce imzalanan ticaret antlaşmalarından caydı. Hatta, Cenevizlilerin yardımıyla Trakya'ya geçen ve Osmanlıların Balkanlardaki gücünü elinde tutan, I. Bayezit'in büyük oğlu Süleyman ile bir antlaşma imzalayarak, Selânik'e, Mora'ya, Karadeniz'in birçok limanına ve Trakya yakınlarındaki bazı adalara Bizans egemenliğini yerleştirdi.

7 Ruy Gonzalez de Clavijo, *Timur'un Sarayı'na Yapılan Gezinin Günlüğü*, 1403.

1409'dan başlayarak koşullar gene kötüleşti. I. Bayezit'in oğullarından Musa, Batı Avrupa'ya geçti, Edirne'yi aldı, kısa süre sonra kardeşi Süleyman'ı (Şubat 1411'de öldürüldü) yendi. Musa, birkaç ay sonra Konstantinopolis'e saldırdı, ama başarılı olamadı; ertesi yıl, başkente ikinci kez saldırınca, basileus, Bayezit'in üçüncü oğlu Mehmet'ten yardım istemek zorunda kaldı. Mehmet Musa'yı ortadan kaldırmayı başardı, Küçük Asya ve Avrupa'daki Osmanlı topraklarının tek hakimi oldu. Yeni padişah, Ankara Savaşı'ndan sonra Küçük Asya'daki diğer beyliklerin eline geçen toprakları geri aldı, küçük bir olay dışında (basileusun, Osmanlı tahtı üzerinde hak iddia eden ve I. Bayezit'in oğlu olduğunu söyleyen Mustafa'ya destek vermesi) II. Manuel'e düşmanca davranmadı.

1421'de Manuel, oğlu İoannes'i (VIII) tahtına ortak etti, sonra mirasçısını iktidarda tek başına bırakarak manastıra çekildi. Aynı yıl, II. Murat babası I. Mehmet'in yerine geçti. Bizans ile barış içinde yaşama siyasetini sürdürmek isteyen II. Murat, Gelibolu'yu Bizans'a bırakmaya hazır olduğunu açıkladı. Ne var ki, Osmanlı aleyhtarı duygularla dolu olan VIII. İoannes, Mustafa'yı destekledi: Mustafa Edirne'yi, Gelibolu'yu işgal etti, II. Murat'ın gönderdiği bir orduyu geri püskürttü. Basileus, sonunda Mustafa'yı ele geçirmeyi ve öldürtmeyi başaran II. Murat ile uzlaşmaya çalıştıysa da başaramadı. Artık Osmanlılar Bizans'ın aleyhine dönmüştü.

Haziran 1422 başlarında, II. Murat Konstantinopolis'i kuşattı. Konstantinopolis'lilerin cesaretine ve direnme isteklerine karşın, Padişah Küçük Asya'da ayaklanan kardeşlerinden birinin isyanını bastırmak için aniden kuşatmayı kaldırdığı sırada kent düşmek üzereydi. Fetih sadece ertelenmişti. II. Murat, birkaç yıl içinde Osmanlı İmparatorluğu'nu güçlendirdi ve hem Balkanlar'da (Mora, Erdel, Eflak, Arnavutluk) hem de Küçük Asya'da saldırıya geçti.

VIII. İoannes ise, o da babasının izinde yürüdü ve Batı'dan yardım aradı. Kasım 1423 ile Ekim 1424 arasında Avrupa'yı dolaşıtıysa da en küçük bir sonuca bile varamadı. Aynı dönemde, çekildiği manastırdan çıkan Manuel, 1403'te Osmanlıların ele

geçirdikleri bütün yerlerin (Karadeniz'deki bazı yerler dışında) iadesini sağlayarak ve 300.000 akçe vergi ödemeyi kabul ederek Osmanlı padişahıyla bir antlaşma imzaladı; yapılan bu antlaşma Papalık ile sürdürülen görüşmelere son verdirdi. Manuel, 21 Temmuz 1425'te öldü.

Bu tarihte, VIII. İoannes'in Bizans İmparatorluğu iyice küçülmüştü; Çünkü, sadece Konstantinopolis ve köylerinden, Karadeniz kıyısındaki birkaç limandan ve imparatorun kardeşlerince yönetilen Mora despotluğundan oluşuyordu.⁸

Son çare: Kiliselerin birleştirilmesi

Nisan 1430'da, VIII. İoannes, siyasi durumdaki ivedi sorunlardan ötürü, Rum Kilisesi ile Roma Kilisesi'ni birleştirme konusunu görüşmek üzere Konstantinopolis'te kiliselerarası bir konsil toplanmasını Papa V. Martinus'a önerdi. Aslında çok sayıda engel vardı. Rumlar açısından, kent halkı ve kilise adamlarının büyük bölümü iki kilisenin birleştirilmesine ve Papa'nın Kilise'nin şefi olmasına karşıydı. Batı açısından, Konstanz konsilinden beri Papa'nın otoritesi şiddetle eleştirilmekteydi ve Basel konsilinden (1431) sonra eleştiriler daha da artmıştı.

Elçiler, tartışmalar, çatışmalar, sonuçsuz buluşmalar, tartışmalı öneriler, görüşmeler birbirini kovaladı. Sonunda, Ferrara'da kiliselerarası bir konsilin toplanması konusunda anlaşmaya varıldı. 24 Kasım 1437'de Konstantinopolis'ten ayrılan ve 1438 yılının Mart ayı başlarında Ferrara'ya varan Rum heyetinin başında VIII. İoannes vardı. Batılılardan gelemeyenlerin sayısı çoktu: Bourgogne dükü İyi Philippe dışında (Bourgogne heyeti yılın sonunda gelebildi ve basileusu tanımadı) Batı hükümdarlarından hiçbirisi temsil edilmiyordu. Görüşmeler uzayıp gitti ve Ferrara'yı kırıp geçiren veba salgını nedeniyle konsil Floransa'ya taşınmak zorunda kaldığında (Ocak 1439) he-

8 1435-1436'da, VIII. İoannes'in iki kardeşi (İoannes'in yerine geçmeye adaylar) arasındaki rekabet çatışmaya dönüşme tehlikesi yaratmaktaydı. İmparator kendi düşüncesini kabul ettirmeyi başardı: Theodoros Mora'yı elinde tuttu; Konstantinos Dragases Konstantinopolis'e döndü.

nüz hiçbir gelişme sağlanamamıştı. Sonunda, her iki tarafta da bulunan Kiliselerin birleştirilmesi aleyhtarlarının karşı çık- malarına rağmen, Papa'nın üstünlüğünü kabul eden bir uzlaş- ma sağlandı. 6 Temmuz 1439'da Kiliselerin birleştirildiği San- ta Maria dei Fiori katedralinde yapılan bir törenle görkemli bi- çimde ilan edildi ve VIII. İoannes 1 Şubat 1440'ta Konstantino- polis'e döndü.

Artık resmen bir tek Kilise olmasına karşın, gerçekte hiçbir şey çözülmemişti: Zira Bizans halkı ve kilise adamları birleş-meyi yadsımakta direniyorlardı. Dolayısıyla VIII. İoannes, Ki- liselerin birleştiğini Ayasofya'da görkemli biçimde açıklamak- tan vazgeçti. Birleşme aleyhtarları başkentte birleşme aleyhi- ne gösterilerde bulundular: O kadar ki, basileus elebaşları Efes- li Markos'u (Georgios Skolarios onun yerini başarılı biçimde doldurdu) tutuklattı. Osmanlı egemenliğindeki bölgelerde bu- lunan Rum halk ve kilise adamları, seçimlerini Latinlerden ya- na yapmaktansa Türklerden yana yapmayı yeğlediklerini açık- ladılar. Tartışmalar imparatorluk ailesini böldü, ayaklanmalar- ın çıkmasına yol açtı: VIII. İoannes'in kardeşi Demetrios, bir-leşme aleyhtarı olduğunu açıkladı ve hiç duraksamadan Kons- tantinopolis'i kuşattı (Nisan-Temmuz 1442). Kardeşler arasın- da ittifaklar yapıldı, ittifaklar bozuldu. Mora despotu Theodo- ros'un, daha sonra da VIII. İoannes'in (31 Ekim 1448) ölmesi olayları yatıştırdı.

Dinî kavgalar Konstantinopolis'i karıştırırken II. Murat, oto- ritesini Balkanlar'a yaydı, Tuna'ya, Sava'ya doğru ilerledi. Ne var ki, Türklerin Belgrad ve Erdel'de aldıkları iki yenilgi, Pa- pa'nın da cesaretlendirmesiyle bir Haçlı Seferi düzenlenmesine yol açtı. Sefere Batı Avrupa hükümdarlarından hiçbiri katılma- dı, ama Orta Avrupa ve Balkan devletleri şeflerinin çoğu birlik- ler, Venedik de bir donanma gönderdi. Hıristiyan ordusu, 10 Kasım 1444'te Varna yakınlarında tam bir bozguna uğradı. Hı-ristiyanların 1448'de gerçekleştirdikleri ikinci bir saldırı da so- nuç vermedi. Türklerin kısılcı acımasızca sıkışmaktaydı. Mu- rat, Yunanistan'da ve Mora'da, basileusun kardeşi Konstantinos Dragases'e ciddi yenilgiler tattırdı, onu vergi ödemek zorunda

XI. Konstantinos Dragases.

bıraktı ve aynı zamanda Batı Küçük Asya'ya "çiftçi-tutsak" (ortakçı kullar) olarak binlerce tutsak göndertti.

III. Ioannes'in kendisinden sonra tahta geçmek üzere seçtiği XI. Konstantinos Dragases, Kiliselerin birleşmesi aleyhtarlarının ve öbür kardeşi Demetrios'un karşı çıkmasına rağmen, 6 Ocak 1449'da Mistra'da taç giydi. XI. Konstantinos Dragases, 12 Mart'ta başkente girdi, padişahla yeni bir antlaşma imzaladı. Ne var ki kavgalar imparatorluk ailesini bir kez daha böldü: Demetrios ve öbür kardeşi Thomas, Mora'da

taht kavgasına tutuştular; birincisini Türkler, ikincisini Venedikliler destekledi.

2 Ocak 1451'de II. Murat öldü. Oğlu ve ardılı II. Mehmet, yirmi bir yaşında bir delikanlıydı. Osmanlı sülalesinin eski düşü olan İstanbul'un, başka bir deyişle Doğu Hristiyanlığı'nın gururu olan eski Bizans'ın fethini gerçekleştiren II. Mehmet, kısa sürede efsanevi bir kişilik kazandı.

Hristiyan Konstantinopolis'in son pırıltıları

VIII. Mikhael Palaiologos ve hemen ardından tahta çıkanların tüm çabalarına karşın, başkent geçmişteki parlak günlerine dönemedi.

15. yüzyılın başında kent, elbette geçmişinin eşsiz yapıtlarını koruyordu ve Batı Avrupa'dan ya da Slav ülkelerinden gelen gezginler, kentin göz kamaştırıcı güzelliği, kiliselerinin zenginliği, anıtları, heykelleri, saldırılara karşı kenti koruyan surları

karşısında hayran kalıyorlardı. Ayasofya'nın parlaklığı herkesin övgüsünü alıyordu: Manuel Khrysoloras "Onu hayranlıkla seyrettikten sonra, hangi başka kilisenin adı geçebilir ya da hangi kiliseye hayran kalınabilir?" derken Manichois Johann Schiltberger de hiç duraksamadan, "güzellikte onu aşan bir anıt bulamayız"⁹ diye yazıyor.

Bizans'ın son kronikçilerinden biri, Manuel Khrisoloras.

Castilla büyükelçisiyse Hipodrom'un çok değerli bir betimlemesini bırakıyor: "[Hipodrom'da] bazen cirit oyunları ve turnuvalar düzenlenirdi"; halka ayrılan çok yüksek sıralarla kuşatılmış Hipodrom'un denize bakan yanı, kemerlerle birbirine bağlanan ve yuvarlak bir sütun sırası oluşturan, beyaz mermerden otuz yedi sütunla kapatılmıştı. "Buraya otuz ya da yirmi adım uzaklıkta, mermer direkler üzerinde bir platform [vardı]; platformun üzerinde beyaz mermerden bir taht ve imparatorla yakınları için oturma yerleri bulunuyordu." Clavijo, dikilitaşların buraya dikilebilmelerini hayranlıkla karşılamaktadır ve ayrıca da üç ayrı kafalarıyla birbirlerine sarılmış, ağızları açık üç yılanın oluşturan bir sütunun bulunduğunu da belirtiyordu.

Clavijo'nun çağdaşı, Floransalı Cristoforo Buondelmonti, planını çizdiği kentin özenli bir betimlemesini yapıyor. Marmara Denizi kıyıları terk edilmiş gibiydi, Vlanga* limanı (eski Eleutherios ve Theodosios limanları) kumlanmıştı, yakınındaki Kontoskalion limanı ve deniz şantiyeleri terkedildiğinden ticaret etkinlikleri Haliç'e ve İtalyan limanlarına kaymıştı. Buon-

9 1396'da Niğbolu'da Türklere tutsak düşen ve 1427'ye dek tutsak kalan Johann Schiltberger, Avrupa'ya dönüşü sırasındaki gezi izlenimlerini yazdı.

(*) Bugün Langa – ç.n.

delmonti, kenti kaplayan sütunların miktarına, kiliselerin çokluğuna şaşıyor, ama aynı zamanda da köhnelik ve terk edilmişlik belirtilerine (büyüklük belirtilerine çok yakın belirtilerdir bunlar) de dikkati çekiyor: Örneğin, bir zamanların büyük sarnıçları “zamanla harabeye dönmüştü” ve bugün buralarda bağlar bulunuyordu; “zaman içinde harap olmuş” Hagioi Apostoloi Kilisesi (Havariler Kilisesi) de “lâl rengi mermerden yapılmış görkemli imparator mezarlarını, özellikle de Konstantinos’un geniş taş mezarını kapsıyordu”. Önemli bir ziyaretçinin, 1432 sonbaharıyla 1433 yılı Ocak ayı arasında kentte kalan, Bourgogne Dükü İyi Philippe’in büyükelçisi Bertrandon de La Brocquière’in resmî cümleleri, az sözle tarihin izlerini anlatıyor: “Bu kent köylerden oluşmuş ve dolu yerden çok boş yer var.”

Konstantinopolis’e en güzel övgüyü belki de Manuel Khrysoloras yapıyor. VIII. İoannes’e gönderdiği bir mektupta, kenti, güzelliklerini, sütunlarını, revaklarını, saraylarını, surlarını, sarnıçlarını açıkça övüyor. Ama, yaptığı betimlemeler daha çok şaşan dolu geçmişin imgeleriyle doludur. Elbette, hâlâ “tiyatrolar, kültür fizik salonları, *gymnasium*’lar, Hipodrom’lar ve sayılarını söyleyecek olsam bana inanmayacağınız kadar çok hamam” var diyor; ama bunları, anımsadığı birçok anıtın yok olduğunu ya da harap halde bulunduğunu anlatırken ek bilgi olarak söylüyor.

O günkü kötü durumunun, zamanın ve insanların yaptığı tahribatın ve saygın bir geçmişin izlerinin birbirine karıştığı bu sitenin 1437’deki görünümü karşısında, İspanyol Pero Tafur’un dili tutuluyor: “İmparatorluk sarayı eskiden çok görkemli olmalı; ne var ki bugün –tıpkı kent gibi– öyle bir durumda ki halkın çektiği ve bugün de çekmekte olduğu sıkıntıları gözler önüne seriyor. İmparatorun durumu hep göz kamaştırıcı oldu ve eski törenlerin hiçbirisi unutulmadı; ama dikkatli bakıldığında, o, sandalyesiz bir piskopos gibi.”¹⁰

Bu “eski törenler” arasında, taç giyme töreni hep çok debdebeli oldu. Smolenskli İgnatios, 1392’de gerçekleşen II. Manu-

10 Pero Tafur, *Seyahatler*, 1439.

el'in taç giyme törenini anlatıyor. "Kimileri damasko kumaştan, kimileri altın ve dantel apoletli ipek kumaştan ayin giysileri giymiş" Ayasofya Kilisesi şarkıcılarını betimledikten sonra, imparatorluk kortejinin çok yavaş ilerlediğini, "büyük kapıdan tahta kadar olan mesafeyi   saatte aldığını" söylüyor. Yazarı asıl taç giyme töreninin sonu etkiliyor: Patrik önce yeni basileusa bir ölümlü olduğunu anımsatıyor; sonra, imparatorun çevresini mermer parçaları getiren mermerciler ve mezarcılar alıyor ve imparatora soruyorlar: "Majesteleri tabutlarının siparişini kime verecekler?" Son olarak da, prensler, strategoslar, din adamları, savaşcılar ve bütün soylular imparatora  det olan sözleri söylüyorlar ve patriğin takdis ettiği imparator "halkın kapıştığı" bir altın para yağmuru altında kiliseden çıkıyor.

Aynı imparatorluk töreni imparatorluğun yıkılışına kadar sürdü. Bizans halkı, bunun hep böyle olacağına inanmış gibiydi. Kehanetler, Türkler kente girecek olsalar Başmelek ve Merzem'in korumasıyla kovulacaklarını söylemiyor muydu? Taç giyme töreninin şatafatı, Bizansın karışık durumunu gizliyordu. Devlet hazinesi çözümsüz sorunların pençesine düşmüştü ve devlet gelirlerindeki azalma giderek ciddi boyutlara  rmanıyordu: Sürekli toprak kaybedilmesi, yabancı kolonilerin gümrük resimlerine giderek daha çok el koymaları, Osmanlı padişahının zorunlu kıldığı vergi ve haraların yükü, o dönemlerde ordunun büyük bölümünü oluşturan paralı askerlerin ücretlerini ödeme zorunluğu, bütün bunlar yöneticileri borç almaya zorluyordu; Venedik borç veriyor ama, ipotekler de koyuyordu: Bu durum sonucunda, fetih öncesinde kamu borçları çok büyük boyutlara ulaşmıştı.

Konstantinopolis, doğunun en sık uğranılan pazarlarından biriydi; ne var ki, Rusya'dan, İran'dan, Ermenistan'dan Küçük Asya'dan gelen birçok mal buradan transit geiyorduysa da Bizanslılar bu ticaret akınından hemen hiç yararlanmıyorlardı. Bizans parası çok değer yitirmişti ve Floransa paraları (1252'de ıkarılan Florin) ve özellikle de Venedik paraları (1284, duka) itibar görüyordu. Eski İtalyan kolonilerine yeni koloniler de eklenmişti: 1431'de imtiyazlar elde eden ve 1451'de bir ma-

halleye kavuşan Ragusa kolonisi ve gene 1451'de bir mahalle-ye kavuşan Katalanlar.¹¹

Galata'ya köklü biçimde yerleşen Cenevizliler, üst üste yeni haklar elde ettiler: Bizanslılar hiç yeri yokken Cenevizlilere çatma düşüncesine kapılınca, Cenevizliler de topraklarını (Cenevizlilerin topraklarına Pera ya da Galata deniyordu) genişletmek için eski surların ötesinde yeni surlar yaptırarak bundan yararlandılar. Osmanlıların Makedonya'daki ve Trakya'daki ilerleyişinden ya da Ankara savaşından sonra ve Moğol tehlikesinden kaçarak Pera'ya sığınanlar nedeniyle toprakları genişletme eylemi 1387'de, daha sonraysa 1397 ve 1404'te yeniden gerçekleşti. Cenevizliler, yaptıkları ticareti korumak ve güven altında tutmak için, ileriye de görerek Padişah I. Murat ile Haziran 1387'de bir antlaşma imzaladılar ve 1433'te de kentin denizden savunulması görevini üstlendiler.

15. yüzyılın başlarında, Galata; birkaç kapısı bulunan yüksek duvarlar aracılığıyla birbirlerinden ayrılan dört mahalleden oluşuyordu; bu arada dış surlarına yirmi dört kapısı vardı: Galata, çökmekte olan Rum sitesi karşısında bağımsızlığından güç alarak dimdik ayakta duran bir kale gibiydi. Bu sırada Ceneviz kenti, Galata kulesinin her iki yanında Haliç ve Boğaz kıyılarına kadar uzanan tüm tepelere yayılıyordu.

Her ne kadar Manuel Khrysoloras "irili ufaklı üç bin kilise"den söz ediyorsa da (aslında bu sayı kuşkulu görünmektedir) ve dinî coşku büyük törenlerde kendini gösteriyorsa da, Rum sitesi artık Akdeniz'in büyük siteleri arasında yer almıyordu. Latinlerin kenti fethetmesinden beri, özellikle de 1348-1349 veba salgını felaketinden ve 1416, 1447-1448 salgınlarından sonra kentin nüfusu azalmıştı. Osmanlı saldırısı öncesinde, 1437'de, yabancı bir büyükelçi kent nüfusunun ancak 40.000 kadar olduğunu tahmin ediyor. Floransalı Tetaldi 30.000-35.000 kişiden, Andrea d'Arnoldo 50.000 kişiden söz ederken, çağdaş tarihçiler bu sayıyı 70.000'e çıkarıyorlar. "Kentin nüfusu azdı, köylerin de nüfusu öyleydi [...] Halkın

11 1406'da Pisa'nın ele geçirilmesinden sonra, Floransalılar 1430'da bir mahalleye sahip oldular.

üstü başı kötüydü, kederliyidiler ve yoksuldular, üstlerine çöken sefaleti açıkça sergiliyorlardı” diye yazıyor Pero Tafur.

Anlaşıyor ki, son Palaiologoslar, ne dinî yapı olarak, ne de kamu yapısı ya da özel yapı olarak hiçbir yapı gerçekleştirememişlerdi. III. Andronikos döneminin sonundan Osmanlıların kenti almasına kadar, sadece birkaç düzeltme, bir depremten ya da kenti kül eden bir yangından (örneğin Ocak 1434’te Blahernai mahallesinin büyük bölümünü yok eden yangın) sonra birkaç onarım yapılmıştı.

Tinsellik ve kültür

Kilise de art arda gelen felaketlerden zarar görüyor, saygınlığını ve otoritesini giderek daha belirgin biçimde yitiriyordu. Siyasal erke bağlı olarak, Kilise de, siyasal erkin ardından sürükleniyor, siyasal erkin zoruyla “Kiliselerin birleştirilmesi” tasarılarının kucağına yuvarlanıyor ve bu durum kilisenin bölünmesinden ve Tanrıbilimsel tartışmaların artmasından başka bir işe yaramıyordu.

Konstantinopolis patrikliğinin Küçük Asya’daki etkisi, Türklerin gerçekleştirdikleri fetihler nedeniyle azalmıştı. Doğu Avrupa’da ve Balkanlarda, Litvanya, Eflak ve Boğdan’da, ilke olarak patrikliğe bağlı dinî metropoller oluştu ve bunlar giderek patrikliğin otoritesinden koptular, hatta bağımsız hale geldiler: II. Andronikos döneminde Konstantinopolis patrikliğinin hâlâ 112 “metropol”ünün olmasına karşılık, 15. yüzyılın başında sadece 78 ve 1437’deyse 67 metropolü vardı. Başkente gelince, çağdaş yazarlardan birinin söylediğine göre, başkentte artık sadece sekiz manastır kilisesi, ama hâlâ iki yüz manastır vardı. Konstantinopolis Kilisesi, Ortodoks cemaatinin hâlâ başındaydı. Tinsel ve düşünsel pırıltıları sınırlarının çok ötelinde etkiliydi; bu açıdan değerlendirildiğinde, Roma ile rekabetinde bir kez daha üstünlük sağlıyordu.

Bizans düşünce rüzgârlarının esmeye devam ettiği düşünce dünyası daha da hoşgörülü gibiydi. Çok kültürlü bir kişi olan ve Batı’daki öğretim örgütünü çok iyi inceleyen II. Manuel, öğ-

retimi tek bir yerde, Studion Manastırı'ndaki yurttta yoğunlaştı-
rarak ve tıp eğitimine büyük önem vererek kamu öğretiminde
reform yaptı. Öğretmenler genellikle laiklerden (Musion impa-
ratorluk üniversitesinin eski öğrencileri), bazen dinden bağımsız
papazlardan oluşuyor, keşişlere asla görev verilmiyordu.
Kurum hızla başarıya ulaştı ve ünü imparatorluk sınırlarını fer-
sah fersah aştı. Kentte, Rum öğrencilerin yanı sıra, Ermenilere,
Gürcülere, Slavlara ve hatta Batılılara, özellikle de 15. yüzyılın
başında bilgilerini tamamlamak için Konstantinopolis'e gelen
İtalyanlara da rastlanıyordu.

Patriklik okulu (ya da üniversite), 14. yüzyılın ikinci yarısı-
nda Kezikiaçılık tartışmasında oynadığı rolden ötürü belli bir
üne kavuştuktan sonra, 15. yüzyılda daha az parlak bir dönem
yaşadıysa da, Hagioi Apostoloi Kilisesi'nde (Havariler Kilisesi)
karşılıklı görüş alışverişlerine ve tartışmaya dayalı bir eğitimi
sürdürdü. Manastır okullarına gelince, her zamanki gibi Helen
geleneklerine kararlı biçimde karşı çıkarak kutsal metinlerin
eğitiminden şaşmadı.

Ortaçağ'ın bu son dönemlerinde, ilgi giderek kesin bilimle-
re, özellikle de tıp ve eczacılığa yönelmekteydi. Tıp ve eczacı-
lık, Arap kitaplarının daha iyi bilinmesiyle ve İtalyan üniversi-
telerindeki uzmanlarla daha sıkı ilişki kurulmasıyla eğitimi ve
gelişmesi atılım kazanan iki bilim dalı oldu. Geleneksel bilim
dalları gene gözde olmaya devam etti ve birçok kişi bu bilimle-
ri canlı tuttu: Ermişlerin biyografileri; şiir (bazı Rum şövalye-
lik manzumeleri, Peloponisos'taki "Latin" prensliklerinde moda
olan yapıtlar örnek alınarak yazıldı); ve dahası retorik (hem
çok önemli, hem de çok çeşitli –övgüler, betimlemeler, mek-
tuplar– yapıtlara esin kaynağı olan bir türdü).

Buna karşılık, Bizans edebiyatının en önde gelen iki alanı ta-
rih ve felsefeydi. Kronikçi Dukas, 1341-1462 yılları arasında
geçen olayları anlatan bir *Tarih* yazdı; Yazar, Kiliselerin birleş-
tirilmesi aleyhtarı ve Türk aleyhtarı olmasına karşın, yapıtında
oldukça yansız kalmayı bildi. Tam bir Konstantinopolisli olan
ve Palaiologos'lara körü körüne bir bağlılık sergileyen Georgi-
os Phrantzes, 1258-1476 yılları arasındaki Rum İmparatorlu-

ğu tarihini yazdı, ama Latinlere ve Türklere karşı duyduğu kinden ötürü kroniğinin doğruluğu ve kesinliği kuşkuludur. Önce Peloponisos'a sonra Girit'e sığınan bir Atinalı olan Laonikos Khalkokondyles'in *Tarih* yapıtı* 1298-1464 yıllarını kapsar; Heredotos ve Thukydidess'ten esinlenilerek yazılan kitap, daha çok Türklerin zaferlerine ve Osmanlı İmparatorluğu'nun örgütlenişine ayrılmıştır. Son olarak, Türklerin hizmetine giren bir Rum olan Mikhael Kritobulos, Fatih Sultan Mehmet'i öven bir *Tarih* kitabı yazdı.**

Felsefeciler arasında, Kezikiacılık tartışması, bu öğretinin savunucusu Gregorios Palamas'ı ön plana çıkardı. Gizemcilik yandaşı ve propagandacısı Nikolaos Kabasilas ve Konstantinopolis'te doğup Mistra'da ölen Yemistis Pliton 15. yüzyıl Bizans düşüncesindeki yeniden doğuşun iki başlıca simasıdır. Engin bilgisinin ünü İtalya'ya kadar yayılan ve burada Yunan dili ve edebiyatı öğretimine büyük atılım kazandıran Pliton, Eflatun'a o denli hayrandı ki, Bizans'ın ancak Antik Yunan düşünce ve ilkelerine dönerek kurtulabileceğine inanıyordu. Hem devlet, hem de din ve toplum alanında reformlar yapılmasını öngörüyordu; ne var ki Pliton'un yenieflatunculuğu Georgios Skholarios'un ateşli Aristotelesçiliğiyle çatıştı.

Tersliklere ve sefalete karşın, Konstantinopolis bir düşünce merkezi olarak kaldı. Büyük yazarlarının, düşünürlerinin ünü İtalya'ya dek yayıldı.

1453, Konstantinopolis'in son günleri

Osmanlı devletinin geniş yayılma alanı karşısında Konstantinopolis, giderek raslantısal bir kalıntı, çağdışı bir ülke görünümüne bürünüyordu. Bununla birlikte Rumlar siyasal ya da dinî sorunlar üzerine (bunlar çoğunlukla birbirine bağlı oluyordu) birbirlerine giriyorlardı: Efesli Markos'un kardeşi Ioannes Eugenikos, Basileus XI. Konstantinos'a Floransa'da Ro-

(*) Yapıtının adı *Apodeixsis Istorion*'dur – ç.n.

(**) Söz konusu kitap, *Fatih Sultan Mehmet Han-ı Sani* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir – ç.n.

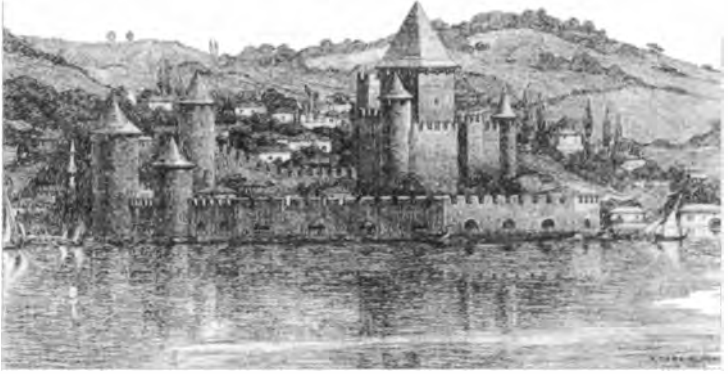
ma ile imzalanan Kiliselerin birleşmesi antlaşmalarını mahkûm etmesini ihtar ettiğinde Georgios Skholarios ve Latinlerdense Türkleri Konstantinopolis'te görmeyi yeğleyeceğini gizlemeyen Megadük Lukas Notaras'tan destek gördü... Kiliselerin birleştirilmesi aleyhtarları Ayasofya'da bir konsil topladılar; konsile Doğu patrikleri katıldı, birçok birlik yanlısı piskopos konsilde düşüncelerini değiştirdiler ve Patrik Gregorios görevden alındı.

Bununla birlikte Batı'ya başvurma, Basileus için tek kurtuluş şansıydı. Nisan 1451'de, Konstantinos, Papa V. Nikolaus'tan askerî yardım ve Kiliselerin birleştiğini resmen ilan etmek için Papalık elçilerini göndermesini istedi: Bu durum Skolarios'un şiddetli bir muhalefet başlatmasına yol açtı. Ekim 1452'de, iki Papalık elçisi, Kievli İsidor ve Sakızlı Leonardo, iki yüz asker ve Roma'ya sığınan Patrik Gregorios ile birlikte Konstantinopolis'e geldiler. Muhaliflere karşın, 12 Aralıkta, Ayasofya'da, birkaç resmî görevlinin huzurunda Kiliselerin birleştiği görkemli biçimde ilan edildi. Buna din adamları ve halk büyük tepki gösterdi: Hem din adamları, hem de halk, dinden kopmuş olarak kabul ettikleri Ayasofya'ya girmeyi reddettiler.

Askerî alandaysa, tek dış yardım, Ocak 1453'te gelen Giovanni Giustiniani komutasındaki yedi yüz Cenevizli askerdir. Papalık elçilerini getiren Venedik gemilerine gelince, onlar da gene aynı Ocak ayı içinde, İmparatorun yerlerinden ayrılmaları buyruğunu dinlemeyerek yola çıktılar; Galata'daki Cenevizlilerse, Padişahla bir antlaşma imzaladıklarından ne türden olursa olsun yardımda bulunmayı reddettiler. Sonuç olarak, XI. Konstantinos'un elinde yaklaşık on bin asker ve yirmi altı gemi vardı.

Öte yanda, II. Mehmet, kent çevresinde oluşturduğu çemberi daraltmaya devam ediyordu. 1451 yılı ilkbaharında, Erdel voyvodası Janos Hünyadi ile bir ateşkes antlaşması imzaladı; sonra, Karaman Beyi İbrahim'e¹² boyun eğdirdi. Edirne'de-

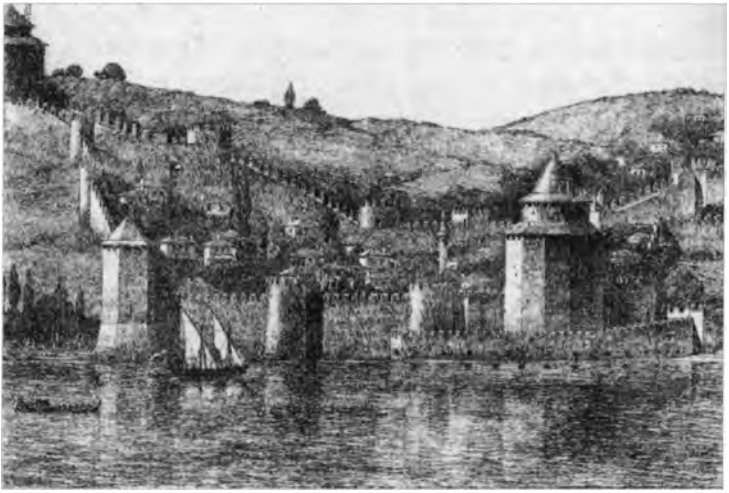
12 Karaman beyi İbrahim Bey, Anadolu halkını II. Mehmet'e karşı ayaklandırmaya çalıştı. Yenildi, Osmanlı Padişahı'nın metbuluğunu bir kez daha kabul etmek zorunda kaldı.

Anadoluhisarı.

ki başkentine dönüşünde Konstantinopolis'e saldırı için titizlikle hazırlanmaya başladı: On iki bin yeniçeriye yeni bir sınıf (sekban) ekleyerek orduyu yeniden örgütledi; Macar top ustası Urban'ın yardımıyla modern bir topçu sınıfına kavuştu; güçlü bir donanma topladı ve ardında gelişecek tüm harekâtları ve Bizanslılar lehine gelişecek tüm istekleri önceden haber almak için Mora'ya ve Arnavutluk'a hızlı seferler düzenledi. Diplomatik alanda, Eylül 1451'de Venedik ile bir antlaşma imzaladı. Son olarak, başkent ablukasını tamamlamak için, Boğaz'ın en dar yerinde ve Avrupa yakasında, I. Bayezit'in Asya yakasında yaptırdığı Anadoluhisarı'nın karşısında, beş aydan kısa bir süre içinde (Nisan-Ağustos 1452) Rumeli Hisarı'nı yaptırdı. Müttehiş topçuları sayesinde deniz trafiğini denetim altına aldı: Aralık ayından başlayarak, Karadeniz'den Bizanslılara buğday getiren gemiler bu topçular aracılığıyla batırıldı.

Konstantinos, kış boyunca Batı'dan yardım elde etmeye çalıştı, Avrupa hükümdarlarına büyükelçiler gönderdi ama, bir sonuç elde edemedi. Konstantinopolis halkı kendi başlarının çaresine bakmak zorundaydılar, o dönemde dünyanın en iyi toplarıyla ve iyi donanımlı yaklaşık seksen gemiden oluşan bir

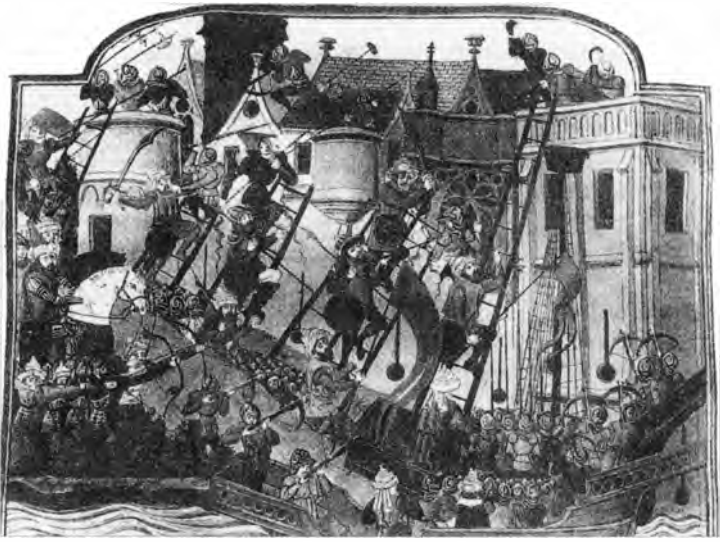
Rumelihisarı.

donanmayla desteklenen Türk topçularına karşı koymak için azalmış kuvvetlerine güvenmek zorundaydılar.

II. Mehmet, çevredeki tüm köyleri işgal ettikten sonra, 2 Nisan 1453'te kent önüne geldi. Birliklerinin büyük bölümünü ve toplarını kara surlarının karşısına, özellikle de Kharisios kapısıyla (Edirnekapı) Romanos kapısı (Topkapı) ve Pege kapısı (Silivrikapı) arasına yerleştirdi; diğer birliklerse Pera tepelerine, Galata surları çevresine yerleştiler; Diplokionion'da (Beşiktaş) üstlenen donanma, Boğaz'da ve Marmara Denizi'nde devriye geziyordu. Dört gün sonra kuşatma başladı. İlk top atışları 7 Nisanda başladı ve bir hafta boyunca sürdü.

Bizanslılar, güçlerini, surların içinde, Giovanni Longo Gjustiniani'nin ve Ceneviz birliklerinin savunduğu Romanos kapısı yakınında topladılar. Hep etkili olmuş Rum ateşleri vardı ve Haliç'e girişi yasaklayan zinciri takma önlemini almışlardı.

Güçler arasındaki dengesizliğe karşın, kuşatma başlangıçta pek başarılı değildi. II. Mehmet'in topları surlara ciddi zararlar veriyordu; ne var ki kuşatılanlar, birçok hafta boyunca yıkılan surları onarma yeteneğini sergilediler. Tam bir abluka ger-

Türklerin Konstantinopolis'i alışı.

çekleştirmeyi başaramayan Osmanlı donanması, buğday yüklü dört geminin (üçü Cenevizlilerin, biri Bizanslıların) gelmesini engelleyemedi. İlk Türk saldırısı geri püskürtüldü. 28 Nisan'da Bizanslılar Osmanlı gemilerini yakmayı denediler, ama başaramadılar; bu arada padişah, iki kıyıyı birbirine bağlayan bir köprü yaptırdı. 7 ve 12 Mayıs'taki iki yeni Türk saldırısı da geri püskürtüldü. Haliç'e giremeyen II. Mehmet bir savaş kurnazlığına başvurdu: Gecedен yararlanarak, birçok gemiyi Pera sırtlarında yapılan bir ahşap yol üzerinden Boğaz'dan Haliç'e geçirdi; böylece Osmanlı donanması deniz surlarına saldırma olanağına kavuştu ve Haliç'teki Latin gemileri batırıldı.

Topa tutulan, her yandan saldırıya uğrayan kent dayanıyordu. 23 Mayıs'ta, II. Mehmet basileusa onurlu bir teslim anlaşması önerdiyse de basileus bunu duraksamadan geri çevirdi. Osmanlı tarafında, bazı subaylar kuşatmanın kaldırılmasını istiyorlardı, ama Padişah genel saldırı kararı verdi. Rum tarafında, teslimden yana olanlarla teslim karşı olanlar arasındaki anlaşmazlıklar hiç de az değildi ve açlık kuşatılanların gücünü

tüketmeye başlamıştı. Olayı öğrenen XI. Konstantinos, Ayasofya'da bir ayin düzenletti, ayin alayları kenti arşınladı.

28 Mayıs gününün tüm öğleden sonrası boyunca süren şiddetli bir bombardımandan sonra son saldırı başladı; ertesi sabah, saat 1 ile 2 arasında saldırı daha çok Romanos'daki (Topkapı) kara surlarında ve özellikle de Lykos (Bayrampaşa) vadisi yönündeki Pempton kapısında yoğunlaştı. Romanos kapısına yapılan iki saldırının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, Edirnekapı yakındaki savunmasız bir gizli kapıdan yeniçeriler kente girdiler. Savunmacılar arkadan kuşatıldı, yaralanan Giustiniani savaşı bıraktı. Karışıklıkta basileus yaşamını yitirdi.

Hristiyan donanmasının bir bölümü, halktan az sayıda kişiyi de yanlarına alarak kaçmayı başarırken, Osmanlı birlikleri kenti işgal etti –İslâm kurallarına göre üç gün boyunca kenti yağmalama hakları vardı– ve direnmeyi sürdüren savunmacıları öldürdü, halktan binlerce kişiyi, özellikle de Ayasofya'ya sığınanları tutsak aldı.

30 Mayıs gününün öğleden sonrasında, II. Mehmet, atının üstünde, görkemli biçimde kente girdi (Konstantinopolis'e yeni verilen ad, tuhaftır, Rumca *eis tin polin*'den [kente doğru] anlamına geliyordu). Padişah, üç günlük süre henüz dolmamış olmasına karşın, yağmaya son verilmesini istedi; sonra, hemen camiye çevrilerek ibadete açılan Ayasofya'ya gitti.

İKİNCİ KISIM

Konstantinopolis'ten İstanbul'a

Constantinople est une des plus belles villes du monde.
Saray'dan bir görünüş.

Fetihden Sonraki İlk Dönemler (1453-1481)

Her zaman olduğu gibi, genç barbarlık tükenmiş uygarlığa üstünlük sağladı ve Rum papazı Konstantinopolis'in alınacağına inanamayarak balıklarını kızartırken, zaferi kazanan II. Mehmet atıyla Ayasofya'da ilerliyordu.

– Théophile Gautier, *Constantinople*

“Ne mutlu Konstantinopolis'i alan hükümdara, ne mutlu Konstantinopolis'i alan orduya: Tanrı'nın cenneti onlara açılacak...” diyor, büyük olasılıkla gerçekliği kuşkulu bir söz. Bir tinsellik ve ideal düzleminde, yüce yere giriş için verilen şey, her şeyden önce inatçı bir siyasetin çok somut bir sonucuydu. Osmanlıların Bizans'ın başkentine girişi, aslında, yüzyıldır aralıksız ardında koştukları bir amacın gerçekleştirilmesinde ulaşılan son noktaydı: Osmanlıların amacı, Ege kıyılarında bir Türk ve Müslüman devlet kurarak mirasçıları olmak istedikleri Selçuklu sultanlarının Küçük Asya'da başladıkları işi sonuçlandırmaktı. Konstantinopolis, “Tanrı'nın cenneti” olduğu kadar yeryüzü cennetini de temsil ediyordu.

Kimilerini cennetin kapılarına götüren aynı olaylar, kimileri için bir facia oldu. Konstantinopolis'in düştüğü haberi Ba-

tı'da büyük bir ağıt konseri başlattı; ama, bir kez şaşkınlık ve dehşet atlatılınca, siyaset ağır bastı. Venedik, Osmanlıların Bal-kanlar'daki ilerleyişinden kaygılanarak II. Mehmet'le görüşme- si için bir büyükelçi gönderdi.

Bu arada Roma'da, Papa V. Nicolaus bütün Hristiyan hü- kûmdarlara bir ferman göndererek, Bizans'ı Osmanlı boyundu- ruğundan kurtarmak için askerlerini harekete geçirmelerini ve gerekli parasal kaynakları birleştirmelerini buyurdu. Haçlı sefe- ri tasarısını Siena'lı bir bilgin, kısa süre sonra II. Pius adıyla papa olacak Enea Silvio Piccolomini destekledi; tüm ateşliliğine kar- şın amacına ulaşamadı. Söylentiye göre, Enea Silvio Piccolomi- ni papa olduktan (1458-1464) sonra, Katolikliğe dönmesi için II. Mehmet'e bir mektup gönderdi. Aslına uygunluğu çok kuş- kulu olan 1461 tarihli papalık mektubu, Sultanın iki din arasın- da birçok ortak noktanın bulunduğunu anlamasını sağladı: Ay- nı yaratıcı tek Tanrı, son yargı ve gelecekte bir yaşam vaadi, Eski ve Yeni Ahitleri her iki dinin de kabul etmesi; tek fark Tanrının doğasına ilişkin dogmaydı. Papa, daha pragmacı başka bir kanıt daha öne sürüyordu: II. Mehmet güçlü ve birleşmiş Batı'yı asla yenemeyeceğine göre, eğer egemenliğini tüm Hristiyanlara yay- mak istiyorsa, bunun bir tek yolu vardı "kendini vaftiz ettirece- ğin azıcık su, Hristiyanlığı ve İncil'in inancını kabul etmen. Bu- nu yaptığında, tüm yeryüzünde senin ününü aşacak ya da güç olarak senin düzeyine çıkacak hiçbir prens olmayacak. Biz sana Rumların ve Doğu'nun İmparatoru adını vereceğiz ve şu anda güç zoruyla elinde tuttuğun ve büyük haksızlık yaparak savun- duğun bütün bunlar senin meşru malın olacak".

Mektubu alan (bu durum da kuşkuludur) bu önerilere yanıt verme gereğini duymadı.

İlk önlemler: Kente yeni insanlar getirilmesi

II. Mehmet'in (artık Fatih adıyla anılıyordu) girdiği kent as- la cennete benzemiyordu. Katliamlar ve talanlar halkın gözü- nün yaşına bakmamıştı. Fetih öncesinde nüfusu 40.000-60.000 arasında olan Konstantinopolis'te nüfusun hemen hemen ya-

rısı (öldürüldükleri, tutsak alındıkları ya da kaçtıkları için) yok olmuştu. İstanbul-Konstantinopolis'i yeni başkenti haline getirmek isteyen II. Mehmet, hemen sarayının yerini seçti: Saray, Forum Tauri'nin kuzeyinde, bugün Bayezit Camii'yle üniversitenin yükseldiği yerin yakınında yapılacaktı. O anda kentin içinde bulunduğu durum bu tasarımı geciktirdi. II. Mehmet, 18 Haziran'da, 1457-1458 kışına dek Osmanlı devletinin başkenti olarak kalacak olan Edirne'ye döndü. II. Mehmet, önce, siteyi düzene koymak, yönetim örgütünü yerleştirmek ve ekonomik yaşamı yeniden başlatmak için gerekli önlemleri aldı.

Kentin yeniden hızla doğabilmesi için Padişah, Bizans'ın ileri gelenlerine, soylu sınıftan olanlara ve Rum yöneticilere başvurdu: Onlara belli bir yumuşaklıkla davranarak, sorumluluk yüklenecekleri görevler önererek, kendisiyle işbirliği yapmalarını sağlayabileceğini umuyordu. Hatta Bizans'ın yüksek görevlilerinden Lukas Notaras'ı Konstantinopolis valisi atamayı bile düşündü. Ne var ki yakınındaki bazı kimseler ihanetten korktular ve fethin çok yeni ve Rumların düşmanlık duygularının henüz çok canlı olduğunu düşündüler. Sonunda, ibret olması için Lukas Notaras öldürüldü. Buna karşılık, talandan kaçan Rumların serbestçe evlerine dönebilecekleri ya da eğer evleri bir Osmanlı tarafından işgal edilmişse, herhangi bir başka boş eve yerleşebilecekleri ilan edildi.

Fatih Sultan Mehmet.

Kentte bırakılan Osmanlı asker ve sivillerin sayısının pek yüksek olmadığı sanılır: 1.500 yeniçeriden söz edilmektedir. Bu çok ufak bir sayıdır, ama nüfusun azlığını da doğrulamaktadır. Rum halk çoğunlukta idi; bu da, başlangıçta, belki de az sayıda kilisenin camiye çevrilmesini açıklamaktadır. Kuran'ın kuralına uygun olarak, Rum Hristiyanlar dinî liderlerinin sorumluluğuna bırakıldılar: Yeni bir patrik, Kiliselerin birleştirilmesi aleyhtarı kesimin lideri II. Georgios Gennadios Skholarios, zaten kente girişinden hemen sonra II. Mehmet tarafından seçilmişti. II. Mehmet, Patriklik merkezi olarak Geannadios'a Hagioi Apostoloi Kilisesi'ni verdi. Üç yıl sonra, Patriklik Pam-makaristos Manastır Kilisesi'ne (Fethiye Camii) taşındı; öte yandan, 1463'te, Padişah harap olan Hagioi Apostoloi Kilisesi'nin yerine kendi adını taşıyan camiye yaptırdı.

Rumlara serbestçe dinî ibadetlerini yapabilme ve cemaatleri içindeki davaları ve sorunları kendi mahkemelerinde çözümleme hakkı verilmişti. Müslüman yasası uyarınca, bir vergi (cizye) karşılığında Osmanlı otoriterlerinin “koruması”ndan (zimma) yararlanıyorlardı: Bütün ergin Rumlar (aile reisi ya da bekâr) ve “korunmayan” bütün gayrimüslimler bu vergiden muaf tutuluyordu.

II. Mehmet Batı kolonilerinin güvenliğini de aceleyle sağladı. Galata Cenevizlilerinin ekonomik faydasının bilincine vararak, Vezir-i âzam Zağanos Paşa'yı Cenevizlilerin Galata'da kalma koşullarını görüşmek üzere gönderdi: Cenevizliler, Osmanlı metbuluğunu kabul etmek ve salma ödemek koşuluyla, mallarını, mağazalarını, gemilerini, kiliselerini ellerinde tuttular; Bizanslılarla imzaladıkları anlaşmalar fazla değişikliğe uğramadan sürdü (komün yönetiminin başında Podesta'nın kalması, bütün imparatorlukta serbestçe ticaret yapabilme, gümrük resimlerinden muaf tutulma). Hatta Türklerin Galata'ya yerleşmeleri –ama Galata çevresine değil– de yasaklandı. Buna karşılık Padişah, surları yıkmalarını buyurdu ve Müslüman olmayan herkesin ödediği salmayı ödetti.

Kasım 1452'de Padişah ile her türlü bağlarını koparmalarına karşın, Venediklilere hoşgörüldü davranıldı. Kuşatma sırasında

tutsak düşenler serbest bırakıldı. Bir balyosun Venedik kolonisini yönetmesine izin verildi; Nisan 1454'te iki taraf arasında var olan antlaşma, 1430'dan beri Bizansla uygulanmakta olan maddelerin (Venediklilerin Osmanlı topraklarında serbestçe dolaşmaları ve ticaret yapmaları maddesine, Venediklilerin gemilerinin ve mallarının korunmasını, karşılıklı işlemlerde yüzde 2 vergi ödenmesini öngören ve Osmanlı tüccarlarının Venedik limanlarında konaklamasına, ticaret yapmasına izin veren hükümler eklendi.

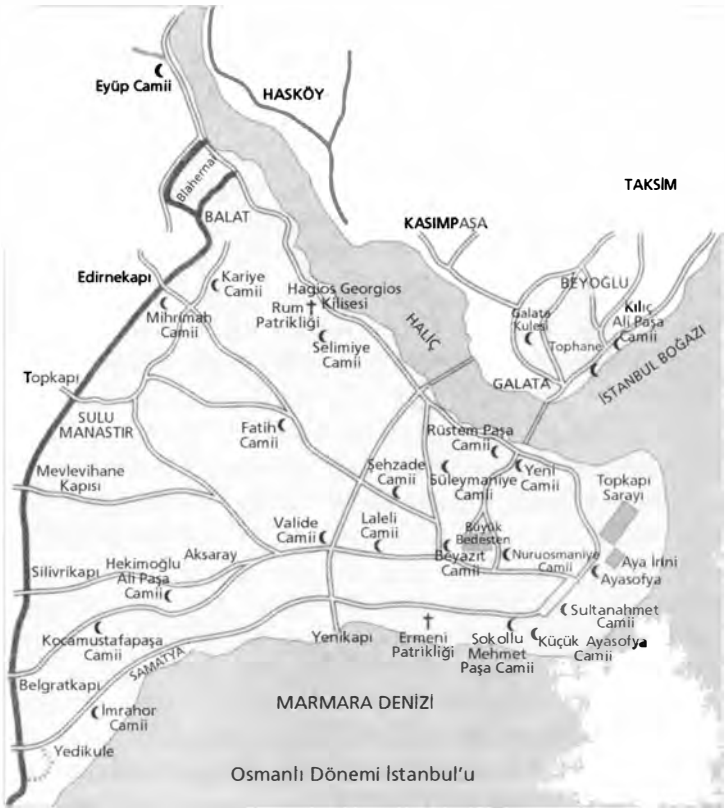
Konstantinopolis'in düşmesinden üç gün sonra, Padişah, tam yetkili bir vali atadı: Karıştıran Süleyman Bey. Dolayısıyla, II. Mehmet'in yayımladığı fermanlara dayanarak kenti kaldırmak ve aynı zamanda da surların, yapıların, konutların, su kemerlerinin ve hamamların onarımlarıyla, Yedikule hisarlarının yapımıyla ilgilenmek Süleyman Bey'e düştü.

Kent nüfusunun artırılmasını desteklemek için –Osmanlıların gözündeki en ivedi işlerden biriydi bu– Karıştıran Süleyman Bey, gönüllü yer değiştirmeleri cesaretlendirdi ve bütün imparatorluğa yaptığı duyurularla kendi isteğiyle İstanbul'a yerleşmek isteyenlerin bedava eve sahip olacaklarını ilan ettirdi. Ne var ki alınan önlem etkisiz değilse bile yetersiz oldu. Serüvenci bir yer değiştirmeye girişmek konusunda zanaatçıların ve tüccarların gösterdiği çekimserlik karşısında daha etkili yöntemlere başvurmak zorunda kaldı: Kadılar, her ilde, toplumun bütün sınıflarından (eşraf dahil) sürgünler yapma buyruğunu aldılar. Osmanlı devleti, belli bir ağırlığa ulaşmış zanaatçılara ve tüccarlara, etkinlikleri için gerekli düzenlemeleri –masrafların da zanaatçılar ve tüccarlarca karşılanması koşuluyla– yapmaya koyuldu. Önce, onlara ayrılan evlerin mülkiyeti de verildi; ikinci olarak, bir kira ödeme zorunda bırakıldılar: Osmanlı tarihçisi Ömer Lütfi Barkan'ın da dediği gibi, daha az varlıklı olanları, kendi toplumsal düzeylerine, ekonomik durumlarına ve yaşam biçimlerine uygun gösterişsiz evlerle yetinmeye zorlamak için ustaca bir önlemdi bu. Amaca ulaşıncaya, padişah, ister kendi isteğiyle, ister zorla göç etmiş olsunlar, içinde yaşadıkları evin mülkiyet hakkını tanıyacak ve böylece başlangıçta verdiği sözü de tutmuş olacaktı.

Kente yeni gelenler, adları çoğunlukla geldikleri yöreyi anımsatan mahallelerde yaşıyorlardı. Söz gelimi Yenişehir'den (Bursa'nın doğusunda) gelenler, Kumkapı ile Langa arasındaki Yenimahalle'yi kurdular; Aksaray'dan (Konya ile Kayseri arasında) gelenler Aksaray'ı; Balat'tan (eski Miletos) gelenler Balat'ı; Manisa'dan gelenler Macuncu Mahallesi'ni; Bursa-lılar Eyüp'ü; Eğridirliler Eğrikapı'yı; Karamanlılar Büyük Karaman'ı; Konyalılar Küçük Karaman'ı; Çarşambalılar Çarşamba'yı kurdular. Tireliler Vefa'ya, Kastamonulular Kazancı'ya, Samsunlular ve Sinoplular Tophane'ye, Trabzonlular Bayezit'e, Gelibolulular Kasımpaşa'ya yerleştiler. Adalardan ve Mora'dan gelmiş Rumlar, Fener ve Samatya'daki gayrimüslimlerin oranını artırdılar. Selânik Yahudileri Tekfursarayı çevresine, Çıfıtıkapısı'na (Bahçekapı), Tokat, Sivas ya da Amastris Ermenileri Manastır'a yerleştiler. Doğrudan II. Mehmet'in payına düşen tutsaklarınsa hemen hemen tamamı azat edildiler ve Fener semtine yerleştiler; buna karşılık Yahudiler yerlerinde, yani Balat'ta kaldılar.

Etkinlikler yavaş yavaş yeniden başladı. Görevlilerin ve yeniçerilerin bulunmasına karşın, fethi izleyen yıllarda Türkler azınlıktaydı ve Rumlar ticarete ve bazı zanaat dallarında durumlarını korudular. Galata-Pera, Cenevizlilerin Frank kenti olarak kaldı; Cenevizlilerin yanında başka Avrupalıların, Rum ve Yahudi ailelerinin yaşamasına karşılık, Venediklilerin, Pisalıların, Amalfililerin, Yahudilerin, Ermenilerin semtleri de Ha- liç'in güney kıyıları boyunca sıralanıyordu.

Boğaz'daki köylere ilişkin çok az bilgi vardır. Rumelihisarı ve Anadoluhisarı yerleşmeleri Osmanlı askerlerinin işgalindeyse de, Boğaz'daki balıkçı köyleri ve denizci köyler elbette fetih- ten hemen sonra değişikliğe uğramadı. Burada belki Türkler de yaşıyordu, ama Türklerin buraya gelişi I. Bayezit dönemine inmekteydi. Khrysopolis –daha sonra Üsküdar adını aldı– çok daha sonra gelişti ve komşu semt Khalkedon'a bağlı kaldı; halkı daha çok Rumlardan oluşan Khalkedon, II. Mehmet burası- nın kadılığını İstanbul kadısı Celâlzade Hızır Bey'e verince, Ka- dıköy adını aldı.

Kentin İslâmlaştırılması

II. Mehmet, Edirne'ye dönmeden önce yeni yapılar yapma ve eski yapıları dönüştürme çalışmalarını başlattı. Kentin ortasında, Forum Tauri yakınında, bir sarayın yapımına başlandı (daha sonra Eski Saray adıyla anıldı). Ayasofya'nın ardından, birçok kilise camiye dönüştürüldü; Pantokrator manastırı kilisesi Zeyrek Camii'ne çevrildi; Ayasofya adıyla anılmaya başlayan Hagia Sophia kilisesi Müslüman cemaatin cuma namazlarında toplandığı yer haline geldi.

İslâmlaştırma hem kentin çehresini, hem de örgütleniş biçimini alt üst etti: Kentin örgütlenişi temelde kaza'ya dayanıyor-

du; kaza, bir kadının otoritesine bırakılan, hukukî-dinî ve idari bir çevredir; fetihten kısa süre sonra atanan ilk İstanbul kadısı, dönemin en aydın kişilerinden biri olan Celâlzade Hızır Bey'di. Mescit adı verilen pek büyük boyutlu olmayan camilerin, eski kiliselerin ya da yeni yapıların çevresinde, çoğunlukla yerel camiye yaptırının adını taşıyan yeni semtler (mahalle) oluştu; birçok mahallenin birleşmesinden, kaza'nın altbölümü olan nahiye oluştu.

Kentin kuzeyinde Eyüp'ün mezarının yapımla İslâmlaştırma eylemi hız kazandı. Söylentiye göre, Osmanlıların kenti ele geçirmesinden birkaç gün sonra, II. Mehmet'e yakın şeyhlerden biri, 670-672 yıllarındaki Arap saldırısı sırasında Konstantinopolis surları eteklerinde şehit düşen, Hz. Muhammet'in arkadaşlarından Ebu Eyyub el-Ensari'nin gömülü bulunduğu yeri rüyasında gördü. Padişah kazılar yaptırdı ve kemiklerle birlikte bir de su kaynağı ortaya çıkarıldı. II. Mehmet hemen bir türbe, daha sonra da bir cami yaptırılmasını buyurdu ve burası kısa süre içinde bir ziyaret yeri haline geldi. Böylece İstanbul kutsal kent statüsüne kavuştu. Bazı resmî belgelerde rastlanan İslambol adı, belki de bu İslâmlaştırma arzusunun bir göstergesiydi.

Ticaretin yeniden canlanması

Sükûnetin geri gelmesi ve ikmal yollarının yeniden işlerlik kazanmasıyla, Bizanslılar zamanında gelişmiş ticari etkinlik merkezleri yavaş yavaş yeniden canlandı. Önce, Haliç boyunca sıralanan ve Tahtakale adıyla bilinen liman kuşağı etkinlik kazandı. Malların indirildiği ve malları Galata'ya taşıyan kayıkların üstlendiği eşeller burada bulunuyordu. Venedik mahallesi de gene burada yer almaktaydı. Padişah, burada, ambarlar yaptırdı ve özellikle tuz, balmumu, sabun ve un satılan pazar yerleri kurdurdu. Bu sistem kent görevlilerine ithalatları ve zahirelerin dağıtımını (halka dağıtılacak besin maddeleri ve zanaatçılar için gerekli hammaddeler) denetleme olanağı veriyordu. Ayrıca harçların, gümrük resimlerinin tahsilini ve malların girişini

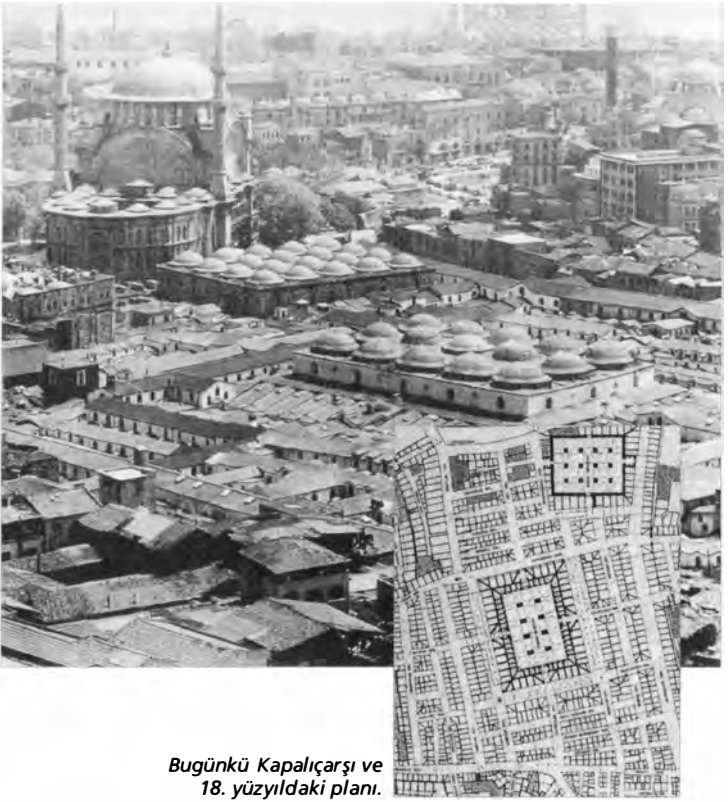
de kolaylaştıyordu: Zaten yakında bir gümrük bürosu da vardı (karayoluyla gelen mallar için kurulmuş bir başka gümrük bürosuysa Edirnekapi'da bulunmaktaydı).

Tahtakale'de iki han ya da kervansaray da yapılmıştı: Yarı otel, yarı ambar niteliğindeki bu büyük yapılarda kervanlar, tüccarlar konaklıyor, mallar depolanıyordu. 17. yüzyıl gezginlerinden Gilles Fermanel, Osmanlıların bütün imparatorluk topraklarından yaptırdıkları bu yapıların bir betimlemesini yaptı: "Keşişlerin manastırları gibi yapılmışlardır; genellikle, ortasında büyük bir havuzla birlikte bir çeşme bulunan kare biçiminde geniş bir avludan ve avluyu çevreleyen kemerlerden oluşur; kemerlerin altında oda kapıları sıralanır; odaların hepsi de birbirinin aynısıdır ve hepsinin ortasında bir ocak bulunur: Kemerlerde, avluyu tümüyle çevreleyen bir dehliz vardır ve bu dehlizde de aşağıdakilere benzeyen odalar sıralanmaktadır."

Başka bir ekonomik merkez de İstanbul'un göbeğinde bulunuyordu: Büyük Bedesten.¹ Osmanlıların en önemli kaygılarından biri, ekonomik etkinlikleri desteklemek ve denetlemektir. Bu amaçla, II. Mehmet, 1456'da, değerli malların satışının yapıldığı bir binanın, mali işlemlerin gerçekleştirildiği bir yerin, başka bir deyişle büyük tüccarların mallarının ve servetlerinin korunabildiği bir yerin düzenlenmesini buyurdu. Bu yapının ortasında, Cevahir Bedesteni adıyla da bilinen İç Bedesten ve Kapalıçarşı bulunuyordu. Bir süre sonra buna, ipeklilerin ve lüks kumaşların ticaretine ayrılan başka bir yapı daha eklendi: Sandal Bedesteni. Başlangıçta Sandal Bedesteni'nde 126 küçük dükkân (sandık) vardı ve bunlarının her birinin arkasında bir ardiye ve bir kasa bulunurdu.

Bedesten'e birçok sokak bağlanıyordu; sokaklarda, etkinliklerine göre gruplanmış zanaatçı ve tüccar dükkânları yer alıyordu. Bedesten, II. Mehmet'in dört han yaptırdığı Mahmutpaşa semtini boydan boya aşan büyük bir yolla liman semtine bağlanıyordu. Kökeni Constantinus dönemine dayanan eski Mese ekseninin adı değişerek Divanyolu olduysa da büyük olasılıkla

1 Bedesten sözcüğü, bezden türemiş, "bez mallar pazarı" anlamına gelen *bez-zazistan* sözcüğünün bozulmuş biçimidir.

burada bulunan Bizanslıların dükkânları aynen kaldı. Halkın gereksinimlerini karşılamak için, kentin geri kalan yerlerinde başka semt pazarları da düzenlendi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti

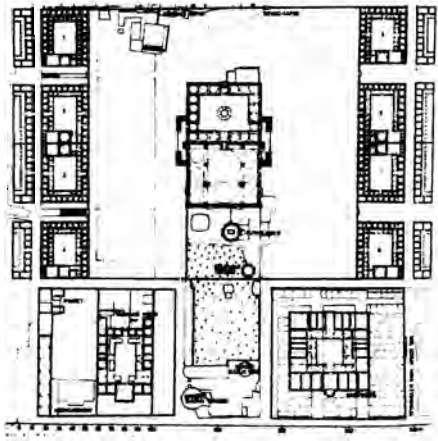
II. Mehmet, sarayı tamamlanınca, 1457-1458 kışında buraya yerleşti. Bu tarihten sonra İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti oldu. Edirne'deki yönetim, 1459'da buraya taşındı ve bu yüzyılda yaşayan Rum tarihçi Kritobulos'a göre II. Mehmet çevresindeki devlet ileri gelenlerine kentte bir yer be-

ğenmelerini ve burada bir cami, bir imaret ve bir konut yaptırmalarını buyurdu. Kendisiyse Akropolis'i seçti; Burada, 1462'de, yeni bir sarayın yapımına başlandı: Topkapı Sarayı.

Ayrıca II. Mehmet, Hagioi Apostoloi'nin (Havariler Kilisesi) yerinde bir külliye yaptırmaya karar verdi: Şubat 1463'te yapımına başlanan külliye Ocak 1471'de tamamlandı. Asıl caminin yanı sıra birçok dinî kurum ve

hayır kurumu niteliğinde yapı da gerçekleştirildi:² Dört büyük ve dört küçük medrese, bir imaret, bir hastane, bir düşkünlerevi, bir okul, bir kütüphane, bir han ve –biraz uzağında– medresede okuyan öğrenciler için lojmanlar, bir hamam ve bir pazar (Sultan Pazarı). 1475'te, bedestenin yakınında çalışan saraçlar bir tek yapıda (saraçhane) toplandılar; söz konusu yapının yakınında, at pazarı, ahırlar, atölyeler ve yeniçerilerin Yeni odaları bulunuyordu. "Fatih Külliyesi" adı verilen bu külliye, sultanın İslâm varlığını mimarlık alanında da vurgulama arzusunu tartışılmaz biçimde gözler önüne sermektedir.

II. Mehmet'in tüm İstanbul'da gerçekleştirdiği yapılar, giderlerini dinî kurumlardan (vakıf) karşılamaktaydı. Vakıflar, yapıların bakımını, personel ücretlerini sağlamaktaydı; gelir kaynakları, evlerin, dükkânların kiralardan, çeşitli ekonomik etkinliklerden alınan vergilerden ve –bazı durumlarda–

Sultan II. Mehmet Camii'nin ve Sekiz Medresesi'nin planı. 1463 ve 1471 yılları arasında inşa edilmiş, 1766 Mayıs depreminde yıkılmış, 1767 ve 1771 yılları arasında yeniden yapılmıştır.

2 1766'da bir deprem sonucu yıkılan bu cami, 1767-1771 arasında yeniden yapıldıysa da ilk caminin planının aynen korunup korunmadığı kesin bilinmemektedir.

Müslüman olmayanlardan alınan bir vergiden (cizye) oluşuyordu.

Yeni Osmanlı kentinin gelişmesi, kent nüfusunun yirmi beş yıl içinde iki katına çıkmasına yol açtı. Şantiyelerdeki işlerin iyi yürütülebilmesi için işçilere, mütahitlere, zanaatçılara, gereksinimlerin karşılanabilmesi için tüccarlara, dükkâncılara ve çeşitli yönetim hizmetlerinin görülebilmesi için memurlara gereksinim vardı. Artık, daha çok Türk-Müslüman nüfus artmaktaydı. 1478’de yapılan bir nüfus sayımına göre, İstanbul ve Galata’da 9.517 Müslüman ve 6.807 Müslüman olmayan (bunların 1.647’si Yahudiydi) olmak üzere 16.324 aile, dolayısıyla da başkentin tümünde yaklaşık 65.000-80.000 nüfus bulunmaktaydı. Sur içi İstanbul’u 60.000-75.000 kişi yaşamaktaydı ve bunların çoğu (35.000-45.000) Müslümandı; geri kalan halksa Rumlardan (12.000-15.700) ve Yahudilerden (6.600-8.200) oluşuyordu. Buna karşılık, dış mahallelerde ve Galata’da Müslümanlar azınlıktaydı: 2.370-2.400 Rum’a ve 1.300-1.650 Latin’e karşılık 2.100-2.600 Müslüman.

Konstantinopolis’in fethi, Osmanlıların Bizans İmparatorluğu kalıntılarını –1460’ta topraklarına katacakları Peloponisos ile ertesi yıl ele geçirecekleri Trabzon Rum İmparatorluğu dışında– fethetme eylemine son noktayı koydu. Bu tarihten başlayarak, artık –o dönemde Türkçe’de “imparatorluk” kavramının bulunmamasına karşın– bir Osmanlı İmparatorluğu’ndan söz edilebilir: Çünkü bu imparatorluk, Bizans topraklarının büyük bölümünde Bizans İmparatorluğu’nun gerçek bir devamı olmuştur.

II. Mehmet, Avrupa’ya karşı, sistemli olarak Osmanlı egemenliğini yaymaya çalıştı. Rum başkentin fethi, II. Mehmet’e, İslâm topraklarında çok büyük bir saygınlık kazandırdı ve II. Mehmet başka Hristiyan devletleri ele geçirmeye çalışarak bu saygınlığı haklı çıkarmaya çabaladı.³ Birkaç yıl içinde Sırbistan, Arnavutluk, Bosna, Eflak, Mora, Kefe, Sakız ele geçirildi ya da vergiye bağlandı ve Ege Denizi’ndeki başka adalar (Midilli, Ta-

3 Karaman Beyliği’nin Osmanlı Devleti’ne katılması ve Anadolu’daki Akkoynlu devleti hükümdarlarıyla gerçekleştirilen bir çatışma dışında, bütün saldırılar Hristiyan devletlere karşı gerçekleştirildi.

şoz, Gökçeada, Semadirek, Limni, vb.) Osmanlı topraklarına katıldı: Böylece Cenevizliler bölgede güçlerini yitirdiler. Sadece Macarlar, Rodos adasını ellerinde tutan Kudüs'teki Saint-Jean şövalyeleri ve Venedikliler direndiler. Venedikliler, 1462'de başlattıkları mücadeleye 1479 Ocak'ında son verdiler: Ege Denizi'nde ve Adriyatik Denizi'nde bıraktıkları topraklar, Osmanlı İmparatorluğu'nda serbestçe ticaret yapabilme hakkını elde etmek için verdikleri para, Venediklilerin gerilediklerini gösteren belirtilerdir. Bununla birlikte Venedik, ekonomik faaliyetlerini büyük ölçüde korumayı başarmıştır.

Kazanılan zaferler, Osmanlıların Balkan Yarımadası ve Küçük Asya üzerindeki egemenliğinin kabul edilmesini sağladı. II. Mehmet İtalya'ya saldırmayı bile düşündü. Temmuz 1480'de Osmanlı askerleri Otranto yakınlarında karaya çıktıysa da ilerleyişleri kısa sürede durduruldu. II. Mehmet'in 4 Mayıs 1481'de ölmesi, seferin sona ermesine yol açtı. İstria'ya ve Krain'e yönelik diğer seferler, Suriye ve Mısır Memluklarına karşı girişilecek bir seferin hazırlığı da padişahın ölümüyle suya düştü; ne var ki bütün bunlar padişahın saldırı düşüncesinin, Osmanlı topraklarını genişletme arzusunun ve Müslüman hükümdarlar arasında en dinamik hükümdar olma isteğinin kanıtıdır.

Tarihte "Fatih" adıyla anılan bu hükümdar, aynı zamanda, İtalyanların çağdaş *condottieri*'leriyle karşılaştırılabilecek bir devlet adamıydı. İmparatorluğun örgütleyicisi olarak merkezi yönetimi yerleştirdi; yönetimin kalbi, önce Forum Tauri yakınındaki sarayda, daha sonra eski Bizans Akropolis'indeki (bugünkü Sarayburnu) Topkapı Sarayı'nda atıyordu; 1462'de yapımına başlanan Topkapı Sarayı 1478'de tamamlandı. II. Mehmet, padişahıktan sonra en önemli kişisi sadrazam olan Divan'a,⁴ bir taşra yönetimine, bir orduya (kuşkusuz Eski Kıta'nın ilk ordusu) ve Müslüman hukukundan alınan hükümlere (şeriye) ve aynı zamanda da eyaletlerin ve özellikle de Hristiyan eyaletle-

4 Farsça'dan alınan divan sözcüğü başlangıçta "şiir derlemesi" anlamına gelmekteydi; daha sonra "liste, kütük" anlamında kullanıldıysa da bir başka anlam daha kazandı: askerî, sonra da mali kütükleri tutan "büro" ya da "yönetimsel daire". En sonundaysa, meclisin toplandığı, "yastıklarla kaplı banklar kapsayan oda" ve "siyasal meclis" anlamına gelmeye başladı.

rin yönetimini kolaylaştıran geleneksel yerel kurallara (kanun-name) dayanarak devleti yönetti.

Padişahın İstanbul'a yerleşmesinden kısa süre sonra, Saray çok kalabalık bir yer haline geldi. Gerçekten de, merkezî yönetim hizmetlerinde ve Saray'ın özel hizmetlerinde binlerce insan kullanıldı: Askerlerin (sipahiler), muhafızların (kapıcılar), özel görevlilerin ve odacıların (çavuşlar) yanı sıra, gereksinimlerin karşılanmasından sorumlu görevliler, doğancılar ve köpek bakıcıları, Saray halkını eğlendirmekle görevli kişiler ve haremağaları (harem muhafızları) da vardı. Bu görevlilerin çoğu Balkanlar'daki Hristiyan eyaletlerinden devşirme (devlet yönetimine ve hatta sadrazamlık dahil yüksek görevlere askerî ve sivil personel sağlayan sistem) yöntemiyle derleniyordu.

Saray içindeki yaşam (özellikle de Sarayburnu'ndaki yapılara yerleşilmesinden sonra) kentin geri kalan bölümündeki yaşamdan ayrıldı; bu ayrılık sadece Saray'ı çevreleyen yüksek duvarlarla sınırlı da kalmadı. Padişahın şahsını korumaya, hatta yüceltmeye yönelik, özenli bir kurallar bütünü, başka bir deyişle bir tür protokol vardı. Bütün bu kurallar, bazı törenler sırasında, özellikle de Ayasofya'daki cuma namazı sırasında ya da ordu sefere çıktığında, padişahın Saray dışına çıkmasını, halka görünmesini engellemiyordu.

Son olarak, II. Mehmet kesinlikle aydın bir kişiydi. Birçok dil konuştuğu sanılmaktadır: Türkçe dışında, Arapça, Farsça, Rumca ve belki de İtalyanca. II. Mehmet, sarayına, ister Müslüman, ister Hristiyan olsun bilginleri ve aydınları topladı ve İtalyan sanatçıları (özellikle de II. Mehmet'in ünlü portresini yapan Gentile Bellini) davet eden ilk Osmanlı padişahı oldu. Padişahın bu hareketi simgeseldi ve Osmanlı hükümdarını Roma ve Bizans imparatorlarının ardılı gibi gösterme arzusunu kanıtlıyordu. Fatih Sultan Mehmet döneminde Konstantinopolis-İstanbul kentinin boyutları, geçmişle bağlarını koparmış gibiydi. Aslında kent, birçok alanda, hem kentin coğrafyasını hem de tarihini açıklayan bir süreklilik sergileyecekti.

İstanbul'un Altın Çağı (16. yüzyıl)

Kuşkusuz, bu dünyayla ilgili şeyler konusunda Türkler bize göre çok daha mutlular; söz konusu mutluluk hem yazgılarından, hem de bizimkinden çok daha iyi olan yönetim biçimlerinden kaynaklanmaktadır.

– B. du Pré, *Histoire des Empereurs de Turquie*

II. Mehmet, oğlu II. Bayezit'e geliştirmekte olan bir haşkent bıraktı. Ne var ki Osmanlıların durumu pek parlak değildi: Çünkü, askerî fetihler Hazine'yi tüketmişti. Çeşitli mali düzenlemeler ve birçok devalüasyon Hazine'yi düzlüğe çıkarmaya yetmedi. Tımar sahiplerinin ödemekle yükümlü oldukları vergiler¹ ya da dinî kurumların topraklarına el konması de yeterli olmadı. Bu uygulamalar dinî çevrelerde ve derneklerde, özellikle de Bayezit'in bağlı olduğu Halvetiler (II. Mehmet'in onların kış-

1 Osmanlılar çok erken dönemlerde bu kurumu işletmeye başladılar ve tımarlar Osmanlıların sömürgeleştirme siyasetinin temel taşlarından biri oldu. Bir tımar sahibi, padişahın kendine yaşam boyu verdiği bir toprak parçasını (tımar) elinde tutar, söz konusu toprağın gelirlerinden yararlanır; buna karşılık, toprağı iyi işlemek ve kendisine yapılan tahsis sırasında belirlenen vergileri Hazine'ye ödemek zorundadır. Bu vergiler, fethin ardından toprakların kadastrounun yapılması sırasında ve art arda gerçekleştirilen sayımlar sırasında belirlenirdi. Tımar sahibi, genellikle, bir asker ya da sivil bir yüksek görevli olurdu.

kırmaları sonucu zehirlenerek öldürüldüğü bile düşünülmektedir) arasında hoşnutsuzluk yaratmaktan başka bir işe yaramadı. Halk parasal baskıdan bunalmıştı. Hoşnutsuzluk o kadar büyük boyutlara ulaşmıştı ki Osmanlı başkenti iç savaşın eşiğine gelmiş gibiydi.

Padişahlar

Birçok devlet yüksek görevlisi, derviş tarikatları ve ordu Bayezit'in tahta çıkışını destekledi. Bayezit'e rakip olarak, -II. Mehmet'in son sadrazamı Karamanî Mehmet Paşa'nın, Anadolu illerindeki birliklerin ve merkezî yönetime düşman boyların şeflerinin desteklediği- Bayezit'in kardeşi Cem vardı. İki kardeş iki yıl boyunca birbirleriyle savaştılar. Cem İstanbul'a saldırdıysa da, sadrazamı öldüren yeniçerilerin işe karışmasıyla 22 Mayıs 1481'de Bayezit tahta çıktı. İki kez yenilen Cem Batılılara sığındı.

Meşru padişah olarak tanınan II. Bayezit (1481-1512) cülus bahşişi² vererek yeniçerilerin gönlünü aldı. Dindar bir adam olan II. Bayezit (Veli lakabıyla anılmıştır), babasının hayır derneklerinin mallarına ilişkin kararlarını uygulamadan kaldırarak dinî çevrelerin sevgisini kazandı. Cem yandaşlarını saf dışı bırakan II. Bayezit, diplomatça bir siyaset izlediyse de imparatorluğun batı sınırlarındaki gerilla eylemlerine son vermedi, Hersek ile Boğdan'ı aldı. Akkerman (Cetatea Alba) ve Kilya kentlerinin ele geçirilmesi Osmanlıların Karadeniz'deki durumunu güçlendirdi ve Lehistan ile Baltık ülkelerine giden ticaret yollarını denetleme olanağı verdi. Kilikya'da Memluklara yenildilerse de, 1499-1503 arasında, Arnavutluk ve Mora'daki birçok Venedik kentini ele geçirdiler.

Uzun Konstantinopolis kuşatması, Osmanlı donanmasının güçsüzlüğünü ortaya koymuştu. II. Bayezit, birçok gemisi koranlara bırakılan donanmaya büyük önem verdi. 15. yüzyılın sonunda, Osmanlı gemileri, Batı Akdeniz sularında, Mağ-

2 Cülus bahşişi verme gelenegini II. Mehmet, 1451'de ikinci kez tahta çıktığı sırada başlattı: Bu sırada ayaklanmış olan yeniçerilerin pek tanımadığı II. Mehmet, bu bahşişi vererek onları kendine bağlamıştı.

rip ve İspanya kıyılarına kadar yelken açtılar. Katolik *Reconquista*'sı* sonucu İspanya'dan kovulan Arapları Kuzey Afrika'ya, Yahudileri Avlonya, Selânik ve İstanbul'a taşıyan işte bu gemilerdi. II. Bayezit'in son yılları iç çekişmelere sahne oldu: 24 Nisan 1512'de, Yeniçerilerden büyük destek gören oğlu Selim ayaklanarak babasını tahttan çekilmek zorunda bıraktı.

Muhteşem Süleyman (1494-1566).

I. Selim (1512-1520), hem Osmanlı tarihinin, hem de İstanbul'un yeni bir dönemini başlattı. I. Selim, gerçekten de Yakındoğu'daki büyük yayılmanın baş mimarı oldu. Onun döneminde, sırasıyla, Safevi ve İran Şii hükümdarına karşı kazanılan Çaldıran zaferi (1514) sayesinde Doğu Anadolu, Kürdistan (1515), sonra da Suriye ve Mısır (1516-1517) ele geçirildi. Osmanlı padişahı, sultanı "kutsal kentlerin koruyucusu ve hizmetkârı" olarak kabul eden Mekke şerifini** de kendine bağladı. Kahire'nin ele geçirilmesi sırasında, Abbasi Halifeliği İstanbul'a taşındı. I. Selim büyük olasılıkla halife unvanı almadı;³ ne var ki kazandı-

(*) Hristiyanların, Avrupa'da, Arapların eline geçen toprakları geri almaları (*Reconquista* "yeniden fethetme" anlamına gelmektedir).

(**) Hicaz emirine bazen Mekke şerifi de denirdi.

3 Halifeler, 632'de ölen Hz. Muhammet'in yerine geçen siyasal ve dinî önderlerdir: Emevi halifeleri (750'ye kadar; Dam'da), Abbasi halifeleri (750-1258; Bağdat'ta) kendilerine rakip olan İspanya (Kurtuba halifeliği; 929-1031 arası) ve Mısır (Fatımi halifeliği; 909-1171) halifeleriyle mücadele ettiler. Memluk sultanları döneminde Mısır, 1258'den sonra Osmanlıların Mısır'ı fethine (1517) kadar Abbasi halifelerini barındırdı; ne var ki bunların taşıdıkları unvan onursal olmaktan öteye gidemiyordu.

ğı zaferler ve gerçekleştirdiği fetihler, tüm Müslümanları iktidarı altında toplayacak kadar parlaktı. 1519'da Cezayir kenti ni ele geçiren korsan Hayrettin Paşa, I. Selim'in himayesini isteyip onu hükümdar olarak tanıyınca, Müslümanların durumu sağlamlaştı.

I. Selim'in oğlu ve ardılı, Batı'da Muhteşem Süleyman adıyla bilinen I. Süleyman (1520-1566), tartışmasız en büyük Osmanlı padişahıdır: Hemen hemen tüm Akdeniz ülkelerine, bütün Arap ülkelerine (Fas dışında) hükmediyordu; Batı hükümdarlarınınsa kimileri yenilgiye uğratılmıştı (V. Karl gibi), kimileriye (I. François gibi) padişahla ittifak yapma peşindeydi. İstanbul eski Konstantinopolis'in yerini dolduruyor, Eski Avrupa'nın birinci kenti oluyor ve görkemli yapılarla bezeniyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, Sultan Süleyman'ın uzun saltanat yılları sırasında tarihinin en geniş topraklarına kavuştu: Süleyman, tahta çıkışından hemen sonra, babasından kalan topraklara Macaristan'ı, Rodos'u, Ermenistan'ı, Irak ve başkenti Bağdat'ı (İslâm dünyasının ve Arapların en parlak kenti), Yemen'i, Aden'i, Trablusgarp'ı, Cezayir'i, hemen hemen tüm Tunus'u kattı. Orta Avrupa'da, Osmanlı orduları Avusturya'yı ve daha az boyutta olmak üzere, Venedik ile Lehistan'ı tehdit etti; Osmanlı orduları, Dalmaçya, Hırvatistan ve Slovenya'ya kadar ilerledi. Osmanlı İmparatorluğu'nun gücü, eski Emevi ve Abbasi imparatorluklarının gücünü yeniden yaşatır gibiydi: çünkü, Arapların büyük çoğunluğu ve buna ek olarak Türkler, Azeriler ve Kürtler artık aynı hükümdarın, Hristiyan devletlerine karşı İslâm'ın önderliğini yapan kişinin otoritesi altındaydı.

Sultan Süleyman'ın oğlu ve ardılı II. Selim (1566-1574) de askerî başarılar elde ettiyse de (Kıbrıs'ın [1570-1571] ve Tunus'un [1574] fethi) 7 Ekim 1571'de, İnebahtı'da (Lepant) Batı devletlerinin ortak donanması karşısında büyük bir yenilgiye uğradı. Bu yenilgi kısa vadede Türk İmparatorluğu'na hiçbir olumsuz etki getirmediyse de Avrupa'nın Hristiyan dünyasında büyük yankılar yaptı: Osmanlı devletinin gerilemeye başladığı, hatta ortadan kalkmaya başladığı umudu.

II. Selim'den sonra iki başarısız padişah tahta çıktı: Gerçek

erki valide sultanlara ve adamlarına bırakan III. Murat (1574-1595) ve III. Mehmet (1595-1603). Bu padişahlar, Batılıların önsezi niteliğindeki umutlarını artırmaktaydı. Batılı gözlemciler, Osmanlı devletinin içine düştüğü mali güçlükleri, başkenttin I. Süleyman dönemi sonundaki haliyle kalmasına yol açan büyük bayındırlık çalışmalarına son veren uygulamayı fark etmekte gecikmediler: Yeni yapılan tek büyük cami (1597’de başlanmıştı) olan Yeni Cami’nin yapım çalışmaları III. Mehmet ölünce durduruldu ve ancak 1660’da yeniden başlatıldı.

Elbette I. Ahmet (1603-1617), 1609-1616 arasında, kendi adını taşıyan çok görkemli camiye yaptıracak (yapının tamamlanması aynı zamanda bir dönemin de sonunu belirtir) büyük binalar yaptıran padişahlar kervanına katıldı: 17. yüzyılda yapılan tek tük camilerin hiçbiri padişahlar tarafından yaptırılmadı, hepsi de Saray çevresinin kişisel girişimleriyle gerçekleştirildi.

Müslüman dünyasının beyni

II. Mehmet’in başlattığı kenti İslâmlaştırma girişimi, daha sonra tahta çıkan padişahlar döneminde daha da büyük bir kararlılıkla sürdü: Yapılan uygulamalar sonucunda İstanbul, Müslüman dünyasının beyni, Akdeniz havzasının en dinamik yeri, kısa sürede Batı’yı büyüleyecek bir mimarlık ve sanat patlamasının merkezi haline geldi.

Hız. Muhammed’in kurduğu dinin zaferini vurgulamak için, II. Bayezit, başkentin en yüksek yerlerine “sultanların adıyla anılan” camiler yaptırdı. Fethi gerçekleştiren İslâm’ın simgesi olan ve kendi adını taşıyan cami, babası için yapılan camiyle rekabet edecek nitelikte olması amaçlanarak yapılmıştı. 1501’de yapımına başlanan ve beş yıl sonra tamamlanan cami, kentin göbeğinde, eski Forum Tauri’de, belki de eski Hagios Anastasios Kilisesi’nin yerinde yapılmıştı. Cami, han, hamam, okul (medrese), düşkünlerevi, mezarlar (türbe) içeren büyük bir mimarlık bütünüdür. Yakup Ağa’nın ilginç üslubuyla gerçekleştirilen cami, bir ölçüde Ayasofya bazilikasının planını sergiler. Padişahlara yakın kişilerin girişimiyle yapıl-

mış başka camiler de vardır: 1485-1504 arasında üç sadrazam, bir defterdar⁴ ve Bayezit'in bir veziri birer caminin yapım masraflarını karşıladılar: Atmeydanı'nın yanındaki Firuzağa Camii, Çemberlitaş'taki Atikalipaşa Camii, Fatih Camii'nin yakınındaki Balipaşa Camii. Öbür iki cami kara surlarının yakınında, Silivrikapı ve Edirnekapı yakınlarındadır.

Kendini askerî fetihlere adayan I. Selim cami yaptırmadı. Mısır'ın fethinden sonra aniden ölmesi, büyük olasılıkla, ona cami yaptırma zamanı bırakmadı: Çünkü, Müslüman Arap, Kürt ve Türkmen dünyasının büyük bölümünü Osmanlı egemenliği altında toplayan bir padişahın zaferlerini yüceltmek için bir cami yaptırma tasarısını aklından geçirmemiş olması düşünülemez. Buna karşılık, oğlu I. Süleyman babasının zaferlerini sürdürdü. Gerçekten de İstanbul, I. Süleyman döneminden başlayarak 17. yüzyılın başına kadar en güzel dinî yapılarıyla bezendi.

I. Süleyman, Osmanlı İmparatorluğu'nu ve İslâm'ı yüceltme çabasını mutlu sona ulaştırmaya çalışırken olağanüstü yetenekli bir sanatçıyla karşılaştı: Mimar Sinan. 1489'da Kayseri'de doğan ve bir Hristiyan ailesinin çocuğu olan, devşirilerek yeniçeri ocağına sokulan Sinan, askerî seferlere katıldı; bu seferler sırasında, özellikle de Tebriz ve Mısır seferlerinde yapı tekniklerini öğrendi. İstanbul'a dönüşünde, I. Süleyman döneminin başlarında mimarlarla çalıştı, 1522'de tamamlanan ve I. Selim'in adına yapılan caminin şantiyesinde –büyük olasılıkla– görev aldı. Daha sonra birçok sefere katıldı; bu seferler sırasında teknik adam ve mimar olarak yeteneklerini kanıtladı. I. Süleyman, onu, su yollarını iyileştirmesi için başkente çağırdı. Sinan bir yandan bu işi yaparken, bir yandan da birçok yapım işine (köprüler, camiler, türbeler, hamamlar) girişti ve Şehzade Camii (1544-1548) ile kendini kabul ettirdi. Mimarbaşı rütbesine yükseltildi ve ölümüne kadar (1588), özellikle de başta 1550-1557 arasında Süleymaniye Camii ve çevresindeki yapılar olmak üzere, gerçekleştirilen başlıca yapıların tasarlanmasını ve gerçekleştirilmesini denetledi. Edirne'deki Selimiye Camii, Mimar Sinan'ın başyapıtı olarak kabul edildi (1569-1575).

4 İmparatorluğun mali kayıtlarını tutan defterdar maliye bakanıydı.

Süleyman'ın verdiği örneği çevresi de uyguladı: Eşi Hürrem Sultan –ünlü Roxelane–, kızı Mihrimah, Rüstem Paşa, İbrahim Paşa ve Kara Ahmet Paşa adlı sadrazamlar, padişahın damadı olan Vezir Zal Mahmut Paşa, Kaptan-ı Derya Sinan Paşa birer büyük cami yaptırdı. Bu camilerin geniş namaz kılma yerlerinin yanı sıra, dinî, toplumsal ya da eğitimsel amaçlı ek yapıları da vardı: Medrese, kütüphane, imaret ve tabhane (kabul yeri), hastaneler, okullar, anıtsal padişah türbeleri, hamamlar; bunların yapımları ve işletme giderleri geleneksel dinî kurumlar sistemiyle karşılanıyordu. Dinî bölgenin sınırlarını belirleyen bir duvarla çevreden ayrılan cami çevresindeki geniş alan, çoğunlukla gezinti ve dinlenme yeri görevi yapardı.

Bir caminin yapılması, çoğunlukla, nüfusu artan bir yeni mahallenin doğuşunu simgelerdi. Padişahlar, 17. yüzyılın başına kadar başkentte camiler yaptırmaya devam ettiler. Buna karşılık 17. yüzyılda yapılmış bir tek cami vardır: Sinan ile boy ölçüşmek ve onu aşmak isteyen Mehmet Ağa'nın 1609-1616 arasında yaptığı I. Ahmet'in Sultan Ahmet Camii. Aynı yüzyılda, padişah ailesi üyeleri (karısı ya da kızları) dört cami, sadrazamlar iki cami, çeşitli kişiler sekiz cami yaptırdılar ve bunların tümü de öncekilerin taklidiydi. Halkın oturduğu ya da az nüfuslu semtlerde, küçük camiler (mescit) yapıldı. 16. yüzyılın sonunda, İstanbul'da, 4.492 mescit ve 485 daha büyük cami vardı. Şu halde toplam olarak yaklaşık beş bin cami bulunmaktaydı...

Osmanlı anıtlarının özel kesitlerinin sıralandığı kent manzarasının bütün Batılı ziyaretçileri etkilemesi kolay anlaşılabilir bir olgudur: 17. yüzyıl gezginlerinden Guillaume Joseph Grelot, “bu evlerin arasında, inanılamayacak kadar çok sayıda büyük kubbe, küçük kubbe, minareler, sıradan yapıların üstünde yükselen küçük kuleler ya da çan kuleleri görülüyor” diye yazmakta.

Müslüman dininde, çeşme yaptırmak sevaptır çünkü Kur'an'da şöyle denmektedir: “Ve her şey sudan gelir.” I. Süleyman döneminde, üçü padişahın girişimi sonucu olmak üzere, yirmi çeşme yaptırıldı. Daha sonra, nüfus artışına bağlı olarak çeşmelerin sayısı arttı: Altmış iki çeşme sayılmıştır (bunlardan dört

tanisini Ahmet, birçoğunuysa padişahın yakın çevresi [kimi haremden, kimi divandan] yaptırdı). Bu çeşmelerin tümü sur içi İstanbul’unda, bazılarıysa camilerin yakınındadır. Müslüman olmayan semtlerde çok çeşme yapıldığı konusunda kesinlik yoktur: Haliç’in kuzey kıyısında sadece on bir, Üsküdar’day-sa dokuz çeşme sayılmıştır. Çeşmelerin düzeni, elbette, İstanbul yakınlarındaki (özellikle de Belgrad Ormanları bölgesinden başlayarak) küçük barajların ve su haznelerinin sularını getiren su kemerleri ağına ve kanalizasyonlara bağlıydı. Muhteşem Süleyman’ın, 1563’te yıkılan İustinianos su kemerini onarttığı ve mimarı Sinan’ın bu doğrultuda sanatsal çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Bu su kemeri Mağlova Kemerı adıyla bilinmektedir.

Divan

Osmanlıların Arap ülkelerine ve büyük İslâm kentlerine (Şam, Kahire, Bağdat) el koymaları, İstanbul’u, Müslüman dünyasının siyasal, ekonomik ve dinî beyni haline getirdi; padişah ile çevresinin, sadrazamın ve aynı zamanda devlet görevlilerinden, askerî ve sivil memurlardan, özellikle de yeniçerilerden oluşan bir yönetimin hayat verdiği bir beyindi bu.⁵

Halife unvanını taşımamakla birlikte padişah, gelenekçi İslâm’ın tartışmasız lideriydi; İstanbul, İslâm’ın dinî merkezi⁶ ve bu nedenle de yargılama merkeziydi. Ulema⁷ arasında birinci sırayı şeyhülislâm alıyordu; şeyhülislâm, divana katılmamakla birlikte Osmanlı hiyerarşisinde sadrazamla eşit sayılıyordu. İktidarı altında, molla unvanını taşıyan dinî ve tüzel mevkilerdeki kişiler bulunuyordu; mollalar da farklı sınıflara ayrılıyordu:

5 Türklerin bu paralı askerleri, 14. yüzyıldan başlayarak, Osmanlı piyade sınıfının seçkin, etkili ve korkulan bir bölümünü oluşturdu. Başlangıçta yeniçeriler, Osmanlıların ele geçirdikleri ülkelerdeki Hristiyan ailelerden alınan çocuklardan oluşturuluyordu; devşirilen çocuklar Müslüman yapıyor ve onlara askerî bir eğitim veriliyordu. Yeniçeriler 14. yüzyılın başlarına kadar varlıklarını sürdürdüler.

6 Son Abbasi halifesi Mutevekkil’in (hapsedilmişti) serbest kalmasından sonra bile hiçbir rol oynayamadığını anımsatalım.

7 “Ulema” (tekili âlim) Kuran’ın yasalarını koruyan bilim adamlarıydı.

Divan odası.

Dinî sorunlarla görevli olanlara müftü (ilke olarak, merkezi yönetim bunların işlerine hiç karışmıyordu), dünya işleriyle görevli olanlara kadı (yargıç) deniyordu. Hristiyan İmparatorluğu sırasındaki Bizans patriğiyle eşdeğer bir görev yüklenen şeyhülislâm, aynı zamanda İstanbul müftüsüydü. Kadılar hiyerarşi basamaklarını tırmanarak yükselebiliyorlardı; kadıların hiyerarşi basamakları büyükten küçüğe doğru şöyleydi: İstanbul, Mekke, Edirne, Bursa, Kahire, Medine, Şam, Kudüs, Halep, daha sonra da daha alt düzeyde olmak üzere Selânik, Galata, Eyüp, Üsküdar, İzmir kadılıkları.

Bütün ulemalar, kadılar ve müftüler, medresede verilen yüksek öğrenimi görmüşlerdi. Büyük camilerin eklentileri olan büyük medreseler, padişahların gerçekleştirdikleri kurumlardı. Resmî kurum statüsünde olan medreseler, yalnızca gelece-

ğin hukuk doktorlarını değil, aynı zamanda imparatorluğun gelecekteki yöneticilerini (bunların bazıları saraydaki okullardan çıkıyordu) de yetiştiriyordu. Özel girişim sonucu kurulan başkentteki diğer medreseler, büyük olasılıkla sadece ilahiyatçı yetiştiriyordu. Bir devlet görevine aday olan kişi, ilke olarak, başkentin büyük kurumlarından birinde ya da –en azından– Bursa’da ya da Edirne’deki kurumlarda eğitim görmüş olmalıydı. İstanbul’daki başlıca medreseler, Sultan Bayezit medresesi (“burada, şeyhülislâm dinleyicilere ve müftülere dersler verirdi”), Ayasofya medresesi (çok ünlüydü), Selimiye medresesi ve Süleymaniye medresesiydi.

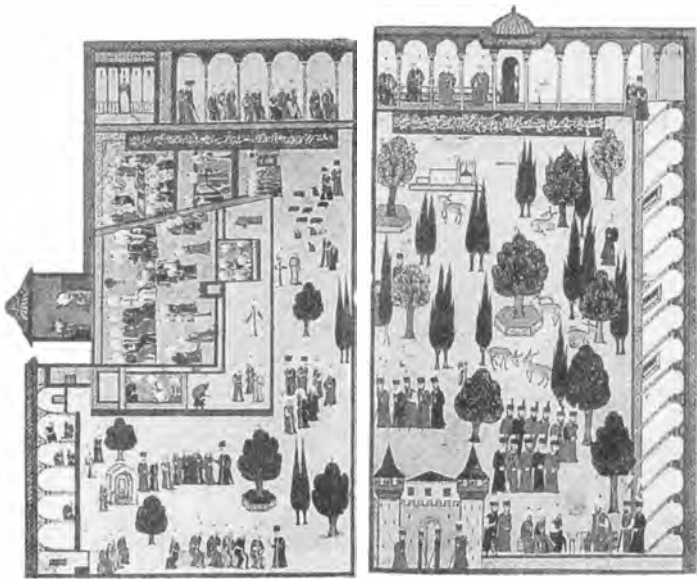
Topkapı Sarayı

Padişah, II. Mehmet’in Eski Saray’dan sonra yaptırdığı Topkapı Sarayı’nda (ya da Yeni Saray) otururdu. Daha sonra tahta geçen padişahlar sürekli olarak bu sarayı büyüterek 19. yüzyıla kadar burada oturdular.

Saray, yeri, genişliği ve işlevi bakımından Osmanlı gücünün en seçkin simgesiydi. Birçok insan Saray’a girmeyi, burada askerî ya da sivil bir göreve gelmeyi düşünüyordu. Saray, gerçek bir üslûp birliği olmaksızın art arda yapılmış bir yapılar bütününden oluşuyordu: “Aslında burası tek bir saraydan çok, saraylar, evler ve daireler ya da gereksinimlere ya da birçok padişahın kaprislerine bağlı olarak çeşitli dönemlerde eklenen ve çeşitli dönemlerde onarılan konutlar topluluğu bütünüdür.”⁸

Saray başlıbaşına bir dünyaydı çünkü, hükümeti, padişahın dairelerini ve haremi kapsıyordu. Birbirinden ayrı iki bölümden oluşurdu: Birun ve Enderun. Dış bölümün (birun), yapılarla çevrili iki büyük avlusu vardı. Birinci avlu topçular için depo görevi yapardı ve herkese açıktı; bu avlu, I. Süleyman döneminde yapılan Orta Kapı aracılığıyla ikinci avluya bağlandı; ikinci avluda “padişahın dış dünya ile ilişkilerini sağlayan”

8 François Aubry de la Motraye, *Voyages de M. de la Motraye en Europe, Asie et Afrique* (M. de la Motraye’in Avrupa, Asya ve Afrika’daki gezileri), Lahey, 1728.

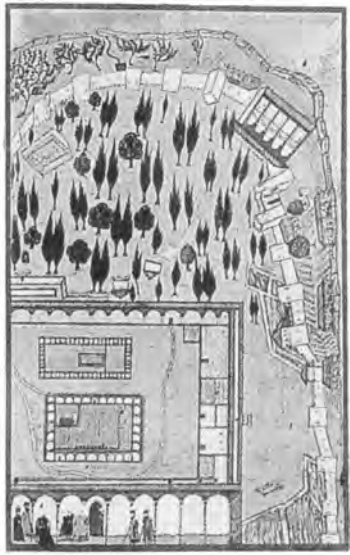
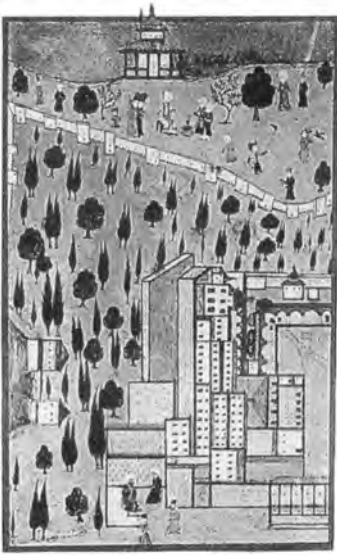

Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusu.

dış daireler bulunuyordu: İkinci avlu “çok güzeldi. Yollar mermer döşeliydi: Çeşitli çeşmeler ve yeşil bir çimenlikle birkaç ağaç avlunun geri kalan bölümünü kaplıyordu. Oldukça zevkli uzun bir dehliz avluyu çevreliyordu; dehliz basık olmakla birlikte, birçok güzel mermer sütun kapsıyordu”.⁹ Hükümet merkezi buradaydı ve divan burada toplanıyordu.

Saray ve devlet yaşamına bağlı personel de burada görev yapardı. Padişaha kişisel olarak hizmet eden her tür görevli vardı: Bazı ulemalar; profesyonel sağlık görevlileri: Cerrahlar, kökçüler, göz hekimleri (tümü hekimbaşı'nın buyruğu altındaydı); uğursuz günler ve hayırlı günler takvimi üstüne düşüncelerine başvuru münecimler; özel görevleri bulunan din adamları, vaizler, ilahiciler, hafızlar ve ruhani bir lider (şeyh). Sarayda çalışan sayısız zanaatçı ve sanatçıyı da unutmayalım: Mimarlar, bahçıvanlar, terziler, çamaşırcılar, çizmeciler, halı dokuyucula-

9 A.g.y.

Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusu.

rı, sırma işlemecileri, dülgerler, silahtarlar, nalbantlar, cevahir-ciler, müzikçiler, katipler, oymacılar, ozanlar, minyatörcüler, ciltçiler. Kimileri ahırlardan, doğan yetiştiriciliğinden sorum-luydu. Kimileriye düzenden, protokolden, sarayın güvenliğin-den ya da padişah dışarı çıktığında onun güvenliğinden sorum-luydu. Bu saygın ve sayısız saray hizmetleri, saray görevlilerin-ce aşamalandırılır ve yönetilirdi.

Daha sonra kâhyalık, saray mutfağı ve tatlıcılık-şekercilik hizmetleri geliyordu: Bu hizmetler için yüzlerce aşçı, hizmet-çi, çeşnici, sucu çalıştırılıyor, büyük miktarda yiyecek tüketi-liyordu. Padişahın mutfağı dışında bir dizi özel mutfak da var-dı: Divan mutfağı, saray erkânı mutfağı, akağalar mutfağı, sara-yın dış dairelerinin mutfağı, hatta saray hayvanlarının ve avcı kuşların (özellikle de doğan), kümes hayvanlarının beslenme-sine ayrılan mutfak.

Saray'ın iç bölümü enderuna Bab-ı Saadet ya da Akağalar ka-pısıyla girilirdi. Burada, üçüncü avluyla birlikte, padişahın özel

bölgesi başlardı. Padişah buradaki özel bir bölümde, başka bir deyişle yabancıların girebildiği son mekânda (Arz Odası) ziyaretçileri kabul ederdi. Bundan sonraki bölümler, içoğlanlara, saray erkânına, bunların denetçilerine, akağalara ayrılmıştı; burada kadınlar, gözdeleler, kadın esirler ve bekçilerinin, haremağalarının dünyasını kapsayan, tam erkek olarak sadece padişahın girebildiği harem bulunuyordu. Sadece padişahın ve haremmin hizmetinde binlerce (16. yüzyılda 6.000-8.000, 17. yüzyılın sonunda 14.500) kişi çalışıyordu. “Saray, kentin geri kalan bölümünden ayrılmış, kendi yasaları, kendine özgü yaşam tarzı olan ayrı bir cumhuriyet gibiydi; düzen kolayca sağlanıyordu çünkü, burada yaşayanlar ne burada öğrendiklerinden başka bir şeyi, ne de özgürlüğün ne olduğunu biliyorlardı.”¹⁰

Yönetim

İmparatorluk’taki yüksek görevlerin, dolayısıyla da kent yöneticilerinin atamalarını, “hakim-i mutlak” olan padişah yapardı. Padişah, hem danışma meclisi, hem de yüce adalet divanı görevini yüklenen ve yabancı büyükelçilerle yapılan görüşmelerden sorumlu olan divana dayanarak işleri yürütürdü. Divan toplantıları ikinci avludaki bir yapıda, Kubbealtı’nda yapılırdı. Padişah toplantılara katılmazdı; ne var ki kafesli bir pencere sayesinde, dilediğinde toplantılardaki gelişmeleri kendini göstermeden izleyebilirdi.

Divan, padişah’tan sonra gelen kişi olan sadrazamın başkanlığında,¹¹ haftada dört defa, sabahları toplanırdı. Divan toplantılarına, nişancı, dinî ve tüzel işlerden sorumlu Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, maliyeden sorumlu başdefterdar ve kimi zaman da donanma başkomutanı kaptanpaşa,* şeyhülislâm ve

10 Louis Deshayes de Courmenin, *Voyage du Levant, Fait par le Commandement du Roi en 1621, 1624*.

11 İmparatorluğun yönetim işlerinden sorumlu sadrazamın olağanüstü geniş yetkilerindeki tek sınırlama, sarayın iç hizmetlerini yürüten daireler üzerinde hiçbir yetkisinin bulunmamasıydı; sarayın iç daireleri iki haremağasına, ulema ise doğrudan doğruya padişaha bağlıydılar.

(*) Kaptanıderya adıyla da bilinir – ç.n.

Sadrazam.

yeniçeri ağası¹² katılırdı. Başkent in yönetimi, doğrudan ya da dolaylı olarak bu yüksek görevlilerden bazılarına bağlıydı.

Sadrazam, her çarşamba günü, divanın İstanbul ile ilgili konuları görüşmesinden sonra, kalabalık maiyetile birlikte, çarşıları ve pazarları denetlerdi. Görevinin getirdiği ağır yükümlülüklerden ötürü başkent in yönetimine ayıracak hiç zamanı olmadığından yerel yönetimle ilgili yetkilerinin büyük bölümünü, hatta tamamını sadaret kaymakamına devrederdi. Sadaret kaymakamı, çarşamba ve cuma günleri, İstanbul, Galata, Eyüp, Üsküdar kadılarının, sekban-

başının (yeniçeri ağasının yerine) ve İstanbul'un yönetiminde görev alan başlıca vezirlerin katıldığı iki özel divan toplardı. İstanbul kadısı, yasaları ve yönetmelikleri uygulamak, bunlara uyulmasını sağlamakla görevliydi; kadının buyruğu altında, aynı görevleri, ama çok daha kısıtlı tüzel boyutlarda (nahiye'de) üstlenen naipler vardı. Çarşıları ve loncaları denetleyen muhtesip, kadıya bağlıydı. Hem kadı, hem de muhtesip, lonca başkanlarıyla işbirliği yaparak hükümetin aldığı kararları uygulamakla, yasalara aykırı davranıldığında suçluları cezalandırmakla yükümlüydüler.

Şeyhülislâm'a gelince, kent kadıları onun buyruğu altındaydı. İmparatorluk tüzel aygıtının birinci kişisi olarak, İstanbul'a ilişkin kararları onaylar ya da reddeder ya da önüne getirilen dinî olaylar üstüne son kararları verirdi. Bütün halk (Müslüman olmayanlar dahil) Kuran'ın getirdiği yasalara, hükümetin yayımladığı yönetmeliklere uymak zorundaydı ve tüzel yönetim başkent in temel örgütlerinden biriydi.

Yeniçeri ağası, kaptanpaşa ve topçubaşı, başkent in askerî ve

12 "Ağa" unvanı, bir komutanı ya da sivil bir yüksek görevliyi belirtiyordu.

güvenlik yetkilileriydi; Saray'ın zenci haremağalarının başı olan kızlarağası ise, birçok dinî ve laik kurumun işleyişinde çok önemli rol oynayan, sarayla, padişahla, dinle ilgili kurumların yöneticisiydi. Kolluk kuvvetlerinin görevi, düzeni ve güvenliği sağlamanın dışında, pazarları, çarşıları denetlemek, Kuran'ın yasalarına ve yönetmeliklere uymayanları bulmaktı; ne var ki ceza verme yetkileri yoktu: Ceza verme yetkisi kadiya verilmişti. Başkent'in kolluk kuvvetleri tek bir şefin buyruğunda değildi, her biri ordunun yüksek rütbeli bir subayına bırakılmış çeşitli bölgelere ayrılmıştı. Örneğin yeniçeri ağası bütün İstanbul'un (silahçıların başı olan cebeci-başı'nın otoritesine bırakılan Saray'ın ve Ayasofya mahallelerinin dışında) güvenliğini sağlıyordu; topçubaşı Tophane ve Pera

Yeniçeri.

semtlerine, kaptanpaşa Galata'ya ve Haliç'in kuzey kıyılarındaki köylere bakıyordu. Bütün bu komutanların buyruğu altında, güvenlikle görevli yeniçeri ortalarına komuta eden daha küçük rütbeli subaylar vardı.

Kaptanpaşa.

Belediye hizmetleri emin ya da kâtip adı verilen, merkezî yönetime bağlı sivil görevlilere bırakılmıştı. Bunlardan ilki olan şehremini'nin, yanlış olarak, Bizanslıların eparkhosu'nun devamı olduğunu söyleyenler oldu. Fatih Sultan Mehmet'in belirlediği görevi, yeni yapıların kâhyalığını yapmak ve önemli yapıların onarımını ve su gereksinimleri-

ni sağlamaktı. Üç uzman şehremini'ne yardım ederdi: Mimar-başı, sunazırı ve çöplük subaşı (kentin temizliğinden sorumluydu).

En önemli hizmetlerden biri de halkın yiyecek gereksiniminin ve yerel ekonomiye yönelik hammaddelerin sağlanmasıydı. Hükümetin yiyecek gereksinimini sağlamaya gösterdiği büyük özen, loncaların ve özellikle de fiyatların denetlenmesine uygulanan ihtisap* kurallarında ortaya çıkar. Bunların en eskisi değilse bile, bilinen en eskilerinden biri 1501 tarihinde, başka bir deyişle II. Bayezit döneminde ortaya çıkmıştır. İhtisap kuralları, hükümetin ürünlerin kalitesini denetleme, yiyecek gereksinimini karşılama, yiyecek dağılımını sağlama kaygılarını kanıtlamaktadır.

Belediye yönetiminin bu görünümü, belediye yönetiminin merkezileştiğini ve yerel gücün yetkileriyle merkezi hükümetin yetkilerinin hangi noktada çakıştığını göstermektedir. Küçük boyutlu işler belediye hizmetleri çerçevesine girerken, büyük boyutlu işler bazı kent hizmetlerinin yürütülmesiyle yükümlü hükümet görevlilerinin sorumluluğu altındaydı.

İstanbul nüfusu

İstanbul'un nüfusu II. Bayezit döneminde az arttı: Bu padişahın döneminde eyaletlerden İstanbul'a önemli göçler yaptırılmadığı sanılır. Eflak aileleri Silivrikapı yakınlarına yerleştirildiler; Katolik *Reconquista*'sı sonucu İspanya'dan kovulan Yahudilerin ve Arapların ilk partisi Haliç'in güney kıyılarına, ikinci partisi İstanbul'a, hatta Galata'ya yerleştirildi.

Buna karşılık I. Selim ve Muhteşem Süleyman döneminde İstanbul'un nüfusunda büyük değişiklik oldu. Padişah, başkentini zor kullanarak, ama estetik duygusundan uzaklaşmadan kalabalıklaştırdı. Çaldıran zaferinden ve Tebriz'in alını-

(*) Osmanlı döneminde hile yapan esnaftan alınan para cezası ile belediyelerce tartı, ölçü, damga, pazar ve panayır resmi adı altında toplanan para. *Gelişim Büyük Larousse*, cilt IX, sayfa 5591. İhtisap işlerini yöneten görevliye *ih-tisap ağası* denirdi – ç.n.

şından sonra, 1514'te, fethedilen bölgelerin halkını ülkelerinden sürdü. Sürülen toplulukların içinde bin kadar fayans ve seramik zanaatçısı da vardı; bu zanaatçıların yaptığı göz kaıştırıcı karolar, 16. yüzyılda yapılan camilerin ve sarayların duvar süslemelerinde baş köşeyi aldılar. Daha sonra, Suriye ve Mısır'ın fethi, padişaha, taş yontma ve oymacılığında ün kazanmış Şam ve Kahire zanaatçılarını İstanbul'a gönderme olanağı sağladı.

Belgrad'ın alınmasından sonra, I. Süleyman, Sırp'ları, Yedikule yakınlarına ve o tarihten bu yana Belgradkapı adıyla anılan kapının yakınına ve bir bölümünü de barajların, su haznelerinin bakımını yapmakla görevlendirerek Belgrad ormanına yerleştirdi. İspanya'dan birçok Mağripli ve Orta Avrupa ile İtalya'dan birçok Yahudi gelmeye devam etti. Ayrıca, Balkanlardan Hristiyanlar, Arap ülkelerinden Müslümanlar da geliyordu. Gelenlerin tümü de, inşaat şantiyelerinin çoğalması, devlet tersanelerinde ve atölyelerinde kol işçilerine gereksinimin artmasıyla canlılık kazanan büyük bir kentin çekiciliğine kapılmışlardı. I. Süleyman döneminin başlangıç yıllarından kalma belgeler, İstanbul'da, 46.635 Müslüman, 25.252 Hristiyan ve 8.570 Yahudi ailenin, yani toplam olarak yaklaşık 80.000 ailenin bulunduğunu ve bunun da yaklaşık olarak 400.000 nüfusu karşıladığını belirtmektedir. 1550'ye doğru, Hekim Sinan Paşa'nın (Doktor Laguna) belirttiğine göre, başkentte 104.000 ev vardı; bunların 60.000'inde Müslümanlar, 40.000'inde Hristiyanlar, 4.000'inde Yahudiler oturmaktaydı; bu hesaba göre kentin toplam nüfusu da 500.000 dolayındaydı.

Müslümanlar ve semtleri

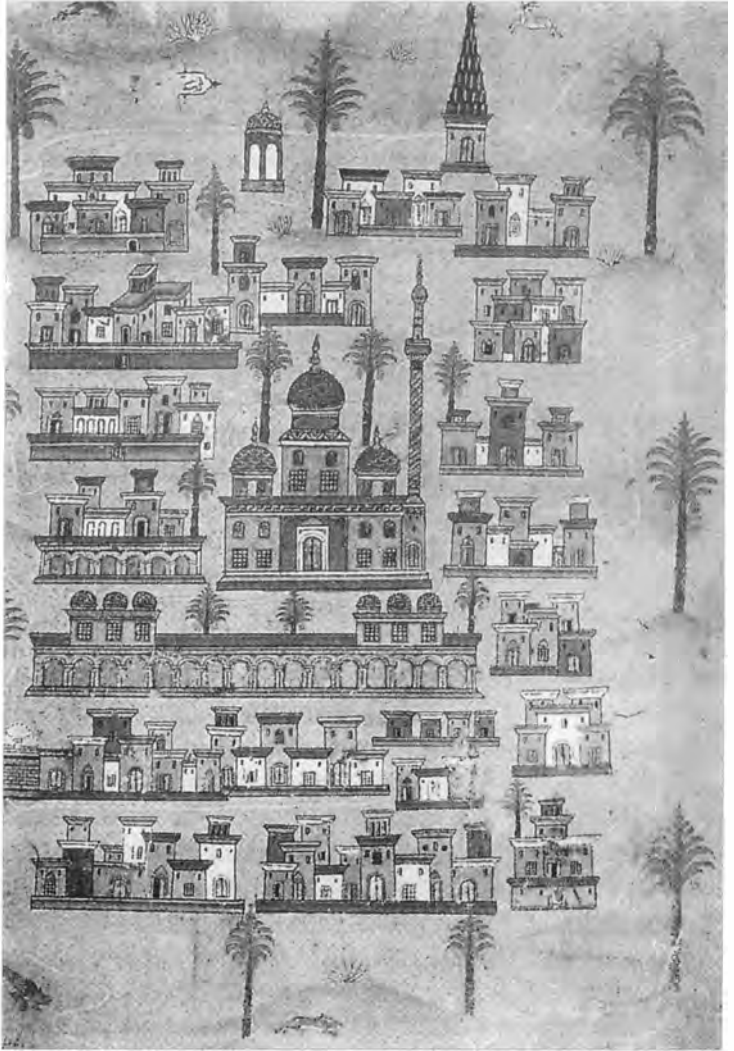
Halkının çoğu Türklerden ve imparatorluğun eyaletlerinden gelen başka temsilcilerden (bunların tümü Osmanlı olarak nitelenmekteydi) oluşan kent, Bizans döneminin büyük ulaşım eksenlerini korumaktaydı. Padişahlar, özellikle Mese Caddesi ve tepelerden geçen çizgi boyunca, Topkapı Sarayı'ndan Edirnekapı'ya kadar, –daha önce de sözünü ettiğimiz gibi– büyük

İstanbul'un planı (17. yüzyıl).

camiler yaptırdılar. Bunlar, ek yapılarıyla birlikte büyük külli-yeler oluşturdular ve yapımlarının hemen ardında nahiyelerin (yönetim birimi) çekirdeği haline geldiler.

Bazı semtler, özel etkinliklerle uğraşmalarıyla öbür semt-lerden ayrılıyordu. Haliç boyunca uzanan semtler (kente ula-şan yiyeceklerin büyük bölümü gemiyle geliyordu) ticaretle uğraşıyordu; Eminönü'nden ve yakındaki eşellerden başlaya-rak Büyük Bedesten'e ve Bayezit Camii'ne doğru tırmanan so-kaklar çevresinde bulunan komşu semtlerin (Uzun Çarşısoka-ğının iki yanında uzanan Mahmutpaşa'da, tüccarlar için hem barınak hem de depo görevi yapan hanlar bulunuyordu) uğraşı da aynıydı. Şehzade, Eyüp ve karşıdaki Kasımpaşa ve Tophane de tüccarların ve zanaatçıların semtiydi. Haliç semtlerinin öte-sinde, Venedik kolonisinin yaşadığı Odun Kapısı ile Eminönü arasında, kadının denetlediği ve yardımcılarının temel gereksi-nim maddelerinin (tuz, mum, sabun, un. vb.) dağıtımını sağ-ladığı depolar (kapan) vardı. Bayezit Camii ile Aksaray kavşa-ğı arasında da, Silivrikapı ve Yedikule'ye giden geniş bir cadde boyunca birçok dükkân bulunuyordu.

Galata evleri (16. yüzyıl).

İstanbul surlarının iç kesiminde konut semtleri arttı ve bunların hepsi de yeni yapılan bir caminin çevresinde gelişti: Mahalle (bir cami çevresinde oluşan semt) sayısı, 1480'e doğru 182'ye, 1546'daysa 219'a yükseldi; 1635'te 292 mahalle vardı. Semtlerin çoğunda halk oturuyorduydu da bazılarında hükümette ya da Saray'da görevli kişilere ait saraylar bulunuyordu: Daha çok "konut semti" niteliğindeki bu semtler Topkapı Sarayı'na ve Hipodrom'a (Atmeydanı) yakındılar ve Süleymaniye Camii ile Şehzade Camii çevresindeydiler. Ne var ki, toplumsal bir ayırım söz konusu değildi: Aslında ileri gelenlerin sarayı (buna bazen kasır ya da konak da deniyordu), mal sahibinin evini ve hemen yakınında da hizmetçilerin, koruması altındaki kişilerin ve maiyetindeki herkesin evini kapsıyordu.

Bazı camileri çevreleyen bahçeler dışında, kent yeşil alanlar (kimileri çok büyüktü) içeriyordu: Topkapı ile Silivrikapı arasında, surların yakınında bulunan Yeni Bahçe, Lykos vadisi* boyunca kentin iki yakasında çok içerilere kadar uzanıyordu; Bayezit Camii ile Süleymaniye Camii arasında, Mokios sarnıcı çevresinde, Aetios** sarnıcı çevresinde, eski Eleutherios limanının (doldurulmuştu) yerinde bulunan Langa Bostanı'ndan başka yeşil alanlar da vardı. Kara surlarının dışında, konut alanları çok enderdi; birçok yerde mezarlıklar uzanmaktaydı.

Büyük anayollar, Bizanslıların eski Mese'sinin çeşitli yanyollarının çizgisini izler; Ayasofya'dan başlayan Divanyolu, kuzeyde Edirnekapi'ya ve Aksaray'dan geçerek Topkapı, Silivrikapı ile Belgradkapı'ya ulaşır. Sefer nedeniyle ordunun ya da Edirne'deki yazlık konutuna gitmek için padişahın kullandığı bu yolların, –tıpkı önemli ticaret merkezlerine giden yollar gibi– taş döşeli olduğu sanılır. Daha az önemli yollar ender olarak düz çizgi halindeydi; bunlar dardı, karanlıktı, derindi ve çoğunlukla çıkmaz yoldu ve yağmur yağar yağmaz çamur deryasına dönüşürlerdi; hangi mevsimde olursa olsun o kadar çok çer çöp ve pislikle dolarlardı ki "yürümekte bile güçlük çekilirdi". Buralardaki evler ve dükkânlar çoğunlukla çok sıradan, hat-

(*) Bayrampaşa Deresi – ç.n.

(**) Edirnekapi'daki Çukurbostan – ç.n.

ta çok bakımsız olurdu (büyük görevlerdeki kişilerin kiler dışında). Kentin geçirdiği sayısız yangın kentteki bu düzensizliği daha da artırmıştı.

Kente yaklaştıklarında attıkları hayranlık çığlıkları kente girdiklerinde bir düş kırıklıkları konserine dönüşmesine karşılık, yabancı gezginler İstanbul'un bu çehresi karşısında hemen hemen düşünce birliği içinde-

dir: "Halktan kişilere ait evlerin çoğu sadece tahtadan yapılmıştır ve hâlâ kötü durumdadır [...]; dışardan bakıldığında çok güzel görünen kent, içine girildiğinde sanki başka bir kente dönüşüyor" diyor Jean Thévenot 17. yüzyılda.

16. yüzyılın ortasında hazırlanmış bir yönetmelik yapılarla kurallar getirmekteydi: Bir ev giriş katıyla birlikte iki kattan yüksek olamaz ve üst katta çıkıntı yapılamazdı; balkon yapmak yasaktı; deprem sonucu yıkılan bir ev yeniden yapıldığında ahşap olacak, ama bir yangınla yok olan evse –eğer bir kamu yapısına bitişikse– taştan ya da tuğladan yapılacaktı; yapı için seçilen yer, Hazine'ye bir vergi ödendikten sonra satın alınmış olur ve inşaat iznini şehremini'ne bağlı olan mimarbaşı verirdi; son olarak, Müslüman olmayanlar bir caminin yakınında ev yapamazlar, oturamazlardı; 9 zira'dan (yaklaşık 6,80 m) alçak olan evler kesme taştan olamaz ve banyosu bulunamazdı. Uygulamada, –özellikle de Fener semtindeki (Rum patrikliğinin bulunduğu semt) Müslüman olmayanlara ait birçok evde görüldüğü gibi– bu kurallar sık sık çiğneniyordu.

İstanbul evleri (16. yüzyıl).

Müslüman olmayanlar, Galata ve ötesi

İstanbul'un içinde bile, Müslüman olmayanlar, bir kilisenin ya da bir sinagogun yakınlarında, ayrı mahalleler oluşturmuyorlardı. Her ne kadar Müslümanlar, Müslüman olmayanların kendi mahallelerinde oturmalarını engelliyorlarsa da, Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar iş yerlerinde ve birçok loncanın içinde yan yana bulunuyorlardı.

1592'de, Müslüman olmayanlar altı öbekte toplandı: Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Karamanlılar, Galata Rumları ve Franklar (Frenkler). İstanbul'da oturan Kırım kökenli Katolik aileler Galata'ya giderek camiye dönüştürülen kiliselerini terk ettiler. O döneme kadar hanlarda konaklayan bazı büyükelçiler, sur içinde artık katolik bulunmadığı için, aynı yolu izlediler.

Osmanlı yönetimi de, halkın dinlerine ve etnik kökenlerine göre öbeklenmelerini destekler gibiydi: Çünkü, böylece, onları daha sıkı denetleme olanağı bulunacaktı. Öte yandan, Müslüman olmayanlar bir yerde toplanarak Türk kitleleri içinde kaybolma duygusundan kurtuluyorlardı; Osmanlı yetkililerine karşı sorumlu olan dinî liderlerinin iktidarı altında toplanan Müslüman olmayanlar, bir araya gelebiliyorlar, dinî ibadetlerini birlikte yapabiliyorlar ve yeni gelenler cemaatlerine daha kolayca girebiliyordu. Daha sonra onlara "azınlık" adı verildi; dinî, inançla ilgili, hatta etnik bir cemaati belirten millet terimi, ancak 17. yüzyılın sonundaki belgelerde kullanılmaya başlandı ve 18. yüzyılda yaygınlaştı; bu terim, bir ölçüde, Ortaçağ'da Batı'da kullanılan "ulus" terimiyle karşılaştırılabilir.

Her cemaat öbeği tek bir semtte toplandı. En kalabalık azınlık olan Rumlar, Balat'tan Cibali'ye (Ortodoks patrikliği 1601'de buraya yerleşti), Fener'e kadar Haliç'in güney kıyılarının büyük bölümüne yayıldılar. Diğer Rumlarsa Kumkapı'da ve Haliç'in öbür kıyısında, Galata'da, Kasımpaşa ile Galata'nın ilerisindeki Tophane'de bulunuyordu. Boğazdaki köyler de Rumdu. Toplam olarak otuz kadar kiliseleri vardı.

Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'a getirilmelerinden sonra, Ermeni toplulukları ancak 16. yüzyılda ve 17. yüzyılın

başlarında Anadolu'nun doğu illerinden gelen göçmen akınıyla kalabalıklaştı: Bu durum, Anadolu ticaretinde (İran ile İstanbul arasında) ve Akdeniz ticaretinde (özellikle de ipek ticareti) Ermenilerin önem kazandıklarının belirtisidir. Ermeniler Yenikapı, Samatya ve Sulu Manastır semtlerinde, Marmara Denizi kıyılarında, Topkapı yakınlarında, Galata'da, Kasımpaşa'da ve Üsküdar'da yaşıyorlardı; Başlangıçta Sulu Manastır'da bulunan patriklikleri, 1641'de Kumkapı'ya taşındı.

Yahudilere gelince, onlar 16. yüzyılın sonuna kadar Bahçekapı'da yaşadılar. Yeni Cami'nin yapımı sırasında yerlerinden koparılınca, Haliç'in karşı kıyısına, Hasköy'e geçtiler. Bazı Yahudilerse, Balat ile Ayvansaray arasındaki semtlerde, Galata'da, Kasımpaşa'da ve Tophane yakınında oturdular.

Müslüman ve Müslüman olmayan başka topluluklar da kente dağılmışlardı: Mısırlılar, Suriyeliler, Iraklılar,¹³ Arnavutlar, Sırplar, Eflaklılar, Karamanlılar (Türkçe konuşan Rumlar), Gürcüler, Çingeneler.¹⁴ Türk olmayanlar imparatorluğun ve kentin yönetiminde etkin bir rol oynayamıyorlardı, ama İstanbul'un kozmopolit özelliği daha bu dönemde belirmeye başlamıştı.

Dil, din ve gelenek bir yana bırakılırsa, Müslüman olmayanların büyük bölümünün kaderi Türklerinkinden farklı değildi. Türklerin, Rumca, Ermenice ya da İspanya Yahudicesini öğrenmiş olmaları az olasılıktır; buna karşılık "azınlıklar" Türkçe konuşmak zorundaydılar. Basımevinin kurulması ve kullanılması aşamasında açıkça görüldüğü gibi, her ulus kendi cemaatlerinin gereksinimini karşılarken kendi dillerini konuşuyordu. Ve din de "ulusal" dilin korunmasında bir etkendi.

II. Mehmet döneminde olduğu gibi, padişahın kulu olan Müslüman olmayanlar, Hristiyanlar, Yahudiler, cizye adı verilen bir vergi ödemek, yönetimin buyruklarına ve yasaklarına uymak zorundaydılar; öte yandan, dinî ibadetlerini yapabilir ve kendilerine açık olan loncalara girebilirlerdi. Devlet görevlerin-

13 Bir bölümü, kendilerine verilen Dominiken Kilisesi'nin bulunduğu Galata'da oturuyorlardı; söz konusu kilise "Arap Camii" adıyla camiye dönüştürüldü.

14 Topkapı yakınlarında toplanmışlardı.

de çok ender bulunabilmelerine karşılık, devlet hizmetinde çevirmenlik ve hekimlik gibi işler yapabilirlerdi. Müslüman olmayanların bazıları (özellikle Yahudiler), örneğin gümrüklerde ve darphanede yarı resmî görevler alıyorlardı.

16. yüzyılın sonunda ve 17. yüzyılın başında, Galata Cenevizlilerin egemenliğinde kaldı ama, burada artık sadece Cenevizliler yoktu. Kapitülasyonların imzalanmasından sonra, Fransızlar, İngilizler ve –17. yüzyılın başında– Hollandalılar Galata'ya gelmişlerdi. Ayrıca Galata kulesi çevresinde Rumlar, Araplar, Ermeniler, Türkler, Yahudiler de vardı. 16. yüzyılın sonunda, Galata'dan ayrılmak isteyen Fransa Büyükelçisi Chevalier de Germigny, "Pera bağları"nda yeni bir ev yapma izni aldı. Bunu hemen İngilizler de örnek aldılar. Batı devletlerinin büyükelçiliklerinden çoğu, 17. yüzyılda, Türklerin Beyoğlu adını verdikleri Pera sırtlarına yerleştiler. II. Bayezit, saltanat döneminin başlarında, işte burada acemioglanlar (orduda, devlet dairelerinde ya da sarayda görevlendirmek amacıyla Balkanlar'daki Hristiyan ailelerden devşirilen gençler) için bir okul kurdu: Daha sonra Fransız lisesine dönüşen Galatasaray.

I. Süleyman döneminde, Galata ile Kasımpaşa arasında, iç kesime doğru uzanan yörede hiç ev yoktu. Tersanenin ilerisi, Hasköy ile Karapiripaşa köyleri arası, ancak 17. yüzyılda konut semti haline geldi. Galata'nın karşı kıyısında, doğuya doğru, Boğaz'ın Tophane'ye kadar uzanan Avrupa yakası boyunca Fındıklı ve daha ilerde Beşiktaş varoşları yayılıyordu.

Asya yakasında, Üsküdar ve Kadıköy'de, halk eşellerin yakınında toplanmıştı; daha ileride I. Selim ve I. Süleyman'ın sadrazamlarından Karaca Ahmet Paşa'nın adını taşıyan Karacaahmet mezarlığı uzanıyordu. Boğaz'ın yanında yükselen tepelerde de birkaç köy vardı; tıpkı karşı kıyıdağiler gibi, burada da Rumlar bulunuyordu; burada yaşayan Rumlar ya denizcilikle ya da toprağı işleyerek (bahçecilik, bostancılık, meyvecilik) geçiniyordu.

Saray'da çalıştırılan binlerce kişinin dışında çeşitli yeniçeri (piyade, topçu, silahçı, istihkâm) kışlalarında yaşayan binlerce asker bulunuyordu. Bazı sadrazamların iki bin kişilik maiye-

ti vardı. Ayrıca, büyük devlet kuruluşlarında, özellikle de tersanelerde çalışanlar da bulunuyordu. Kasımpaşa Tersanesi Haliç'in karşı yakasında, Galata'nın uzağında olmayan bir sırtta ve deniz kıyısında yer almaktaydı. Fatih Sultan Mehmet'in kurduğu tersaneyi, I. Süleyman, veziri Güzelce Kasım Paşa'nın hizmetleri sayesinde genişletti. Batılı gezginler bu tersaneden hayranlıkla karışık bir korkuyla söz etmektedir: Zira, tersanede kürek mahkûmlarının bulunduğu bir zindan vardı. Kaptanpaşa'nın burada sarayı vardı ve hepsi de padişahın deniz kuvvetlerinde görevli binlerce kişiye komuta etmekteydi. Galata'nın öte yanında, topçuluk ve gemi donatımı alanında uzmanlaşmış Tophane Tersanesi bulunuyordu (Kasımpaşa Tersanesi'nden biraz küçüktü). II. Mehmet ve II. Bayezit'in kurduğu bu tersaneyi I. Süleyman yeniden yaptırdı.

Loncalar

Sayıları ne kadar çok olursa olsun, devletin ya da ordunun çeşitli dairelerinde halkın az bir bölümü çalışmaktaydı. İstanbulluların büyük bölümünü esnaf loncalarında toplanan tüccarlar, satıcılar, zanaatçılar, işçiler, seyyar satıcılar oluşturmuyordu. Bu loncalardan bazıları Fatih Sultan Mehmet'in verdiği ayrıcalıklardan yararlanıyordu.

II. Bayezit kentin yönetimini inceden inceye örgütledi. Loncaların işleyişiyle, pazarların güvenliğiyle ve fiyatların belirlenmesiyle ilgili bilinen ilk yönetmelik derlemesi, başkentin gereksinimlerinin karşılanmasını denetlemek, vurgunculuğu önlemek, yani halka en iyi olası yaşama koşullarını sağlamak ve kamu düzeninin bozulmasını engellemek için yönetimin gösterdiği çabayı kanıtlayan 1501'de çıkarılan yönetmeliktir.

Hiçbir lonca devlet denetiminden kurtulamıyordu. Başkentte yaşayan bütün erkek ve erişkinler bir loncaya kaydolmak zorundaydı; böylece, ister Müslüman, ister Hristiyan ya da Yahudi olsun, her İstanbullu iki kimlikle tanınmaktaydı: Biri etnik ya da dinî; diğeri mesleksen. Bir meslek birliğine giren İstanbullu, burada aynı etkinliği yapan ve –bunun dışında da– hemen

hemen aynı gereksinimleri duyan, aynı biçimde yaşayan kimseleri bulurdu. Loncanın ekonomik ve toplumsal bir rolü vardı. Devlet görevlileriyle ilişki kuran lonca delegelerinin görevi, meslek birliklerinin etkinliklerini düzenlemek, bu birliklerde yer alan kişilerin maddi çıkarlarını korumaktı.

Lonca, üç sınıfa ayrılan bir hiyerarşi içerirdi: Ustalar, kalfalar (işçiler), çıraklar (acemi işçiler). Çıraklıktan kalfalığa geçiş pek güç değilse de, kalfalıktan ustalığa geçiş hiç de kolay değildir. Herhangi bir kimseye bir mağaza, bir atölye ya da dükkân açma izni verilmiyordu (zira bunların sayıları sınırlıydı) ve ustalar ayrıcalıklarını, üstünlüklerini korumaya özen gösteren toplumsal bir sınıf oluşturunuyordu. Loncaların, meslekteki insanların haklarını savunan, onları yöneten, seçilmiş, sorumlu bir örgütü vardı. Bütününü dinî nitelikli görevler yüklenen iki kişinin (şeyh ve duacı) dışında, uygulamayla ilgili görevler yapan üç başka kişi daha vardı: Kethüda (loncanın gerçek başkanı) ve üyelerin delegeleri olan yiğitbaşı ile çavuş; danışma meclisi görevi yapan bir ihtiyar heyeti bu görevlilere yardım ederdi. Bütün loncalarda bulunan bu sistem, loncaya kendini savunma olanağı veriyor, ama uzun vadede belli bir tutuculuk yaratma tehlikesi doğuruyordu.

Loncaları denetleme görevini, sadrazam ya da kaymakamın yerine, yargıç olarak İstanbul kadısı yerine getiriyordu. Loncalar arasındaki ilişkileri kurma, yasalara uyulmasını ve yasaların uygulanmasını sağlama; en yüksek fiyatların (narh) belirlenmesi, bu fiyatlara uyulması; satıcılardan ve zanaatçılardan hakların, vergilerin alınması görevini muhtesip (kadıya bağlı olarak çalışırdı) yürütürdü: Muhtesiplerin atanmaları ihtisap kanunnameleri ile kurallara bağlanmıştı. Fiyatlar keyfi olarak belirlenmez, kâr sınırlarını belirlemek, vurgunculuğu önlemek için kethüdalara danışılırdı. Devlet görevlileri loncaları ne kadar sıkı denetlerlerse, o ölçüde dinî görevlilerin oynadığı rol ikinci plana düşmekteydi. Bununla birlikte dinî gelenekler sürmekteydi: Örneğin ustaların “usta” unvanını alma törenleri, derviş tarikatlarındaki törenlere benzemekteydi. Kaldı ki bazı loncalar (örneğin sepiciler, güreşçiler, saraçlar) dernekler-

le (özellikle de bektaşî dernekleri) sıkı ilişkî içindeydi.

Bir loncaya giren kişî, bir çalışma ortamına ve aynı zamanda da bir toplumsal gruba (bir ödenti karşılığında, gerektiğinde, söz konusu kişîye yardım sağlayabiliyordu) da girmiş oluyordu. Toplanan paralar yönetici komitenin kararları doğrultusunda kullanılırdı: Bir üyeye toplumsal yardımda bulunulması, ramazan ayında yoksullara pirinç dağıtılması, lonca bayramı-

Lokantacılar loncası üyelerinin padişahın önünde yaptıkları resmi geçit.

nın kutlanması, resmî törenlerde (yeni bir padişahın tahta çıkışı, bir şehzadenin sünnet olması, ordunun görkemli biçimde sefere gitmesi) resmî geçit düzenlenmesi (bu törenler sırasında padişaha armağanlar verilir ve halka armağanlar dağıtıldı).

Lonca üyeleri arasındaki dayanışma ve birlik duygusu, dükkânların ve atölyelerin birbirlerine yakın olması sayesinde güçleniyordu: Özellikle bedesten çevresinde yer alan bu dükkânlar ya aynı sokakta, ya aynı sokağın bir bölümünde ya da aynı semtte bulunuyordu. Bu yakınlaşma aynı meslekten kişiler arasında görülebilecek kötü niyetli rekabeti sınırlandırıyor, kadının ve muhtesip'in yaptığı denetlemeleri kolaylaştırıyordu.

Esnaf, her şeyden önce devlet görevlilerinin yapacağı haksızlıklara, başka loncaların tecavüzlerine karşı kendi haklarını ve ayrıcalıklarını savunmaya çalışırdı: Arşivlerdeki kayıtlar bu konuda yapılan şikâyetlerle doludur. O dönemde, üyeleri ister Müslüman, ister Hristiyan ister Yahudi olsun, loncalar, mes-

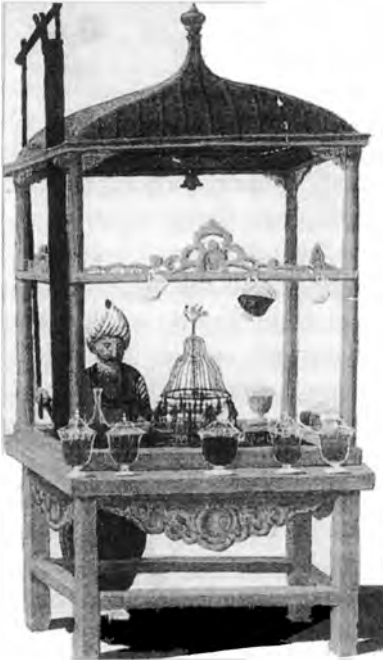
lekî ya da dinî çerçeve dışında hiçbir eyleme girişemezlerdi. Daha sonra, belki ayaklanabilirlerdi, ne var ki siyasal örgütlerle karşılaştırılabilecek hiçbir nitelikleri asla yoktu.

Ticaret

İstanbul'daki yaşamı ithalatlar belirliyordu: İthalatçılar, nakliyeciler, toptancılar, buğday ya da et ticareti gibi devlet denetimindeki ticarete bile en önemli rolü oynuyordu. Karayoluyla ya da Karadeniz ve Doğu Akdeniz'den gelerek Osmanlı İmparatorluğu'nun iç kesimine yönelen ticareti Türkler, Rumlar, Yahudiler ve Eremeniler gerçekleştiriyordu. Uluslararası ticaretse yabancıların elindeydi: Venedikliler, Cenevizliler ve kapitülasyonlardan sonra onlara katılan Fransızlarla İngilizler. Bahçe-kapı'dan Cibali'ye kadar Haliç'in güney kıyısı boyunca yayılan eşellerin her biri belli bir malı getirirdi; deniz yoluyla gelen yi-

yecek maddeleri bu eşellere boşaltılırdı.

Haliç'in doğal, geniş ve güvenli sığınağı, çok sayıda gemiye kuzey ve güney rüzgârlarına karşı korunaklı, geniş bir alan sağlıyordu; kıyı yakınındaki derin sular "pruvadan karaya yanaşma" olanağı veriyordu: Bütün yolcular, geminin kıyıya yanaşmasının ne kadar kolay, mal indirme ve bir-dirmenin ne kadar basitleşmiş olduğunu görüyordu. Kentin göbeğinde, limanda işçi kıtlığı yoktu ve yetkililerle ilişkiler doğrudan yürütülebiliyordu. Kasımpaşa tersanesinin yakın olma-

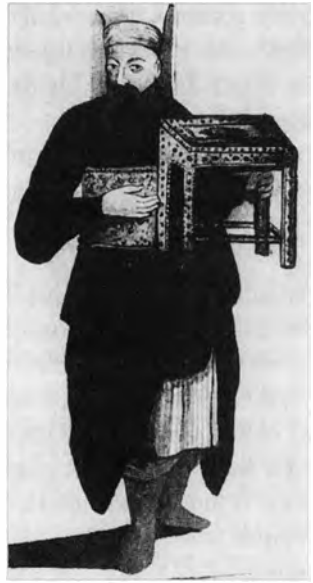
Şerbetçi.

sı denizcilik etkinliklerini güçlendiriyor, birçok atölyenin bulunduğu denizci semt Galata'nın bu işten kazançlı çıkmasını sağlıyordu.

Küçük perakendeciler, dükkâncılar ve seyyar satıcılar, toptancılara bağlıydılar ve hükümet görevlilerince gözleniyorlardı: İhtisap yönetmelikleri öncelikle onlara yönelikti ve muhtesipler onları katı biçimde gözlüyorlardı. Parasal olanakları yoktu; başkentteki büyük etkinliklerde ne eylem özgürlükleri ne de etkileri vardı; ama, kentin günlük yiyecek gereksinimini karşılıyorlardı. Zanaatçılar genellikle iki görevi birden yükleniyorlardı: İmalat ve satış. Onlara bedesten yakınındaki sokaklarda bol miktarda rastlanıyordu.

“Devlet ticareti”, padişah ve hükümete bağlı olan tüm ticaret etkinliklerini kapsıyordu. Saraylar, kışlalar, devlet fabrikaları, tersaneler dev bir pazar oluşturuyordu. Bunların her birine, gereksinim duydukları her çeşit malı sağlamak gerekiyordu: Besin maddeleri, giyecekler, kumaşlar, lüks eşyalar, ham maddeler. Gerek bazı köylerin ve yörelerin üretimi doğrudan kendisine yönlendirildiği için, gerek ihracatı yasak bazı malların (özellikle de ordu ve donanmayla ilgili olanlar) tekeline elinde bulundurması nedeniyle, gerekse İstanbul pazarlarına gelen ürünlerin kendisine ayrılması sayesinde, öncelikle devletin gereksinimleri karşılanıyordu.

Böylesi bir etkinlik elbette çok büyük miktarda paranın kullanılmasını gerektiriyordu. Para ticaretinin büyük bölümü, bankerlikle, yabancı paraları değiştirmekle, borç vermekle, çiftlik çalıştırmakla uğraşan Yahudilerin elindeydi. Yahudiler, ayrıca, ithalatçılar (özellikle de yabancı olanlar) arasında aracılık da yapıyorlardı; bu aracılık işlevi, büyük Batılı devletle-

İskemle üreticisi.

rin o günlere kadar Venediklilerin elinde olan Akdeniz ticaretiyle daha yakından ilgilenmeye başladıkları 16. yüzyılın ikinci yarısından, özellikle de 17. yüzyıldan başlayarak büyük gelişme gösterdi.

Bu kadar büyük bir imparatorluk olmanın verdiği gurur

İstanbul'un altın çağı hiç kuşkusuz 16. yüzyıldır ve bu altın çağ özellikle I. Süleyman'ın çabalarının ürünüdür: Batılılar bu olguyu, I. Süleyman'ı "muhteşem" sıfatıyla anarak vurgulamışlardır. Avusturya İmparatoru Ferdinand'ın padişaha büyükelçi olarak gönderdiği Ogier Ghislain de Busbecq, I. Süleyman'ı, "bu kadar büyük bir imparatorluktan duyduğu gurur yüzünden ve bütün bedeninden okunan", heyecan verici, sert biri olarak tanımlıyor. Pek cana yakın olmayan, "hüzünlü, az konuşan ve az gülen" bir karaktere sahip olan I. Süleyman, Fransız Antoine Geuffroy'nın söylediklerine göre, "adamları arasında aklıbaşında ve iyi bir insan, çıkardığı yasaları titizlikle koruyan, deneyimli, ılımlı, kendinden önceki padişahlara oranla barışı ve sükûnu çok daha fazla seven bir kişi olarak ün yapmıştı".

Bir savaş adamı olan ve fetihler yapan I. Süleyman, aynı zamanda gerçek bir devlet adamı, bir imparatorluk örgütleyicisidir: Batılılar, onu, "kanunî" sıfatıyla niteleyerek bunu vurgulamışlardır. Onun, haklı olarak, başka bir İustinianos olduğu söylenebilir: Çünkü, tıpkı Bizans imparatoru gibi, Akdeniz'in büyük bölümünü egemenliği altına almış, imparatorluğu örgütleyen bir yasalar bütünü hazırlamıştır.

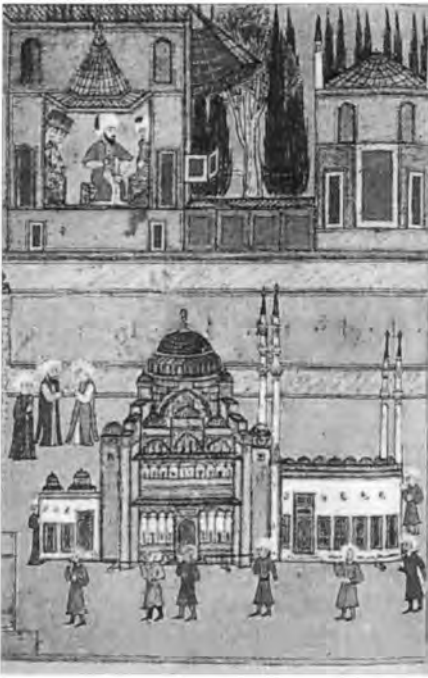
Fetihleri sırasında ele geçirdiği hazineler ve zenginlikler, ona, sanatlara parlak bir dönem yaşatma olanağı verdi. Büyük binalar yaptıran bir hükümdardı; Dahî bir mimar olan Sinan'ı bularak İustinianos'un Ayasofyası'yla kesinlikle boy ölçülebilen Süleymaniye Camii'ni yaptırdı. Gerçekleştirilen bu mimarlık yapıtlarının başarısı, aynı zamanda süsleme öğelerinden de kaynaklanmaktadır: Daha önce de belirttiğimiz gibi, I. Selim, Azerbaycan'dan fayans sanatı uzmanları getirtmişti; I. Sü-

leyman, İznik'te ve İstanbul'da özel atölyeler kurdurarak onların ustalıklarından yararlanmayı bildi ve bu atölyelerde sayısız caminin, birçok sarayın duvarlarını bezeyen göz kamaştırıcı fayans bezemeleri gerçekleştirildi: "Osmanlı" sanatı, İstanbul'dan başlayarak Rodos'a, Şam'a kadar yayıldı ve birçok gezgini hayran bıraktı.

Sanatlara ve edebiyata açık, bilgili bir kişi olan I. Süleyman, sanatçıları, aralarında Fuzulî ve Baki gibi Osmanlı edebiyatında büyük ün kazanmış kişiler de bulunan yazarları İstanbul'da topladı. I. Süleyman'ın desteğiyle Saray bir edebiyat merkezine dönüştü: Haremdeki kadınlar, imparatorluk yüksek görevlileri, hatta bazen bizzat padişah kendini şiir yazmaya adanmış. Arapça, özellikle de Farsça'dan esinlenen bu edebiyat, ancak seçkin kişileri etkileyebilen dar bir çevrenin ve bu çevreye özgü bilimsel bir özelliğin ürünüydü. Ne var ki I. Süleyman'ın döneminde başka bir edebiyat türü de gelişti: Padişahlara yönelik övgüleri dile getirmek amacıyla olayları anlatmaya dayanan vakanüvislik. Daha sonra, yavaş yavaş, iktidara daha az bağımlı vakayınameler ortaya çıktı. Çok canlı olan halk edebiyatı Anadolu Türkleri arasında yaygındı, İstanbul'da ilgi görmüyordu.

İran etkisinin gözlemlendiği minyatür sanatı da gene 16. yüzyılda gelişmiştir. Yapılan minyatürler Saray'ın, padişahın düzenlediği şöenler ve törenler konusunda görüntüler sunarak İstanbul'daki güncel yaşamın sayısız görüntüsünü gözler önüne serme olanağı vermektedir. Örneğin, III. Murat'ın oğullarının 1582'deki sünnet düğünlerini gösteren minyatürlerde loncalara bağlı zanaatçılar ürettikleri nesneleri göstererek geçit törenine katılıyorlar, cambazlar, akrobatlar yeteneklerini sergiliyorlar. Söz konusu minyatürlerde, Atmeydanı'na dönüştürülen eski Hipodrom'un hâlâ toplanmaların düzenlendiği yer olmaya devam ettiği görülmekte.

Başkenti Batılılar artık çok daha iyi biliyorlardı çünkü, yüzyıllardır başkente yerleşmiş Venedikliler, Cenevizliler, Pisalılar gibi "uluslara", ekonomik ve ticarî nedenlerden ötürü Fransızlar, daha sonra da İngilizlerle Hollandalılar eklenmişti. Bu ulusların büyükelçilerinin başkentte bulunması, Osmanlı İmpara-

*III. Murat'ın oğlunun sünnet düğünü
şenliklerinde, Süleymaniye'nin
maketinin geçirilişi.*

torluğu'nun büyük bir devlet olarak tanındığının kanıtıydı. Batı Avrupa Osmanlı dünyasını keşfetmişti.

Bu açıdan bakıldığında, 1535'te, tek taraflı olarak Fransa'ya verilen kapitülasyonlar,* Hristiyanlarla Türkler arasında ittifaka egemen olan ruh durumunu kusursuz biçimde ortaya koymaktadır: Padişah açısından, elbette Fransa kralına karşı gösterilen bir alçakgönüllülük söz konusuydu; I. François açısından, saygın olduğu kabul edilen bir ittifak ardında koşmak, bir anlamda, Türklerin ve İstanbul'un Doğu (hem Ortadoğu, hem Uzakdoğu) mallarının Avrupa'ya girişini sağlayan Akdeniz dünyasındaki stratejik konumunu (hem siyasal, hem ekonomik açıdan) kabul etmek anlamına geliyordu.

Kapitülasyonların verilmesi olayı, I. François'nın son derece açık fikirli olduğunu da gösteriyordu: Arapça, İbranice ve Türkçe'nin öğretildiği Collège Royal'in** kurulması Bibliothèque Royale*** için elyazmaları aranması, uzak ve bilinme-

(*) İlk kapitülasyonların 1536'da (1535'de değil) Fransızlara verildiği konusundaki savlar doğru değildir: Çünkü 1536'da, Fransa elçisi Jean de la Forest bir anlaşma taslağı hazırlamış, ama bunu Kanunî Sultan Süleyman kabul etmemiştir. Fransızlara ilk kapitülasyonları, 1569'da II. Selim vermiştir – ç.n.

(**) Krallık Koleji – ç.n.

(***) Krallık Kütüphanesi – ç.n.

yen bir toprağın uygarlığına, kültürüne yaklaşmak, onu daha iyi anlamak için gerçekleştirilmiş birkaç somut girişimdir. İstanbul'a gönderilen büyükelçilerin yanında –çoğunlukla– Batılıların giderek daha çok gezmeye gittikleri bu yeni dünyayı tanımak isteyen meraklı kişiler de vardı.

Zamanın değiştiğinin belirtisi olarak, 16. yüzyılın başlarında beş *İstanbul'a Seyahat* yazılmışken, 1520'den sonra, başka bir deyişle I. Süleyman'ın tahta çıkışından yüzyılın sonunda kadar uzanan zaman diliminde yüz elliye aşkın seyahat anlatısı yayımlandı (16. yüzyılın sonlarında bu sayıda büyük artış gözlemlendi): Bu olgu, merak sonucu ortaya çıkan çok büyük bir hareketliliğin, canlı bir öğrenme, bilgi edinme, düşünsel ve sanatsal atılımlardan kopmama, Batı'daki Rönesans'ı temsil eden dünyaya açılma arzusunun belirtisidir. Gerçi anlatıların büyük bölümü başkent betimlemelerinden (çoğunlukla kısıadrlar), gezi anılarından ya da karşılaşılan günlük yaşama ilişkin anılardan öteye gidememişse de, kimileri Osmanlı yönetiminin özelliklerine ışık tutmuş, Müslüman dininin ilkeleri üzerinde durmuştur; ve çoğunlukla yazarlar eleştiri yapmamışlar, hayranlıklarını, şaşkınlıklarını, övgülerini dile getirmişlerdir. Kusursuz olmamakla birlikte I. Süleyman rejiminin olumlu yanları olduğunu ve özellikle de dürüstlüğü, hoşgörünün (üstelik Batı'nın iç savaşlar ve din savaşlarıyla harabeye döndüğü bir dönemde) erdemlerine saygı göstermeyi bildiğini söylüyorlardı. Büyük Türk'ün imparatorluğunun verdiği örnek ve başkentinin günlük sakin yaşamı, bazen Batı yönetiminin (gerçek anlamda hiç de büyük değildi) bir tür üstü örtülü eleştirisiydi.

Batılıların seyahatlerinin sıklaşması ve yazılan anlatılar, tüm Avrupa'nın padişaha, çevresindeki herkese ve yönetim sistemine duydukları merakı, hayranlığı dile getiriyordu. I. Süleyman dönemi İstanbul'unun saygınlığı o kadar büyüktü ki Bizans Konstantinopolisi'ni hemen hemen unutturmuştu. Bütün gezginlerin ortak bir duygusu vardı: "Konstantinopolis kenti, –dünyadaki başka hiçbir kentin olmadığı kadar– bir hükümdar için en uygun yerde bulunuyordu" diye yazıyor 16. yüzyılda kentte kalan Fransız Pierre Bellon.

Gerileyen Bir İmparatorluğun Beyni (17.-18. yüzyıl)

Olmağ meyve-hor-ı bâğ-ı hüner
Olmaya şehir-i Sitanbûl kadar.
İtsün İstanbul'ı Allah ma'mûr
Andadur cümle meâf-i umûr.
Mevlid ü menşe-i ashâb-ı himem
Terbiyet-hâne-i asnâf-ı ümem.*

– Nabi (1642-1712), *Hayriye*

Hristiyan donanmalarının Türkleri bozguna uğrattığı İnebahtı deniz savaşı (1571), Osmanlı saygınlığının azalmaya başladığını gösteren bir belirtiydi. Gerçekten de II. Selim'den sonra tahta geçen padişahlar ciddi bir mali bunalımla ve toplumsal bunalımın ilk çalkantılarıyla karşılaşmakta gecikmediler. Aslında, imparatorluğun zayıflamasının birçok nedeni vardı: Birçok padişahın yeteneksiz olması; valide sultanların ve haremdeki ileri gelen görevlilerin iktidarı ele geçirmeleri; grupların ve grupçuluğun gelişmesi; başta sadrazamlar (çok sık değişiyorlardı) ol-

(*) Hüner bağının meyve yiyicisi olma konusunda İstanbul kadar (hünerli) bir kente rastlayamazsınız. / Allah İstanbul'a gönenç versin, bütün işlerin derin düşünceleri ondadır. / Orası büyük irade sahiplerinin kökeni ve kendilerini gösterdikleri yer; orası, çeşitli insan öbeklerinin (uluslar) beslenip yetiştirildiği ev – ç.n.

mak üzere, devletin ileri gelen yöneticilerinin adam kayıracak görevleri dağıtılması. Yeniçeriler ayaklandılar; ilk defa bir padişah –II. Osman– tahttan indirildi, öldürüldü (1622). Devletin gücü, Köprülü Mehmet Paşa sadrazam oluncaya kadar (1656) azalmaya devam etti; Köprülü Mehmet Paşa’dan sonra, yerine oğlu Ahmet Paşa geçti (1661-1676): Köprülüler dönemi, yirmi yıllık kısa bir yenilenme (ıslahat) dönemi oldu. Ne var ki Türkler, 1683’te, Viyana’yı almaya çalıştılsa da başarılı olamadılar ve bu tarihten sonra başarısızlıklar arttı.

17. yüzyılın sonunda Osmanlılara yeni bir rakip çıktı: Rusya. Rusya, önce Karadeniz kıyılarını ele geçirmeye çalıştı; daha sonra Balkanlarda yandaş (Slav ve ortodoks) aramaya başladı. Osmanlılar bu komşu devletle ilk elverişsiz antlaşmayı (1699’da imzalanan Karlofça Antlaşması), daha sonra da felaket niteliğindeki antlaşmaları (1717’de Belgrad, 1718’de Pasarofça) imzalamak zorunda kaldılar. Yarım yüzyıl sonra, Osmanlı-Rus savaşı patlak verdi (1768-1774). Gerçekten de, 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırları geriledi, Avrupa’nın büyük devletleri askerî ve diplomatik açıdan olduğu kadar ekonomik açıdan da saldırıya geçti.

Babîlî ve iktidar mücadeleleri

1603’te I. Ahmet tahta çıktığı sırada, Osmanlı İmparatorluğu yabancı gözlemcilerin sandığından çok daha kötü durumdaydı; çünkü, Saray bünyesindeki çatışmaların ekonomik ilişkiler üzerindeki etkileri henüz ortaya çıkmamıştı. Muhteşem Süleyman’ın kafalarda kalan anısı, II. Selim’in Osmanlıların İnebahtı bozgunundan sonra yaptığı yenilikler, İstanbul’un görkemli manzarası Batılıları etkilemeye devam ediyordu.

Elbette Türklerin dinleri, gelenekleri Avrupalıları şaşırtıyordu: Osmanlılarda veraset kuralı haline gelen kardeşlerini öldürme uygulaması Avrupalıları dehşete düşürüyordu. “[Padişah] İmparatorluğun yönetimini ele geçirir geçirmez, tahtta kalış süresini güvenceye alma yollarını düşünüyor ve bunun için de çoğunlukla kardeşlerini öldürtüyor [...] Geleneğe göre şeh-

Babiâli. Sağda, padişahların geçit törenlerini izledikleri köşk.

zadeler bir ipek iple ya da yay kirişiyle boğuluyordu”.¹ III. Murat (1574-1595) beş kardeşini öldürtmüştü. Yerine geçen III. Mehmet (1595-1603), bütün kardeşlerini (toplam on dokuz kişi) aynı kadere mahkûm etti. 17. yüzyılın birinci yarısında, I. Mustafa, II. Osman ve IV. Murat aynı şeyi yaptılar.

“Kardeşlerini öldürme yasası” daha sonra terk edildi; taht üzerinde hakkı olanlar, kafes (sarayın gizli bir bölümü) içinde gözaltında yaşadılar. Kafes’te yaşayan ilk şehzade, I. Ahmet’in kardeşi Mustafa’dır. Birinci defasında on dört yıl kafes’te yaşadıktan sonra 1617’de tahta çıkmıştır; ikinci kafes yaşamı, tahttan indirildikten sonra 1618-1622 arasında, üçüncüsüyse –bir yıl padişahlık yaptıktan sonra– 1623’ten ölümüne kadar (1639)

¹ Jean Thévenot, *Voyage du Levant* (Doğu Gezisi), 1664.

sürmüştür. 17. ve 18. yüzyılda birçok padişah aynı kaderi paylaştı: Kardeş öldürme ve kafes uygulaması, tahttaki bir padişahı tahttan indirerek yerine geçmeye yönelik her tür girişimi engelledi. Padişah ailesinde yaş sırasına göre tahta çıkma ilkesi 1617’de kabul edildiyse de, bazı padişahlar –ya da çevresi– oğullardan birinin tahta çıkmasını istediklerinden bazen bu ilkenin dışına çıkmıştı.

Devletin doruğundaki kavgalar, padişahların çoğunda görülen nemelazımcılık, kendi çocuklarının tahta çıkmasını sağlamak isteyen ve rekabetleri körükleyen valide sultanların (ya da padişah karılarının [ister resmî karısı, ister padişaha oğul vermiş bir köle olsun]) çevirdikleri entrikalar, devletin iyi yönetilmemesinde büyük bir etkendi. Valide sultanlar haremağalarının başının* yardımıyla birçok defa iktidarı ele geçirdiler ve kullandılar: Örneğin, III. Mehmet’in annesi Safiye Sultan, oğlunun tahtta kaldığı sekiz yıl içinde, art arda on bir sadrazamın atanmasını sağladı. Daha sonra, I. Ahmet’in karısı Kösem Sultan, oğlu Murat’ı (IV. Murat) destekledi; Murat 1623’te padişah olunca, Kösem Sultan canının istediği gibi ve koşullara göre değiştirdiği saray adamlarına (sekiz sadrazam, dokuz başdefterdarı art arda işbaşına getirmişti) dayanarak devlet işlerini bizzat yürüttü.

Ne var ki görevden almalar, atamalar ve idamlar, siyasal ve parasal güçlükleri ortadan kaldıramadı. Dahası başkentteki karışıklıklar imparatorluğun sınır bölgelerini de etkilemekte gecikmedi. Gürcistan ve Azerbaycan’a egemen olabilmek için İran ile yapılan uzun bir savaş, Doğu Anadolu’daki Kürt kabileleriyle Kuzey Suriye’deki Dürzü kabilelerinin ayaklanması kolaylaştırdı, isyancı çetelerinin (Celaliler) Küçük Asya’ya dehşet saçmasına yol açtı (1605-1608). İstanbul’da ve imparatorlukta kol gezen anarşiden yararlanan İran Şahı Bağdat’ı aldı (Ocak 1624), Kürdistan’ı** işgal etti (Osmanlılar bunun ancak bir bölümünü geri alabildiler). Arabistan illerinde, Avrupa’daki Rumeli’de ve hatta İstanbul’da başka ayaklanmalar da patlak verdi.

(*) Kızlarağası – ç.n.

(**) Irak’ın bir bölümü – ç.n.

IV. Murat (1623-1640) dizginleri ele almayı başardı. Rüşvet-ten ve haksızlıklardan sorumlu yüksek devlet memurlarını görevden uzaklaştırdı, Celalilerin, yeniçerilerin, sipahilerin ayaklanmalarına bir süre için son vermeyi başardı. İmparatorluk sakin, refah içinde birkaç yıl geçirdi; bu süre içinde İstanbul'un nüfusu arttı, ekonomik etkinlikleri yoğunlaştı.

Ama kardeşi ve ardılı olan ve "Deli" takma adıyla tanınan I. İbrahim (1640-1648) Kösem Sultan'ın otoritesine girdi. Kösem Sultan, başlangıçta, deneyimli sadrazam Kemankuş Kara Mustafa Paşa (1638-1644) sayesinde devlet işlerini belli bir başarıyla yürüttü; daha sonra yeniden rekabetler ortaya çıktı ve sadrazam idam edildi. İbrahim'in ölümü üzerine Kösem Sultan ile yeni valide sultan Hatice Turhan Sultan arasında büyük bir iktidar mücadelesi başladı ve bu mücadele üç yıl sonra Kösem Sultan'ın öldürülmesiyle son buldu. 1644-1656 arasında on sekiz sadrazam iş başına geldi: Bunlardan dördü idam edildi, on üçü görevden alındı ya da görevi bıraktı. Aynı biçimde, devletin yüksek görevleri de sürekli el değiştirdi: On iki şeyhülislâm, yirmi üç başdefterdar, on sekiz kaptanpaşa bu yıllarda art arda iş başına geçti.

Bütün bu dönem boyunca Hazine mali yükümlülükleri yerine getirebilecek düzeyde değildi; Hazine'nin gelirleri har vurulup harman savrulmuştu, devletten aylık alanların sayısı 1640'ta 60.000'ken, 1650'de 100.000'i, askerlerin (yeniçeri ve sipahi) sayısı 1595'te 48.000'ken, 1640'ta 59.000'i ve 1652'de 85.000'i aşmıştı. Devlet Hazinesi, 1645'te başlayan Girit savaşının yol açtığı giderleri karşılayabilecek durumda değildi. Ücretlerini eksik alan ya da hiç alamayan yeniçeriler ayaklandılar. Hazinesinin kaynak kıtlığı, saray personeli ve İstanbul garnizonunda bulunan sipahiler arasında ayaklanmalara yol açtı. Bunun üzerine Sadrazam Melek Ahmet Paşa olağanüstü vergiler koydu, devlet görevlerinin resmen parayla satılması kuralını getirdi, zorunlu hale gelen devalüasyonu gerçekleştirdi. Ne var ki bu önlemler, yeniçerilerden destek alan loncaların 1651'de ayaklanmasına neden oldu: Bu tür ayaklanmaların ilkiydi bu. Karışıklıklar ancak beş yıl sonra, sadrazamlığa ener-

jik bir insan olan Köprülü Mehmet Paşa'nın gelmesiyle sona erdi; Köprülü Mehmet Paşa, Osmanlı tarihçilerinin "felaketler dönemi" ya da "kadınlar saltanatı dönemi" adını verdikleri döneme son verdi.*

Savaş ile barış arasında

Bunun üzerine, yirmi yıl sürecek dengeli bir yönetim ve siyasal ıslahat dönemi başladı. Söz konusu dönemde, uygulamada yönetimin tüm yetkileriyle donanan iki sadrazam, Osmanlı'ya saygınlığını yeniden kazandırdı. Pek tanınmış bir kişi olmayan, İstanbul'daki gruplarla bağlantısı bulunmayan Köprülü Mehmet Paşa (1656-1661), devşirme idi: Belki de Hristiyan kökenli, Arnavut bir aileden geliyordu; Saray'da çeşitli görevlerde bulunduktan sonra, eyaletlerde ve merkezde çeşitli devlet görevlerine getirildi. Girişimlerini hiçbir korkuya kapılmadan yürütmeye kararlıydı: Hiç gecikmeden aşırı dincilere, ayaklanan sipahilere ve celalilere karşı harekete geçti. Yönetimi iyileştirme çabasını da başlattı. Sonunda, maliyeyi bataktan çıkardı, Çanakkale Boğazı'nı Venedik ablukasından kurtardı, yoklukları azalttı. O kadar ki, Naima gibi çağdaş yazarlar, sadrazamlığı sırasındaki uygulamalarından övgüyle söz ettiler.

Oğlu Fazıl Ahmet Paşa (1661-1676) aynı kararlı siyaseti sürdürdü, yurtdışında da başarılar elde etti: 1669'da, Girit bütünüyle ele geçirildi, Ukrayna ve Podolya Osmanlı denetimine girdi, Avusturya ile barış yapıldı, Batılı devletlerle iyi ilişkiler kuruldu.² İmparatorluk artık Doğu Akdeniz havzasının mutlak hakimiydi ve korkulacak bir güce ulaşmıştı.

Kara Mustafa Paşa (1676-1683) ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya'ya, Lehlerle ve Ruslara karşı korunmasını sağlamaya çalıştı, bunu başarabilmek için yeni vergiler koy-

(*) Sayın Mantran'ın sözünü ettiği tarihçiler Batılı tarihçiler olsa gerek. Çünkü bu dönem, Osmanlı tarihinde, daha çok "Akağalar saltanatı dönemi" olarak bilinir – ç.n.

2 1660-1672 arasında Fransa ile yaşanan bir gerilim dönemi dışında.

du. Ne var ki giriştiği askerî seferler pek başarılı olmadı: Ruslara yenilerek Ukrayna'yı terk etmek, çarı Rusya'nın imparatoru ve Kudüs ortodoks kilisesinin koruyucusu olarak tanımak zorunda kaldı; ayrıca Moskova'da bir ortodoks patrikliğinin kurulmasına da göz yumdu. Özellikle, Macaristan'ı tehdit eden Avusturya'ya karşı, 14 Temmuz-12 Eylül 1683 tarihleri arasında Viyana'yı kuşattı. Ne var ki bu girişim büyük bir bozgunla sonuçlandı ve sadrazam idam edildi.

Osmanlıların bozguna uğraması Avrupa'da intikam duygularını kabarttı. Avusturyalılar, Ruslar, Lehler, Venedikliler ve Papalık arasında hemen birlik oluştu. "Kutsal Birlik", Köprülü-zade Fazıl Mustafa Paşa'nın zaferle sonuçlanan seferine kadar (1689-1690) başarılar elde etti. Bu büyük vezir, aynı zamanda bir reform siyasetini de uygulamaya koydu ama, ölümünden sonra imparatorlukta ıslahat hareketleri sona erdi.

Sultan II. Mustafa'nın (1695-1703) çabalarına karşın, Osmanlılar Ruslara (1696) ve Avusturyalılara (1697) yenilerek Karlofça Antlaşmasını (Ocak 1699 ve Temmuz 1700) imzalamak zorunda kaldılar. Antlaşma sonucu, Osmanlılar Avrupa'da Macaristan'ı, Transilvanya'yı, Podolya'yı, Mora'yı, Dalmaçya ve Bosna'daki bazı yerleri, Azak'ı, Ukrayna'daki Türk topraklarını yitirdiler (bunları daha çok Avusturyalılar ve Ruslar aldı).

Hiç kuşku yok, 18. yüzyılın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun saygınlığı büyük ölçüde yok olmuştu. Artık padişaha eskisi kadar saygı gösterilmiyor, yaptığı işler yargılanabiliyor, suçlanabiliyor ve bütün bunlar padişahın tahttan indirilmesi ya da öldürülmesi sonucunu doğurabiliyordu. Yeniçeriler, yüksek görevliler ve ulema hiç duraksamadan ayaklanıyordu.

Askerî bozgunlar ve iç anlaşmazlıklar, –devletin işleyişini değiştirmek ve kimi devletlerin askerî başarılarını, kimi devletlerin ekonomik dinamizminin nedenlerini anlayabilmek için– dış dünyayı izlemek gerektiğine devlet yöneticilerini yavaş yavaş inandırdı. 1699-1702 arasında, Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa mali reformlara girişti, kapıkulu³ sayısını, özellikle de

3 Padişahın hizmetinde bulunan askerî ya da sivil kişiler.

yeniçerilerin sayısını çok azalttı. Ama yönetimin yapısında reform yapmak, nitelikli kişileri işe almak istediğinde, devlet kademelerinde bulunan ve Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin ağzına bakanların muhalefetiyle karşılaştı. Hüseyin Paşa'nın cesareti kırılarak görevden ayrılmasından sonra, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi siyaset sahnesinde ön plana çıktı, reformları uygulamadan kaldırdı. Durum kötüye gitmekteydi ve ayaklanan yeniçeriler pratikte İstanbul'a egemen oluyorlardı.

Yeni padişah III. Ahmet (1703-1730) sükûneti sağladı, devlet otoritesini yeniden kurdu. Ne var ki dış anlaşmazlıklar arttı. 1709'da, Büyük Petro İsveç Kralı XII. Karl'ı Poltava'da yendi; İstanbul'a sığınan XII. Karl, Türkleri Ruslara savaş açmaya teşvik etti. Türkler savaşı kazandı. Büyük Petro yenildi ve 1713'te Edirne Antlaşması'nı imzaladı. 1724-1725'te, Osmanlılar Venedik (Ege adalarını ve Mora'yı geri aldılar), daha sonra Avusturya ile çatıştılar. Ama Avusturyalılar karşı saldırıya geçince, Osmanlılar Temeşvar banlığını, Batı Eflak'ı ve Sırbistan'ın kuzeyiyle Belgrad'ı Avusturyalılara bırakmak zorunda kaldılar (Pasarofoça Antlaşması, 1718).

Barış sağlanınca, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa sadrazamlığa getirildi ve 1730'a kadar bu görevde kaldı. Damat İbrahim Paşa barışçı ve reformcuymdu; tüm çabasını yabancı devletlerin temsilcileriyle İstanbul'da ilişkiler kurmaya harcadı, daha doğru bilgiler elde etmek için birçok başkente (Viyana, Paris, Moskova, Varşova) gözlemciler gönderdi. İran ile yapılan yeni savaş ve bir Arnavut'un, Patrona Halil'in, önderliğinde yeniçerilerin başlattığı ayaklanma bu yenilenme dönemini tehlikeye düşürdü; ulemanın ve sadrazama düşman olanların desteğinden yararlanan isyancılar, Eylül 1730'da başkenti ele geçirdiler ve kentte terör estirdiler. Damat İbrahim Paşa öldürüldü, padişah tahttan indirildi.

Tahta çıkan I. Mahmut'un ilk saltanat yıllarında, Rusya, Avusturya ve İran ile yeniden savaşa tutuşuldu. 1736'da Ruslarla Avusturyalılar yeni bir saldırıya geçtiler. Belgrad Antlaşması'nın imzalanması (1739), Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî ve diplomatik alanda reformlar yapmasına yol açtı ve Rus-

larla otuz yıl, Avusturyalılarla elli yıl sürecek bir barış dönemi- ni başlatıldı.⁴

I. Mahmut, orduda reform yapma gereğini kavramıştı, ama yeniçerilerin karşı çıkışı yüzünden sadece humbaracı* sınıfını yenileştirmekle yetinmek zorunda kaldı. Bu konuda Kont Bonneval'in hizmetlerinden yararlandı. Daha önce Fransa kralına, Savoia kontuna hizmet eden Kont Bonneval İstanbul'a yerleşerek Müslümanlığı kabul etti. 1734'te, Humbaracı Ahmet Paşa adını alan Bonneval, modern topçuluk tekniklerini öğreten bir mühendislik okulu (hendesehane) kurdu. I. Mahmut döneminde (1730-1754) devlet yönetimi güçlendirildi, İstanbul ve Beyoğlu'ndaki su dağıtımı iyileştirildi, yeni camiler (Nuruosmaniye, Üsküdar'daki Ulu Camii), saraylar ve kütüphaneler yaptırıldı.

Yerine geçen III. Osman (1754-1757), silik, içine kapanık biriydi. Daha sonra tahta çıkan III. Mustafa (1757-1774) coşkuy- la benimsendi. III. Mustafa'nın sadrazamı Koca Mehmet Ragıp Paşa, kuşkusuz dönemin en değerli devlet adamlarından biriydi. Ödün vermez bir barış yanlısıydı; tüm çabasını devlet hizmetlerini iyileştirmeye harcadı, büyük devletlerin (özellikle de Fransa ve İngiltere) temsilcileriyle sıkı ilişkiler kurdu.

II. Yekaterina dönemi Osmanlılar için felaketlerle dolu geçti: Osmanlılar karada (Eflak, Dobruca ve Bulgaristan) ve denizde (Osmanlı donanması Rusların Akdeniz'e gelen Baltık donan- masınca, İzmir yakınındaki Çeşme'de yok edildi) Ruslara ye- nildi. 21 Temmuz 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaş- ması, Kuzey ve Batı Karadeniz kıyılarının büyük bölümünü ele geçiren (1783'te Kırım'ı kendilerine bağladılar) Rusların başa- rısını perçinledi. Ayrıca Ruslar, İstanbul'da sürekli büyükelçi bulundurma, İstanbul ortodokslarını koruma,⁵ ticaret gemile-

4 Ayrıca, İran ile çıkan yeni bir savaştan sonra 1746'da imzalanan barış, iki ül- ke arasında uzun bir barış dönemine yol açtı (1774-1778 arasındaki kısa bir çatışma dönemi dışında).

(*) Osmanlı ordusunda, bir çeşit top mermisi yapan ve bu mermileri kullanan sı- nıfa verilen ad – ç.n.

5 Bu hak daha sonra Rumeli Ortodokslarına, sonra da bütün Osmanlı İmparator- luğu'na yayıldı.

rini Karadeniz’de ve boğazlarda serbetçe dolaştırma (bu sayede Akdeniz’e çıkış yolu açılmış oluyordu) hakkını da elde ettiler.

Her ne kadar 18. yüzyıldaki birçok sadrazamın sürdürdüğü ıslahat girişimleri geçici bazı başarılarla yol açmışsa da, bu girişimlerin hemen ardından hep bir geriye dönüş hareketi gerçekleşmiştir. Devletin doruğunda yer alanlarda eksik olan şey, hem düşüncelerde, hem de yöntemlerde gelişme sağlayabilmek için önce eğitim sisteminde reform yapılması inancıydı. Osmanlıların güçsüz düştüğü gün gibi ortadaydı. Bütün büyük devletler bundan yararlanmaya çalışacaklardı.

İstanbul’un on bin mahallesi

Yabancı gezginler, 17. ve 18. yüzyıldaki İstanbul’un nüfusu üzerine net bilgiler vermiyorlar. İngiliz Sandys 700.000 rakamını öne sürüyor; bunların yarısının Türk, yarısınınsa Yahudi ve Hıristiyan (bunların çoğu Rumdu) olduğunu söylüyor: “Pera’da üç Hıristiyan’a karşılık bir Müslüman vardır ve burada hiç Yahudi oturmamaktadır. Yahudilerin Pera’da sadece dükkânları bulunmaktadır.” Venedik balyosu Alvise Contarini, 1640’ta, İstanbul nüfusunun bir milyon olduğunu söylerken Osmanlı vakanüvisi Evliya Çelebi kent nüfusunun yaklaşık bir milyon olduğunu doğruluyor (ne var ki Evliya Çelebi’nin verileri bazen abartılıdır). 1681’de, başka bir balyos, Pietro Civrano, nüfusu 800.000 olarak değerlendiriyor. İstanbul, Galata ve Eyüp’teki cizye ödemek zorunda olan gayrimüslimlerin sayımını yapan 1690-1691 tarihli belgeler, belki de daha kesin sayılar vermekte: Söz konusu belgelere göre, cizye ödemekle yükümlü 62.000 ailede 250.000-300.000 kişi bulunuyordu ve bunların dörtte üçü Hıristiyan, dörtte biri Yahudiydi. Şu halde, 17. yüzyılın sonunda İstanbul’da 600.000-700.000 kişi vardı. Bir sonraki yüzyılda da başkent nüfusunun artmadığı düşünülmektedir.

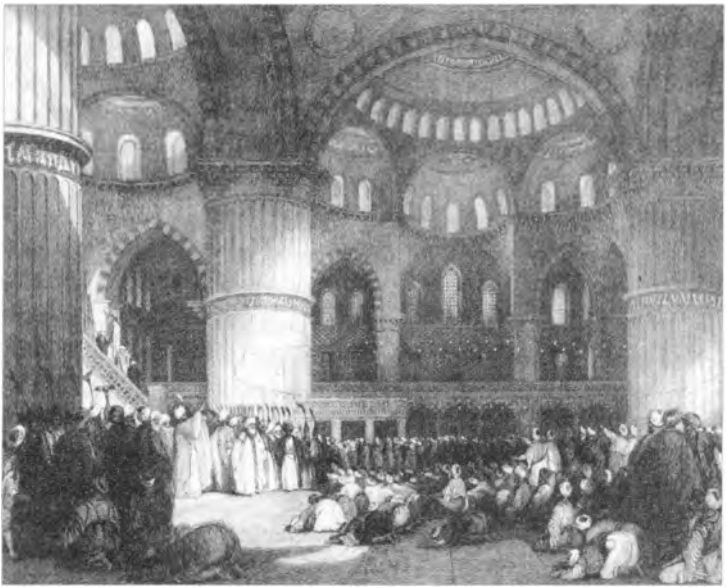
Kente yeni gelenlerin çoğu, topraklıların baskısı ya da yenice-rilerin zulümleri, istilalar (özellikle de İranlıların istilaları) ya da kıtlıklar yüzünden ya da giderek artan vergi yükünü artık kaldıramadıkları için topraklarını bırakarak İstanbul’a gelen Ana-

dolu köylülerinden oluşuyordu. Göçmenler İstanbul'un kenar semtlerine (Kasımpaşa, Tophane, Eyüp) ve kara surlarının yakınındaki mahallelere (buradaki hayır kurumlarının dağıttığı yardımlar sayesinde yaşama olanağı buluyorlardı) yerleşiyorlardı. 17. yüzyılın başında, bu göçmenlere binlerce öğrenci de eklendi (ayaklanmaların patlak vermesi üzerine eyaletlerde birkaç medrese açıldı) ve bu öğrencilere tarikatlar kucak açtı.

Ayrıca başkente, düzenli olmayan biçimde, yeniçeriler, askerî hizmetlerden ayrılan azaplar da geliyor ve "kenar semtlerde" yaşayanların oranını yükseltiyorlardı. Eski azaplar herhangi bir loncaya katılmıyorlar, az çok yasal işlerle (eğer hırsızlıkla uğraşmıyorlarsa) para kazanıyorlardı. Bu dalgalanan ve değişken nüfusun önemi koşullara bağlı olarak değişiyordu. Ayaklanmalardan sonra, devletin, dilencileri, serserileri ya da kısa süre önce kente gelmiş bekârları kentten sürmesi hiç de ender rastlanan bir olay değildi. Patrona Halil ayaklanmasına katıldıkları için birçok Arnavut da kentten sürülmüştü. Müslümanlığı kabul eden Arnavutlar, aslında, kamu hizmetlerinde vasıfsız işçi olarak kullanılıyordu. Batı'dan gelen göçlere daha seyrek rastlanıyordu; Balkan kökenli imparatorluk uyrukları İstanbul'a çok az geliyordu, zira bunların bulundukları yerden ayrılmalarına ne yerel Osmanlı yetkilileri ne de dinî yetkililer izin veriyordu.

Batılılara gelince, 18. yüzyıldan başlayarak başkentin yeni uluslara (özellikle de İskandinavlar) ya da o tarihe kadar çok az üyesi bulunan uluslara (Avusturyalılar) açılmasına karşın, Batı kökenlilerin sayısında hissedilir bir artış olduğu sanılmaktadır. Bununla birlikte, Batı kökenliler başkentte giderek daha önemli bir rol üstlenmeye başlamışlardır (bundan ilerde söz edeceğiz).

Evliya Çelebi, İstanbul'un 17. yüzyılın ortalarına ilişkin betimlemesinde, 9.990 Müslüman mahallesi, 304 Rum mahallesi, 657 Yahudi mahallesi, 27 Ermeni mahallesi ve 17 Frank (Frenk) mahallesi bulunduğunu söylüyor. On bin Müslüman "mahallesi"ne karşılık bin gayrimüslim "mahallesi" oranına biraz kuşkuyla bakmak gerekir, zira vakanüvisin kafasındaki mahalle kavramı çok belirsizdir.

Sultanahmet Camii'nde bir tören.

Buna karşılık, İstanbul ile büyük dış mahalleleri Eyüp, Galata ve Üsküdar'ın dört mevleviyet* oluşturduğu tartışılmaz bir gerçektir. Bu yargı çevrelerinin hepsi de bir kadının otoritesine bırakılmıştır (İstanbul kadısı diğerlerinden daha üstündü). Nahiye içindeki yasama otoritesini elinde tutan naipler** kadılarına bağlıydı. İstanbul yönetim çevresi, kara ve deniz surlarının içinde kalan topraklarla sınırlıydı. 26 nahiye kapsayan Eyüp yönetim çevresi Doğu Trakya'da uzanmaktaydı; çünkü İstanbul'a kırk kilometre kadar uzakta bulunan Çatalca kasabası da aynı bölgedeydi. 44 nahiye içeren Galata yönetim çevresi, Boğaz'ın Avrupa yakasında, Tophane'den Rumelikavağı'na kadar uzanan kıyı şeridindeki köyleri, Haliç'in Kasımpaşa ile Hasköy arasında kalan kuzey kıyısını ve belki de Marmara Denizi'nin

(*) Mollaların kadılık ettiği bölge. (*Gelişim Büyük Larousse*, cilt 13, say. 8086) – ç.n.

(**) Şeriye mahkemelerinde görevli kadınlara verilen unvan – ç.n.

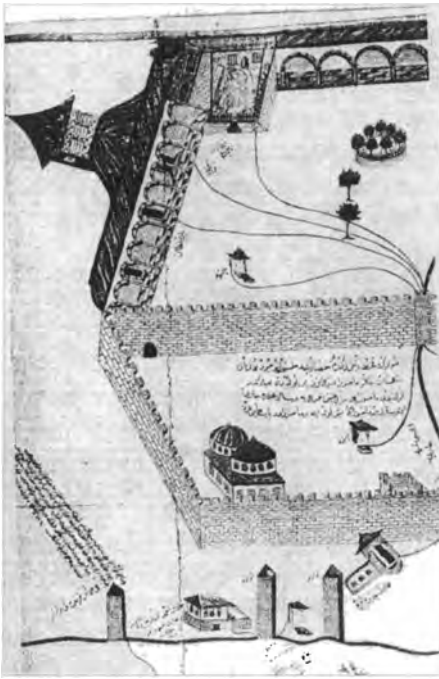
Ereğli'ye kadar uzanan Avrupa kıyısını kapsıyordu. Son olarak, ancak beş nahiyesi olan Üsküdar, Marmara Denizi'nin Asya'da yer alan kuzey kıyılarında İzmit ili sınırlarına kadar ve Boğaz'ın Anadolu kıyılarında Karadeniz'e kadar uzanan alanda (Sarayın müneccimbaşısına bırakılmış Beykoz dışında) uzanıyordu.

Önemli nahiyelerde bir güvenlik sorumlusu vardı: Subaşı. Söz konusu görevli, başkent kadısının otoritesine bırakılmış yeniçeri subaylarından biri olan İstanbul subaşına bağlıydı. Ayrıca, camileri ve onlara bağlı kurumları (hayır kurumları, medrese, ve okullar) yöneten kentteki birçok dinî kurum (vakıf) sarayın zenci haremağalarının başına (kızlarağası) bağlıydı; nahiyelerde, bir yerel yönetici (mütevelli) kızlarağasını temsil ederdi. Bu kurumlar, bazen, bütünüyle dinî külliyelerin çevresinde yayılır, kendilerine gelir getiren evleri, kuruluşları (pazarlar, alış-veriş yerleri, kervansaraylar, depolar, hamamlar, çeşitli dükkânlar) yönetirlerdi. Söz gelimi Ayasofya Vakfı'nın kentte yaklaşık iki bin dükkânı vardı.⁶

Nüfus artışı, bazı mahallelerin genişlemesi, her şeyden önce yapılan camilerin sayısıyla ölçülür. Her ne kadar 17. yüzyılda (bunlardan kuşkusuz en güzeli I. Ahmet'in camisidir) ve 18. yüzyılda üç büyük cami yapıldığı biliniyorsa da, aynı dönemde kaç küçük cami (mescit) yapıldığı bilinmemektedir.

İster büyük anıtsal çeşmeler (ya da sebil) olsun, ister –özellikle– küçük mahalle çeşmeleri olsun, çeşme yapımı da değerli bir bilgi kaynağıdır. Bu çeşmelere su sağlamak için, üç padişah (1708'de III. Ahmet, 1732'de I. Mahmut, 1766'da III. Mustafa) su getiren sistemde iyileştirmeler gerçekleştirdiler. Kentte ve bütün çevre yerleşmelerinde (Boğaz'daki köyler dahil) bugün de var olan ve üzerlerinde yapım tarihleri bulunan çeşmelerden 40'ı 16. yüzyılda, 71'i 17. yüzyılda ve 271'i 18. yüzyılda yapılmıştır. Yok olan (ya da 18. yüzyılda yerlerine yenileri yapılan) 16. yüzyıl ve 17. yüzyıl çeşmelerini hesaba katmayan bu sayılar, özellikle İstanbul'un merkezindeki Bayezit, Aksaray ve Kocamustafapaşa'da, surların yakınındaki Mevlanakapı, Yayla, Edirnekapı (o döneme kadar pek konut semti değil-

6 Bkz. Halil İnancık, "İstanbul", *İslâm Ansiklopedisi* 2, cilt IV, fasikül. 63-64.

Saraya su getiren sistem (17. yüzyıl).

di) ve Eyüp'te nüfusun artması nedeniyle su sıkıntısı çekilmemesi için harcanan çabaları göstermektedir.

Galata yakasında, su getiren sistem bazı mahallelerde ve hatta bazı varoşlarda gelişti: Galata'nın sur içinde kalan kesimi, Kasım-paşa, Fındıklı, Tophane, Beyoğlu (Pera) Beşiktaş ve daha ilerdeki köyler ve Boğaz'ın gezinti ve piknik alanları. Son olarak su yollarının iyileştirilmesi, Üsküdar'da ve Boğaz'ın Asya kıyısındaki kimi köylerde de gerçekleştirildi ve bura-

daki gelişmeler de nüfus artışının bir göstergesiydi.

Hamamların kent içindeki dağılımı da konut yoğunluğunun başka bir göstergesidir. "İstanbul'un içinde ve dışında 151 hamam var. Mısır, Habeşistan ve Sudan seyahatlerim sırasında 17 hamam yapılmış ve ben bunları görmedim" diye yazıyor Evliya Çelebi. Vakanüvis, İstanbul içinde 61, Hasköy ile Tophane arasında 27, Boğaz'daki köylerde 24 (Üsküdar ve Kadıköy ile birlikte) hamam bulunduğunu söylüyor ve adlarını sayıyor: Bu durum vakanüvisin tanıklığını güvenli kılıyor. 17. yüzyılda, İtalyan Nicolo Mussi, hamam sayısının 220 olduğunu söylüyor; Pétis de la Croix "kamuya açık altmışı aşkın hamam"dan söz ediyor; Jean Thévenot'ya göre, "kentte birçok güzel hamam bulunuyordu ve en az bir hamamı olan sıradan köyler vardı".

Alışveriş yerleri ve satıcılar

Başkent'in aşırı yiyecek ihtiyacı karşısında padişahlar, –hem insanlık gereği olarak, hem de siyasal çıkarları sonucu– İstanbulluların gereksinimlerini karşılamak zorunda kaldılar. İstanbul'un ilk padişahları, daha önce de söylediğimiz gibi, halkın günlük yaşamını güven altına almak amacıyla ve karışıklıklar çıkmaması için ellerinden gelen her şeyi yaptılar. İmparatorluk yönetimi, kent yönetimini himayesi altına aldı; çünkü, güvenlik, gereksinimlerin karşılanması, din, adalet, hatta belediye çalışmaları konusundaki başlıca sorumluluklar doğrudan doğruya divan üyelerince yükleniliyordu (elbette söz konusu üyeler erklerinin bir bölümünü daha alt düzeydeki görevlilere devretmekteydiler).

Hem günlük tüketime yönelik, hem de zanaatların ve yerel sanayinin mal ya da gereç ihtiyacını karşılamaya yönelik alışveriş yerlerinin düzenlenmesinde, devlet yönetiminin gerçek bir temsilcisi olan İstanbul kadısı ve ona bağlı olan görevliler (muhtesip), etkili biçimde işe karışıyorlardı. “Alışveriş yerlerinin güvenliği”nden sorumlu olan İstanbul kadısı loncalarla ilişkisi içindeydi ve kente getirilen ürünleri ve yiyecekleri –kurallara uygun olarak– loncalara dağıtırdı. Bunun dışında, loncaların temsilcileriyle konuşup anlaşarak, –aynı zamanda İstanbul halkını her tür vurgunculuğa, istifçiliğe karşı da koruyarak– malların satılabileceği en yüksek fiyatı belirlerdi. Son olarak kadı, hazırlanan yemeklerin, ürünlerin niteliğini, kullanılan araçların, dükkânların temizliğini, imal edilen ürünlerin belirlenen ölçülere uygun olup olmadığını denetlerdi. 17. yüzyılın ortasında, “mal satanların dirhemlerini denetleyen, her gün alışveriş yerlerini dolaşan subaylar var” diyor Jean Thévenot. Kuralara karşı çıkan herkes, işlediği suçun önemiyle orantılı olarak farklı cezalara çarptırılıyordu: Dayak cezası, nakit para cezası, halka teşhir: “Hatalı dirhem kullanan satıcılar için daha hafif görünen, ama aslında daha utanç verici (çünkü daha kalabalık bir halk kitlesince öğreniliyordu) başka bir ceza daha vardı; satıcının boynuna, ortasında yuvarlak bir delik oluşturacak bi-

çimde bir yarığı olan (adamin boynu buradan geçerdı) ve birbirine iyice tutturulmuş iki levha asılırdı; bu levhalar yüz dirhem çekiyordu ve çingiraklarla doluydu; satıcı, herkesin tanınması ve herkesçe alaya alınması için bütün kentte dolaştırılırdı.”

Zanaatçı ve imalatçı loncalarının çoğu Büyük Bedesten’in çevresinde meslekler halinde öbekleşerek toplanırdı. Diğerleri ise, ürünlerin indirildikleri yere bağlı olarak kente dağılırlardı: Söz gelimi, baharat satıcılarının çoğu, Yenicami’nin yakınındaki Mısırçarşısı’ndaydı; devletin (buğday, kereste, arpa, zeytinyağı, tuz) ve toptancıların büyük ambarları Haliç kıyılarındaydı. Devletin loncaları denetim altında tutmasına karşın, sonunda, loncalar ayaklandılar.

İthalatçı tüccarlar ve toptancılar, –buğday ticareti ya da et ticareti gibi devlet denetimindeki ticaretlerde bile– hem alış bakımından, hem de taşıma ve depolama bakımından birinci derecede önemli bir yer tutar ve bazen büyük maddi kazançlar bile elde ederlerdi: Evliya Çelebi “denizcilerin yıkıma uğramaları”ndan sorumlu tuttuğu buğday ve arpa tüccarlarını ihbar eder: Bunlar buğdayı ucuza alıyorlar sonra, “kuraklık ve kıtlık ciddi boyutlara ulaşınca, bunları altın fiyatına satıyorlar”. Aynı biçimde, et ticaretini de gene birkaç tüccar elinde tutuyordu: Büyük sürüleri olan, hayvanları başka yerlerden alıp getiren, ama aynı zamanda da mezbahaları ve kentte kasaşp dükkânları da olan celep keşan. Kahve ticareti, ham ve işlenmiş deri ticareti ve lüks ürünler ticareti de toptancı tüccarların elindeydi.

Ticaretin vazgeçilmez araçları olan çok sayıda küçük perakendeci, her çeşit dükkâncılar ve seyyar satıcılar tüccarlara ve toptancılara bağıydılar. Hem muhtesibin, hem de lonca görevlilerinin denetlediği bu satıcılar günlük ekmek paralarını kazanmaktan öte hiçbir şey bekleyemezlerdi. Çoğunlukla dükkânlarında sınırlı sayıda ürün çeşidi bulunurdu, stokları olmazdı. Sırtlarında küfeleri sokakları, mahalleleri dolaşarak mevsimlik meyve, sebze satan seyyar satıcılar küçük dükkâncılarla rekabet ederlerdi; seyyar satıcılar arasında, zengin olmak umuduyla başkente gelmiş çok sayıda parasız pulsuz taşralı in-

san vardı; bunların örgütlü loncalar içinde yer almadıkları sanılır. 17. ve daha çok da 18. yüzyılda, bunlar, kendilerine para ya da mal veren yeniçeriler hesabına çalışıyorlar ve kazançtan belli oranda pay alıyorlardı.

Zanaatçilere gelince, bunlar yalnızca imalatçı değil, aynı zamanda satıcıydılar. Çoğu gündüzleri sokaklar boyunca kurulmuş dükkânlarda ya da atölyelerde çalışırlardı. Evliya Çelebi, 17. yüzyılın ortasında, 14.000 satış dükkânına karşılık 23.000'den biraz fazla seyyar satıcı bulunduğunu söylüyor. Zanaatçiler bütünüyle ithalatçılara bağımlıydılar. Onlar da muhtesibin buyruğundaki görevlilerin katı denetimi altındaydılar, ama kent için vazgeçilmez olduklarını ve haklarını biliyorlardı; bu durum loncaların etkisini açıklamaktaydı. Bazı İstanbullu zanaatçiler uluslararası üne kavuşmuştu. Pietro Della Valle'nin söylediğine göre, "onlar yalnızca bizimkilerle eşit düzeyde değildi [...], bizimkileri bütünüyle geride bırakıyorlardı; söz gelimi terzileri, dikişte ve giysilerde kullanılan her tür kumaşın uyarlanması bizimkilerden üstündüler". İtalyan yazar, "deriyi kusursuz biçimde işlediklerini, ayakkabı, bot ve potin ve aynı zamanda da kitap cildi yaptıklarını" kesin biçimde belirtiyor.

Haliç ile Bayezit Camii arasında yer alan ticaret mahalleleri, başlıca alışveriş yerlerini, büyük ambarları, depoları, bedestenleri, ve dükkânların büyük bölümünü bir araya topluyordu. Tüccarların ve toptancıların burada hanları vardı; söz konusu hanlar onlara hem mağaza hem büro gibi hizmet ediyordu. Ayrıca hanlar, taşradan gelenlere ya da yabancı tüccarlara geceleme ve karın doyurma olanağı da sağlıyordu; ne var ki tüccarlar bu hanlarda kalmayı pek tercih etmiyorlardı. "Konstantinopolis'e gelenler kervansaraylarda kalmak zorundaydılar, çünkü hiç otel yoktu" diyor Fermanel. "Kervansaraylar büyük holler halinde yapılmış yerlerdi, sadece tepenizde bir dam buluyordunuz ve de çok rahatsızdı [...], çoğunlukla atlar ve develer arasında yatmak zorunda kalınıyordu." Ayrıca, atlar için, kümes hayvanları için özel pazarlar, bir bitpazarı, her hafta belli bir günde ve belli bir yerde kurulan semt pazarları da vardı.

Son olarak, İstanbul'da çok özel bir ticaret daha yapılıyor-
du: Talebi çok yüksek olan esir ticareti. Esir ticareti büyük öl-
çüde Yahudilerin elindeydi. Fransız Du Loir'a göre, Yahudiler,
“elden geldiğince çok para kazanabilmek için, esirleri evlerin-
de büyük bir özenle yetiştiriyorlardı. Kızlara birçok şey öğre-
tiyorlardı: Güzel olanlara şarkı söylemek gibi, müzik aleti çal-
mak gibi, dans etmek gibi, nakış işlemek gibi ince uygulamaları
ve satışlarını kolaylaştıracak buna benzer birçok başka şe-
yi öğretiyorlardı...”

Esirlerin büyük bölümü Rus ya da Kafkas, bazen Leh kö-
kenliydi ve Osmanlıların müttefiği Tatarlarca İstanbul'a getiri-
liyorlardı. Esir pazarı, bedestene uzaktı. 17. yüzyılın sonunda,
Müslüman olmayanların esir satın almalarına izin veriliyordu:
1689'da çıkarılan bir ferman, Yahudilerin ve gayrimüslimlerin
mülkiyetinde bulunan her esir için ödemeleri gereken vergiyi
belirlemişti.

Yangınlar

Bazen ürkütücü sonuçlar doğuran, 11 Mayıs 1766'da bütün
büyük camilere zarar veren, kimi mahalleri tümüyle yerle bir
eden ve çok sayıda ölüme yol açan depremlere, sık sık çıkan ve
felaketler yaratan yangınlar da eklenir. Nüfusun hem sayı, hem
de yoğunluk olarak artması, İstanbul'u kül eden çok sayıda
yangının nedenlerinden biridir: 1613-1780 arasındaki yirmi üç
yangın (17. yüzyılda on dört, 18. yüzyılda dokuz) çok büyük
zararlar verdi. Vakanüvisler hep binlerce evin kül olduğundan
söz etmektedir. “Sultan Murat döneminde, [yangın] üç gün ve
üç gece boyunca o denli büyük bir karışıklık yarattı ki, kentin
yarısı bile sağlam kalmadı.”⁷

Birçok sokağı dar olan ve kıvrıla kıvrıla uzanan, evlerinin
çoğu ahşap ve yangınla mücadele olanakları çoğunlukla gü-
lünç sayılacak kadar yetersiz olan kalabalık bir kentte, yangın
“korkunç yıkımlara neden olur”. Önemsiz bir hareket bir fela-
keti başlatabilir: Mutfakta yemekler, odun kömürü yakılan bir

7 Jean Thévenot, a.g.y.

mangalda pişirilir; mangalın devrilmesi ve ateşin eve, komşu yapılara sıçraması için acemice bir hareket yeter; bu tür kazalar patlıcan mevsiminde sık oluyor ve bu mevsimde esen rûgârdan (patlıcan yeli) korkuluyordu. Jean Thévenot, yangınların başka bir nedeni daha olduğunu söylüyor: “Yangınlar çoğunlukla tütün nedeniyle çıkıyor; çünkü, Türkler sigara içerken kolayca uyuyorlardı ve yataklarında bile tütün içtiklerinden, ağızlıklarından düşen ateş kolay tutuşabilecek eşyalara ulaşıyordu.

Yangınlar sık sık Haliç kıyısındaki Cibali'nin kalabalık mahallelerinde başlıyor, buradan bazen Fatih ya da Aksaray ya da Vefa, Şehzadebaşı ve Laleli ya da Büyük Bedesten aracılığıyla bütün kente sıçırıyordu. Galata-Pera'nın en az altı yangın geçirdiği bilinmektedir: 1633'teki yangın yirmi bin eve zarar vermişti. Maddi zararlara (komşu evler yıkılıyordu), can kayıplarına, 1690'daki Mısırçarşısı yangınında olduğu gibi (milyonlarca kuruş değerindeki mallar dumanlar arasında yok oluvermişti), bir de ekonomik kayıplar ekleniyordu.

1695, 1696 ve 1701'deki büyük yangınlardan sonra, evlerin, dükkânların tahtadan yapılması yasaklandıysa da bu yasak lafta kaldı. Önceleri, yangın söndürme işi yeniçerilerin göreviydi. Yeniçerilerin yangın söndürme olanakları sınırlıydı; hatta bazen yağma yapabilmek için, kentin ayak takımının da yardımıyla, yangın çıkardıklarından da kuşkulanıldı. Çok ciddi bir yangın çıktığında, yangınla mücadeleyi sadrazam, yeniçeri ağası ve çeşitli yeniçeri ortalarının komutanları yönetirdi. Daha sonraları, 18. yüzyılın başlarında, Müslümanlığa geçen bir Fransız, pompaların (tulumba) kullanılmasını önerdi ve 1719'da bir tulumbacı birliği kuruldu. Bu tarihten başlayarak yangınların azaldığı sanılır. Ne var ki bu düzelmede, büyük olasılıkla, evlerin seyrekleşmesinin de payı vardır.

Ayakanmalar dönemi

Osmanlı devleti o kadar uzun bir süre vezirlerini ve sorumlu personelini seçmesini bilen, enerjik padişahlarca yönetilmiş, o kadar uzun bir dönem boyunca fetihler gelir kaynağı (gani-

met ve para) sağlamıştı ki, İstanbul halkı büyük acılar çekmedi, kentte ne protesto hareketleri, ne de halkın yarattığı karışıklıklar oldu. Ne var ki orduyu oluşturan yeniçeriler ve sipahiler ayaklanmaya her zaman hazırdılar ve dış güçlükler ortaya çıkınca, padişahlar güçsüz olunca, sadrazam ya da başka yüksek görevliler belli grupların isteği doğrultusunda seçilince başkentte düzensizlik kol gezmeye başladı.

“Felaketler dönemi”nde sık rastlanan parasal bunalımlar sırasında karışıklıklar birbirini kovaladı. Şubat 1632’de, devlet yöneticileri düşüncesizce para harcayıp dururken, aylıklarından memnun olmayan başkentteki yeniçeriler ve sipahiler ayaklandılar. Sonunda giderek artan ayaklanmaları bastırabilmek için dört ay gerekti. 1645’te Girit savaşının patlak vermesi ve I. İbrahim’in ölçsüz savurganlıkları, bazı eyaletlerin gelirlerinin haremdeki gözdelere verilmesi, padişahın ve sadrazamın çılgınlıkları, 1648’de başka bir ayaklanmanın başlamasına yol açtı. Yeniçeriler müftüden ve ulemadan destek gördüler. Sadrazam ile padişah kısa süre sonra görevden uzaklaştırıldı ve öldürüldü.

Bunu izleyen sekiz yıl karışıklıklar içinde geçti. Ağustos 1648’de, hazine tamtakırdı. Yeni padişah IV. Mehmet’in yeniçerilere geleneksel “cülus bahşişi”ni verebilmesi için servetlere el koyması gerekiyordu. Bu da yetmedi. Bu kez de Saray adamlarıyla İstanbul sipahileri arasında ayaklanmalar patlak verdi. İki yıl sonra, zanaatçıların ve tüccarların –dukalarının istememesine karşın– kabul etmek zorunda kaldıkları düşük aylıklı züüf akçeleri bastıran Sadrazam Melek Ahmet Paşa’nın mali uygulamalarından sonra, loncalar ayaklandı. Yeniçeriler de onları izledi.

Gizli bir ayaklanma halindeki askeri birliklerin ücretlerini ödemek için, devlet mallara el koydu ve öncekinden daha düşük değerli bir para bastırdı: Buna İstanbul’da “Bosna parası” ya da “meyhane parası”* dendi. Hemen yeniçeriler ve İstanbul halkı ayaklandı (Mayıs 1655 ve Mart 1656). Tam halkın Os-

(*) Bu paraya, Bosna dolaylarından toplanan bozuk akçelere ya da meyhanecilerden toplanan kırpık paralara kinaye olarak bu ad verilmişti – ç.n.

manlı donanmasını yenen Venedik donanmasının Çanakkale Boğazı'nın girişine ulaştığını öğrendiği sırada (halk abluka korkusu içine düşmüştü) ayaklanma hareketi kanlı biçimde bastırıldı. Halk paniğe kapıldı, fiyatlar hızla yükseldi. Bunun üzerine Padişah IV. Mehmet Üsküdar'a kaçtı. Annesinin isteği üzerine güçlük çıkartmadan İstanbul'a getirtilen padişah, Köprülü Mehmet Paşa'yı sadrazamlığa getirdi (15 Eylül 1656).

Çeyrek yüzyıl sonra, Viyana kuşatması bozgununun ardından (1683), İstanbul yeniden hareketli günler yaşıyordu. İmparatorluğun bütün kentleri devletin kararıyla vergiye bağlanmıştı; ne var ki Hazine harcamaları karşılayamıyordu: Fiyatlar yükseldi, ücretini tam alamayan ya da hiç ücret almayan ordu, başkent üzerine yürüdü. Padişah IV. Mehmet tahttan indirildi; yeniçeriler, sarayı yağmaladılar, kenti karışıklık içine ittiler. Sonunda halk isyancıların karşısına dikildi, yeni sadrazam Bekri Mustafa Paşa sükûneti sağlamayı başardı (1688). Ekim ve Kasım 1730'da, İstanbul'da gene ciddi bir ayaklanma oldu: Başkent ile çevresinde terör estiren Arnavut Patrona Halil ayaklanması. İsyancılar sarayları, bahçeleri, Haliç kıyılarına yeni yapılan konakları yakıp yıktılar. 18. yüzyıl daha sakin geçti. İstanbul, acıklı ayaklanma sahnelerini ancak 19. yüzyılın başında yeniden yaşadı.

Bu ayaklanmalardan ve aynı zamanda da büyük yangınlardan sonra, başkentte sayıları giderek artan kahvehanelere karşı önlemler alındı. İbrahim Peçevi'nin söylediğine göre, kahvehaneler "eğlence düşkünlerinin, işsiz güçsüzlerin ve aynı zamanda da yirmi ya da otuz kişilik gruplar halinde toplanma alışkanlığı edinen bazı edebiyatçıların toplanma yeri haline gelmişti [...]". III. Murat döneminde kahvehanelere yasaklar getirildi; ne var ki bazı kişiler arka avlularda, dar ve göze çarpmayan dükkanlarda kahve satmak için subaşı ve bostancıbaşı ile ilişkiye girdiler ve bunu yapmalarına izin verildi [...] Buralarda devlet işleri üzerine yapılan yorumlar yetkilileri telaşa düşürmüş olmalı ki kahvehanelere karşı buyruklar çıkarıldı ama bunların pek etkisi olmadı. Bu dönemden sonra kahvehaneler o kadar yaygınlaştı ki yasak kalktı."

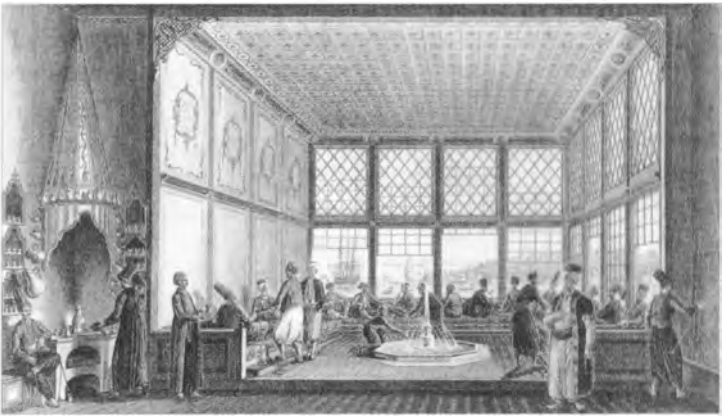
Osmanlı Devleti yöneticileri bu kahvehane tutkusunu her zaman onaylamadılar. Tarihçi Naima'ya göre, İstanbul'u kül eden büyük 1633 yangınından sonra, halkın hoşnutsuzluğu kahvehanelerde sert biçimde dile getirildi. Padişah IV. Murat, kahveyi, tütünü yasaklayan ve sert biçimde uygulanan bir ferman çıkardı. Kahvehaneler yeniden açıldı, ama Şubat-Mart 1688 ayaklanmasından ve yangından sonra iki yıl kapalı kaldılar.

Yeniçerilerin bir yandan Osmanlı ordusunun diğer askerleriyle (bunların bazı birlikleri kentin kolluk gücünü oluştuyordu), öte yandan kent halkıyla birlikte oturmaları gibi bir durum vardı. Birçok kışla vardı kentte ama ayaklanmalar hep, Eski Bizans'tan miras alındığı gibi Hipodrom'da patlıyordu. Orada toplanmak ve Saray'ın, sadrazamın yakınında güç gösterisi yapmak kolaydı.

Ayaklanmalarda loncalara bağlı kişileri ender olarak harekete geçmelerine karşılık, yeniçerilere ve halk çevresine yakın derneklere bağlı bazı dinî çevreler ayaklanmalarda etkin rol oynuyorlardı. İstanbul ayaklanmalarını anlatan vakanüvis, azınlık halklardan hiç söz etmemektedir. İhtiyatlı davranan azınlıklar, ayaklanmanın yatışmasından sonra onun sonuçlarına katlanmak zorunda kalacaklarını bildikleri için, iş başındaki yönetimi eleştirmekten uzak dururlardı.

Kahvehaneler, meyhaneler ve gölge oyunu sahneleri

İstanbulluların kahvehaneye gitme düşkünlüğü 16. yüzyılın ikinci yarısında başladı. Sultan Süleyman'ın saltanat döneminin sonlarına doğru, 1554-1555'te, Halepli Hakim adlı biriyile Şamlı Şems adlı birinin Tahtakale semtinde art arda büyük dükkânlar açmalarından sonra, ilk kahvehaneler ortaya çıktı. Kahvehaneler hemen dolup taşmaya başladı: O kadar ki, imamlar, müezzinler ve sofular, "insanların kahvehanelere koştuğunu" ve camileri boş bıraktıklarını yana yakıla söylemeye başladılar; öte yandan ulema kahvehaneleri "günah evleri" olarak

Tophane meydanındaki kahve.

ilan etti, “oraya gitmektense meyhaneye gitmenin daha iyi olduğunu” açıkladı.

Yüzyılın sonunda, Başmüftü Bostanzade Mehmet Efendi (1589’dan 1592’ye ve 1593’ten 1598’e kadar bu görevde kaldı), kahve içmeye izin veren ayrıntılı bir fetva çıkardı. Bunun üzerine herkesin evinde sık sık kahve içilmeye başlandı. Hatta bazı sadrazamlar büyük kahvehanelerin yapımına yatırım yaptılar, bunları günlüğü bir ya da iki altına kiraya verdiler. Evliya Çelebi, 1657’de geçit törenine katılan loncalar arasında kahvecileri de saymaktadır. Kahve ticaretiyle uğraşan Mısırlı tüccarlar, Tahtakale’deki Katır Han’da toplandılar ve –birçok başka malın yanı sıra– bu çok değer verilen tüketim malını da getirip satma tekeli ellerinde bulundurdular. Gene Evliya Çelebi’ye göre, Mısırlı ve Akdenizli tüccarların altı yüz dükkânı vardı!

Jean Thévenot kahvehanelerin ilginç bir betimlemesini yapıyor: “Bu halka açık dükkânlarda kahve büyük kazanlarda kavrulurdu. Ne din, ne zenginlik yoksulluk ayırımı yapılmaksızın her çeşit insan buralara girebilirdi ve buraya girmek hiç ayıp sayılmazdı; hatta gelip geçenleri görmek, açık havada oturmak isteyenler için, dükkânın dışında, üstlerine hasır serilmiş tahta banklar bile vardı. Bu kahvehanelerde, çoğunlukla, kahve-

Gölge oyununun iki büyük tipi: Karagöz ve Hacivat.

hane sahibinin hizmetinde günün büyük bölümünde müşteri çekmek için müzik çalan ve şarkı söyleyen birçok müzisyen vardı". Kahvehaneler başkentin çeşitli yerlerinde bulunmaktaydı: Balkapanı, Mısırçarşısı, Çavuşhane, Bayezıt, Galata, Topthane, Ayasofya, Kadirga, Haliç kıyısındaki Çardak ve Boğaz'ın başlıca iskelelerinden Beykoz, İncirköy, Kanlıca, Hamam Iskelesi, Çengelköy, Beylerbeyi, Üsküdar. En eskileri, Süleymaniye yakınındaki Tiryaki Çarşısında, Esir Pazarında ve Tavuk Pazarında bulunanlardı.

Başkentin başka bir buluşma yeri de meyhanelerdi. Evliya Çelebi meyhanecilerin “rezil, aşağılık, bayağı...” kişiler olduğunu söylüyor. Evliya Çelebi’ye göre, kentin dört yönetim bölümünde, bu rezil yerlerden binden çok vardı ve şarap satan kişilerin sayısı da altı bindi. Bu kurumların çoğu, Samatya kapısında, Kumkapı’da, Yeni Balık Pazarında (başka bir deyişle Rum ve Ermeni halkın yaşadığı semtlerde), Unkapanı, Cibali, Aya Kapısı, Fener, Balat (buraların halkı Rum ya da Yahudiydi) ve karşı kıyıda Hasköy’deydi (Yahudi semti). Galata’dan Karadeniz’in girişine kadar, her köyde bir meyhane vardı. İçki satıcıları, çaresiz, sadrazama, yeniçeri ağasına, Galata Voyvodasına, kilercibaşına, Galata çorbacısına rüşvet öderlerdi. Bu, komisyonu bol, az çok gizli kapaklı yürütülen bir ticaretti.

Son olarak da, İstanbullular, bir gölge tiyatrosu biçimi olan Karagöz’ü çok severlerdi. Karagöz oyununda başlıca iki kişi sahneye çıkardı: Alaycı, ehlikeyif Karagöz çok renkli bir halk kahramanıdır; arkadaşı ve sırdaşı Hacivat ise daha korkak bir kişidir. Bu eğlence elbette yüzyıllardır vardı, ama 16. yüzyılda gözden düşmüştü. Ertesi yüzyılda, hem padişahın sarayında, hem de ileri gelenlerin konaklarında, özellikle de büyük şöenler sırasında, ramazan gecelerinde ya da sünnet düğünlerinde konakların ve sarayın dışında yeniden ortaya çıktı.

Gölge oyununu sunan, seyirciye göre oyunu uyarlar: yerine göre, kişilerin başından geçen serüvenleri anlatırken yapılan İstanbul toplumuna yönelik eleştiriyi yumuşatır ya da sertleştirirdi. Karagöz temaşası, 17. yüzyılın ortasında, Sultan İbrahim döneminde büyük bir başarı kazandı; 18. yüzyılda, yavaş yavaş gelişerek, kendilerini günlük yaşamın akışına kaptıran başkent halkının kusurlarını, serüvenlerini sahneye taşımaya başladı.

Şenlikler ve loncalar

Halk şenliği olmadan hiçbir önemli tören (bir padişahın tahta çıkışı, bir şehzadenin sünnet edilmesi, büyük dinî bayram, ordunun ve loncaların geçit töreni) yapılmazdı. Evliya Çelebi’nin yazdığına göre “İstanbul’da bir şehzadenin sünneti ya da

Mevlevi dervîşi.

bir fetih kutlaması yapıldığında ya da büyük bir kişinin ataması kutlandığında, şarkıcılar, çalgıcılar, köçekler, sanatçılar, davulcular, hokkabazlar, soytarılar, komedyenler, bir gün ve bir gece ya da iki gün ya da beş gün süreyle gelip oynarlardı.” Padişahın tahta çıkışı ya da Ayasofya’ya girişi (bunlara kalabalık bir halk topluluğu da seve seve katılırdı) nedeniyle düzenlenen büyük resmi geçitlere bütün Batılı gezginler⁸ hayran kalmışlardır.

Son olarak, 16. yüzyıldan başlayarak gelişen tarikatlardan birine bağlı olan Müslümanlar büyük dinî bayramlara katılırdı: İbrahim’in kurban edilmesi olayını anmak için düzen-

lenen Kurban Bayramı, ramazan ayının sonundaki Şeker Bayramı, surların dışındaki geniş meydanlarda düzenlenen ve çoğunlukla birkaç gün süren birçok lonca şöleni.

İstanbul’da, her tarikatın, hem manastır, hem de topluca katılınan dinî törenlerin yapıldığı yer görevi yapan bir tekkesi vardı; tekkede duaların yanı sıra çalgı çalınır, ilahiler söylenir ya da danslar yapılırdı. Bazı tarikatların toplumsal çevrelerle özel bağları vardı. Yeniçeriler ve bazı loncalar Bektaşî⁹ dervişlerinden çok etkilenmişlerdi; Bektaşîlerin geleneğe bağlılıkları (bazen karışık bir bağlılıktı bu) tutucu ulemanın öfkesini

8 Du Loir, P. Della Valle, L. d’Arvieux ve F. Aubry de la Motraye bu törenleri betimlemişlerdir.

9 Tarikatın adı, kurucusu Hacı Bektaş’tan gelir. Hacı Bektaş, hak mezheplerinden oldukça ayrılan ve onlara karşı çıkan bir dervişin, Baba İshak’ın müridiydi.

çekiordu. Buna karşılık Mevlevi tarikatı¹⁰ dinî bağınazlığa yer vermediğinden yönetici sınıflara daha yakındı; Mevlevi tarikatı dinî törenleriyle (zikir) ünlüydü; zikir sırasında ney müziği eşliğinde yapılan dans en önemli yeri tutuyordu ve tarikata bağlı kişilere verilen “dönen dervişler” adı bu danstan gelmekteydi. 16. yüzyılın sonundan başlayarak, Mevleviler padişaha, Saray’a çok yakın oldular ve saflarına nitelikli müzikçiler, ozanlar katıldı. Orta Asya’da doğan Nakşibendi tarikatı 15. yüzyılda Türkiye’ye* girdi, 16. ve 17. yüzyılda gelişti; Nakşibendi tarikatı, sünnî geleneklerinin titiz bir temsilcisidir. Halvetiler tarikatına gelince, bu tarikat, İstanbul’un alınmasından (1453) beri İstanbul’da vardı; ne var ki tartışmaya açık gelenekleri ve siyasal bir rol oynama çabaları yüzünden II. Mehmet’in düşmanlığını kazandı. 17. yüzyılda, Halvetî tarikatı öbür tarikatlarla sert biçimde ters düştü ve başkentteki ayaklanma hareketlerini destekledi.

Azınlıklar

Siyasal kibarlık sonucu “azınlıklar” adı verilen kesim, XVII. ve özellikle de 18. yüzyıllarda başkentin yaşamında giderek artan bir önem kazandı: Azınlıklar, bazı ekonomik etkinliklerin tekelini ele geçirdiler; Batılılarla Osmanlı yönetimi arasında, zorunlu olarak, aracı rolü oynadılar ve Türklerden önce dış dünyaya büyük bir açılım gösterdiler. Azınlıklar –özellikle de Rumlar– uluslararası ticaretteki üstünlüklerinden güç alarak, ekonomik alanda oynadıkları rol oranında yasal ve toplumsal bir statü elde etmeye çalıştılar. Ne var ki, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşına kadar umutlarını haklı çıkaracak bir gelişme olmamıştı; dahası, bazıları yabancı büyükelçilerin koruyuculuğuna girmiş ve bu sayede –Osmanlı vesayetinden kurtulduklarından– dindaşlarının çoğunun isteklerini dile getirebilmişlerdi.

10 Adını, 13. yüzyılda Konya’da yaşamış, tarikatın kurucusu Mevlana Celalettin Rumi’den alır.

(*) Yazar, burada, “Türkiye” terimiyle Osmanlı topraklarını anlatmak istemektedir – ç.n.

İki yüzyıl boyunca İstanbul'un, azınlıkların hoşnutsuzluk hareketlerine sahne olmadığı sanılır. Etnik kökene bağlı olarak mahallelere ayrılmaları kural olarak sürdü. Raslantısal olarak alınan sert önlemler azınlıkları etkiledi: Söz gelimi, Latinlerin sur içinde oturmaları yasaktı ve son Latin kiliseleri yıkılmış ya da camiye çevrilmişti. 17. yüzyılda Yahudiler, Yeni Cami'nin yapıldığı yer olan Bahçekapı'dan çıkarıldılarsa da, buna karşılık Hasköy'de evler aldılar ve vergi muafiyetlerinden yararlandılar.

İstanbul Rumlarının çoğu, 1453'ten sonra başkenti yaşatmak için kente getirilen taşralı ailelerden oluşuyordu. Bunlar kentin bazı mahallelerinde yaşıyorlardı ve Boğaz'daki köylerde sayıları giderek artıyordu. Belli mesleklerle uğraşıyorlardı: Küçük esnaf ya da dükkâncılar, uzmanlaşmış zanaatçiler ve özellikle de denize bağlı meslekler (denizcilik, gemicilik, kayıkçılık, balıkçılık, doğramacılık, marangozluk, kalafatçılık, meyhanecilik ve daha üst düzeyde, gemi komutanlığı, tüccarlık). Son olarak, İtalyanlar dışında kalan Avrupa kolonileriyle de ayrıcalıklı ilişkilerini sürdürüyorlardı.

17. yüzyılın başında, merkezi Fener semtindeki Hagios Georgios manastır kilisesinde bulunan Rum patrikliğinin çevresinde yayılan bir konut semti, ileri gelen ailelerin (Fenerliler) yaşadığı güzel taş evler içeriyordu. Bu aileler, eski Bizanslıların torunları olduklarını, Rum soylu sınıfını oluşturduklarını öne sürüyorlardı. Bazıları, padişahın yanında yüksek görevlere geliyordu. Örneğin Panayotis Nikonsias, İtalya'da, Padova'da tıp eğitimi gördükten sonra, Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın özel hekimi oldu; daha sonra, yabancı diller bilmesi nedeniyle başçevirmen atandı: Bu önemli bir görevdi çünkü Osmanlı Devleti o sırada savaşmaktaydı ve birçok Avrupa devletiyle görüşmeler, antlaşmalar yapılmaktaydı. Aleksandros Mavrokordhato da benzer bir kaderi paylaştı. O da Padova'da eğitim gördü; Fazıl Ahmet Paşa ve Fransa büyükelçisi Nointel markisinin hekimliğini yaptıktan sonra, başçevirmen, Reisülküttap (dışişleri görevlisi) Rami Mehmet Efendi'nin danışmanı oldu ve bu görevindeyken Karlofça Antlaşması'nın görüşmelerine katıldı.

18. yüzyılda, başka Fenerliler Osmanlı padişahınca Boğdan ve Eflak voyvodası ya da hospodarı görevine getirildiler.

Rumlar, deniz yoluyla yapılan buğday ticaretini hemen hemen bütünüyle ellerine geçirmişlerdi. Karadeniz’de, Doğu Akdeniz’de, Batı Anadolu takımadalarında, kıta Yunanistanı’nda, Girit’te Peloponisos’ta, İskenderiye’de haber toplayan görevlileri, haber taşıyıcıları ve aracıları vardı. Genellikle Osmanlılarca sevilmekteydiler, ama aşağılamalarla da karşılaşıyorlardı. Girit savaşı sırasında, ihanetle suçlanan patrik, Ocak 1657’te idam edildi; aynı biçimde, 18. yüzyılın ortasında, Fenerlilerle¹¹ anlaşmazlığa düşen Patrik V. Kyrillos, dindaşlarının baskısı sonucu görevden alındı, sonra da idam edildi. Osmanlı-Rus savaşında, İmparatoriçe II. Yekaterina’dan destek gören Osmanlı aleyhtarı bir Rum ayaklanma hareketi Türklerce bastırıldı. Ruslar buna tepki göstermediler ve Rumlar bu olaydan ötürü süren bir kırgınlık yaşadılar.

Sayıları Rumlardan daha az olan Ermeniler, Samatya, Yenikapı, Kumkapı semtlerinde (başka bir deyişle Marmara kıyılarında), Haliç kıyısındaki Balat’ta ve Hasköy’de, Galata’da, Beşiktaş’ta, Boğaz’ın ve Üsküdar’ın bazı köylerinde yaşıyorlardı. Başlangıçta, başkentteki sayıları kesinlikle çok azdı. 17. yüzyılda, yönetimde görev alan ya da yabancı tüccarların yanında çalışan azınlıklara ilişkin belgelerde Ermenilerin adı geçmemektedir.

Ermenilerin Anadolu ticaretindeki önemleri arttıkça sayıları da arttı. Ermeniler, İran’dan başlayarak İstanbul’a kadar, ipek ticaretini denetim altında tutmalarına olanak veren konaklama yerleri kurdular. Ticaret işlerine katıldılar, bazen yönetimde görevler aldılar (ama işletmeci olarak) ve Osmanlı yöneticilerinin bankeri (sarraf) görevini yüklenmeye başladılar. Ancak 18. yüzyılın sonlarına doğru Yahudilerin yerlerini kapmaya başladılar ve Darphane yönetimini onların elinden aldılar. Bazı Ermeni sarraflar 18. ve 19. yüzyılda çok büyük servetler edindiler; bazıları ticarete ve uluslararası maliyede saygın bir yere

11 Fenerlilerin gücünü hoş görmeyen patrik, Kilise’nin maddi işlerini yönetmek için bir komite kurmuştu.

geldiler; bazılarıysa Osmanlı Devleti'nin siyasal işlerinde önemli rol oynadılar. Ne var ki bütün Ermeniler kent burjuvası sınıfına girmiyordu ve çoğu küçük mesleklerle, özellikle de fırıncılıkla uğraşıyordu.

Yahudiler İber yarımadasından, İtalya'dan ve 15. yüzyılın sonlarıyla 16. yüzyılın ilk yarısından başlayarak Orta Avrupa'dan gelmişlerdi. Yahudiler, hemen, Osmanlı yönetimiyle yabancı tüccarlar arasında aracılık yapmaya başladılar, etkinliklerini ticarete ve bankacılığa yaydılar: 16. yüzyılın ortasında, İstanbul'da dönme bankerler ağırlık kazandı. Alman gezgin Gerlach, İstanbul'a gelmiş ve "eskiden Hristiyan olan" Yahudilerin sayısını on bin olarak tahmin etmektedir; bunlardan bazılarının "yüz bin duka altını ya da daha çok geliri" vardı [ve] bahçeli evlere sahiptiler; evleri Galata'daki evlerin en güzelleriydi. Mendez ailesi dönme ailelerin en ünlüsüydü; özellikle Dona Gracia de Luna (Beatriz Mendez), 1552 yazında Osmanlı başkentine gelmişti. Kızı, yeğeni Joao Miguez ile evlendi: Daha sonra Jozeph Naci adıyla tanınan bu adam Muhteşem Süleyman ve II. Selim'in yanında büyük bir siyasal rol oynadı (özellikle mali alanda) ve Nakşa dükü unvanını aldı.

Aynı dönemde, İtalya'dan, İspanya'dan ve Portekiz'den gelen Yahudi hekimler İstanbul'a yerleştiler. Aralarından bazıları padişahın hizmetine girdi: Manuel Brudo, Nicolas de Nicolay'ın söz ettiği Gırnatalı bir hekim ailesinden gelen Moses Hamon ya da Musa bin Hamon. Bununla birlikte, zaman içinde, Batı ile yeterince ilişki kurmadıklarından biraz ağırlıklarını yitirerek yerlerini öğrenim için İtalya'ya gönderilen Fenerli Rum-lara kaptırdılar.

16. yüzyıldan başlayarak, romanyot* Yahudilerle sefarad** Yahudilerin hahambaşılığı ele geçirmek için giriştikleri rekabet, daha kalabalık olan sefaradların başarısıyla noktalandı. Buna karşılık, kent yaşamının yarattığı raslantılar ve dramlar yakınlaşmaları kolaylaştırdı. İstanbul'un Trakya kesimindeki Yahudi mahallelerinin büyük bölümünü kül eden 1633'teki bü-

(*) Batı Avrupa Yahudilerine verilen ad – ç.n.

(**) İspanya kökenli Yahudilere verilen ad – ç.n.

yük yangın, aslında sefaradlarla romanyotların birbirlerini konuk etmelerini ve aynı sinagoglarda (çoğunlukla sefaradlarınkinde) buluşmalarını sağladı. 1680 yangını sadece romanyot mahallelerini yok etti ve bunun üzerine romanyotlar başka Yahudi topluluklara dağıldılar.

Buna karşılık, Orta Avrupa kökenli Yahudiler (Aşkenazlar) kimliklerini korudular: Ukrayna ve Lehistan'dan (bu ülkelerin 1648-1660 yılları arasında uyguladıkları Yahudi soykırımı nedeniyle) koşup gelen birçok dindaşının katılımıyla cemaatleri güçlendi. Balat ve Hasköy semtlerinde toplanan Karait Yahudileri, bu sayede özelliklerini korudular. Yahudi cemaatinin başı olan hahambaşı, Osmanlı yönetimine karşı sorumluydu; buna karşılık her cemaatin kendi hahamı ve "yönetim kurulu" vardı.

Yahudiler, maden arıtıcılarının, cevahircilerin, kuyumcuların, mücevhercilerin, inci satıcılarının, parşömen üreticilerinin, esir tüccarlarının ve meyhanecilerin loncalarında yer alıyorlardı. Ticaret ve bankerlik kesiminde çok etkili olan Yahudiler, başka yabancı tüccarları (özellikle de İngilizleri) destekleyen bu araçlardan sürekli yakınan Venedikli tüccarların öfkesini dile getiriyorlardı. Başkentteki satıcılar ya da tüccarlar, ticaretin yanı sıra, Akdeniz'deki Yahudi ticaret merkezlerinin en önemlilerinden biri haline gelen ve İngilizlerle Hollandalılara uğrak limanı görevi yapan Livorno ile sıkı ekonomik bağlarını sürdürüyorlardı.

17. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudi cemaatinin tarihi, Sabbatay Sevi serüveni yüzünden karıştı. Bu yalancı peygamber, 1666'ya doğru kendini Mesih ilan etti, bazı yandaşlar topladı. Bunun üzerine ünü bütün imparatorluğa ve Orta Avrupa'ya yayıldı: Bu durum, yalancı peygamberi gözden düşürmeye çalışan dindar Yahudilerin düşmanlığını çekti. Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'nın davet ettiği Sabbatay Sevi, ölümü veya İslâm'ı kabul etme seçenekleriyle karşı karşıya kaldı; İslâm'ı kabul etmeyi tercih ederek Edirne'ye yerleşti, ama propagandasını sürdürmekten de geri kalmadı: Müritlerine, bir yandan kendi inançlarını korurken bir yandan da Müslüman geleneklerini uygulamalarını öğütledi. İstanbul'a getirildi, Kağıtha-

ne'de hapsedildi, daha sonra da Arnavutluk'a sürüldü ve 1675 ya da 1676'da burada öldü. Ortaya attığı mezhep yaşamaya devam ederek İstanbul ile Selânik'te belli bir ilgi gören dönmeler mezhebinin temelini oluşturdu.

Bu hareket elbette Osmanlı yönetiminde Yahudilere karşı belli bir güvensizlik yarattı ve bu durum da Rumların, Ermenilerin işine yaradı. Gerçekten de Yahudiler, 17. yüzyıl boyunca, hem Osmanlı yönetiminde, hem de ekonomik ya da düşünsel yaşam alanında ellerinde bulundurdıkları kozları diğer azınlıklara kaptırdılar.

Kent merkezindeki yabancılar

İstanbul'da bulunan Batı devletlerinin üyeleri, 17. ve 18. yüzyıl boyunca, Osmanlı Devleti ile sürtüşmediler¹² ve kapitülasyonların kendilerine sağladığı olanaklardan elden geldiğince iyi yararlanmaya çabaladılar: Fransızlar ve daha az ölçüde olmak üzere İngilizlerle Hollandalılar, hem nitelik, hem de nicelik bakımından durgunluk dönemine giren Osmanlı üretiminin zararına olarak, yerel pazarı ele geçirdiler.

Eski İtalyan kolonilerinde ortaya çıkan gerileme tersine çevrilemez boyutlardaydı. 17. yüzyılda sadece Cenova ve Venedik limanları etkinliklerini sürdürebildi. Daha sonra Cenova limanının trafiği azaldı; o kadar ki 18. yüzyılda Cenova temsilci bile atamaz oldu: Cenova'nın Galata'ya egemen olduğu, başlangıçta Konstantinopolis ya da İstanbul'un yaşamında oynadığı önemli rol artık çok gerilerde kalmıştı. Venedik'in artık eski gücü yoktu. Her ne kadar Girit'i yitirmesinden sonra Akdeniz'de oynadığı siyasal rol azaldıysa da, 17. yüzyılda hâlâ konumunu korumaya çalışmaktaydı. Pera'da, Galata'da oturanlar ve yeni gelen yabancılar için Venedik'in varlığı bir kozdu: Venediklilerin sayıları azalmış olmasına karşın, kurdukları ilişkiler, Osmanlı yönetimi görevlileriyle uzun süreden beri sürdürmekte oldukları bağlantılar nedeniyle Venedik kolonisinin hâlâ belli bir et-

12 Girit Savaşı sırasında Fransızların kısa süre Venediklilere yardım etmeleri dışında.

kisi bulunmaktaydı; Venedik kolonisi bir bilgi kaynağıydı, İstanbul dünyasının ve gelecekteki tercümanlar sınıfının (Giovani di Lingua'lar bunun en güzel örneğidir) tanınmasında adeta bir ayna görevi yapmaktaydı.

Galata'da 17. ve 18. yüzyılda yaklaşık 50.000 kişinin ve Pera'da 17. yüzyılda yaklaşık 10.000 kişinin yaşadığı sanılır. Fransa, İngiltere sonra da Hollanda büyükelçilerinin Pera'ya yerleşmelerinden sonra Galata değişti: Duvarları yavaş yavaş yıkıldı ve Türkler buraya yerleşmeye başladı. Eski Cenova sitesi bir voyvodalık, yani Osmanlı yönetiminin bir voyvodayla temsil edildiği özel bir yönetim altbölümü oldu. Ne var ki bu resmî kişinin ne günlük yaşamda, ne de metinlerde adı geçmektedir. Bununla birlikte camilerin sayısı Galata'nın gideyerek İslâmlaştığını göstermektedir: 15. yüzyılda yalnızca iki cami varken, 18. yüzyılın başında yirmiyi aşkın cami bulunuyordu; buna karşılık, bazıları camiye çevrildiğinden kiliselerin sayısı azalmaktaydı: 1600'e doğru yirmi bir kilise bulunmaktayken 1700'de sekiz kilise kalmıştı.

Bu değişiklikler, küçük işler bulmak umuduyla birçok insanı çeken ekonomik dinamizmle açıklanabilir: Karaköy'den Azapkapı'ya kadar, kentin bütün batı bölümüne Türkler yerleşti (Kasımpaşa tersanesine yakın olması buraya yerleşenlere avantaj sağlıyordu). Ayrıca bu değişiklikler, çok sayıda "Frank kökenli kişiyi" ve "azınlığı" çeken "Pera bağları"ndaki büyükelçiliklerle de açıklanabilir: Franklar (Frenkler) ve azınlıklar en büyük anayol boyunca küçük bir Hristiyan kolonisi oluşturdu. Büyükelçiliklerin, kiliselerin, tüccarların ve en zengin azınlıkların evlerinin toplandığı bu konut bölgesinde Türk mahalleleri yoktu. İlk Türk mahalleleri Kasımpaşa'ya ve Tophane'ye inen yamaçlarda ortaya çıktı. Pera'daki tek Müslüman yapıları, padişahın gelecekteki adaylarının eğitimine ayrılan Galatasaray "Sarayı" ve Mevlevi dervişlerinin tekkesiydi.

Görüldüğü gibi, Galata'nın farklı cemaatleri ayrı ayrı mahallelerde toplanıyordu: Müslümanlar batıda, güneyde ve biraz da doğunun uç kesiminde; Rumlar (en kalabalıklarıydı), Ermeniler ve Yahudiler doğuda, dinî yerlerinin çevresinde; Franklar

ortada, Bereketzade mahallesinde. Güney kesiminin büyük bir bölümünde dükkânlar, atölyeler, depolar, denizcilik etkinliklerine bağlı ticarî ya da mali kurumlar ve birçok meyhane vardı.

17. yüzyıldan başlayarak, bütün “Frankların” ya da “Latinlerin” Haliç’in öbür yakasında oturmaları yasaklandı; bu nedenle onlara İstanbul’da çok ender rastlanıyordu. Müslümanlarla olan ilişkiler artık resmî diplomatik ilişkilerle (büyükeçilikle Osmanlı yönetimi arasındaki) ve çevirmenler (büyükelçilerin çevirmenleri) aracılığıyla yapılıyordu (söz konusu çevirmenler 17. yüzyılın sonundan başlayarak çok önemli roller oynadılar).

18. yüzyılda, Galata-Pera’daki Fransızların sayısı azaldı: Yaklaşık 220 kişi (bunlara bir de din görevlilerini eklemek gerekir). Bununla birlikte bu sayı, Fransızları, en kalabalık Frenk ulusu yapıyordu. Bunun dışında, Fransızların elindeki berat sayesinde onların koruyuculuğundan yararlanan ve “beratlılar” ya da “Fransız himayesindekiler” adı verilen azınlıklar (Rumlar ya da Ermeniler) da vardı: Bunların sayısı yetmiş beş kadardı (Osmanlı yargı sisteminin dışında kalan bu kişiler geleceğin levanten topluluğunun çekirdeğini oluşturdular).

Fransa’nın etkisiyse, Napolyon’un Mısır’a yaptığı sefere karşı, giderek artmaktaydı. 16. yüzyılın sonunda, Kanunî Sultan Süleyman’ın İmparatorluğu ile ayrıcalıklı bağlar kurduktan sonra Fransa, din savaşlarından ve iç sorunlardan ötürü güçsüz düşerek Osmanlı sahnesinden çekilmeye başlamıştı. 1660’lı yıllardan başlayarak, Colbert ve Marsilya ticaret odası sayesinde Fransa, bütün Doğu eşellerinde ve özellikle de İstanbul’da yeniden sahneye çıktı ve 18. yüzyılda buralardaki en güçlü Avrupalı ulus haline geldi. Bu eski gücüne yeniden kavuşma olgusu bazı başarılı kişiler sayesinde oldu: Châteauneuf, Ferriol, Bonnac ve özellikle de Villeneuve, Vergennes, Saint-Priest ve Choiseul-Gouffier gibi başarılı büyükelçiler ve aynı zamanda da Osmanlı ileri gelenleriyle yakın ilişkiler kuran iyi yetişmiş çevirmenler. Öte yandan, Osmanlılar, Paris’e, bilgi almak ve gözlem yapmak için çok açık görüşlü iki büyükelçi gönderdiler: 1721’de Mehmet Efendi ve 1740’ta Mehmet Sait Efendi. Bu olay, Batı’ya açılmanın gerçek bir başlangıcıydı.

Gezginler, çevirmenler (dragomanlar) ve bilginler

18. yüzyılda, ticaret alanında, birçok devlete yeni ödünler verildi. Kapitülasyonlar genişletilerek, uzun süredir İstanbul'a yerleşmiş uluslara ek olarak sonradan katılan "uluslar"a da haklar verildi ve Batı'nın Osmanlı ekonomisine girişi yaygınlaştı.

Avusturyalılar deniz filolarını oluşturdular ve 1729'da Selânik ile İstanbul'da etkinlik göstermek üzere bir Avusturya Doğu şirketi kuruldu; ne var ki 1736-1739 savaşı bu şirkete öldürücü bir darbe indirdi. 1754'te İmparatoriçe Maria-Theresa ikinci bir Doğu Şirketi kurdu ve Avusturyalıları Osmanlı sularında dolaşım kolaylıkları tanıdı. 1747'de, padişah, Toscana büyük dukasına Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde ticaret serbestliği verdi; bu durum Livorno'lu, Selânikli, İstanbullu ve İzmirli tüccarlar arasındaki ilişkileri cesaretlendirdi. Hansa birliği üyeleri de 1747'de kapitülasyonlar elde etti; daha çok Müslüman Kuzey Afrika ülkeleriyle ticaret yapan İskandinavlar (Danimarkalılar, İsveçliler) fırsattan yararlanarak Doğu Akdeniz ve İstanbul'a kadar uzanmaya başladı. 1774'ten sonra, Osmanlı sularında Rus gemileri bile görülmeye başladı; aslında bunlar, sahipleri Rum olan gemilerdi. Her ne kadar Karadeniz Batılılara biraz açıldıysa da, Marsilya, Kırım ve Güney Rusya arasındaki deniz bağlantısı, –tıpkı Ruslarla Venedikliler arasındaki işbirliğinde olduğu gibi– çok kısa ömürlü girişimler olmaktan öteye gidemedi.

Batı devletleriyle Türk İmparatorluğu arasındaki diplomatik, ticari ilişkilerin gelişmesi ve aynı zamanda da Doğu uygarlıklarına yönelik ilginin giderek büyümesi, 17. yüzyıldan başlayarak, Osmanlı topraklarına ve özellikle de İstanbul'a doğru çok sayıda gezginin akmasına yol açtı. Bunların bazıları, I. François'ın Ortadoğu'ya gönderdiği ve İstanbul ile Kadıköy'ü ziyaret eden Pierre Gylles'in sayfalarından beslenen bilgi açıklıklarını gidermek için kendi istekleriyle geldiler. Ülkelerine dönüşlerinde, gezi izlenimlerini, buluşlarını bazen de düş kırıklıklarını yazdılar. Tümü de kentin konumuna hayran kalmıştı. Aralık

1678'den Temmuz 1680'e kadar İstanbul'da yaşayan Hollandalı Cornelius Le Bruyn İstanbul'u coşkuyla betimledi:

“Bu üç deniz kolu, hepsi de sayfiye evleriyle, bahçelerle, köşklelerle kaplı tepelerde belli belirsiz son bulan kırların her iki yanına göz alabildiğine sokuluyor [...] Son derece farklı biçimlerde boyanmış bu evler arasında, inanılmaz derecede çok sayıda büyük kilise, kubbe ve minare ya da sıradan evlerin arasında çok yükseklerle tırmanan küçük kuleler görülüyor [...] Servilerin ve çok sayıda bahçede bulunan diğer ağaçların yeşilliği, gözler önüne serilen ve İstanbul'a gelenleri büyüleyen sayısız nesnenin yarattığı hoş karışıklığa katkıda bulunuyor [...] Toprak burada her çeşit güzel meyveyi üretiyor, gözü ve zevki okşayan her şey var ve burada yaşamak için ya da yaşamı hoş kılmak için gerekli hiçbir şey eksik değil [...] Hava özellikle çok güzel ve sabah akşam hem bahçelerde, hem de çevredeki tepeciklerde duyulan sayısız kuşun ötüşü, dünyada burası kadar güzel iklimli başka bir yerin bulunamayacağı izlenimi uyandırıyor.”¹³

Duydukları bu hayranlık, kente girdiklerinde çoğunlukla düş kırıklığına dönüşüyordu. Kanunî Sultan Süleyman döneminde olduğu gibi, gezginler özellikle dolaştıkları yerlerin temizliği konusunda birçok çekince koymaktadır: “Kentin içi dıştaki güzel görünümüne tam uymuyor, tersine çok çirkin: Çünkü, eskiden olduğu gibi, sokakları temiz tutma çabası artık yok” diyor Pietro Della Valle. “Sokakların [...] taşları çok kötü döşenmiş, hatta bazılarında taş bile döşenmemiş; yalnızca Saray'dan Edirnekapı'ya giden yol elverişli durumda, diğerleri dar, karanlık, ürkütücü ve hemen hemen batakhaneye benzemekte” gözleminde bulunuyor Joseph de Tournefort. Bu gezginlerin bazıları, kentte geçirdikleri günlerden yararlanarak anıtları özellikle de Bizans anıtlarını incelemişler; daha çok Bizans anıtlarını incelemişlerdir, çünkü camilere girmelerine her

13 Bu betimleme Guillaume Joseph Grelot'nun *Relation Nouvelle d'un Voyage de Constantinople* (Bir İstanbul Seyahatinin Yeni Anlatısı) [1680] adlı yapıtının çeşitli yerlerinden alınmıştır.

zaman izin verilmediği sanılmaktadır. Gördüğü zararlara karşın Ayasofya onları yine hayran bırakmış. Jean Thévenot “bu kilise eskiden mozaiklerle renkleniyordu” diyor. Bunların bazıları –resimleri hiç sevmediklerinden, onların üstlerini örtme işine girişen Türklerin üstlerini yarım yamalak örttükleri haçlar ve resimlerde olduğu gibi– bugün de görülüyor.”

1699’da Colbert’in, büyükelçilik hizmetlerinde, İstanbul’da ki Fransa Konsolosluğu’nda ve imparatorluğun başlıca eyaletlerinde kullanılmak için çevirmen –dragoman (sefaret çevirmeni)– yetiştirmek amacıyla gençler için Dil Okulu açması sayesinde önemli değişiklikler oldu. Başlangıçta Kapusenler Manastırı’nda açılması düşünülen okul, daha sonra Louis-le-Grand okuluna taşındı. Başlangıçta okula Ortadoğu ülkelerinden gelen gençler alınıyordu; 1730’dan sonra yalnızca Fransız kökenli gençler alınmaya başlandı. Bu kurumu bitiren çevirmenler, Akdeniz’in Doğu kesiminin dillerini, uygarlıklarını, dinlerini öğrenmiş oluyorlar ve kısa sürede yalnızca resmî çevirmen olarak kendilerini kabul ettirmekle kalmıyorlar, uğradıkları yeni bozgunların ve imzalanan Karlofça Antlaşması’nın bilincinde olan, imparatorluklarının güçsüzlüğünü kavrayan ve Batılılarla diplomatik ilişkiler kurmaya karar veren Türk yöneticilerce muhatap olarak da kabul ediliyorlardı. Ayrıca, bunların bazıları, Doğu kültürlerini tanıtarak doğubilimlerinin temelini de atmışlardır.

Aynı dönemde, Bizans tarihinin ve uygarlığının öğrenilmesine yönelik bir düşünce akımı da doğdu. Bunun öncülerinden biri, *Constantinople Chrétienne* (Hristiyan Konstantinopolis) (1657) adlı yapıtı birçok gözleme temel oluşturan ve Bizans anıt kalıntılarının yerinde yapılmış ilginç ölçümlerini kapsayan Charles du Cange’dır. Daha sonra, planlar, haritalar, gravürler, çizimler birbirini kovaladı; “Konstantinopolis betimlemeleri”nin kimileri gerçek bir tarihsel belge oluşturdu.

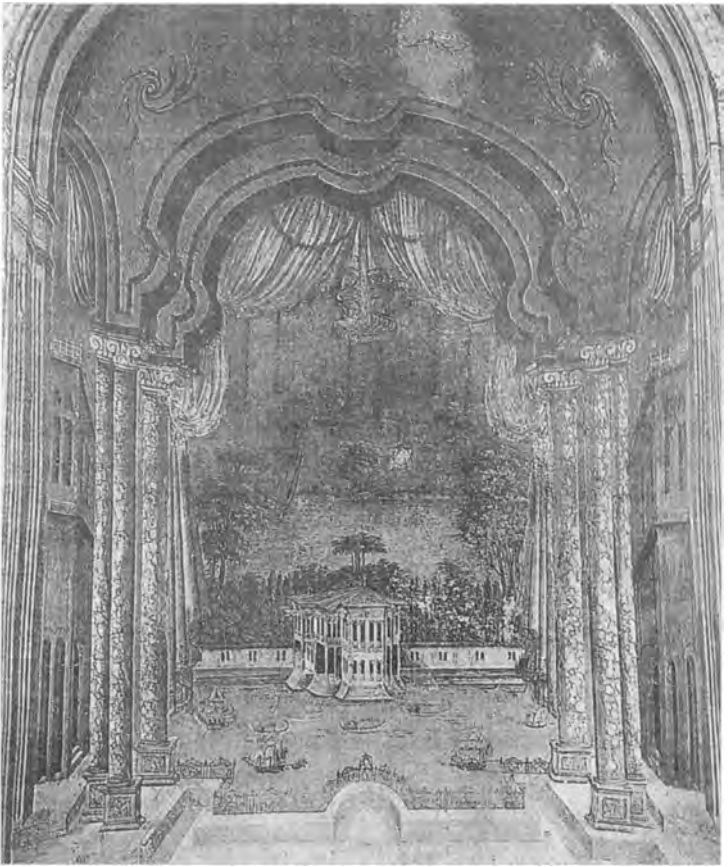
Bilgilenme hareketi 18. yüzyılda yaygınlaştı. III. Ahmet ve I. Mahmut döneminde, Batılılarla Doğulular arasındaki ilişkiler güçlendi. Çevirmenlerin işlerini iyi yapmaları sayesinde yalnızca Hristiyan ya da Yahudi azınlık değil Müslüman kişiler de kolları sıvadılar.

Gezginlerse insanların davranışını, yerel alışkanlıkları, dini gelenekleri, şölenleri çok daha titiz bir dikkatle gözlediler. Polonyalı Jan Potocki, olup bitenleri izleyerek, “bir ulus özel yaşamının özelliklerini, diğer olaylarından çok eğlenirken ortaya koyduğu için, Türklerin eğlenceleriyle ilgilenerek” kent sokaklarını dolaştı. 1717’de İstanbul’a gelen İngiltere büyükelçisinin eşi Lady Mary Wortley Montagu, özellikle kadınların dünyasına (hatta saray kadınlarınıninkine) ışık tutarak İstanbul’un özgün bir görünümünü çizdi. *Mektuplar*’ı III. Ahmet dönemini yeniden yaşatmaktadır ve “Türk ileri gelenlerinin sohbet ederek değil (sohbet buradaki eğlencelerden biri değildi), her akşam dostça altlarında eğlendikleri meyve ağaçları dikilmiş” Boğaz kıyılarını anlatır: “Yeşillik ve gölgelik bir yer seçilir, bir halı serilerek üzerine oturulur ve çoğunlukla bir kölenin sunduğu kahve içilir”.

Avrupalı hükümdarlar, örneğin XV. Louis, yeni bir bilim dalı olan Doğu arkeolojisini destekleyerek, elyazmaları ve eşyalar toplamaları için, İstanbul’a, bilimsel görevlerle bilim adamları gönderdiler. Jean Baptiste Van Moor, Antoine de Favray gibi ressamalar, “Boğaz ressamaları” modasını ortaya attılar. Fransa büyükelçisi Choiseul-Gouffier sayesinde, İstanbul’un ilk ayrıntılı bilimsel planını 1785-1786’da François Kauffer ve Jean-Baptiste Lechevallier hazırladı; Jean-Baptiste Lechevallier, Bizans anıtları üzerine, özellikle de eski Hagios Soter enti Khora, yeni Kariye Camii ve ilginç mozaikleri üzerine değerli gözlemler yaparak bu çalışmayı tamamladı. İngiltere Büyükelçisi sir Robert Ainslie, Luigi Mayer’i Osmanlı başkentinin genel görünümünü çizmekle görevlendirdi. İster bilimsel, ister teknik ya da sanatsal olsun, bu araştırma gezileri, İstanbul’un dış etkilere açılışını sergileyen geziler arasında yer alan örneklerden birkaçıdır.

Yeni bir yaşam biçimi: Doğa zevki ve ilk kitaplar

17. yüzyıl İstanbulluların yaşama çevresine pek az yenilik getirdi. Yangınların yol açtığı yıkımlar, ahşap evler eski biçimleriyle yeniden yapıldıklarından kentin görünümüne hissedilebi-

Topkapı Sarayı haremının dekoru (18. yüzyıl).

lir bir değişiklik getirmedi. Padişahlar Topkapı Sarayı'nda oturmaya devam etti. Dahası, Topkapı Sarayı'nın içinde bazı kasırlar yapıldı (Bağdat, Erivan) ve birkaç odasında düzenlemeler gerçekleştirildi.

16. yüzyıldan, daha çok da 17. yüzyıldan başlayarak, devlet yüksek görevlileri saraylar yaptırdılar; bunlar görevlerini yitirdiklerinde (bazen yaşamlarını da yitirirlerdi), mallarının padişahların eline geçmesi ender rastlanan bir olay değildi. Bu sa-

rayların çoğu, bahçeyle çevrili, dış dünyadan kopuk konaklardı. Lady Montagu bunlardan birini ziyaret ederek “çevresine ağaçların dikilmiş olduğunu, güneşin rahatsız edici olmasını engelleyen bir gölgelik oluşturduğunu”, aynı zamanda “saray kadınlarına ayrılan dairelerin, çeşmelerle serinleyen bir korunun ortasında bulunduğunu” gördü.

18. yüzyıl bir dönüşüm ve taklit dönemidir. Batılı büyükelçilerin ve Osmanlıların görevlendirdiği gözlemcilerin yaptıkları betimlemeler, aktardıkları izlenimler, bu değişikliğe hiç de yabancı değildir. Osmanlıların gönderdiği gözlemcilerin en ünlülerinden olan Mehmet Efendi 1720-1721 yıllarında Fransa’da kaldı ve Fransızca’ya *Le Paradis des Infidèles (Kafirlerin Cenneti)** başlığıyla çevrilen bir anlatı kaleme aldı; gördüklerine hayran kalarak yurda dönen Mehmet Efendi, kaleme aldığı gezi anlatısında, Fransız kültürü, uygarlığı ve tekniklerinin propagandasını yaptı. Mehmet Efendi, saray halkını, devlet yöneticilerini yeni bir yaşam tarzını benimsemeleri için özendirme-ye çalıştı.

Padişah III. Ahmet bu coşkuyu paylaştan kişilerin sonunda gelmiyordu: Bilgili bir kişi olan padişah, yabancı sanatçıları İstanbul’a getirtti, eğlenceler düzenledi; çiçekleri –özellikle de lale– o kadar çok seviyordu ki bu padişahın saltanat dönemine “Lale Devri” adı verildi. Fransız saraylarının çekiciliğine kapılan Mehmet Efendi, III. Ahmet’i, Haliç’e dökülen Kâğıthane deresi kıyısında, bir kasırlar bütünü yaptırmaya kandırdı: Ağaçlı bahçeler içinde, Versailles, Trianon ve Marly ile karşılaştırılan Sadabad Kasrı yapıldıysa da bu kasır 1730 ayaklanmasında yıkıldı.

III. Ahmet döneminden başlayarak, daha çok da I. Mahmut döneminde, doğanın ve kırsal kesimde yaşamının çekiciliğine eklenen Fransa’yı model alma eğilimi, bir dizi yapının gerçekleştirilmesine esin kaynağı oldu. Yalı adı verilen bu yazlık evler, yeni bir yaşam biçiminin temel özelliği idi; ahşap, çok sayıda ve kafessiz pencere, büyük boyutlu yapılar, Boğaz kıyı-

(*) Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin yapıtının Osmanlıca adı Fransa Sefaretnamesi’dir – ç.n.

Yazı öğretmeni (18. yüzyıl).

sında ve çok geniş manzaralıydı; bunlar –her ne kadar Osmanlı mimarisinin geleneksel ilkeleri korunmuşsa da– yapılan taklitler sonucu Batı örneklerine benziyorlardı. Bu durum, padişahın, çevresinin ve devlet ileri gelenlerinin göreneklerinde ortaya çıkan bir dönüşümün (yaşamın hoş yanlarından yararlanma) göstergesiydi.

Daha 17. yüzyılda, Padişah IV. Murat, Boğaz kıyısında Çengelköy bahçelerinin planını çizdirdi ve Üsküdar'ın Boğaz'a bakan tepelerdeki Kavak Sarayı, Bağdat Köşkü'ne dönüştü. Gence öncülerden biri olan Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa, Boğaz'ın Asya yakasında, Kanlıca yakınlarında ilk sarayı yaptırdı; ne var ki bu yalı modası, yüzyılın sonlarında ortaya çıkan siyasi güçlükler nedeniyle sona erdi. 18. yüzyılın başında, Boğaz kıyılarına karşı duyulan sevgi yeniden canlandı ve burada yalılar yaptırıldı: Kandilli ve Bebek'te Hümayunabad Yalısı ve Küçükusu, Beykoz yakınlarındaki Hünkâr İskeleyi ve Domabahçe yalıları. Hatta I. Mahmut, Belgrad ormanında bir eğlence köşkü bile yaptırdı. Devlet ileri gelenleri de bu harekete katıldılar: Örneğin Kanlıca'da Sadullahpaşa Yalısı, Fenerli yüksek sosyetenin yazın gittikleri Tarabya'da başka birçok yalı yapıldı.

Kentin içinde de, bu doğa zevkiyle birlikte, daha önce adlarından söz ettiğimiz anıtsal çeşmeler (en ünlüsü, Ayasofya ya-

kınındaki III. Ahmet Çeşmesi'dir) çoğaldı. Evliya Çelebi, 17. yüzyılın ortasında İstanbul'da bulunan gezinti yerlerinin listesini çıkarıyor ve 142 yerin adını sayıyor. Bunların bazıları sadece padişaha ve çevresine ait yerlerdi; herkese açık olan diğerleriye Haliç'te, Eyüp ya da Hasköy taraflarında, Kasımpaşa ya da Piya-lepaşa taraflarında ya da Boğaz'ın çeşitli yerlerinde bulunmaktaydı: Büyükdere, Beykoz, Üsküdar ve Çamlıca sırtları, Salacak, Fenerbahçe, vb. Sur içi İstanbulu'nda, büyük camilerin çevresinde, Langa, Lalezar ve surların dışındaysa, loncaların şöenler sırasında toplanmayı alışkanlık haline getirdikleri bazı açıklık alanlarda gezintiye çıkılıyordu. Evliya Çelebi'ye göre İstanbul'un çevresi havadardı ve İstanbullular birlikte yenilip içilen bu yerleri, toplanma, dinlenme ve "piknik" yerlerini seviyorlardı ve bu durum onların doğadan alınacak basit zevklere yatkın olduklarını gösteriyordu. Ama, gene de, hayranlık duyduğu bir kenti övmeye hiç de cimri davranmayan Evliya Çelebi'nin be-timlemelerini belki de belli bir ihtiyatla değerlendirmek gerekir.

Mehmet Efendi'nin Fransa'da yaşadığı süre, saraylar kadar gösterişli olmayan başka yeniliklere de esin kaynağı oldu. Bunlardan biri, Osmanlı devlet memurlarından, Transilvanya kökenli İbrahim Müteferrika ve babası Mehmet Efendi ile Fransa'ya giderek Fransız matbaacılarıdan etkilenen Sait Efendi'nin girişimi sonucu Arap harfleriyle basan ilk matbaanın kurulmasıdır. İbrahim Müteferrika ve Sait Efendi, basılacak kitapların hiçbir dinî niteliği olmaması koşulunu kabul ederek Şeyhülislâm'dan bir fetva, padişah'tan da Haziran-Temmuz 1727 tarihli bir ferman aldılar. İbrahim Müteferrika'nın Fatih semtindeki evine yerleştirilen matbaa, 1727 yılı sonlarında çalışmaya başladı. Basılan ilk yapıt, Vankulu sözlüğü, 31 Ocak 1729'da yayımlandı. Şeyhülislâm'ın buyruğuyla matbaanın kapatıldığı yıl olan 1743'e kadar on yedi kitap basıldı. Matbaa 1755'te yeniden çalışmaya başladı. Yayımlanan yapıtlar daha çok Batı'nın coğrafya ve teknik kitaplarının çevirileri ve tarih kitaplarıydı.¹⁴

14 Müslümanlardan çok önce, Yahudiler 1494'te, Ermeniler 1567'de ve Rumlar 1624'te İstanbul'da matbaa açmışlardı.

Osmanlıcılıktan Kozmopolitizme (19. yüzyıl - 20. yüzyılın başı)

Yüzyılların değiştiremediği dingin camiler; bizim Batı'nın sisleri henüz çevredeki havayı karartmadığı ve eski zaman yelkenlilerinin sadece gölgelerini ıslattığı dönemlerde belki biraz daha beyaz olan bu kutsal camiler gene aynıydılar ve dünyanın hiçbir kentinde görülemeyecek kadar görkemli bu eşsiz silueti ona kazandırarak aynı dev kubbeleriyle yüzyıllar boyunca İstanbul'u taçlandırıdılar.

– Pierre Loti, *Les Capitales du Monde*, 1892

18. yüzyılda İstanbul'da ortaya çıkabilen Batı etkileri, İmparatorluğa kalıcı bir değişiklik getiremedi. Rusların Osmanlılara karşı kazandıkları zaferi vurgulayan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanması (1774), tarihçilerin “Doğu sorunu” adını verdikleri dönemi açtı. “Doğu sorunu” İmparatorluğun giderek parçalanmasına yol açtı ve 1923'te –Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından birkaç ay önce– Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla son buldu.

Bir buçuk yüzyılda, Osmanlı toplumunun yapısı giderek bozuldu, ekonomisi vesayet altına girdi. Osmanlı yöneticileri, Batı'da geçerli ilkeleri benimseyerek geniş bir modernleştirme

programını (Tanzimat) uygulamaya koydular; ne var ki yabancı güçlerin oynadığı oyunlar harcadıkları çabanın etkisini sınırlandırdı, hatta bazen ortadan kaldırdı.

Bu çalkantılar içinde başkent ayrı bir yer tuttu. Başkent, adeta, İmparatorluğun yavaş yavaş çözülüşünü parlak ve güçlü bir biçimde yansıtan bir tür ayna oldu. Merkezî yönetimin merkezi olarak, reformların ilk ateşlerini yakan odur. Uzun bir ticaret kenti tarihinin mirasçısı olarak, yavaş yavaş yabancı şirketlerin ve işletmelerin kentte toplanmasına tanıklık etti. Geleneksel olarak kozmopolit bir kent olduğundan, giderek artan sayıda Batılı'yı barındırdı, kozmopolitliği giderek daha çok yaşadı; bu arada, azınlıklar yüksek sorumluluk gerektiren görevlere getirildi, günlük yaşam Batılılaştı. Hep herkesin göz diktiği bir kent oldu, çeşitli komşu ülkelerin ele geçirme amaçlarına ya da en azından diplomatik oyunlarına göğüs germek zorunda kaldı.

İslahatlar dönemi

Küçük Kaynarca barış antlaşmasının imzalanmasından altı ay önce Osmanlı tahtına çıkan I. Abdülhamit (1774-1789), hemen askerî reformlar (ıslahat) yapmak gerektiğini anladı. Reformları başarıya ulaştırmak için, sadrazamdan başlayarak, uzman kişileri çevresine topladı ve yabancı teknik adamlara, özellikle de Baron de Tott'a çağrıda bulundu. Fransa büyükelçisi Vergennes ile İstanbul'a gelen de Tott, Osmanlı ordusunda köklü reformlar yaptı ve İskoç Campbell ve Fransız Aubert ile birlikte yeni bir topçu sınıfı örgütledi; 18. yüzyılın ilk yarısında Bonneval'in kurduğu mühendislik okuluna yeni bir atılım kazandırdı. İslahat modası yeniçerileri de etkiledi ve Fransız Le Roi ile Durest hem Osmanlı donanmasını yenileştirmek, hem de bir deniz mühendislik okulu kurmakla görevlendirildi.

I. Abdülhamit ve sadrazamı Halil Hamit, yerel sanayileri, özellikle de sürekli olarak Avrupa üretimiyle rekabet halindeki tekstil sanayisini canlandırmak için önlemler aldılar. Matbaaya ve kitap yayımına yeniden işlerlik kazandırılmasına izin vererek düşünsel etkinliklerde yeni bir atılım sağladılar. Ne var ki

bütün bu girişimleri tutucular (ulema) hoş karşıladılar ve bunların devletin toplumsal ve dinî temellerine zarar vereceğini düşündüler. Sonunda tutucuların görüşleri ağır bastı: 1785'te Halil Hamit görevden uzaklaştırıldı ve öldürüldü, yabancı teknik adamlar yurtdışına çıkarıldı. Dahası, İmparatorluğun birçok eyaletinde (Anadolu, Suriye, Irak, Mısır) devlet tartışılır hale geldi ve Batı eyaletleri (Kuzey Afrika toprakları) –kimilerinin hâlâ baş-

Sultan III. Selim.

kentten kopmayı göze alamamasına karşın– bundan yararlanarak geniş bir özerkliğe kavuştu. Bazı Balkan illerinde, bağımsızlık iddialarının öncüsü olan karışıklıklar ortaya çıktı ve padişah buralara çeki düzen vermeye çalıştı.

1792'de Yaş barış antlaşmasıyla¹ (yirmi yıl sürdü) son bulan kısa bir Rus savaşına karşın, İstanbul sakindi. Avusturyalılarla yapılan savaşlara yaklaşık yüzyıl süreyle ara verildi. Osmanlılarla komşuları arasında sağlanan bu göreceli sükûnet elbette Avrupalıların içinde bulundukları koşullarla açıklanabilir: Çünkü Ruslar ve Avusturyalılar daha çok Polonya'ya, özellikle de 1789 sonrası Fransa'sında ortaya çıkan bunalımlara ilgi gösteriyorlardı.

III. Selim (1789-1807), I. Abdülhamit'in başlattığı işleri devam ettirdi. O da bazı yenilikleri ülkeye getiren adam oldu. Batı ülkelerinde evrimi merak ettiğinden, Avrupa'nın büyük başkentlerine sürekli o ülkede yaşayan büyükelçiler gönderdi; ne var ki 1793'te başlayan bu denemeye yüzyılın bitiminde son ve-

1 Antlaşma sonucunda Ruslar Kırım'ı ve Gürcistan'ı aldı.

rildi ve aynı uygulamaya ancak 1821'de yeniden başlanabildi. III. Selim orduyu da yenileştirmeye çalıştı: Yeniçerileri ve sipahileri daha ciddi bir denetim altına soktu; Fransız, İngiliz ya da Alman subayların komutasında Avrupa tarzında eğitim gören yeni bir topçu sınıfını, başka bir deyişle nizamı cedit'i kurdu; 1795'te bir askerî mühendislik okulu açıldı. Aynı biçimde deniz kuvvetlerinde de reformlar yapıldı.

İstanbul'da ve İmparatorluğun büyük kentlerinde, kentin ileri gelenlerinin, büyükelçilerin, konsolosların ve yabancı tüccarların artık ortak çıkarları vardı. Batı'ya açılmaktan yana olan III. Selim, Fransız kültürünü beğeniyordu. Fransız Devrimi ile ortaya çıkan düşünceler, aslında, Fransa büyükelçiliğine yerleştirilmiş bir matbaanın yayımladığı Fransızca gazeteler ve dergiler Türk başkentine kadar ulaşıyordu: Bu, basının, Doğu'da ilk ortaya çıkışıydı. Yayınların içeriği Osmanlılarca iyi anlaşılmadığından ya da hiç anlaşılmadığından bu yayının etki alanı elbette çok sınırlıydı. Napolyon'un, Fransa'nın ticareti ve çıkarları açısından felaketle sonuçlanan Mısır seferi iyi Türk-Fransız ilişkilerini bir süre tehlikeye düşürdüyse de ve padişah 1804-1805'te Napolyon'un aldığı imparator unvanını tanımayı kabul etmediyse de, 1802'den başlayarak göreceli dostluk ilişkileri yeniden kurulmuştu.

Daha önce, Yunanistan'da, ozan Konstantinos Righas'ın* bağımsız bir cumhuriyet kurma girişimi başarısızlıkla sonuçlandı (1798).² İmparatorluğun Arap eyaletlerinde (Arabistan, Suriye) ve Anadolu illerindeyse yeni ayaklanmalar patlak verdi. Bunların en şiddetlileri Avrupa eyaletlerinde patlak verenlerdi: Trakya, Bulgaristan, Epir ve Avusturya.³ Mayıs 1807'de, yeni-

(*) Viyana'da bağımsızlık mücadelesine katıldıktan sonra Yunanistan'a dönerken Avusturyalılarınca yakalanarak Osmanlılara teslim edildi ve öldürüldü. "Savaş Türküleri" başlığı altında toplanan şiirleri Yunan ayaklanmasının simgesi haline geldi – ç.n.

2 Bu nedenle başlayan yurtseverlik hareketi Eteri, etkinliklerini gizlice sürdürdü.

3 Burada bir çelişki vardır, çünkü bu hareketler Fransız Devrimi'nden esinlenmiştir. Oysa Fransa –ortak düşmanları Rusya ve Avusturya'ya karşı Osmanlılarla ittifak kurduğu için– bu hareketleri desteklememiştir.

çeriler yeni ordunun subaylarına karşı ayaklandılar. Bütün hoşnutsuzların da desteğini alarak coşan ayaklanmacılar, reformların kaldırıldığını, padişahın tahttan indirildiğini ilan ettiler. III. Selim boyun eğdi, tahtı kuzeni IV. Mustafa'ya bıraktı.

İstanbul'da, yeni yöneticilerin beceriksizliği, pasif kalmaları, birbirleriyle rekabetleri nedeniyle ıslahatçılar ve ileri gelenler bir araya geldiler, dönemin güçlü kişisi Mustafa Bayraktar'ı* (o sırada Doğu Bulgaristan ve Trakya valisiydi) işbaşına çağır-dılar. Başkente gelen Mustafa Paşa III. Selim'in öldürülmesini engelleyemediyse de, IV. Mustafa'nın tahttan indirilerek I. Abdülhamit'in oğlu şehzade Mahmut'un (II) padişah olmasını sağladı.**

II. Mahmut (1808-1839), Tanzimat adı verilen dönemi başlatacak geniş bir ıslahat programını uygulamaya koydu. II. Mahmut'un tahta çıkışına kadar, –modernleşme girişimlerine karşın– devlet yönetimi kabuklaşmış, kokuşmuş ya da etkisiz, eş dost ve yandaş kayırcılığının giderek arttığı bir yönetimin etkisinde kaldı. Medresede eğitilen devlet memurları, iki yüzyıldır hiçbir değişiklik geçirmemiş bir öğretimin sürmesine göz yumdular. Bütün bu geri kalmışlıklara son vermek isteyen II. Mahmut, yönetim sistemini yenileştirmeye, etkili çevrelerin düşünce biçimlerini değiştirmeye giriştiyse de uyguladığı siyaset birçok direnişle karşılaştı. Tahta çıkışından başlayarak, İmparatorluğun başlıca ileri gelenlerini İstanbul'da topladı: Birçoğunun gelmemesine karşın, 7 Ekim 1808'de, Osmanlı Devleti'nin anayasasına temel olabilecek ama, resmen onaylanmayan bir anlaşma, senedi ittifak*** imzalandı. Kısa süre sonra çı-

(*) Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa – ç.n.

(**) IV. Mustafa padişah olma tutkusuyla yanıp tutuşan, ama padişahlık yapabilecek yetenekte olmayan biriydi. Alemdar Mustafa Paşa'nın Babiâli'yi bastığını öğrenince III. Selim ile Şehzade Mahmut'un öldürülmesini buyurdu: III. Selim öldürüldü ama, Şehzade Mahmut kurtulmayı başardı ve padişah oldu. Başlangıçta IV. Mustafa'nın canına dokunulmadı; ama, yeniçeriler Alemdar Mustafa Paşa'nın yenilikçi yönetimine karşı yeniden ayaklanınca, IV. Mustafa, yeni padişah II. Mahmut'un buyruğuyla idam edildi (1808) – ç.n.

(***) Senedi ittifak, merkezi otoritenin taşraya yayılmasını, yenilik programlarının uygulamaya konmasını amaçlayan bir sözleşmeydi. Ne var ki toplantılara katılan az sayıda âyan bağımsızlıklarının zedeleneyeceğinden korktuklarından,

kan bir yeniçeri ayaklanması Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümüne yol açtı. Sükûnet sağlandığında, padişah çok daha temkinli davrandı: Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın uygulamaya koyduğu ıslahatlardan esinlenerek, yandaşlarını devlet yönetiminin ve ordunun kilit noktalarına yerleştirdi.

Bu ıslahat siyaseti, ciddi anlaşmazlıkların İmparatorluğun bütünlüğünü tehdit ettiği dönemde ortaya atılmıştı: Sırbistan özerkliğe kavuşmuştu (1815, 1829); İran Şahı ayrıcalıklar elde etmişti (1821-1823); Yunanistan bağımsız (1821-1829), Mısır özerk (1831-1841) olmuştu: Öte yandan, Kuzey Afrika topraklarından Cezayir, Fransa tarafından fethedilmeye başlanmıştı (1830).

Yunan bağımsızlık savaşının İstanbul'da bile yankıları duyulmuştu. Peloponisos'ta Türklerin katliama uğramasına yanıt olarak, yeniçeriler, Ortodoks patriğini yakaladılar, birçok başka din adamıyla birlikte astılar ve Rum avına çıktılar. Giriştikleri şiddet hareketleri, İmparatorluğu savunmada gösterdikleri yetersizlikler, padişahı yeniçerilere karşı önlemler almaya yönelttiyse de (12 Haziran 1826) yeniçeriler ayaklandılar, sadrazamın sarayını yağmaladılar, ıslahatçıların kellesini istediler. Buna yanıt olarak, kendisine bağlı subayların ve hatta ulemanın da desteğiyle, II. Mahmut, yeniçerilerin toplandığı kışlayı bombalattı, kurtulmayı başaranları öldürttü. Vakai hayriye ("hayırlı olay") adı verilen bu olaydan sonra yeniçeri ocağı ve hatta sipahi ocağı kaldırıldı. Bektaşî tarikatının liderleri, ayaklanmanın kışkırtıcısı olarak tutuklandı ve öldürüldü.

Kısa süre sonra, II. Mahmut kara ve deniz mühendislik okulları yararına da önlemler aldı. Üç yıl içinde, yabancı öğretmenlerin talim ettirdiği modern bir ordu kuruldu. Bu yeni ordu birçok yöneticide bulunan ortak siyasal arzunun simgesiydi: Başta padişah olmak üzere, iki sadrazam –Mehmet Reşit Paşa (1829-1853) ve Mehmet Emin Rauf Paşa (1833-1839)–

padişah ise bu senedi saltanat haklarına bir saldırı olarak gördüğünden anlaşmayı isteksizce onayladılar. Kısa süre sonra patlak veren yeniçeri ayaklanmasıyla Alemdar Mustafa Paşa öldürülünce bu anlaşma da uygulamaya konamadan rafa kaldırıldı – ç.n.

ve özellikle de reformcu hareketin önderi Mustafa Reşit Paşa (Paris büyükelçiliği [1834-1835 ve 1835-1836], Londra büyükelçiliği [1836-1837], Hariciye nazırlığı [1837-1839] ve 1839'dan sonra birçok defa sadrazamlık yaptı) aynı siyasal arzuyu taşıyorlardı.

Değişiklik arzusu, özellikle, adını Topkapı Sarayı'nın bahçesi Gülhane'den alan Gülhane Hattı Hümayunu'nda* dile getirildi: Söz konusu Hattı Hümayun, Gülhane'de, devlet otoritelerinin, dinî cemaatlerin, büyük devletlerin temsilcilerinin önünde okundu ve bu durum ona gösterişli bir taahhüt niteliği kazandırdı. Ferman, bütün Osmanlı İmparatorluğu uyruklarının bundan böyle din ve ulus ayırımı yapılmaksızın eşit olduğunu, adalet önünde herkesin eşit sayılacağını, yargısız ceza verilemeyeceğini, herkesin mal varlığı ve gelirleriyle orantılı olarak vergilerini doğrudan devlete ödeyeceğini bildirdi. Ne var ki, ulema ve devlet ileri gelenleri, büyük toprak sahipleri fermanın İslâm'ın ilkelerine ve Osmanlı geleneklerine (ama aynı zamanda da kendi mal varlıklarına) zarar verdiğini söyleyerek fermanın uygulanmasına karşı çıktılar.

Sonuç olarak, bu ilk reform dalgası sadece İstanbul'un bazı yönetim çevrelerini etkiledi. Buna karşılık devletin işletilmesi anlayışında gerçek bir kavşak noktası oldu ve yavaş yavaş Batılılaşmaya başlayan toplumsal yaşamda yankı buldu. Devlet yönetiminde gerçekleşen en önemli değişikliklerden biri, "Avrupa" tarzı bakanlıkların, dairelerin ve bir bakanlar kurulu** ile bir Babıâli meclisinin*** kurulmasıdır. Devlet görevlileri artık kul (padişaha hizmet eden kişi) unvanıyla değil memur unvanıyla anılıyor ve üç kategoriye ayrılıyordu: Sivil personel (kalemiye; daha sonra mülkiye adıyla anıldı), askerî personel (seyyiye), adliye ve din ile ilgili personel (ilmiye). Hariciye nezaretinde, bir çevirmenlik okulu ve artık Rumların değil daha çok Türklerin çalıştığı bir çeviri bürosu açıldı.

II. Mahmut'tan sonra tahta çıkan Abdülmecit (1839-1861),

(*) "Tanzimat Fermanı" adıyla da bilinir – ç.n.

(**) Meclisi Vâlâyı ahkâmı adliye – ç.n.

(***) Dârı Şûrayı Babıâli – ç.n.

Abdülaziz (1861-1876) ve V. Murat (1876) modernleşme yolunda yürümeye devam ettiler. Dış dünyaya daha açık, kendine bağlı olanlarla daha yakın ilişki kuran bu padişahlar, Batı kültürüne büyük merak sardılar ve Fransızca öğrendiler. Hatta 1867’de Abdülaziz birçok Avrupa ülkesine gitti: Bu, o güne kadar akıldan bile geçirilmemiş bir siyasal girişimdi. Padişahların iş başına getirdikleri geleneksel eğitim engelini aşmayı başarmış ve modern bilgiler edinmiş nazırlar, bu yeniliklerde önemli rol oynadı. Bunlar, Batı kültürüyle yetişmiş genç aydınlarla dayanarak, kamuoyunu değilse bile, en azından çeşitli toplulukların gazetelerde açıkladıkları düşünceleri göz önünde tuttular ve –özellikle İstanbul’da– Batı tipinde modern bir halk eğitimini uygulamaya koymaya çalıştılar. Bu yeni düşünce tarzı kısa sürede meyvelerini verdi. Memurlar, eğitimciler, hukukçular, teknik adamlar, subaylar artık reform anlayışını benimsediler, reformların uygulanmasına destek vermeye başladılar. 1856’da, İmparatorluk uyrukları arasındaki eşitlik ilkesini yineleyen yeni bir fermanın yayımlanması, siyasal ve yönetsel kadroda görev alan seçkin kimselerin yenilenmesini hızlandırdı.

Bütün bu yıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğü sürekli sınavdan geçti: Mısır’ın yitirilişi (1841), 1840’da başlayan Girit’teki karışıklıklar, 1866’da ayaklanmaya yol açtı; Marunîlerle Dürzîleri 1841-1846 arasında karşı karşıya getiren bunalım, özerk Lübnan’ın kurulmasıyla noktalandı; 1848-1849’da Romanya’da patlak veren ayaklanmayı Ruslar ve Osmanlılar birlikte bastırdılar. Kutsal Topraklardaki kutsal yerleri ele geçirmek için Katoliklerle Protestanlar arasında 1850’de çıkan çatışma, Kırım Savaşı’nı (1854-1855) başlattı; bu savaşta Fransızlar ve İngilizler Ruslara karşı Osmanlıları desteklediler ve Paris Antlaşması imzalandı (1856). Ne var ki Batılı müttefikler zaferle sonuçlanan desteklerinin bedelini padişaha ödettiler: “Osmanlı İmparatorluğu’nun bağımsızlığını ve bütünlüğünü” yeniden kabul etmekle ve “Avrupa devletleri arasında kamu hukukuna dayanılarak gerçekleştirilen Avrupa birliğinin nimetlerinden Babiâli’nin yararlanmasını” benimsemekle bir-

likte, –açık açık söylememelerine karşın– Osmanlı İmparatorluğu’nu vesayet altına aldılar.⁴

Paris Antlaşması İmparatorluğun durumuna denge getirmedi. 1859’dan başlayarak, Eflak ve Boğdan beylikleri birleşti ve Romanya’nın doğuşu için ilk adım atıldı; 1867’de, son Osmanlı birlikleri Sırbistan’dan ayrıldı; 1875’de, Hersek, Bosna ve Karadağ’da, Müslüman olan ve olmayan topluluklar arasında ayaklanmalar, katliamlar patlak verdi. Ertesi yıl bunları, Bulgaristan’da, başka katliamlar izledi.

İstanbullu Müslüman çevreler şiddetli tepki gösterdiler ve – kısa süre içinde nazırların da katılmasıyla– Mayıs 1876’da Padişah Abdülaziz’in tahttan indirilerek (Abdülaziz, birkaç gün sonra ölü bulundu) yerine V. Murat’ın geçirilmesi için Şeyhülislâm’dan fetva aldılar. V. Murat liberal düşüncelerden yana görünüyordu, ne var ki akıl hastasıydı. Tahta çıkışından üç ay sonra, tahttan indirildi, yerine kardeşi II. Abdülhamit geçirildi.

Bu arada, Ruslar’dan destek gören Sırbistan ve Karadağ Osmanlılara savaş açtı (2 Temmuz); bu sırada Bulgaristan’da, Bosna’da, Hersek’te yeni ayaklanmalar çıktı. İmparatorluğun Balkanlar’daki çözülüşü sürüyordu.

*Sultan II. Abdülhamit
(saltanat yıllarının ortalarındaki haliyle).*

4 Bu kısıtlayıcı (ya da ileride kısıtlayıcı olabilecek) önlemler, –Boğazlar uzlaşması savaş gemilerinin Karadeniz’de seyretmesini yasakladığından (Karadeniz’e kıyısı olan devletlerin gemileri dahil)– olası müdahale hakkıydı, Tuna Nehri’nin ve ağızlarının uluslararası kullanıma açılmasıydı.

Padişah Jön Türkler karşısında çaresiz kalıyor

23 Aralık 1876, Sadrazam Mithat Paşa, padişahın bir anayasa-yı kabul ettiğini ilan ettiriyor. Batı uluslarınıninkine benzeyen bu anayasa,* bir Millet Meclisi,** üyeleri padişah tarafından belirlenen bir Âyan Meclisi*** ve Batı tipi bir hükümet öngörüyordu; milletvekilleri, yasaları, bütçeyi oyluyordu; 1839-1856 فرمانlarında belirtilen Osmanlı uyruklarının haklarına yenilikler getiriyordu. Anayasanın ilanı, güçlü devletlerin Türk İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmak için öne sürdükleri bütün bahaneleri ellerinden alıyordu. Büyük devletlerin topladıkları konferans, 20 Ocak 1877'de hiçbir sonuca varamadan dağıtıldı. Seçimler yapıldı ve Osmanlı parlamentosu 19 Mart'ta toplandı.

19 Nisan'da, Balkanlar'daki Slavlara yardım görevini öne süren Rusya, Avrupa devletlerinin de onayıyla, Türklere savaş açtı. Çar II. Aleksandr'ın birlikleri, iki ay içinde, Doğu Anadolu'ya girdi, Bulgaristan'ı geçti, Sofya ve Edirne'ye doğru ilerledi. Türkler Ocak 1878'e kadar direndiler; bu tarihte, Ruslar Trakya'ya girdiler, Edirne'yi işgal ettiler, Sırplar ve Karadağlılarsa Makedonya'ya girdiler. Parlamento'nun başkaldırısıyla karşılaşan II. Abdülhamit, anayasayı askıya aldı, parlamento-yu dağıttı.

3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması'yla Rusların elde ettiği aşırı avantajlar, Batılı devletlerin Berlin'de bir kongre toplamalarına yol açtı: 13 Temmuz 1878'de imzalanan antlaşmayla, Osmanlıların hemen hemen tüm Balkanlar'ı terk etmesi, Doğu Anadolu illerini yitirmesi, Kıbrıs'ı İngiltere'ye bırakması kabul edildi.

II. Abdülhamit (1876-1909), bu bozgundan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nu mutlakıyetçi bir yola soktu, özgürlüklere izin vermeyen, parlamento aleyhtarı, merkezîleşmiş ve polise dayalı bir yönetimi yerleştirmeye çalıştı. İmparatorluğun modernleştirilmesini destekledi, ama İslâm birliği düşüncesini or-

(*) 1876 Kanuni Esasisi – ç.n.

(**) Meclis-i Mebusan ya da Heyet-i Mebusan – ç.n.

(***) Heyet-i Âyan – ç.n.

taya atarak Müslümanları kendi çevresinde toplamaya da çabaladı. Komplo korkusunu saplantı haline getirip çok az sayıda insana güvendiğinden Yıldız Sarayı'na çekildi, ulusçu hareketleri (özellikle de Ermeni gruplarınınkini) şiddetle bastırdı ve Batı'nın kendisine "Kızıl Sultan" unvanını vermesine yol açan bir tutum sergiledi. Aslında, özel yaşamında kültürlü, opera tutkunu, bir Ermeni bankerin önerileri sayesinde çok büyük bir servet yapmasına karşın basit bir yaşam süren bir adamdı.

Siyaset alanında, II. Abdülhamit, İngilizler, Fransızlar ve kararsız görünmekle birlikte Doğu'nun siyaset sahnesine yeni giren Almanlar arasında bir denge sağlamaya çalıştı. Yaklaşık yirmi yıl boyunca, izlediği yönetim tarzıyla barışı korudu.

Padişahın Müslüman dünyasına istikrar getirme umudu, ciddi olayların yarattığı sert bir karşı çıkış yüzünden suya düştü: Girit ayaklanması (1896-1897) adanın 1908'de Yunanistan'a bağlanmasıyla sonuçlandı; çeşitli Balkan ülkeleri komitacılarının uğruna savaştığı Makedonya, art arda gelen şiddetli olaylara sahne oldu (1893, 1902-1903). Özellikle de ulusçu Ermeni hareketi, ihtilalci partilerin desteği sayesinde parlak eylemler gerçekleştirdi. Ne var ki, aralarındaki anlaşmazlıklar Ermenileri böldü, İstanbullu Ermeni burjuvaları ulusçu hareketten uzaklaştırdı. Ermeni sorunu, ilerde, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle yeniden hortlayacaktı.

Padişahın yetkeçiliği, 1889'da İttihad-ı Osmanî –kısa süre sonra Jön Türkler* adını aldı– örgütünün içinde toplanan aydınların (özellikle de tıp öğrencileri) ve subayların başı çektikleri bir siyasal muhalefeti su yüzüne çıkardı. 1898'den başlayarak Jön Türkler, Bağdat demiryolu imtiyazının Almanya'ya verilmesine kızan İngiliz hükümetinin desteğini elde ettiler. 1906'da, Osmanlı subayları Şam'da Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurdular: Bu subayların arasında Mustafa Kemal diye biri de vardı. Aynı yıl Selânik'te kurulan Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, ertesi yıl, 1899'da Paris'te kurulmuş İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşti.

(*) II. Abdülhamit yönetimine karşı gelişen bu muhalefet hareketi, "Genç Osmanlılar" ve "Yeni Osmanlılar" adlarıyla da bilinir – ç.n.

Jön Türk ilkelerini kapsayan bayrağı taşıyan askerler.

İngilizlerle Rusların birbirlerine yaklaştıkları anda Osmanlı devletinde var olan ekonomik bunalımın ciddi boyutlara ulaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun İngilizlerle Ruslar arasında paylaşılmasını öngören bir planın bulunduğu endişesini yarattı ve Osmanlı topraklarındaki olayları hızlandırdı. 20 Temmuz 1908'de, Makedonya'da ayaklanmalar patlak verdi: Ayaklanmayı bastırmak için Anadolu'dan gelen binlerce asker ayaklanmacılara katıldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden subayların İstanbul'un üstüne yürüme tehditleri karşısında Abdülhamit anayasayı yeniden yürürlüğe koymak (22 Temmuz) ve yeni milletvekili seçimlerinin yapılacağını açıklamak zorunda kaldı. 24 Temmuz'da Jön Türklerin düşü gerçekleşti: Osmanlı Devleti yeniden anayasalı bir devlet oldu.

Abdülhamit ödünler vererek yerini korudu. Bulgaristan, Yunanistan ve Bosna-Hersek'te ciddi sorunlarla karşılaşan Jön Türkler durumu düzeltme açısından yetersiz kaldılar. Padişaha karşı bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan'ın yitirilmesi dinî kesimi hiddetlendirdi ve 13 Nisan 1909'da İstanbul'da bir ayaklanma patlak verdi. Padişah baskıcı yönetime geri dönmeyi denediyse de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki Jön Türkler yöne-

timi ele geçirdiler, padişahı tahttan indirdiler, yerine yetenekleri pek parlak olmayan V. Mehmet'i geçirdiler. V. Mehmet, 1918'e kadar tahtta kaldı.

Avrupalılar Boğaz kıyılarında

Karar merkezi, hakkında düşünce birliğine varılamayan yer ve yabancıların büyük bir istekle göz koydukları yer olan İstanbul, sayısız siyasal, stratejik ya da diplomatik oyunun tam göbeğindeydi. Yaklaşık yarım yüzyıla yaklaşan bir süre boyunca büyük devletler başkent üzerinde giderek artan bir baskı kurdular ve başkent in birçok görüntüsü yavaş yavaş değişti.

III. Selim döneminden başlayarak, –Mısır seferine karşın– Fransa İstanbul'u belli ölçüde etkiledi. Fransız büyükelçisi Horace Sébastiani kendini Osmanlı sahnesinde kabul ettirdi ve İngiliz donanmasının girişimi sırasında (Aralık 1806–Şubat 1807) başkent in savunmasında etkin rol oynadı. Hatta bazıları bu olaylarda, I. Abdülhamit'in gözdelelerinden birinin (Nakşidil) gölgesini bulurlar: Onlara göre Nakşidil, Akdeniz'de esir alınan Joséphine de Beauharnais'nin kuzeni Aimée Dubuc de Rivery'dir ve III. Selim ile oğlu II. Mahmut'un izlediği Fransa yandaşı siyasetin esin kaynağıdır.

Aimée Dubuc'un hareme girdiğini doğrulayan hiçbir kanıt yoktur. Buna karşılık, 18. yüzyılın sonlarına doğru Batı başkentlerine giden Osmanlı büyükelçilerine refakat eden genç sekreterlerin yabancı dilleri öğrenebildikleri, ilişkiler kurdukları ve Osmanlı rejiminin geri kalmış yanları üstünde düşündükleri kesindir. II. Mahmut 1830'dan sonra yabancı ülkelerde Osmanlı büyükelçiliklerini yeniden açtığında, genç diplomatlar ve elçilik personelinin çocukları bulundukları ülkelerde Fransız ve İngiliz okullarına gittiler. Ülkelerine geri döndüklerindeyse reform yandaşlarına katıldılar.

Bunların en ateşlileri işi, bir "Batı" felsefesi yayan gizli cemiyetlere girmeye kadar vardırdı. 1863'te, Grand Orient de France'a bağlı olarak kurulan Union d'Orient işte böyle doğdu. Birliğin üyeleri bazı Fransızlar ve bazı Avrupalılar, tatlısı frenkleri,

Yahudiler, Rumlar, birçok Ermeni, ama aynı zamanda da Müslümanlardı. Bunlardan bazıları yönetimde, hatta hükümette ya da orduda yüksek görevlerde bulunuyorlardı. Reform (özellikle de anayasa reformları) yandaşlarının propaganda merkezleri olan bu cemiyetler, Jön Türk hareketi ideolojisinin biçimlenmesine – hem İstanbul’da hem de Selânik’te– etkin katkılarda bulundular.

Doğu’nun Avrupa dünyasında yarattığı iştah, Osmanlı aydınlarının Batı Avrupa’ya duydukları ilgiyle aynı ölçüdeydi. Avrupa’nın iştahı aslında yeni değildi; ama, 19. yüzyılda, Batı kapitalizminin geçirdiği dönüşümler sonucunda başka biçimlere bürünmüştü. Avrupa devletleri için sanayileşmemiş Türk dünyası hem yatırım, hem de çekici kazanç olanakları sunuyordu. İstanbul, hâlâ az gelişmiş ve donanımsız durumdaki Osmanlı İmparatorluğu’nun kapılarını açacak bir başlangıç noktası olabilirdi. Bu amaçla, finans ve sanayi grupları, bankalar başkente yerleştiler ve buradan yola çıkarak “ilginç” illerde şubeler açtılar: 1863’te Bank-ı Osmani-i Şahane* (bir Fransız-İngiliz bankasıydı); ertesi yıl Şirket-i Umumiye-i Osmaniye Bankası (1864); Düyunu Umumiye-i Osmaniye (1866); Avusturya-Osmanlı Bankası (1871); Avusturya-Türk Bankası (1871); İstanbul Bankası (1872). Bu kurumlar, Batılı şirketlerin –ulaşım yolları (demiryolu ağı, karayolları, deniz ulaşımı) ve aynı zamanda da kent hizmetlerinin düzenlenmesi (su, gaz, tramvay) alanında hizmet verenlerin– gelişmesine yardım ettiler. Demiryoluna, limanların düzenlenmesine, bankalara, sigortalara, maden yataklarının işletilmesine ve bazı verimli tarımsal üretimlere yapılan yatırımlar arttı: Fransa ve Almanya yatırımcı ülkelerin en başında geliyordu. Bunların yanı sıra yabancı postaneler de açıldı (özellikle İstanbul’da).

II. Abdülhamit, 1878’den sonra Osmanlı ve İslâm yanlısı bir siyaset izlemesine karşın, Avrupa devletlerinin etkisinin Osmanlı İmparatorluğu’nda yayılmasını engelleyemedi. Parasal

(*) Bu banka önce 1856’da İngiliz sermaye sahiplerince Bank-ı Osmani adıyla kuruldu. Fransızlar bankaya ortak olunca adı değişerek Bank-ı Osmani-i Şahane’ye, daha sonraysa Osmanlı Bankası’na dönüştü. Osmanlı Bankası, Merkez Bankası kuruluncaya kadar banknot çıkarma yetkisini taşıyan banka olmuştur – ç.n.

durumu felaket düzeyinde olan bir ülkeden büyük miktarlarda alacağı olan Avrupa devletleri, Osmanlı borç ödemelerini düzene sokmak için, hemen hemen tümüyle denetim altında tuttukları bir yönetim sistemi kurdular: Kamu borçlarının yönetilmesini amaçlayan “Muharrem kararnamesi”nin (Kasım 1881) başlangıcıydı bu. Yedi üyeli Düyunu Umumiye-i Osmaniye Meclisi’nde yalnızca bir Osmanlı temsilcisi vardı ve söz konusu sistem –Osmanlı Bankası ve Deutsche Bank’a (1888’de kuruldu) dayanarak– giderek artan biçimde maliyeyi denetim altına aldı. Düyunu Umumiye-i Osmaniye’nin yönetici kadroları da, tıpkı İstanbul’a ve İmparatorluğa yerleşmiş şirketlerin yöneticileri gibi yabancıydı.

Avrupalıları İstanbul Boğazı kıyılarına çeken sadece ekonomik iştah değildi. Osmanlı dünyasına karşı duyulan ilgi daha kültürel alanlarda da kendini gösteriyordu. Doğubilimin ve arkeolojinin gelişmesi, özellikle büyük ulaşım kolaylıkları, birçok turisti, Batılıların hâlâ Konstantinopolis diye adlandırdıkları İstanbul’a çekiyordu. Bu turistlerin geliş amaçları farklıydı.

Clarke (1801), John Cam Hobhouse (1809-1810) ya da İstanbul’un eski ve yeni su sistemini ve Boğaz’ın akıntılarını inceleyen Kont Andréossy (1811) gibi bazı kişiler bilimsel ya da kültürel amaçlı geziler yapıyorlardı. Daha sonraları, 1847’de, Ayasofya’yı onarmaya gelen Fossati, üzerleri badanayla kapamış mozaikleri ortaya çıkardı. Newton, 1855’te, Hipodrom’daki ilk kazıyı gerçekleştirdi. Daha sonra, Bizans anıtlarını ortaya çıkarma çalışmalarını Avrupalı arkeologlar yönetti: Mordtmann, Paspatis, Van Millingen, Strzygowski, Gurlitt, Thiers, Preger, Ebersolt.

Romantik dönemden başlayarak, edebî doğubilimcilik modası, yazarlarda, –özellikle de Fransız yazarlarda– İstanbul’a gitme isteği uyandırdı: Lamartine (1832), Gérard de Nerval (1843), Maxime Du Camp (*Souvenirs et Paysages d’Orient* [*Doğu Anıları ve Manzaraları*], 1848), Théophile Gautier (1853), daha sonra –Doğu Ekspresi gezisinin başlamasıyla– Pierre Loti (birçok kez İstanbul’a geldi ve “yaşamının en unutulmaz anlarını” burada geçirdi) ya da *De Pontoise à Stamboul* (*Pontoise’den*

Sultanahmet Meydanı'nın 20. yüzyıl başında İngiliz Robertson tarafından çekilmiş fotoğrafı.

İstanbul'a) [1884] adlı yapıtında, artık Batı'yı Doğu'ya bağlayan "hızlı" trenden söz eden Edmond About. İstanbul sokakları bu insanların anılarıyla dolu. Bu edebiyat beğenisiyle birlikte Doğu'ya duyulan merak da yayıldı ve ilk turizm rehberleri hazırlandı. Bunların bazıları çok ayrıntılıdır: F.Lacroix'nın (*Guide du Voyageur à Constantinople et dans ses Environs* [İstanbul ve Çevresinin Gezi Rehberi], 1839) ve Quétin'in (*Guide en Orient* [Doğu Rehberi], 1846) rehberleri. Daha derin kitaplar da yayımlandı: E.A. Grosvenor'un (*Constantinople* [İstanbul], 1895), W.Gobbe ve A.Van Millingen'in (*Constantinople* [İstanbul], 1906), C.Gurlitt' in (*Konstantinopel* [İstanbul], 1908), M.Barth'ın (*Constantinople* [İstanbul], 1903) kitapları. Türk yazar Celal Esat Arseven'in *De Byzance à Constantinople* (Bizans'tan İstanbul'a) [Paris, 1909] adlı yapıtının ayrı bir önemi vardır.

Toplumdaki değişiklikler

1840'a doğru, İstanbul'un nüfusunun 400.000 olduğu sanılır. Yarım yüzyıl sonra bir kattan çok artmıştı: 1886'da yapılan sayıma göre, 873.000'di (bunun yüzde 44'ü Müslüman yüzde 17.5'i Rum, yüzde 17.1'i Ermeni, yüzde 5.1'i Musevi, yüzde 15.3'ü yabancıydı⁵ başka bir deyişle Müslüman olanlarla Müs-

5 Bu yabancılar arasında, büyükelçiliklerin koruduğu ve yabancı pasaport taşıyan birçok Müslüman olmayan Osmanlı da vardı.

lman olmayanların oranı hemen hemen eşitti.) 19. yüzyılın sonlarında kent nüfusu 900.000 olacaktı. Nüfustaki bu artış, özellikle 1876-1878'den başlayarak, Balkanlar'dan, Doğu Anadolu'dan, Kafkasya'dan, Kırım'dan, ve Girit'ten gelen Türk ve Müslüman göçmenlerle açıklanabilir. 1878-1914 arasında gelen iki-üç milyon göçmenin büyük bölümü İstanbul'a yerleşmedi (belki de sadece en çok kayırılanlar İstanbul'da kalmaya çalıştılar). Gene aynı dönemde, aksine bir hareketle, 300.000 kişi (Ermeniler, Rumlar, Hıristiyan Araplar) Osmanlı topraklarını terk ederek Rusya'ya, Batı Avrupa'ya, özellikle de ABD'ye gittiler.

En belirgin olgu, hiç kuşkusuz azınlıkların özgürlüğüne kavuşmasıydı. İki ıslahat fermanı da (Gülhane Hattı Hümayunu ve daha çok da 1856'da çıkarılan fermanlar), çeşitli topluluklara kendi içişlerini özgürce yönetme hakkı tanıyarak, bütün Osmanlı İmparatorluğu uyrukları arasındaki eşitliği sağladı: Oysa, tanınan bu haklar toplumu daha homojen kılmak (ıslahatlarda güdülen amaç buydu) yerine her halk öbeğinin kendi özelliklerini korumasına yol açtı. Artık azınlıklar, Batı şirketlerindeki ve devlet yönetimindeki işlere girebiliyordu (hatta vezir bile olabiliyorlardı).

1830'da Yunanistan'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra, İstanbullu Rum cemaati, ıslahatçılar (dinî davaların boyunduruğundan kurtulmaya çalışanlar) ve kilise çevresi (gücünü korumaya çalışıyordu) olmak üzere ikiye ayrıldı. Ortodoks Patrikliği, laik kişilerin cemaat yönetiminde görev almasına şiddetle karşıydı, ama gücü azalmıştı. 1860 ve 1862'de, cemaatin parasal, eğitsel, adalet ve hayır işleriyle ilgili kurullarına laik kişiler girdi; şu farkla ki, kurulda alınan kararların piskoposluk dinişleri kurulunca onaylanması gerekiyordu. 1860'ta Bulgar Kilisesi'nin, 1885'te Rumen Kilisesi'nin zerkleşmesi İstanbul'daki Ortodoks Patrikliği'nin saygınlığını zedeledi.

Rumların siyasal etkisi azalmaya başladı. Buna karşılık, ekonomik alandaki, özellikle de yabancılardan elinde olan kesimlerdeki ağırlıkları arttı. Bu sıkı ilişkilerin sonucunda, Fenerli Rum "aristokratların" büyük bölümü Pera'ya ve Beyoğlu'nun

*20. yüzyıl başında Büyük Bedesten.
O dönemde çok sayıda İstanbullu fes takıyordu.*

kuzeyindeki Nişantaşı, Şişli, Maçka gibi yeni semtlere taşındılar. Rum okullarının sayısı artarken helenizm lehine bir akım da doğdu.

Ermeniler, modernleşmelerin yarattığı atılımdan yararlanarak Osmanlı toplumundaki yerlerini sağlamlaştırdılar. Yaptıkları meslek sonucu ortaya çıkan mallarına el konulması, sürgüne gönderilme (hatta idam edilme) tehlikelerine karşın, Ermeni para babaları yaptıkları işlerde direndiler. Böylece yönetici çevreye (yüksek görevlilere –padişah dahil– çoğunlukla çok yüksek paralar ödeyerek ve önemli mülkler edinerek) girmeyi başardılar. Maliye alanında artık Yahudi bankerler ortaya çıktı ve bunlar 1856'dan başlayarak bakanlıklarda ya da yabancı şirketlerde önemli görevlere geldiler. Yabancı şirketlerle ya da bakanlıklarla çok yakın ilişki kuran bu kişiler eşellerde görev aldılar.

Ermenilerin korktuğu tek şey, cemaat üyelerinin birbirlerine karşı duydukları bağlılıkta ortaya çıkan çatlaktı. Katolik Ermeni cemaati (nüfusları 1826'da bin kişi kadardı) dışında, Protestanlığı kabul etmiş Ermeniler, 1850'de, bir din adamları kurulu ve laik kişilerden oluşan bir komitenin yardımıyla işleri yürüten bir piskoposun yönetiminde bağımsız bir cemaat kurma hak-

kı elde ettiler. Bu “Protestan Ermeni ulusunun” çağrısı üzerine, büyük çoğunluğu oluşturan Gregoriusçu Ermeniler de, 1863’te, cemaatlerini laikleştiren bir tüzüğe kavuştular: Laiklerin çoğunlukta olduğu yüz kırk üyeli bir meclis oluşturuldu. Biri dinî, öbürü sivil iki kurul seçen bu meclis, hızla cemaatin parlamentosu haline geldi ve meclisin en köktenci görüşlü üyeleri, işi, Ermenilerin yaşadığı illerin özerkliğini ilan etmeye kadar vardırı; bu iddiaları Kırım ve Varyabedyan patriklikleri destekledi.

Osmanlı yönetiminin çeşitli yapıları içinde yer almakla birlikte, Ermeniler ulusçu duygularını giderek daha çok açığa vurdular; çok etkin bir Ermeni tehciri ve büyük yabancı devletlerin hoşgörüsü bu duyguyu destekledi.⁶ Ermeniler İstanbul’da da siyasal eylemler gerçekleştirdiler: 1890’da, 1896’da Babiâli önünde gösteriler yaptılar; 1896’da Osmanlı Bankası merkezini işgal ettiler. Daha sonra, aralarında bölündüler ve bazıları Jön Türk hareketine yakınlık duydu.

Yahudi cemaati de daha liberal bir yönde gelişti. 1865’te kavuştukları yönetmelik, laiklerin sayısını artırdı; laikler artık cemaatin mali durumunu, eğitim ve sağlık kurumlarını denetleyebiliyorlardı. 1880’den sonra, Orta ve Doğu Avrupa’da Yahudilere yapılan zulümler, bir yandan Batı Avrupa ve Amerika’ya, bir yandan da İstanbul yoluyla Filistin’e göçlerin yapılmasına yol açtı. 1896-1897’de, Filistin’de bir Yahudi yurdunun temelini atmak amacıyla siyonist hareketi başlatan Theodor Herzl, padişahın onayını almak için İstanbul’a geldiyse de padişah her tür kitlesel göç görüşünü reddetti ve 1881’de Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu’na yerleşmelerine kısıtlamalar getirerek bu konudaki görüşlerini ortaya koydu. Batı devletlerinin, özellikle de Almanya ve Rusya’nın baskısıyla, sadece Filistin’e yapılacak bireysel göçe izin verildi.

Yabancı uyruklu nüfusa gelince, yabancı uyrukluların sayısı, Avrupa şirketlerinin ve özel, laik ya da dinî okulların (eğitici personelin çok azı yerel halktan sağlanıyordu) sayılarının art-

6 Hareket İstanbul ile sınırlı kalmadı: Kanlı biçimde bastırılan Sason bölgesinin Kürtlere karşı ayaklanmasından sonra (1894), 1894-1896 arasında Zeytun bölgesinde ayaklanmalar patlak verdi.

Karaköy Meydanı.

masına bağlı olarak çoğalıyordu: 1886'da, İstanbul'daki yabancı uyrukluların sayısı yaklaşık olarak 130.000'di ve artık kentin belirgin biçimde kozmopolit bir yapısı vardı.

Yabancıların büyük çoğunluğu Galata-Pera'da ve –Müslüman oranının ancak yüzde 21'i bulabildiği– Taksim'in kuzeyine doğru gelişen yeni semtlerde yaşıyordu. Buna karşılık, Haliç'in karşı yakasında, Müslüman oranının çok yüksek olduğu yerlerde (yüzde 55) sayıları azdı: 1871'de söz konusu yerlerde 284 Müslüman, 24 Rum, 14 Ermeni ve 9 Yahudi mahallesi vardı. Boğaz'daki kimi köylerde (örneğin, Asya kıyısındaki Kandilli, çok gözde bir gezinti ve dinlenme yeri olan Asya yakasındaki Çubuklu ve Avrupa yakasındaki Bebek, Yeniköy, özellikle de büyük devletlerin büyükelçilerinin yazlık evlerinin bulunduğu Tarabya) Avrupalılar yaşamaktaydı. Boğaz kıyılarındaki oteller, lokantalar, eğlence yerleri, kozmopolit bir yaşamın simgeleri oluyordu.

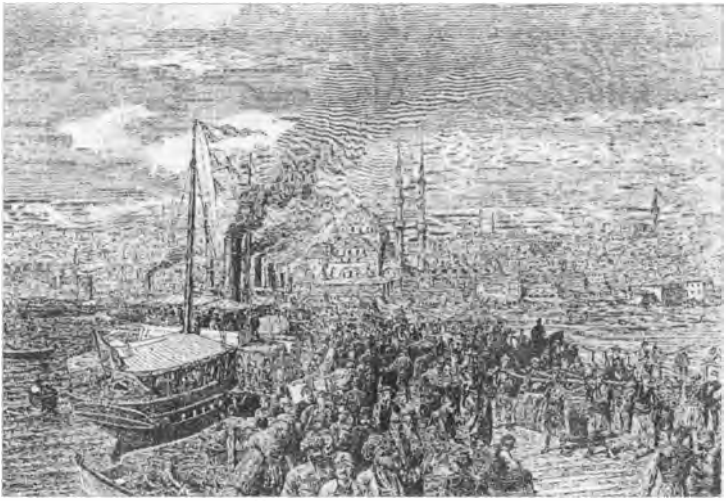
Kendi çevrelerinde biraz dışarıya kapalı yaşayan Galata-Pera toplumu, İstanbul halkının büyük bölümünü etkilemek-

ten geri kalmıyordu. Azınlıklar giderek “Avrupalıların” yaşadığı semtlerde evler seçiyorlar, bazıları yabancıların yaşam biçimini örnek alıyorlar, onların göreneklerini, konuşma biçimlerini, tarzlarını benimsiyorlardı. Söz konusu azınlıkların davranış biçimini artık diplomatlar ve yabancı şirketlerin yöneticileri belirliyordu. Onların “uygun” tavırlarını örnek alan azınlıklar, hem Türklerden ve Müslümanlardan farklı yanlarını, hem de kendilerini Batılılara bağlayan özel bağları vurguluyorlardı. Ne tuhaftır ki, bu taklitçilik ve bu Avrupalılara yakın olma kaygısı, onlar için kimliklerini ve özgünlüklerini koruma yollarından biriydi: Çünkü, bu sayede, Avrupa devletlerinin onları daha çok destekleyeceğini umuyorlardı.

Birçok kuşaktan beri İstanbul’da yaşayan, Rum ve Ermeni çevrelerine girmiş Batılı ailelerin çocukları olan “tatlısu frenkleri”, yeni gelen “yurttaşlarıyla” kaynaşmaya çalışıyordu. Oy nadıkları aracı rolünden (vazgeçilmez bir roldü bu) yararlanıyorlar ve Galata’da, Pera’da, yeni kurulan semtlerde “Avrupaların tarzında” yaşıyorlardı. Mahallelerinde oturanların büyük çoğunluğu gibi Fransızca konuşuyorlardı; bu, Yunanca’dan ve Türkçe’den alınmış sözcükler ve deyimlerle dolu bir Fransızca idi: Bu tuhaf dil, Avrupalıların kulaklarını tırmalıyor, bazen küçük görülmelerine yol açıyordu. Türkler de onlara pek saygı duymuyorlardı: Onları gülünç düşüren, halk arasındaki “tatlısu frengi” deyimini bunun kanıtıydı.

İstanbul’un bazı semtlerinin görevi ve rolü değişti. Şirketlerin, bankaların, sigorta şirketlerinin merkezleri Galata’da, başlıca yabancı bankaların genel yönetimleri yakınında bulunan Voyvoda Caddesi’nde toplandı; daha ileride, Pera-Beyoğlu’nda, büyükelçiliklerin bulunduğu semtte, söz konusu şirket ve bankalarda çalışan yabancılar ve azınlıklar oturuyorlardı.

Modern yaşamın göstergesi olarak, padişahlar da başka mekânlara taşındılar, yeni düzenlemeler yaptılar. II. Mahmut Topkapı Sarayı’ndan ayrıldı, Boğaz kıyısında, Galata ile Tophane’nin biraz kuzeyinde, Beşiktaş’ta bulunan bir saraya taşındı. II. Mahmut’tan sonra tahta çıkan Abdülmecit, Tophane ile Beşiktaş arasında Dolmabahçe Sarayı’nı yaptırdı; bu saray,

Galata Köprüsü'nün 1870'lerdeki hali.

bir Ermeni mimar ailesinin yapıtıdır: Kirkor ve Garabet Balyan. Boğaz kıyısına başka saraylar da yapıldı: Küçüksu (1856), Beylerbeyi (1859) ve Çırağan (1874). 1878'den sonra Abdülhamit'in yaşadığı Yıldız Sarayı, aslında, Beşiktaş'ın üst yanında, tepeler üzerine yapılmış bir dizi küçük ev ya da köşkten⁷ oluşur ve karma üslubu bakımından biraz Topkapı Sarayı'nı andırır.

Görüldüğü gibi, kentin ana bölümü, Haliç'in karşı yakasına, eski Ceneviz kenti ve çevresine, özellikle de Galata-Beşiktaş'a doğru kaydı. Kentin Trakya kesimi ile Galata arasındaki ulaşımı, 1836'da, Haliç üzerine, Azapkapı'yı Unkapanı'na bağlayan ilk köprü'nün yapılmasını gerektirdi; 1845'te, ikinci bir köprü Karaköy'ü Eminönü'ne bağladı.

Kent yaşamında görülen bu kuzeye kayışı yeni yapılan camiler de doğrulamaktadır: Tophane'deki Nusretiye (1826), Dolmabahçe (1853), Ortaköy (1853), Yıldız Sarayı surları içindeki Hamidiye (1886) camileri. Ulaşım araçlarının modernleştirilmesi, sokakların ve yollarının iyileştirilmesi, Sirkeci garından

7 Bunların ilki, 1850'de, Abdülmecit döneminde yapıldı.

20. yüzyılın başlarında Galata Köprüsü.

başlayarak Avrupa yakasının (Doğu Ekspresi'nin gelişinden sonra yapıldı) ve Haydarpaşa garından başlayarak Asya yakasının ulaşımını sağlayan demiryolu, 1851'de Şirket-i Hayriye deniz ulaşım şirketinin kurulması (bu şirketin, Boğaz'a ve Prens Adaları'na sefer yapan 1852'de altı, 1872'de otuz dört, 1908'de otuz yedi buharlı gemisi vardı), bütün bunlar, Boğaz kıyılarındaki, Kadıköy'de ve Fenerbahçe'de, Yeşilköy'de ve Üsküdar'da halkın gidiş gelişlerini kolaylaştırdı.

Galata-Pera o denli gelişme gösterdi ki, eski surların yıkılması gerekti. Sokaklara taş döşenirken, eski Küçük Mezarlık ve Büyük Mezarlık kullanılmamaya başlandı. 1831 ve 1871'de çıkan yangınlar,⁸ 1869'dan beri atların çektiği bir tramvayın hizmet verdiği Büyük Pera Caddesi'nin (bugün İstiklal Caddesi) genişletilmesini kolaylaştırdı: Bu caddede birçok buluşma ve eğlence yeri, mağazalar, butikler vardı. 1874-1875'ten başlayarak Büyük Pera Caddesi'nin güney ucu, kablo ile çekilen bir

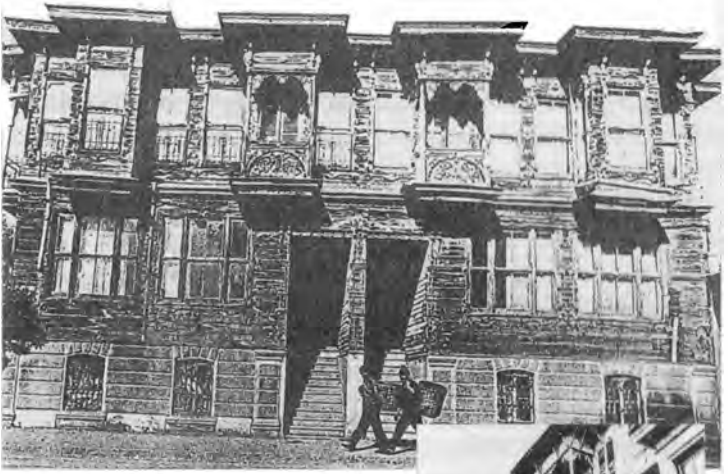
8 19. yüzyılda çıkan ve kenti kül eden yangınlar, sürekli görev yapan, uzman bir itfaiye sınıfının gerekliliği bilincini yarattı ve 1873'te itfaiye sınıfı kuruldu. Batılı büyük sigorta şirketlerinin kente gelmesi nedeniyle, konut sahiplerine, evlerini yangına karşı sigortalatma zorunluğu getirildi (1890).

araçla (tünel) Galata limanına bağlandı. Galata limanı 1893-1894'te, Tophane limanı kısa süre sonra yapıldı.

Kentin gelişmesi ve nüfusun artması yeni bir yönetsel yapının oluşturulmasına yol açtı. 1826'dan başlayarak, İstanbul'un Trakya kesiminde her mahalle, seçilerek göreve gelen bir muhtarın sorumluluğuna bırakıldı. 1854'te, belediye örgütü kuruldu: Bir belediye başkanı, on iki üyeli bir meclisin yardımıyla işleri yürütmeye başladı. Üç yıl sonra, Batılı devletlerin zoruyla, kent, yönetim çevrelerine (daire) bölündü, ama yalnızca altıncı yönetim çevresi (Galata ve Pera dairesi) gerçekten işlerlik kazandı. Galata-Pera dairesi, üyelerinin çoğu Hristiyanlardan ve Yahudilerden oluşan (bu kesimde yaşayan Müslümanların oranı yaklaşık yüzde 20 dolayındaydı) bir meclis tarafından yönetiliyordu ve bu meclise danışman olarak girmiş yabancılar da vardı. Meclis, günümüzdeki belediye başkanlığı divanının uğraştığı bütün sorunları çözmek ve düzenlemeleri yapmakla görevliydi. Söz konusu meclis öylesine örnek çalışmalar yaptı ki, 1868'de aynı sistem kentin başka semtlerinde de kuruldu. İstanbul'un dinamizm simgesi olan Galata-Pera-Beyoğlu, örnek semt olarak kabul edildi.

Batı etkisi

Pera'nın ve –az ölçüde de olsa– İstanbul'un Trakya yakasının Avrupalılaşması, kentçilik ve mimarlık alanında gözle görülür etkiler yarattı. İstanbul büyüdü. Sokakları dik açıyla kesişen, kenarlarında daha düzgün ev blokları bulunan yeni semtler kuruldu. Bu sokakların hepsine taş döşendi. 1856-1857'de Büyük Pera Caddesi'nde başlatılan gazlı aydınlanma, 1879'da İstanbul'un bütün Trakya kesimine yayıldı. Atlı tramvay, yüzyıl sona ermeden, yerini yavaş yavaş elektrikli tramvaya (ilk hat Pera'yı Şişli'ye bağlıyordu) bıraktı. 1854-1855'ten başlayarak Pera sokaklarına adlar verildi. Kente su getirilmesi, kanalizasyon kazıları arttı. Galata'da, daha sonra Beyoğlu'nda, aynı dönemde Batı'da yapılanlara benzeyen, beş ya da altı katlı apartmanlar yapıldı.

*Avrupa etkisiyle
evlerde ortaya
çıkan değişiklikler:
Kadıköy evleri.*

Gözle görülür başka yenilikler de vardı: Belli başlı Batı devletlerince yapılan hastaneler ve bunların yanı sıra Osmanlı'nın Taksim kışlası, Gümüşsuyu Askerî Hastanesi, Taksim meydanının aşağısındaki askerî okul (Harbiye) ve yeni kurulan Maçka semtinde yapılan silahhane.

19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında yapılmış birçok büyük resmî yapıda, kimi Doğu esintileriyle yumuşayan bir Batı etkisi görülür: Örneğin Sirkeci (1889-1890) ve Haydarpaşa garı, Arkeoloji müzesi (1896'da açıldı), Düyunu Umumiye-i Osmaniye merkezi, Büyük Postane, Dördüncü Vakıf Hanı. İtalyan mimar Raimondo D'Aronco Yeni Osmanlı üslûbunda Taram Bakanlığı binasını yaptı, camileri onardı ve Haydarpaşa As-

keri Tıbbiyesinde, Yıldız Parkı içindeki yapılarda (burada modernizmin ilk örneklerini de verdi [Şeyh Zafir'in Türbesi ve kütüphane]) Avusturya-Osmanlı üslûbunu başlattı.

İstanbul'un Trakya yakasındaki ya da Üsküdar'daki Müslüman mahallelerindeki konutlar çok az değişti. Buna karşılık, 19. yüzyılın iyice sonlarında, özellikle de Beyoğlu'nun yeni mahallelerinde, birbirlerinden ayrı apartmanların yanı sıra, birbirine yapışık binalar da yapıldı: Bunlar bir "bitişik evler" sistemi idi; söz konusu sistem, hem kent mimarisindeki bir modernleşmenin, hatta akılcılığın, hem de odaların yeni bir dağılımını da birlikte getiren (odaların en önemlilerinin ön cephe de yapılmaya başlanması) ev kullanım alanındaki anlayış değişikliğinin göstergesiydi.

Eğitimdeki değişiklikler hemen göze çarpacak nitelikte değildi. II. Mahmut döneminden başlayarak, yönetsel ıslahatları uygulamaya koyabilecek yetenekte memurlara duyulan gereksinim, ilkokulların (iptidai), rüştiyelerin,* idadilerin** ve özel yüksek okulların açılmasını sağladı. Ne var ki bu okulların sayısı henüz azdı ve ancak 1869'da, Victor Duruy'un hazırladığı, orta eğitim sistemini günümüzdeki liseyi karşılayan bir mektebi sultani ile tamamlayan bir tasarıya dayanılarak eğitime yeni bir atılım kazandırılabilirdi.

Bu okulların ilki –uzun süre de tek örnek olarak kaldı ve Batı etkisinin simgesi oldu– 1868'de kurulan Galatasaray'dır. Seçilmiş öğrencilere yönelik olan, Fransız dilinde ve Fransız modeline uygun biçimde eğitim veren bu okul, Müslümanlara ve azınlıklara açıktı ve liselilere –okulu bitirmelerinden sonra– devlet dairelerinde bir görev sağlıyordu. Galatasaray Mektebi Sultanisi, birçok on yıl boyunca, Osmanlı Devleti'ne, daha sonra da Türkiye'ye yönetim, siyaset ve ekonomi alanında aydınlar yetiştiren yer oldu. 1873'te, bilimsel eğitim veren başka bir lise daha kuruldu: Darüşşafaka. 1870'de, bir üniversite kurulması konusundaki girişim başarısızlıkla sonuçlandıysa da yüksek okulların sayısı arttı: Mülkiye (1859), Tıbbi-

(*) İptidai ile idadi arasında yer alan altı yıllık eğitim kurumu – ç.n.

(**) Günümüzdeki liseleri karşılayan eğitim kurumu – ç.n.

ye (1860), Öğretmen Okulu (1862) ve hatta bir Kız Öğretmen Okulu (1870).

Azınlıklar, Türk ve Müslüman ağırlıklı bir eğitim sisteminde görev alma konusunda çekingen davrandılar. Kendi kimliklerini ve kültürlerini koruma kaygısıyla, her cemaatin üyeleri kendi okullarını açtılar. 1871'de Ermeni cemaatinin İstanbul'da 48 okulu vardı; Rum cemaati de, Elinikos Phololoikos Siloghos Konstantinopoleos (Helen Edebiyat Derneği) aracılığıyla en az o kadar okul açmıştı; Yahudilerin yarım düzine kadar okulu vardıysa da Alliance Israélite Universelle,* 1900'den önce elliden fazla okul açılmasına olanak sağladı. Bunlara, Katolik cemaatlerin –Fransızlar, İtalyanlar, daha sonra da Avusturyalılar– ya da Protestan misyonerlerin (özellikle de, 1863'te, Bebek'te, Robert College'i açan Amerikalılar) kurduğu okulları da eklemek gerekir. Söz konusu kurumlara daha çok azınlıkların (özellikle de Ermenilerin) ve yabancıların çocukları gidiyordu: 1908'de, bu okullardaki Türk öğrencilerin oranı ancak yüzde 5'ti.

Eğitimin ilerlemesi, eğilimleri Batı'nın düşünsel ve siyasal düşüncelerinden etkilenen bir basın aracılığıyla dile getirilen bir kamuoyunun oluşumunu destekledi. 1796-1797'de, daha sonra da 1824'te (*Le Smyrneén* [İzmirli], *Le Spectateur Oriental* [Doğu İzleyicisi]) ve 1828'de (*Le Courrier de Smyrne* [İzmir Postası]) Fransız gazetelerinin yayımlanmasından sonra, 1 Kasım 1831'de ilk Osmanlı gazetesi *Takvimi Vekayi* yayımlandı; kısa süre sonra, resmî gazete niteliğindeki bu gazetenin Fransızca bir nüshası da yayımlanmaya başladı: *Le Moniteur Ottoman* (Osmanlı Rehberi). 1840'ta, yayımlanma sırası *Ceridei Havadis'e* geldi. Fransızca (*Journal de Constantinople* [İstanbul Gazetesi] 1830; *Courrier de Constantinople* [İstanbul Postası], 1845; *Stamboul* [İstanbul], 1875; *L'Orient* [Doğu], 1895, vb), İngilizce (*Levant Herald* [Doğu Postası], 1856) başlıklı gazetelerin yanı sıra çeşitli cemaatler de gazete çıkardı. 1860'ta, Osmanlı kamuoyuna yönelik gazeteler çıkmaya başladı: *İbret*, *Tasviri Efkar*, *Hür-*

(*) 1860'ta, Paris'te, bir grup Fransız Yahudi yazar ve edebiyatçının kurduğu, birçok ülkede okullar açan dernek – ç.n.

تصویر افکار

۱۳۷۸

نصف اوله ۱۰ حیدره (۱۰۸۸ شماره ۳۳۳۳۳۳۳۳) ۱۳۷۸ ۱

مستند اینک دفعه استاجل طبع و نشر اولور. غرضه خله سی حید به ده کاشدر. معارف اولور خبر به اعلانای مجامع اسلام
الله یکنی. ۸. و لو ان ایللی ۴۰. و بر خفته بی جا خورنده در. ایالات ایله مالک اجنبیه ایچون بوستلجری علا و قلم

خولای خزینه جلیله به طاری اولان مضایقه ده
وازلجی چاره سرینک حصول حیز امکاده اولد یق
جلده راز اسباب مانده جلولیه قوه ده قالد یق
خضیه اسف اولقنده ایدی. مؤخر الفخادیرور بلان یق
لازمه سیک حسن نقظه یق. یق قنای ظهور اولور
اولد یق ظهور حسن نقظه کامله سیک دخی آیه تیرد
جلور کر لولی قیوما آرزو اولقنده در

۱۸

ذی الحجه تریضیه حیا طرشدن آسان بر قضا
خضیه سیک حسن نقظه یق. یق قنای ظهور اولور
اولد یق ظهور حسن نقظه کامله سیک دخی آیه تیرد
جلور کر لولی قیوما آرزو اولقنده در

بدوی خطاع طریک شیی اولوب خیل و قندیر
له یکورده عاش اولان ابن حیلان نام شوی عساکر
موظفه سر کرده سی کرد و قول انا علم المانی داخلده کان
حورانه بر دینه اجناسکرانه ایله کیله این حل قنطه
باسه رق اعدام ایلمش اولقون تانی شوق مر قومک
عونه سی اخذ ایستقام ایلک ایچون قنای موی البهی برخل
فضیق و جاسمه بلد کر یی کر شی نالندن خبر اشد رق
در حال تحلیصیون مقدار کای قوه عساکر به سوق
اولد یق قیوما آرزو اولقنده در

یوسته اولد یق قنای موی البهی برخل
فضیق و جاسمه بلد کر یی کر شی نالندن خبر اشد رق
در حال تحلیصیون مقدار کای قوه عساکر به سوق
اولد یق قیوما آرزو اولقنده در

بکیر عساکر کر د الله سینه بش دفعه حرکت لوض
خیز عساکر حایه ده پیش ساقار زده پیش و بر سوده
ایک سینه ایله بر قاض شاه نمده اولور

قرینه

قرینه اولد یق قنای موی البهی برخل
فضیق و جاسمه بلد کر یی کر شی نالندن خبر اشد رق
در حال تحلیصیون مقدار کای قوه عساکر به سوق
اولد یق قیوما آرزو اولقنده در

یوسته اولد یق قنای موی البهی برخل
فضیق و جاسمه بلد کر یی کر شی نالندن خبر اشد رق
در حال تحلیصیون مقدار کای قوه عساکر به سوق
اولد یق قیوما آرزو اولقنده در

(شاهی)

حیات اخلیه

۱۹

دولت علیه ک امور داخله سیه دور حقیقین قالد
برتا پیشکلی اولور و یق قنای موی البهی برخل
فضیق و جاسمه بلد کر یی کر شی نالندن خبر اشد رق
در حال تحلیصیون مقدار کای قوه عساکر به سوق
اولد یق قیوما آرزو اولقنده در

riyet, Muhbir, Vatan, Sabah, İkdam. Ne var ki 1878'deki siyasal tepki, basına sıkı bir sansürün uygulanmasına yol açtı.

Tanzimat Edebiyatı, basına oranla biraz gecikmeli olarak, 1870'ten sonra ortaya çıktı.* Özgün yapıtlar olmaksızın, Batı yapıtları Türkçe'ye çevrildi: Fénelon'un *Terceme-i Telemak'ı* (*Télémaque*), Magdurin *Hikâyesi*** (1862), *Hikâye-i Roben-son**** (1864). Tanzimat Edebiyatı, okuyucularda yeni bir insan davranışları anlayışı yaratacak bir edebiyat türünün temellerini atmaktan da geri kalmadı. Genç yetenekler, özellikle de – dönemin en ilgi çekici yazarı olan– Namık Kemal (1840-1888) ortaya çıktı: Namık Kemal, gelenekleri (İslâm dahil) yadsımadan devlet yönetiminin modernleştirilmesi ve özgürleşme üzerinde durdu. 1865'te, başka aydınların da desteğiyle Genç Osmanlılar hareketini başlattı (önderlerinin yıllarca sürgünde yaşamasına neden olan Jön Türkler hareketinin başlangıç evresi).

Kısa süre sonra, romantizmin ve sembolizmin ortak etkisi sonucunda ilkelerini *Servet-i Fünun* dergisinde açıklayan Edebiyat-ı Cedide hareketi doğdu (Tevfik Fikret bu edebiyatın en önde gelen kişisidir). Bazı kişilerse Edebiyat-ı Cedidecileri çok şiirsel niteliklerinden, gerçeklerden uzaklaşmalarından ötürü kınıyor ve Ahmet Mithat'ı örnek göstererek modern bilgileri edinme aracı olarak yalın bir dil kullanılmasını övüyorlardı. Yüzyılın sonunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılaştığı güçlükler, kimi yazarları, Türklüğün savunuculuğuna yöneltti: Örneğin Mehmet Emin'in *Türkçe Şiirler*'i.

Batı etkisinin başka bir belirtisi de Pera'da Avrupa tarzında bir tiyatronun açılmasıydı. 1840'ta, Bosko adlı bir cambaz, Galatasaray'ın karşısında, ahşap bir tiyatro yaptırdı. 1846'da bir yangın sonucu yok olan yapı, yeniden taştan yapılarak Ekim 1848'de açıldı, ama 1870'te gene yandı. Başka bir tiyatro, bir "Fransız tiyatrosu" Pera'da kuruldu. Her iki tiyatro da Fran-

(*) Türk edebiyat tarihçileri "Tanzimat Edebiyatı"nı 1860'ta başlatırlar – ç.n.

(**) Victor Hugo'nun *Sefiller* adlı romanının ilk çevirisi bu adla yayımlanmıştır – ç.n.

(***) Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe* adlı yapıtının ilk çevirisine verilen ad – ç.n.

sızca'dan, Almanca'dan çevrilen piyesler oynadılar. İstanbul'un Trakya yakasında bile (Gedikpaşa), bir Fransız, bir tiyatro açtı (1860). En büyük başarıyı kazanan tiyatro, 1874'te Pera'da (Tepebaşı) açıldı. İki yıl sonra, Güllü Agop bunu örnek alarak Tiyatro-yi Osmanî'yi kurdu: Bir Ermeni topluluğu, burada, Türkçe'ye çevrilmiş Avrupa piyeslerini ve aynı zamanda da ilk Osmanlıca piyesleri oynadı; tiyatroyu bozgunculukla suçlayan Padişah II. Abdülhamit'in buyruğuyla 1882'de kapatılan tiyatrosunun topluluğu daha sonra dağıldı. Bundan sonra ilk Türk tiyatrosu ancak 1908'den sonra açılabilirdi.

Opera gösterileri, konserler, baleler –padişahın sarayında, Dolmabahçe'de (burada, 1859'da, bir tiyatro yapılmıştı) bazı gösteriler yapıldı– İstanbul'un yüksek tabakasına bu modelleri örnekseme olanağı verdi. Osmanlı halk tiyatrosu, özellikle İstanbul'da canlılığını koruyarak gölge tiyatrosu (Karagöz) temsillerini sürdürdü.

Güzel sanatlar alanında, yeni doğmakta olan Osmanlı resmi, 19. yüzyılın ortalarında Avrupa'da gerçekleştirilen yapıtlardan esinlendi. Bir İlkçağ müzesi, Avrupalıların yönetiminde, 1846-1847'de, önce Aya İrini Kilisesi'nde kapılarını açtı. 1874'te Çini Köşk'e taşındı (bugün Türk Çini ve Seramikleri Müzesi), daha sonra da, 1881'de, Hamdi Bey tarafından büyük ölçüde yeniden düzenlendi. Yapı çok yetersiz kaldığından Hamdi Bey yeni bir müze yaptırdı (1896'da açıldı); birkaç yıl sonra, İmparatorluk'ta ele geçen eski yapıtlar çok fazla olduğundan ek binaların yapılması gerekti.

Osmanlı kentinin sonu

1908 başkaldırısını İstanbullular coşkuyla karşıladılar. Siyasal nedenlerle sürgüne gönderilenler, Jön Türkler ve aynı zamanda da Rusya'nın Müslüman Türkleri, Ermeniler, çeşitli Arap ülkelerinin aydınları ve siyaset adamları, siyasal düşünceler ve toplumsal yenilenme tasarılarıyla (modernleşme, halkçılık, toplumculuk ve ulusçuluk bu tasarılar da birbirine karışıyordu) çalkalanan başkente geldiler.

Bu kaynaşmanın sonunda üç akım öne çıktı: Müslüman reformculuğu, “Batıya özenme” ve Türk ulusçuluğu. Bu sonuncu akım, özellikle Ömer Seyfettin, Ali Canip gibi genç yazarların kalemi ve 1911’de kurulan *Genç Kalemler* dergisinin aracılığıyla kendini tanıttı. Düşünce akımının babası olan sosyolog Ziya Gökalp, pantürkizmle desteklenen bir toplumsal ve ulusal devrim öneriyordu; Halide Edip ve Nakiye Hanım önderliğinde etkinlik gösteren ve kavganın tam ortasında yer alan Osmanlı Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti’nin katkısıyla gerçekleşecek bir devrim olacaktı bu.

Jön Türklerin yönetimindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti siyaset sahnesine egemen oldu ve Maliye Nazırı Cavit Bey, Dahiliye Nazırı Talat Paşa gibi seçkin temsilcileri aracılığıyla hem devleti, hem de Meclisi ve orduyu denetim altına aldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, kentlerde, orta ve küçük burjuva sınıfından kişilerin, serbest meslek sahiplerinin, memurların, tüccarların üye olduğu kulüpler kurdu.

Jön Türklerin ana düşüncesi, gerçek bir “Osmanlı toplumu” yaratmak ve Müslümanlarla Müslüman olmayanlar ara-

1908’de, Millet Meclisi’nin Yıldız Sarayı’ndaki ilk toplantısı.

sında gerçek bir ayırım olanağı veren millet'i (Müslüman olmayan toplum) ortadan kaldırmaktı. Kendilerini tehdit altında hisseden Rum, Ermeni ve Yahudi milletleri kültürel özerkliklerini istediler (Mecliste Türk olmayan milletvekilleri [Araplar, Kürtler, Slavlar, Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler] bu konudaki bir tasarıyı ele aldılar). Jön Türkler, bu muhalefete yanıt vermek için, Ağustos 1909'da ırkı ya da ulusçuluğu temel alan siyasal dernekleri yasaklayan bir yasa çıkardılar ve Türk dilinde yapılmasını zorunlu kılarak eğitimi tektipleştirmeyi denediler.

Türk ulusçuluğu, Afrika'da Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde tuttuğu son il olan Trablusgarp'ta (İtalyanlar sonunda burayı ele geçirdiler), Arnavutluk'ta ve Makedonya'da ordunun yaşadığı başarısızlıklardan büyük ölçüde yararlandı; söz konusu başarısızlıklar İstanbul'da bir siyasal bunalım yarattı: Ağustos 1911'de, başkentte, *Türk Yurdu* dergisine dayanan Türk Yurdu Cemiyeti'nin kurulması çok başarılı oldu; Mart 1912'de kurulan Türk Ocağı derneği* de aynı başarıyı kazandı. Birinci Balkan Savaşı (Ekim 1912-Mayıs 1913) Osmanlıların güçsüzlüğünü ortaya koydu: Bulgarların ilerleyişi İstanbul'u tehdit etti; Türkler, başkentin geniş banliyösü dışında, Avrupa'daki bütün topraklarını yitirdiler.

Bu sırada "Babîâlî Baskını" gerçekleşti: İttihat ve Terakki Partisi'nin önderlerinden biri, Enver (Bey) liberal hükümeti** devirdi ve Mahmut Şevket Paşa Ocak 1913'te Sadrazam oldu. Hürriyet ve İtilafçıların bir karşı darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, İttihat ve Terakki Partisi iktidarı ele geçirdi ve hemen olağanüstü önlemler aldı: Sıkıyönetim, tutuklamalar, idam ya da sürgün cezaları, muhalif gazetelerin geçici olarak kapatılması, muhalefet partilerinin kapatılması.

Temmuz 1913'te, Türkler Edirne'yi ve Doğu Trakya'yı yeniden ele geçirdiler (İkinci Balkan Savaşı). Bu zaferden destek

(*) Aslında bu derneğin adı "Türk Ocağı" değil "Türk Ocakları"dır; üstelik bu dernek 1912'de değil 1913'te, Balkan Savaşlarında alınan yenilgilerden sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan çeşitli etnik toplulukların kendi ulusal çıkarlarını korumak için birçok siyasal dernek kurmaları üzerine, Türk kültürünü ve ulusal çıkarlarını savunmak için kurulmuştur – ç.n.

(**) Hürriyet ve İtilaf Partisi hükümeti – ç.n.

alan Jön Türkler, halkçılığa, pantürkizme, Avrupa kapitalizmiyle mücadeleye dayanan ulusçu ideolojilerini güçlendirdiler ve ülke ekonomisini ele geçirebilecek bir ulusal burjuva sınıfını oluşturmaya çalıştılar. 1913-1914 kışında yapılan ve İttihat ve Terakki Partisi'nin ezici bir çoğunluk kazanmasıyla sonuçlanan seçimlerden sonra bir Jön Türk hükümeti kuruldu. Hareketin önderleri olan Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa'nın ipleri elinde tuttuğu bu hükümet, hemen hemen bir dikta iktidarı oluşturdu, Türk olmayanları yönetimden uzak tuttu.

Birinci Dünya Savaşı'nın eşliğinde, kamuoyu Fransa'ya ve Üçlülü İtilafa yakınlık duyuyordu; ne var ki İttihat ve Terakki Partisi Ruslara duyduğu düşmanlıktan ötürü, Almanya ile gizli bir antlaşma imzaladı. Türkler 11 Kasım 1914'te savaşa girdiler. Kısa süre sonra, padişah İtilaf Devletlerine karşı "cihat" ilan etti (23 Kasım). 1914-1915 kışı, Doğu Anadolu'da, Irak'ta ve Süveyş Kanalında Osmanlılar için felaket oldu; ne var ki, İngiliz-Fransız saldırısı Çanakkale'de durdurulduğundan İstanbul korundu. 1915 ilkbaharında Anadolu'da gerçekleştirilen karşı saldırı sırasında Ermeniler yerlerinden sürüldüler ve kıyıma uğradılar. Rusların 1915-1916'da Anadolu'ya yönelik saldırıları çok kanlı oldu; öte yandan, Araplar ve İngilizler, Arabistan'da, Türk birliklerine karşı saldırıya geçtiler.

İngilizlerin, Fransızların ve Rusların hazırladığı Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama tasarısı (Mayıs 1916, Nisan 1917), İstanbul'da şiddetli ulusçu tepkilere yol açtı; özellikle de İstanbullu gazeteciler ve yazarlar, bir yandan savaşın sürdürülmesini desteklerken, bir yandan da laik eğitimi, kadın haklarının iyileştirilmesini, yargının ve bazı dinî kurumların çağdaşlaştırılmasını, ülke ekonomisinin Türkleştirilmesini (Ziya Gökalp bu hareketin başlıca öncüsüydü) kapsayan bir Türk topraklarını yenileştirme programını uygulamaya koydular.

Bolşevik devrimi Anadolu'daki askerî durumu alt üst ettiyse de Osmanlıların Suriye'den çekilmesi, Türk topraklarının güneyinin istila tehdidiyle karşılaşması ve İtilaf Devletlerinin Balkanlar'dan Edirne'ye ve İstanbul'a doğru ilerlemesi, Türk hükümetini 30 Ekim 1918'de Mondros ateşkes antlaşmasını im-

zalamaya itti. Türkler hem askerî, hem de siyasal alanda çok ağır koşulları kabul etmek zorunda kaldılar: Uygulamada, artık Osmanlı İmparatorluğu varlığını yitirmişti.

İtilaf Devletleri kuvvetlerinin Doğu Trakya'ya girdiği ve İngiliz donanmasının Marmara Denizi'ne ulaştığı sırada İttihat ve Terakki Partisi yöneticileri başkentten kaçtılar ve 13 Kasım 1918'de Müttefik kuvvetleri başkente girdi. Müttefik kuvvetleri başkentte farklı biçimlerde karşılandı: Azınlıklar tarafından coşkuyla, Türkler tarafından büyük üzüntüyle. 8 Şubat 1919'da, Müttefik kuvvetleri komutanı General Franchet d'Esperey, tarihin beş yüzyıllık bölümü üzerine bir çizgi çekmek istercesine, kente –tıpkı Fatih Sultan Mehmet'in 1453'te yaptığı gibi– beyaz bir at üzerinde görkemli bir giriş yaptı. Bu davranış, Rumların, özellikle, Trakya'ya, Batı Anadolu'ya ve elbetteki İstanbul'a egemen olacak bir “Büyük Yunanistan” kurarak eski Bizans devletini yeniden kurma “megalo idea”sını yeniden gündeme getirmektir. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, bağımsız devlet kurma siyasal tasarılarını gerçekleştirebilecek Ermenileri, Kürtleri, Karadeniz kıyılarında yaşayan Hristiyanları, Asur-Khalde Hristiyanlarını da mutlu edecekti.

İstanbul'da, Temmuz 1918'de ölen kardeşi V. Mehmet Reşat'ın yerine tahta çıkan VI. Mehmet Vahdettin ve Damat Ferit Paşa başkanlığında kurulan yeni Hürriyet ve İtilaf hükümetinin müttefikler karşısında hiçbir gücü yoktu. 1916 ve 1917 yıllarında Cihangir ve Fatih semtlerini kül eden iki dev yangının yaralarını yeni yeni saran Müslüman İstanbul halkı yıkılmıştı.⁹ Kente, Balkanlardan ve Batı Anadolu'dan Türk mülteciler akmaya başladı; oysa Rum ve Ermeni azınlıklar yeniden parlak bir gelecek umuduna kapılmışlardı. Bununla birlikte azınlık grupları, İmparatorluğun parçalanması tasarısına karşı çıktılar. Yunanlılar, İtilaf Devletlerinin izniyle, 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkınca Türk direnişi biçimlendi.

Direnişin başında, VI. Mehmet'in Anadolu'da devlet otoritesini yeniden sağlamakla görevlendirdiği, dağılmış ve mora-

9 Daha sonra, 1921 ve 1922'de, Üsküdar ve Haydarpaşa'da iki büyük yangın daha çıktı.

li bozulmuş ordunun parçalarını yeniden bir araya getiren ve Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nı düzenleyen genç bir paşa vardı. Bu paşa –Mustafa Kemal–, 1911'den beri savaş alanlarında adını duyurmaktaydı. 19 Mayıs 1919'da, Karadeniz kıyısındaki Samsun'a çıktı ve ülkeyi içine düştüğü felaketten kurtarmak için yalnızca askerî güçleri değil, tanınmış kişileri de çevresinde toplamak istediğini açıkladı. Bir ay kadar sonra, 22 Haziran'da, Amasya'da amaçlarını resmen açıkladı ve bütünüyle özgürce hareket etmek için resmî görevlerinden istifa etti.

Başkentte, Yunanlıların İzmir'e asker çıkardığı ve Mustafa Kemal'in ulusal direniş savaşını başlattığı haberi, 24 Mayıs'ta büyük bir gösteriye neden oldu. Bu gösteri de gene Hipodrom'da (Sultanahmet Meydanı) yapıldı. Hükümet kaygılandı çünkü, M. Kemal'in girişimi –özellikle siyasal ve yönetsel çevrede, hele hele de Harbiye Nezaretinde– coşkuyla karşılanmıştı. Gerçekten de, Erzurum (Temmuz) ve Sivas (Eylül) kongrelerinde Mustafa Kemal Resmî Hükümet'e karşı düşmanlığını ve bütünlüğünü sağlamış, bölünmez bir Türkiye yaratma arzusunu açıkladı. 1919 yılı sonunda yapılan seçimler, M. Kemal'in düşüncelerini açıkça dile getiren ulusçuların zaferiyle sonuçlandı. Bu sonuçlar üzerine İngilizler hiç duraksamadan bazı ulusçu milletvekillerini tutuklatılar (16 Mart 1920). Milletvekilleri bu saldırıya, Meclis'in dağıtılmasını oylayıp kabul ederek yanıt verdi. Milletvekillerinin birçoğu Ankara'ya, M. Kemal'in yanına gitti ve burada Türkiye'nin ilk Büyük Millet Meclisi toplandı (23 Nisan 1920).

Bolşevik devriminin yurtlarından kopardığı Rus sürgünler dalgası (30.000-40.000 kişi) İstanbul'a ulaştı; bunları, kısa süre sonra, General Vrangel'in Beyaz Rus ordusunun kalıntıları izledi; oysa, gene aynı dönemde, Doğu Trakya'dan ya da Batı Anadolu'dan kaçan Türkler de İstanbul'a sığınmaya çalışıyorlardı. Bu insanlar, bir yandan yeniden sürgün yollarına düşmeyi beklerken, bir yandan da başlarının çaresine bakmaya çalışıyorlardı. Yiyecek sıkıntısı çeken ve karaborsanın pençesine düşmüş İstanbul, sefalet manzaraları çizmekteydi. Rus soylular ve burjuvalar küçük işlerde çalıştılar, geçinmek için her türlü yola

başvurdular; yabancı dil bilmeleri sayesinde aracılık görevlerini üstlendiler; kadınlar mücevherlerini satıyor, hizmetçilik, bazıları da fahişelik yapıyordu.

Damat Ferit Paşa hükümeti, İtilaf Devletlerinin (özellikle de Yunan başbakanı Venizelos'un zoruyla Mustafa Kemal'e savaş açmak ve 10 Ağustos 1920'de Sevr Antlaşmasını kabul etmek zorunda kaldı; söz konusu antlaşma İmparatorluğu parçalayarak Türk topraklarını Anadolu yaylasına indirgiyordu.

Sovyet Cumhuriyeti'nin çok elverişli bir tavır takınmasından destek alan Mustafa Kemal ve yandaşları, doğuda Ermenilere, batıda Yunanlılara, güneyde Fransızlara (Fransızlar, hızla, ulusçularla çatışmaktan vazgeçtiler) karşı saldırıya geçerek yantı verdi. Batı Anadolu'da Yunanlılara ve aynı zamanda da padişaha bağlı kuvvetlere karşı iki yıl boyunca sürdürülen çok şiddetli çarpışmalardan sonra, Mustafa Kemal'in birlikleri 9 Eylül 1922'de İzmir'e girdi. Söz konusu birliklerin başarısı Mudanya Mütarekesi'yle onaylandı.

Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) yeni bir Türkiye'nin doğmasına yol açtı. Daha 1 Kasım 1922'de, Ankara Büyük Millet Meclis'i saltanatı kaldırmıştı. Artık halifenin (Müslümanların en büyük dinî görevlisi) seçilmesi Büyük Millet Meclisi'nin kararına kalmıştı. Bu göreve, 18 Kasım 1922'de Abdülaziz'in oğlu II. Abdülmecit seçildi. Henüz bir buçuk yıl geçmeden halifelik kaldırıldı (3 Mart 1924) ve Abdülmecit de sürgün yolunu tuttu: Böylece Osmanlı sülalesi sona erdi.

6 Ekim 1923'te, Türk birlikleri, İtilaf Devletleri kuvvetlerinin, padişah yandaşlarının ve birçok azınlığın kısa süre önce terk ettikleri İstanbul'a girdi. Bir hafta sonra, eski Osmanlı başkenti siyasal rolünü Ankara'ya devretti ve Ankara 29 Ekim 1923'te görkemli biçimde ilan edilen yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti oldu.

Yeni bir devlet kuruluyordu. Saltanat döneminden, İslâmdan ve kozmopolit yapısından kaynaklanan mirasların ağırlığını taşıyan İstanbul kenti siyasal bakımdan dışlandı. Ne var ki, gene aynı mirasların sayesinde ekonomik ve kültürel alandaki yerini korudu ve Türkiye'nin en büyük kenti haline geldi.

Cumhuriyet Döneminde İstanbul

Eski Boğaziçi'nin yalıları gûya hendesî bir hesap neticesi değil de bir kalbin temayülleri, bir hevesin alâkaları, bir vücudun hastalıkları, bir ömrün tesadüfleri ve bir nasibin tecellileriyle hâsıl olmuş hissi veren; büyümüş, ihtiyarlamış, pörsümüş, solmuş, rengi uçmuş, kısmen göçmüş, kadit olmuş, su ile şişmiş, bir yanına yatmış veya ilk gençliğin enkazı üstüne yeniden boyanmış, taranmış, süslenmiş halleriyle; hikâye eden, şiir okuyan; genç, orta yaşlı veya ihtiyar; resmî veya lâübali; efendi, bey veya paşa; mahalle kadını veya hanımefendi; tanışık, akraba veya yabancı; hep canlı mahlûklar gibi görünürler, hep bir ruh, bir hüvviyet ve bir hayat ifade ederlerdi.

– Abdülhak Şinasi, *Yalılar*,* 1934

İstanbulcular için Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması, yaklaşık altı yüzyıl boyunca çok önemli rol oynayan bir başkentini de yitirilmesi anlamına geliyordu. 6 Ekim 1923'te Osmanlı birliklerinin kente girişi sırasında yaşanan coşku, bir hafta sonra Bū-

(*) Abdülhak Şinasi Hisar'ın bu yapıtının adı aslında "Yalılar" değil Boğaziçi Yalıları'dır – ç.n.

yük Millet Meclisi'nin yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin* başkentini Ankara'ya taşıma kararını almasıyla sönüverdi.

Başkent'in Ankara'ya taşınmasını izleyen aylarda ve yıllarda, bakanlıklar, önemli devlet daireleri, birbiri ardı sıra, Mustafa Kemal'in modern bir başkent yaratmak için tüm gücünü harcadığı Anadolu kentine taşındılar. Son olarak yabancı büyükelçilikler –diplomatları Boğaz kıyılarından ayrılmanın üzüntüsünü taşıyarak– 1930'lu yıllarda Ankara'ya taşınırken, İstanbul'a yalnızca basit eklemeler yapılmakla yetinildi.

Günlük yaşamın laikleşmesi

Rejim değişikliği, elbette kent halkının insan ilişkilerinde de değişiklikler yarattı. Türkler, savaş sırasında takındıkları siyasal ve askerî tavırlardan ötürü Ermenilere ve Rumlara kin güdüyorlardı: Bu yüzden Ermenilerin ve Rumların büyük bölümü kurtuluşu Batı Avrupa'ya ve Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmekte buldu. Türkiye'de yaşayan Rumlarla Yunanistan'da yaşayan Türklerin değiş tokuş edilmesini öngören ve Ocak 1923'te imzalanan antlaşma iki yıl süreyle işledi. İlke olarak, İstanbul'da yaşamaya devam etmek isteyen Rumlara özel bir statü verilecekti. Yeni rejimi benimseyen Türk yurttaşları olacaklardı, ama azınlık sayılmaktan da kurtulamayacaklardı: Tıpkı Ermeniler gibi, pek az resmî görevde çalışabileceklerdi. Hükümet Yahudileri daha az gözetim altında tutuyordu; üstelik Yahudi cemaati Orta ve Doğu Avrupa'dan gelen dindaşları sayesinde daha da kalabalıklaşmıştı.

Kentin savaş öncesinde bir milyonu bulan nüfusu, 1923'te 720.000'e inmişti ve bu nüfusun büyük bölümünü artık Türkler oluşturuyordu. Hâlâ kentte kalan birkaç on bin azınlık ve yabancı (bunların sayısı hâlâ çoktu), her şeye karşın kentin, eskisi kadar olmasa bile, kozmopolit yapısını sürdürüyordu. On yıl sonra yapılan 1932 nüfus sayımında İstanbul'un nüfu-

(*) Sayın Mantran'ın burada "Türkiye Cumhuriyeti" adını kullanması bir dikkatsizlik olsa gerek: Çünkü, Ankara 13 Ekim 1923'te başkent olurken, Cumhuriyet 16 gün sonra 29 Ekim 1923'te ilan edilmiştir – ç.n.

su 690.850'ydi: Bunun 445.850'si Türk, 243.000'i azınlık ve yabancıydı (yabancıların sayısı 65.335'ti).

İki yıl önce çıkarılan bir yasa kentin yönetimini düzenlemişti. İki bölgeye ayrılan İstanbul belediyesi, aynı zamanda İstanbul ilinin valiliğini de yapan bir Belediye Başkanınca yönetilmekteydi. Bu kişiyi hükümet atıyordu ve hem kenti hem de ili yönetmekle görevli 68 üyeli bir meclis bu kişiye yardım ediyordu: Dolayısıyla yönetim merkezî siyasal iktidarın vesayeti altındaydı.

Laikliği ve çağdaşlaşmayı getiren yasalar çerçevesinde, hem adalet, eğitim, hem de günlük yaşam alanında yeni yönetmelikler hazırlandı. Her tür dinî nitelikli giysi ve fes, özellikle de kadınların peçe takması, erkeklerin sakal bırakması yasaklandı (bu konuda sürüncemede bırakılmadan verilen cezalar, söz konusu önlemlerin İstanbul'da hemen uygulamaya konmasını sağladı). Müslüman tarikatleri üyelerinin toplandığı tekkeler ve padişahların mezarları (türbe) kapatıldı, çökeşlilik kaldırıldı, resmî nikah zorunlu kılındı. Arap harflerinin yerine Latin harfleri kabul edildi (Kasım 1928); hatta Müslüman dindarların büyük itirazına karşın, Kuran Türkçe'ye çevrildi. Ramazan ayında tutulan oruç, hatta günlük ibadetler nerdeyse yapılmaz hale geldi. Müslüman takviminin yerini Gregoryen takvimi aldı, pazar günü resmî tatil günü oldu. Bütün Türkiye'de uygulanabilir olan bu önlemler, uzun süre Müslüman dünyasına kılavuzluk yapan İstanbul'da sancılar yarattı. Ayrıca, 1932'den başlayarak, eski başkent adlarından sadece Türkçe olanı resmen kabul edildi ve "Konstantinopolis", "Konstantiniye" adları yasaklandı.

Siyasal ve yönetsel açıdan kentlerinin gözden düşmesine karşın İstanbullular onu Türkiye'nin birinci kenti saymaya devam ettiler ve Ankara'yı bir taşra kenti, memurların, askerlerin kenti olarak gördüler. Yalnızca siyaset adamları, yöneticiler, bakanlık görevlileri ve yersiz yurtsuz birkaç şirket başkente taşındı. İstanbul halkının seçkin kesimi, hep Osmanlı toplumu kurallarına uygun biçimde yaşamayı sürdürerek yerlerinde kaldı. Yüksek sosyete, Kemalizmin ilkelerine biraz uzak kalmakla birlikte, başlatılan yeniliklere düşman değildi; ne var ki İs-

tanbul konaklarını, Boğaz'daki yalıları terk etmek, yabancı elçiliklerin ve büyük Batılı şirketlerin görevlileriyle ilişkilerini kesmek onlara katlanılmaz bir işkence gibi geliyordu.

Bu yüzden, gizliden gizliye, bir çeşit duygusal direniş doğdu; siyaset adamlarının birçoğu bu geleneksel İstanbul çevresinden gelme olduğundan söz konusu direniş büyük oldu. Kimileri, yeni rejimin otoriterliğine katlanamayarak Kemalizm düşüncesinden doğan Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) “yasal” bir muhalefet yaratmaya çalıştılar. Yeni muhalefetin önde gelen temsilcilerinden biri, Fethi Okyar, kasım ayında, İsmet İnönü'nün yerine başbakan atandı. Ne var ki Güneydoğu Anadolu'da Kürtler ayaklanınca, Mustafa Kemal, cumhuriyete karşı saldırıların başlatılmasından kaygılandı. Fethi Okyar 1925'te istifa etti ve Paris büyükelçiliğine atandı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası dağıtıldı, İstanbul'da çıkan liberal *Vatan* gazetesi kapatıldı ve gazetesinin yöneticisi Ahmet Emin Yalman tutuklandı.

1930'da, CHP uyguladığı siyaseti kabul ettirmekte en büyük güçlükleri çektiği sırada, ekonomik sorunlar ve çağdaşlaşmaya karşı direnişler –özellikle de İstanbul'da– arttı; Mustafa Kemal, bir muhalefet partisinin kurulmasını kabul ederek olaya çözüm getirdi. Bunun üzerine Fethi Okyar'ı geri çağırdı, Serbest Cumhuriyet Fırkasını (SCF) kurmasına izin verdi. Ne var ki, liberallerin, gericilerin ve komünistlerin¹ işbirliği yapması sonucu bu parti 1930 seçimlerinde büyük başarı kazanınca, Mustafa Kemal SCF'yi kapattı ve tek parti hegemonyasını getirdi. Muhalliflerin yönelttikleri eleştirileri dikkate alan Mustafa Kemal, gelişmeyi getirecek tek yolun CHP'nin savunduğu ilkeler olduğunu vurgulayan bir propaganda geliştirerek eleştirileri azaltmaya çalıştı. Her tür muhalefet susturularak Kemalist propaganda, CHP birimleri ve –bütün kentlerde, hatta muhalif İstanbul'da bile kurulan– “Halk evleri” aracılığıyla yayıldı.

İstanbul'da bulunan kamu kesimine ait şirketler (örneğin elektrik, gaz,² su, tramvaylar, Galata'daki tünel, demiryolları)

1 Komünist Partisi resmen yasaktı.

2 İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar kamu kesiminin elinde kalan Beyoğlu semtindeki bölümü dışında.

Türk hükümeti tarafından satın alınarak birbiri ardı sıra ulusallaştırıldı ve bu şirketlerin yöneticileri Türkler arasından seçildi. Osmanlı Bankası, devlet bankası olma ayrıcalığını, 1930'da Ankara'da kurulan Merkez Bankası'na devretti. Bununla birlikte, birkaç Batı bankası, birkaç sigorta şirketi ve önemli azalmış bazı başka şirketler eski başkentte varlığını sürdürdü: 1932'de, 14'ü banka olmak üzere 103 yabancı şirket vardı; daha sonra bunların sayısı giderek azaldı. Bununla birlikte İstanbul ülkenin başlıca ticaret, hatta sanayi merkezi olarak kaldı.

*Mustafa Kemal ve İsmet Paşa (İnönü)
1925 yıllarında.*

Çünkü Batı Avrupa ile ulaşımı kolaydı ve geleneksel ilişkiler sürmekteydi. İstanbul'da talep, küçük bir kent olan Ankara'ya oranla çok daha fazlaydı; o kadar ki, Ankara'da yaşayan bazı ayrıcalıklı kimseler her türlü fırsatı değerlendirerek "sürgün" yaşamalarına son veriyorlar ve ünlü Ankara-İstanbul gece treniyle kendilerini eski başkente atarak özlemlerini gideriyorlardı.

Avrupa semti niteliğini hâlâ koruyan Beyoğlu'nda, eski büyükkelçilik yapıları, artık konsoloslukları ya da Ankara'ya taşınan dairelerin ek bölümlerini barındırıyordu. Adı değiştirilerek İstiklâl Caddesi'ne dönüştürülen Pera Caddesi boyunca lüks mağazalar ile lokantalar, pastaneler, sinemalar, büyük Tokatlıyan Oteli ve iki adım ileride ünlü Pera Palas yan yana sıralanıyordu. İstanbul birçok bakımdan hâlâ büyük bir anakentti. Ortodoks patrikliği ve Ermeni patrikliği hâlâ buradaydı; as-

linda hükümet, hoşgörülü olduğunu kanıtlamak için bunların varlığından yararlanıyordu.³

Avrupa zevkindeki kent, kuzeye doğru, Harbiye'nin ilerisine, Nişantaşı, Maçka, Şişli ve Boğaz kıyılarında Arnavutköy ve Bebek'e yayıldı. 1916-1917 yangınlarından çok çeken İstanbul, kaderiyle baş başa bırakılmıştı: Gene büyük camilerin (bakımları yapılmıyordu) kubbe ve minarelerinin gölgesindeydi; ne var ki Topkapı Sarayı kapatılmıştı, Ayasofya müze olmuştu (1935). Hâlâ bazı "hazinelerin" bulunduğu, ama Avrupa işporta mallarının da görülmeye başladığı Büyük Bedesten, gidecek sayıları azalan Batılı alıcıların gözlerini kamaştırmaya devam ediyordu.

Kentin orasına burasına dağılmış kimi semtlerde (bazıları yoksul semtleriydi) hâlâ tek tük azınlıklar bulunsa da, nüfusun artık büyük bölümü Türktü. Boğazdaki köyler Türkleşti ve Rumeli Hisarı'nın çevresi Balkanlardan gelen mültecilerin yerleştiği yapıların istilasına uğradı. Biraz daha ilerlerde, Avrupa kıyılarında, Yeniköy ile Tarabya arasında uzanan geniş alanlar işgal edilmişti (özellikle de büyükelçilikler tarafından). Bebek ile Yeniköy arasında, özellikle de Osmanlı döneminin ileri gelen ailelerinin yüksek sosyete yaşamını (modası geçmiş, ama ince ve özenli bir yaşamdı bu) sürdürdükleri ve Avrupalı yüksek sosyeteden ailelerin de bu yaşama katıldıkları bazı yalılar yapılmıştı. Üsküdar, özellikle Türklerin yaşadığı bir kenar semtti; oysa Haydarpaşa garının ötesindeki Kadıköy, Moda ve Fenerbahçe, bazı eski Osmanlı ailelerinin ya da tatlısı frenklerinin oturdukları semtlerdi ve bazı çok zengin kulüpleri içeriyordu.

Eski başkentin cazibesi

1933'te yeniden düzenlenen İstanbul Üniversitesi saygınlığını koruyordu; en iyi Türk profesörler ve yabancı profesörler (çoğunlukla da Almanlar; özellikle 1933-1935 yıllarından başla-

3 Bu dini hoşgörü, artık, -İzmir dışında- Anadolu kentlerinde asla görülüyordu.

arak bunların sayısı arttı) burada ders veriyordu. 1936'da kurulan, Anadolu'daki rakibi Ankara Üniversitesi henüz emekleme dönemindeydi. Üç yıl sonra, Türk hükümeti Mülkiye Mektebi'ni Ankara'ya taşıdı ve bu okul artık Siyasal Bilgiler Okulu adıyla anılmaya başlayarak cumhuriyet rejiminin kadrolarını yetiştirdi.

Türk okulları, kolejleri, liseleri destekleniyordu ama, İstanbullu aileler, erkek çocuklarını Fransız-Türk lisesi Galatasaray'a ya da Bebek'teki Amerikan koleji Robert College'a ve kız çocuklarını Notre-Dame-De-Sion'a ya da Amerikan kolejine gönderme geleneğini sürdürüyordu. Arapça ve Farsça'nın yerine Fransızca ve İngilizce öğretilmeye başlamıştı. Hükümetin ilk ve orta öğretimi Türkçeleştirmek ve geliştirmek arzusu, azınlık okullarının ve –daha çok da Rum, Ermeni, ya da Yahudi öğrencilerin gittiği– dine dayalı “Fransız” okullarının⁴ hatırı sayılır ölçüde azalmasına yol açtı: 1931'de 51 Fransız eğitim kurumu bulunmasına karşılık, 1932-1933'te (452 Türk, 53 Rum, 36 Ermeni, 11 Yahudi, 10 İtalyan, 5 Amerikan, 2 İngiliz ve 1 Alman okulunun yanı sıra) sadece 23 Fransız okulu kalmıştı.

1930'lu yılların sonunda, Fındıklı'da kurulan Güzel Sanatlar Akademisi, Fransa'da yapılanlardan etkilenen bir genç ressamlar ve mimarlar kuşağını bir araya getiren çok canlı bir yer oldu. Ressamlar, çağdaş Fransız sanatçılarından (Braque, Fernand, Léger, Rouault) esinlenerek D grubunu oluşturdular. 1923'ten başlayarak bir müzik konservatuvarı kuruldu. Söz konusu konservatuvar Batı müziği bilgisini artırmaya çalıştı, kendilerini geliştirmeleri için Avrupa'ya (çoğunlukla Fransa'ya) öğrenciler gönderdi. Daha sonra, bir klasik flarmoni orkestrası oluşturuldu.

Fransa ve Almanya, Ankara'nın arkeoloji araştırma ve öğrenimine yeterli olanakları sağlamadığı düşüncesinden yola çıkarak İstanbul'da –her iki ülke de ayrı ayrı– birer arkeoloji enstitüsü kurdu. Buna karşılık, Türk hükümeti, Ankara'da, Türk Tarih Kurumu'nu oluşturdu; kurumun yayımladığı *Belleten* dergisi (daha sonra uluslararası tarih yayınlarında seçkin

4 Yani Fransız hükümeti tarafından desteklenen okullar.

bir yer edindi), tarihöncesinden başlayarak Türkiye tarihi üzerinde ve genel olarak da Türk uluslarının tarihi üzerinde durdu: Bu uygulama, Osmanlı döneminin önemini en aza indirme yollarından biriydi. Türkoloji Enstitüsü, Atatürk'ün 1938'de ölmesinden sonra, Atatürk'ün eski arkadaşı, sürgüne gitmeyi yeğleyen, liberal düşünceli insan Adnan Adıvar'ın İstanbul'a dönmesi üzerine kuruldu. Türkoloji Enstitüsü'nün temel uğraşlarından biri, eklerle zenginleştirilmiş bir İslâm Ansiklopedisi'ni Türkçe yayımlamaktı; ne var ki ansiklopedinin yazarları, Avrupalı doğubilimcilerin İslâm'ın görüşlerini çarpıttıklarını öne süren gericilerin şimşeklerini üzerlerine çektiler.

Hükümet, aynı zamanda, Müslüman dinine ilişkin reformları da öğütlemekteydi. 1924'te, Süleymaniye medresesinin yerine bir ilahiyat fakültesi kurulduysa da, öğrenci sayısındaki azalma (bu sayı 154'ken 1933'te 20'ye düştü) fakültenin kapanmasına yol açtı; daha sonra, Ankara'da bir ilahiyat fakültesi açıldı. 1928'de, Profesör Mehmet Fuat Köprülü'nün yönetimine verilen bir komisyon, İstanbul'da, dini modernleştirme çalışmalarıyla görevlendirildi; ne var ki komisyonun önerileri ya kabul edilmedi, ya da ezanın Türkçeleştirilmesi gibi sınırlı ve az benimsenen önlemlere konu oldu. Camilere gidenlerin sayısı (bayramlarda ve dinî törenler sırasında bile) hissedilir biçimde azaldı (özellikle de büyük camilerde).

Devlet dairlerindeki ve belediyelerdeki çalışanların Türkler arasından seçilmesi, iyi yetişmemiş ve iyi ücret almayan memurların yanı sıra, yeni rejimin payandalarından birini oluşturan bir yönetici burjuva sınıfının oluşmasını kolaylaştırdı; bu yöneticiler, daha çok Avrupalıların ya da ülkeden ayrılmak zorunda kalmadan önce azınlıkların yaşadıkları semtleri yeğlediler. Beyoğlu, –yeni gelen Türkler için örnek alınması gereken bir küçük Avrupa parçası olarak kaldıysa da– yavaş yavaş kozmopolit niteliğini yitirdi.

Türk toplumdaki başka bir değişiklik de, hem kamu hizmetlerinde, hem de özel kesimde, iş dünyasının kadınlara açılmasıydı. Elbette, siyasette olduğu gibi (1930'da belediye, 1934'te Millet Meclisi seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı) iş alanında

da kadınların durumu, toplumsal gerçekleri yansıtmaktan çok, rejimin modern bir görüntü vermek için uyguladığı bir stratejiyi sergilemekteydi. Bununla birlikte, Adnan Adıvar'ın karısı, 1914'ten önce kadınlar lehine takındığı tavırla ve Kurtuluş Savaşı'na katılmasıyla, yeni Türkiye'nin doğuşuna yaptığı katkıyla ünlü Halide Edip'in 1939'da İstanbul'a dönmesi, İstanbullu kadınların kadın hakları konusundaki girişimlerine atılım kazandırdı. Halide Edip hemen hemen ulusal bir kişi, modern Türkiye'nin simgesi haline geldi ve Sultanahmet Meydanı karşısındaki Divanyolu'na büstü dikildi.

İkinci Dünya Savaşı'nın eşiğinde, fazla bir direnç göstermeden Osmanlılıktan cumhuriyetçiliğe geçen İstanbul, siyasal bir tartışma odağı kimliğiyle olmasa bile, en azından ülkenin büyük bir düşünce ve sanat merkezi olarak kendini kabul ettirdi; Ankara, bu alanda henüz İstanbul ile rekabet olanaklarından yoksundu.

İstanbul'un hep önemli kozları oldu. Her şeyden önce, 1936'da imzalanan ve Çanakkale ile İstanbul Boğazları'nı denetleme, buralara yeniden askerî tesisler kurma haklarını Türkiye'ye veren Montreux Sözleşmesi'yle tanınan stratejik konumundan yararlandı. Bütün bunların da ötesinde, tarihsel saygınlığı hep görkemini koruyordu. Mustafa Kemal, eski başkenttin anısını canlandırmanın, kentin yaşama çevresini yeniden değerlendirmenin ve tarihsel anıtları yeniden saygın hale getirmenin kendi çıkarına olduğunu sonunda kabul etti.

Bunun sonucunda, 1934'te, Mustafa Kemal en ünlü Fransız kentçilik uzmanlarından birine, Henri Prost'a çağrıda bulundu; Henri Prost, uzun süre kararsız kaldıktan sonra, kenti yenilemek için bir "nâzım plan"ı incelemeyi kabul etti. Ondan önce, iki Fransız mimar (Agace ve Lambert) İstanbul'u yenileme olanaklarını düşünmüşlerdi; bu konuda pek iyimser değildiler, yapılacak işin dev boyutlarına karşın olanakların yetersiz olduğu sonucuna varmışlardı. 1937'de, Henri Prost, İstanbul içinde, doğudan batıya ve kuzeyden güneye doğru (biri boğaz kıyılarında, diğeri Azapkapı'dan Taksim'e doğru) iki ulaşım yolunun açılmasını, ikinci bir köprü yapılarak (Atatürk Köprü-

sü) İstanbul ile Galata arasındaki yolların iyileştirilmesini, Karaköy-Eminönü Köprüsünün onarılmasını (bu işe iki yıl önce başlanmıştı) önerdi. Ayrıca, başlıca tarihsel anıtların çevresinin açılarak anıtların ortaya çıkarılmalarını, parkların yapılmasını, özellikle de Sarayburnu'ndan Sultanahmet'e kadar uzanan bir arkeoloji parkının düzenlenmesini öngördü. Ne var ki Atatürk'ün ölümü (10 Kasım 1938), daha sonra da İkinci Dünya Savaşı bu planın uygulanmasını geciktirdi ve plan ancak yirmi yıl sonra uygulamaya konabildi.

Boğazlar'ın bekçisi

1939'da İkinci Dünya Savaşı başladığında, Büyük Britanya ve Fransa ile imzalanan antlaşmalara karşın, Türkiye tarafsız kaldı. Bununla birlikte İstanbul, Boğazlar'ın bekçiliğini sürdürdü ve Sovyetlerin doğu sınırına yapabilecekleri bir saldırıya karşı bir milyon kişilik bir Türk ordusu düzenlendi. 1941 ilkbaharı ve yazında Almanların Balkanlar'da ilerlemesi Türkiye'nin stratejik açıdan önem kazanmasına yol açtı. Almanya, Türk hükümetinden, Boğazlar'ın bütün yabancı gemilere kapatılması sözünü kopardı.⁵ Tek başına kalan Türkiye, Haziran 1941'de, Almanya ile saldırmazlık antlaşması imzaladı; bunu, ekim ayında bir ticaret antlaşması izledi.

Savaşa katılan bütün devletlerin temsilcilerinin (haber alma servis ajanları dahil) yan yana bulunduğu Ankara gibi İstanbul'da da çok çeşitli söylentiler, en akıl almaz öyküler anlatılmaktaydı. O dönemde kent, gereksinimlerini karşılamakta ciddi güçlükler çekmekteydi. Günlük yaşamın maliyeti sürekli artmaktaydı: Genel fiyat endeksi 1939'da 101'ken, 1942'de 232'ye, daha sonra da 1945'te 354'de çıktı; besin maddeleri endeksiyse 1938'de 100'ken, 1944'te 1113 oldu.

Ordunun giderek artan giderlerine karşı koyabilmek için, hükümet, Kasım 1942'de özel bir verginin toplanmasına karar verdi: Varlık vergisi. Bu, mallara, mülklere, ticaretten elde edilen kazançlara konan, yerel komisyonlar tarafından tutarı be-

5 Bununla birlikte, Almanya Karadeniz'e denizaltılar geçirdi.

lirlendikten sonra hemen ödenmesi gereken bir vergiydi. Müslümanların bu vergiyi ödemeyi itirazsız kabul etmesine karşılık, birçok azınlık ve özellikle de birçok yabancı, yüksek değerler koyan ve koyduğu değerlere itiraz hakkı da bulunmayan komisyonların keyfilğine karşı çıktı. Yerel ticarete en büyük çoğunluğu oluşturan İstanbullu azınlıklar, Müslüman Türkler'den çok daha yüksek oranlarda vergi ödemek zorunda bırakıldılar: 315 milyon TL olan toplanan toplam varlık vergisinin yüzde 53'ünü azınlıklar, yüzde 10.5'ini yabancılar, yüzde 36.5'ini Müslüman Türkler ödediler. Vergilerinin tamamını ödeyecek durumda olmayan birçok yabancı ve azınlık, çok düşük fiyatlarla mallarını satmak zorunda kaldılar, bazılarıysa her şeylerini yitirdiler. Ödemek zorunda oldukları miktarı toparlamayan bazılarının ellerinde kalan bütün mallarına el kondu; bu kişiler tutuklanarak kamplarda gözaltına alındı. Azınlıklardan farklı olarak, yabancılar konsolosluklarından ya da büyükelçiliklerinden destek gördüler ve çoğunlukla çok büyük zararlara uğramadan olayı atlattılar. O güne kadar Ermenilerin, Rumların ya da Yahudilerin elinde bulunun birçok ticarethane, şirket ya da ortaklık böylece Müslümanların eline geçti. Azınlıkların duyduğu hınç o kadar büyüktü ki, savaş sonrasında, becerebilenler ülkelerinden ayrıldılar.

İstanbul'un ekonomik yaşamı, Türk hükümetinin Müttefiklere yaklaştığı yıl olan 1943'e kadar gerilemeye devam etti. İstanbul'a yönelik her türlü baskı korkusundan kurtulan Türk hükümeti, Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan etti. Bundan bir ay önce, Boğazlar Ruslar'a silah götüren Amerikan ve İngiliz gemilerine açılmıştı.

Savaş yıllarında, İstanbulluların çoğunun yaşama koşulları gerilemişti. Hükümetin, yabacıları çok sıkı polis denetiminde tutma uygulaması nedeniyle siyasal hava da çok ağırlaşmıştı. 1940-1945 arasında, kentin nüfusu 793.950'den 860.550'ye yükselmişti: Söz konusu artış köylülerin göçü sonucu ortaya çıkmış ve hemen önemli sonuçlar doğurmamıştı.

Mart 1945'te, henüz savaş bile sona ermeden, Almanlara karşı elde ettikleri başarılarından, Türklerin 1941-1943 arasında ta-

kındıkları açıkça Alman yanlısı tavırdan ve özellikle de turancı⁶ kimi çevrelerin tavırlarından (bu çevreler savaştan yararlanarak Orta Asya'da bulunan Türkçe konuşan Sovyet Cumhuriyetleriyle sıkı bağlar kurmuşlardı) güç alan Rus hükümeti, 1925'te Türkiye ile imzalanan dostluk ve saldırmazlık antlaşmasını yürürlükten kaldırmaya karar verdi. Sovyetlerin özellikle toprak istekleri vardı. Doğu Anadolu'daki Kars ve Ardahan illerinin kendilerine verilmesini, Trakya'nın bir bölümünün Bulgaristan'a bırakılmasını istiyorlardı. Ayrıca, Montreux Sözleşmesi'nin Rus gemilerine avantaj sağlayacak biçimde yeniden gözden geçirilmesi konusunda da direndiler; hatta işi, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nda Sovyet askerî üslerinin kurulması zorunluğunun getirilmesini istemeye kadar vardırıdılar. Türklerin kabul etmemesi üzerine, isteklerini hemen hemen ultimatoom biçiminde yenilediler. Oysa Ruslar siyasal açıdan Bulgaristan'a, Romanya'ya egemendi ve Yunanistan'da İngilizler ile Amerikalıların destekledikleri muhafazakâr ve liberal partilerle mücadele eden Türkiye Komünist Partisi'ni desteklemekteydi. Dolayısıyla Sovyet tehdidi Türkiye'nin kapılarına dayanmıştı ve 4 Aralık 1945'te Sovyet aleyhtarı gösterilerin yapıldığı İstanbul söz konusu tehdidi en çok duyan kentti. Rus isteklerini ikinci defa kabul etmeyen Türk hükümeti, Türkiye'de Türkiye Komünist Partisi'nin (İstanbul'da iyi örgütlenmişlerdi) kurulmasını yasakladı, komünistlerden yana oldukları kabul edilen gazete büroları talan edildi.

Türk hükümeti artık Amerikan hükümetinin açık desteğini elde etmişti. Özellikle Missouri kruvazörünü ve Leyte uçak gemisini kapsayan bir Amerikan deniz filosu, resmî ziyaret için geldi ve 1946 ilkbaharında İstanbul Boğazı'na demir attı. Bu olay, bir yıl sonra ABD Başkanı Harry Truman'ın başlatacağı bir askerî ve ekonomik yardımın ilk adımıydı. Türkiye'nin geç de olsa Müttefiklerin yanında yer alması, bu ülkeye, 1945 ilkbaharında yapılan ilk Birleşmiş Milletler toplantısına katılma olanağı sağladı.

6 Turancılık terimi, İran'ın kuzeydoğusunda bulunan eski efsanevi ülkenin adı olan Turan'dan gelir; bu terim, daha sonra yerini, pantürkizm ya da Türkçülük terimine bırakmıştır.

Demokrasinin ilk adımları

Demokratik ülkeler kulübündeki Türk varlığı ve ABD'nin baskıları, sonsuz erki elinde tutan Cumhuriyet Halk Partisi'nde tek partililiğin cisimleştiği bir ülkede siyasal çoğulculuğa yol açtı. 1945 yazından başlayarak birçok CHP'li milletvekili rejimin demokratikleşmesini istedi. Söz konusu milletvekillerinden dördü (eski başbakan Celal Bayar, tarihçi ve türkolog Fuat Köprülü de bunlar arasındaydı) CHP'den istifa ederek Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurdular. Kısa süre içinde birçok sempatizan bu partiye katıldı: Yeni parti özellikle İstanbul'un en çok satan gazetelelerinden birinin, *Vatan* gazetesinin (gazetenin yöneticisi, CHP'nin erktekelciliğiyle çok daha önce mücadeleye başlayan milletvekili gazeteci Ahmet Emin Yalman'dı) desteğini elde etti.⁷

Demokrat Parti'nin kök salmasını önlemek için, CHP, 1946'da, millet meclisi seçimlerini önceye almaya karar verdi. Bununla birlikte Demokrat Parti, memurlar ve parti kadroları aracılığıyla bütün yurttan seçmenlere baskı yapan CHP'nin kazandığı 395 sandalyeye karşılık 64 sandalye (bu bağlamda İstanbul'un 28 sandalyesinin 18'ini) kazandı. İstanbul'da, halk ve basın büyük bölümü, CHP'nin baskı önlemleriyle karşılaşan Demokrat Parti'yi destekledi. Yeni partinin ve her alanda özgürleşmeyi (özellikle de din alanında) öngören programının kazandığı başarı, CHP'nin, 1949'da, anne-babaların istemesi durumunda, öğrencilerin okullarda din dersi görmesi kararını almasına yol açtı.⁸

14 Mayıs 1950 yasama meclisi seçimleri Türk siyasal yaşamında çok büyük bir değişiklik olduğunu vurguladı. Seçim kampanyası, ilk kez, hemen hemen tam bir özgürlük içinde gerçekleşti ve hem basın, hem de kamuoyu kampanyada çok büyük bir rol oynadı. Sonuç, birçoğu için şaşırtıcı oldu: Seçimlere katılma oranı yüzde 90'dı ve 487 sandalyenin 408'i Demokrat Parti'nin, sadece 69'u CHP'nindi. İstanbul'da, yirmi ye-

7 Aynı dönemde başka partiler de kuruldu; ne var ki bu partiler Demokrat Parti kadar ilgi görmedi.

8 Bu önlem 1950'de genişletilerek, anne-babası dinî eğitim almasını istemediğini açıkça belirten öğrenciler dışındaki bütün öğrencileri içine aldı.

di yıllık Kemalist iktidarın sona ermesi, bazen şiddete varan gösterilerle kutlandı. Demokrat Parti'nin zaferi, Atatürk'ün arka-kaşı olan ve Atatürk'ten sonra on yıl süreyle Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenen İsmet İnönü'nün yerine Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle tamamlandı.

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi, İstanbul açısından büyük değişikliklere yol açtı. Tarımcılara çok büyük yardımların yapılması, toprakların yabancı sanayi ve ticaret şirketlerinin yerleşimine açılması (eski başkent bundan büyük ölçüde yararlandı), devlet yönetimindeki girişimlerin yabancılara açılması ülkeye ve özellikle de büyük kentlere hızlı bir ekonomik gelişme sağladı.

Dinî alanda bir önlemler bütünü uygulamaya kondu: Okullarda din dersinin zorunlu hale getirilmesinin dışında, ezanın Arapça okunması, İslâmî törenlerin ve duaların radyodan yayınlanması,⁹ Mekke'ye yapılan hac ziyaretine izin verilmesi, tarikatlerin etkinliklerine göz yumulması, padişahların mezarlarının yeniden ziyarete açılması. Camiler onarıldı ve –Sultanahmet Camii'ndeki görkemli cuma namazlarının da kanıtla-dığı gibi– cemaatleri yeniden büyük ölçüde çoğaldı. Bazı aşırı dinciler, özellikle İstanbul'da, dergiler ve gazeteler aracılığıyla bu durumdan yararlanmayı denediler ve hükümetin aşırılıklarını frenleyici önlemler almasına yol açtılar.

Yeni Türk yöneticilerinin izlediği dış siyaset Batı devletleriyle ilişkileri güçlendirdi. Daha 1948 yılında, Türkiye İsrail devletini tanıdı.¹⁰ 1952'de, Türkiye –Yunanistan ile birlikte– NATO'ya, daha sonra da OECD'ye* kabul edildi. Türkiye, ABD'nin teşvikiyle, 1953'te, Yunanistan ve Yugoslavya ile Balkan Paktı'nı; 1955'te, Yakındoğu ve Ortadoğu ülkeleriyle Bağdat Paktı'nı imzaladı.¹¹

9 Söz gelimi, Türkiye'nin küçümsenmeyecek bir güçle katıldığı Kore Savaşı'nda ölen askerler için düzenlenen cenaze törenleri.

10 İstanbullu Yahudiler İsrail'e göç ettilerse de bazıları geri döndü.

(*) Organization for Economic Co-operation and Development'ın (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı) kısaltması – ç.n.

11 Bu iki pakt, yerel gerginlikler ya da kimi rejimlerin yıkılması nedeniyle (Kıbrıs sorunu, Irak ihtilali) dağıldı.

Mayıs 1953'te, İstanbul'un fethinin beş yüzüncü yıldönümü törenlerle kutlandı; ne var ki, o dönemde çok iyi durumda olan Türk-Yunan ilişkilerini bozmamak için, söz konusu törenler çok parlak geçmedi. Ertesi yıl Mayıs ayında yapılan seçimlerde, Demokrat Parti oyların büyük çoğunluğunu alarak yeni bir zafer daha kazandı: Büyük Millet Meclisi'ndeki 548 sandalyenin 505'ini elde etti. Dört yıl boyunca, ülkenin ekonomik gelişmesi Anadolu'nun kırsal kesiminden büyük kentlere doğru büyük göçlerin gerçekleşmesine yol açtı. 1955'te¹² nüfusu bir milyonu rahat rahat aşan İstanbul'da ilk gecekondu semtleri oluştu.

Düşünsel ve sanatsal etkinlikler bu dinamizmin çerçevesi içinde kaldı. İstanbul, hem edebiyat, hem de müzik ya da resim alanında taşıdığı geleneksel kültür merkezi olma rolünü oynamaya devam etti. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, yeni bir sanat biçimi olan sinema (çeşitli teknikleri Teknik Üniversite'de ve daha sonra da Mimar Sinan Üniversitesi'nde öğretildi), Türk sinema yönetmenlerine kendilerini kabul ettirme olanağı tanıdı. İstanbul'da birçok sinema salonu kapılarını açtı. Tiyatro da sinemadan geri kalmadı: 1948'de, Yeşilöy'de bir ulusal bale okulu açıldı ve 1951'de lirik programlar sunulmaya başlandı. İstanbul'a, ünlü yabancı sanatçılar davet edildi ve bu yoğun kültürel yaşamdan da en çok Beyoğlu yararlandı.

Demokrat Parti'nin lideri Adnan Menderes, seçim başarılarından güç alarak, memurlara, üniversite öğretim üyelerine (her tür siyasal etkinlik onlara yasaklandı), yargıçlara karşı baskı önlemleri getirerek partisinin siyasal hegemonyasını artırdı; gazetecileri tutuklattı, –özellikle Kıbrıs olayları sırasında– gazeteleri geçici olarak kapattı (özellikle de İstanbul gazetelerini). Bunun üzerine birçok aydın, toplumsal sorunlara daha açık bir parti gibi görünen ve artık gerçekten demokratik bir siyasal sistemin savunuculuğuna soyunan Cumhuriyet Halk Partisi'ne yaklaştı. Aralık 1955'te, bazı Demokrat Parti milletvekillerinin de katıldığı Hürriyet Partisi kuruldu. Demokrat Parti'nin gerilemesi Ekim 1957 seçimlerinde başladı: Baskıcı seçim yasalarına karşın, Demokrat Parti ancak oyların yüzde 47'sini alabildi ve 424 millet-

12 1951'de, Bulgaristan'dan kovulan binlerce Türk İstanbul'a sığındı.

vekilliği kazanabildi; buna karşılık, İstanbul'da ve birçok başka kentte seçimleri kazanan Cumhuriyet Halk Partisi oyların yüzde 40,6'sını almış, 178 milletvekilliği kazanmıştı.

Eylül 1955'te, eski başkent birçok ciddi olaya sahne oldu: Kıbrıslı Rumlarla Kıbrıslı Türkler arasında patlak veren şiddetli karışıklıklardan sonra, Rumlara karşı şiddetli gösteriler yapıldı. Beyoğlu'nda, Rumlara ait birçok mağaza yağmalandı ve Boğaz köylerinde oturan birçok Rum hırpalandı ve evleri talan edildi. Yapılan zulüm ancak devlet güçlerinin gelmesiyle (geç olarak) sona erdi.¹³ Bunun üzerine, birçok İstanbullu Rum kentten ayrılarak Yunanistan'a yerleşti ve burada Türk aleyhtarı akımın saflarını kalabalıklaştırdı. İki ülke arasındaki gerilim 1959'a kadar sürdü: Bu tarihte imzalanan çok kısa ömürlü bir antlaşmayla son buldu.

1957'den başlayarak Menderes hükümeti siyasal çizgisi-ni sertleştirdi: Özellikle de CHP'ye ve de bu partinin lideri İsmet İnönü'ye karşı. İsmet İnönü iki kez saldırıya uğradı; bunlardan ikincisi –İstanbul'da olanı– şiddetli gösterilerin ve olayların çıkmasına yol açtı. Menderes, muhalefetin solüğünü kesmek için, 18 Nisan 1960'ta muhalefet partilerine ve basına karşı Meclis'ten bir dizi yasa çıkardı: Gazeteler geçici olarak kapatıldı, gazeteciler tutuklandı. On gün sonra, İstanbul Üniversitesi öğrencileri (bunları kısa süre sonra Ankara Üniversitesi öğrencileri de izledi) büyük bir güç gösterisi düzenlediler. Ertesi gün, hükümet üniversiteleri kapattı ve bu durum karışıklıkları daha da artırdı. Öğrencilerin, öğretim görevlilerinin, Ankara'daki askerî okul öğrencilerinin başkaldırı hareketini ordu destekledi ve General Cemal Gürsel hükümetten antidemokratik yasalardan geri dönmesini istedi, ama isteği kabul edilmedi. Bir ay sonra, askerî birlikler bir hükümet darbesi düzenlediler: Menderes, Celâl Bayar, Demokrat Parti liderleri ve milletvekilleri tutuklandı,¹⁴ bir Millî Birlik Komitesi kuruldu; Demokrat

13 Daha sonra hükümet bu hareketlere seyirci kalmakla, hatta hareketleri cesaretlendirmekle suçlandı.

14 Bir süre sonra yargıldılar: İçlerinden üçü (bunlardan biri de Menderes'ti) asıldı.

Parti kapatıldı ve bu partinin yandaşları ordudan, yönetimden ve üniversitelerden ayıklandı.¹⁵ Millî Birlik Komitesi'nin Kemalizmi yeniden kurma umutları kısa sürdü ve içlerinden en aşırı olanlar saf dışı bırakıldı.

1961'de, yeni hazırlanan bir anayasa temel özgürlükleri iyileştirdi ve yasama meclisi seçimlerini düzenledi. Yeni partiler kuruldu: Bunlar arasında, Süleyman Demirel yönetimindeki Adalet Partisi (Demokrat Parti'nin mirasçısıydı), Marksist sosyalist sendikacıların İstanbul'da kurdukları Türkiye İşçi Partisi, aşırı milliyetçi eğilimli Yeni Türkiye Partisi sayılabilir. Ekim 1961 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi başarı kazandıysa da üstünlük sağlayamadı çünkü sandalye sayısında salt çoğunluğu elde edemedi.

1950'li yılların ekonomik gelişmesi, Türkiye'yi dünyaya, özellikle de Batı Avrupa'ya ve ABD'ye büyük ölçüde açmıştı. 1937'de Henri Prost'un hazırladığı plana göre yenilenen İstanbul, tarihsel süreç içinde elde ettiği yere yeniden ulaşamadıysa da, gene de yaşamsal önem taşıyan bir ticaret kavşağına dönüştü. Yerel yaşama koşulları değişti. Geçim endeksi 1950'de 54'ken 1960'ta 133'e yükseldi. Gönençten elbette tüm İstanbullular eşit pay almadılar; öyle ki, başlangıçta enflasyon özellikle büyük kentlerde ortaya çıktı, çünkü Demokrat Parti belli yanlışlar yaptı: Gereksiz yatırımlara, kendisine prestij sağlayacak harcamalara girdi, mali kötüye gidişe göz yumdu, büyük bir bütçe açığını benimsedi. Ayrıca, kent yaşamının aldatıcı görünümünün çekiciliğine kapılan niteliksiz bir nüfus İstanbul'a hücum etti.

1959'da, özellikle de 1965 ve 1974'te, Kıbrıs'ın kaderine bağlı birçok bunalım yeniden patlak verdi. Söz konusu bunalımlar, eski başkentte Rum aleyhtarı birçok olayın yaşanmasıyla ortaya çıktı. 1965'te, 1923'ten beri özel bir oturma statüsüne sahip olan Yunan pasaportlu Rumlar sınır dışı edildi; sadece Türk uyruğuna geçmiş Rumların (başka bir deyişle sadece birkaç bin kişinin) yerlerinde kalmalarına izin verildi. Ortodoks Rum Pat-

15 Üniversiteler, bu olaylar sayesinde, -1954'te bir önceki hükümetin zorla getirdiği oranla- daha özgür bir statüye kavuştular.

rikliği az çok rehine durumundaydı: Patrikliğin varlığını hem bir güvence gibi hem de bir baskı aracı gibi gören Türk hükümetinin resmî korumasından hep yararlanıyordu. Temmuz 1974'te, Türk birliklerinin Kıbrıs'a çıkması, İstanbul'da yaşayan Rum kökenlilerin durumunu ağırlaştırdı ve petrol bulunma olasılığı olan Ege Denizi kıta sahanlığının sınırlarını belirleme konusunda Türklerle Yunanlılar anlaşmazlığa düştüklerinde gerginlik birkaç derece daha arttı.

Türk kenti İstanbul

1970'li yıllarda siyasal ve ekonomik güçlükler yoğunlaştı. Bir siyasal beklentiler dalgası, Anadolu nüfusunun yeniden İstanbul'a akın etmesine yol açtı ve İstanbul o zamana kadar bağımsız olan küçük kasabaları kendi yönetim yapısı içine alarak genişledi: İstanbul yerleşmesinin nüfusu 1975'te 3.900.000'ken 1980'de 4.750.000'e yükseldi.

Var olan yerleşme alanı yeni gelenleri barındırmak için yetersizdi: Bir gecede yapılan ilkel baraka parçaları olan ve daha sonra yerlerine Anadolu tarzında kaba binalar yapılabilen gecekondu-lar çoğaldı. Nüfusu hemen hemen tümüyle Türklerden oluşmaya başlayan kentin büyük bölümü köyleşti: Boğaz kıyılarının bazı bölümleri bile bundan yakasını kurtaramadı. Ekonomik gelişme ve Anadolu köylülerin akını İstanbul'un nüfusunda sıçramalar yarattı: 1985'de İstanbul'un nüfusu altı milyon dolayındaydı ve iki yıl içinde iki katına çıktı: Bugün, İstanbul nüfusunun on iki milyon dolayında olduğu sanılmaktadır. Günümüzde azınlıkların sayısı çok azdır: 50.000 kadar Ermeni (otuz okulları, kırk kadar kiliseleri vardır ve iki gazete çıkarmaktadırlar), 18.000 Musevi (ticaret yaşamında çok etkindirler) ve Türk uyruğuna geçmiş 4.000-5.000 Rum (kıt kanaat geçinmektedirler).

Otomobil trafiğinin çılgınca artması, belediyeyi, İstanbul'un içinde tarihî miraslarına pek saygı göstermeyen büyük ulaşım eksenleri açmaya yöneltti. Yüzyılımızın sonunda bütün megakentlerde olduğu gibi, cadde boyunca birbirine benzeyen, hiçbir üslubu olmayan sayısız ev mantar gibi bitti. Yeşil alanlar bir-

biri ardı sıra yok oldu. Haliç'in karşı yakasındaki Beyoğlu, oynadığı rolü, yenilenen semtlere ya da kuzeyde gelişen yeni semtlere kattı: Artık lüks mağazalar, butikler, lokantalar, bazen belli bir incelikle yapılan apartmanlar bu semtlere kaymıştı. 1973'te Boğaz'a yapılan köprüden (bunu ikincisi izledi) sonra, kent, Boğaz'ın Asya kıyısında ve Marmara Denizi kı-

Birinci Boğaz Köprüsü.

yılarında, doğuya, İzmit'e doğru genişlemeye devam etti. Aynı biçimde, Rumeli yakasında, Yeşilköy'e doğru incelikten yoksun evler hızla çoğaldı. Avrupa ve Asya yakasındaki banliyöler, İstanbul'u dolaşan, hızlı trenlerin çalıştığı demiryollarıyla birbirine bağlandı; Beyoğlu'nun ilerisindeki semtler, Haliç kıyısında, Ayvansaray (son Bizans imparatorlarının yaşadığı Blahernai Sarayı'nın pek uzağında değildir) ile Hasköy arasında yapılmış ve Ortaköy'de Boğaz Köprüsü'ne bağlanan (daha kuzeyde, Rume- lihisarı ile Anadoluhisarı arasında yapılmış öbür köprü gibi bu köprü de yarı kent, yarı deniz manzarasını bozmayan, zarafetten nasibini almış bir köprüdür) yeni bir köprüden yararlanır.

İstanbul'un kültürel yaşamı ve İstanbul'daki üniversite yaşamı, itiraf etmek gerekir ki, 1970'li yıllarda bir durgunluk dönemi geçirmiştir. Daha etkin olan, artık diplomatların, başlıca siyasal, sivil ya da askerî sorumluların yaşadığı yeni başkent Ankara'da birçok üniversite açıldı (Hacettepe Üniversitesi, özellikle de Ortadoğu Teknik Üniversitesi); söz konusu üniversitelerde nitelikli profesörler ders vermeye başladı ve kente canlı bir sanatsal yaşam geldi. İstanbul, geçmişini özleyerek yeniden içine kapanmış gibiydi.

İstanbul üzerinde ağırlığını duyurmaya başlayan beklenti dalgası, bir hükümet istikrarsızlığı¹⁶ ve mali durumun gerileme dönemiyle çıktı. Bu dönemde Türkiye, ekonomik açıdan büyümesine karşın, çok büyük bir ticaret açığıyla ve dört nala yükselen bir enflasyonla (yüzde 100'ün üzerinde) karşılaştı. İç güvenliğin yok olması, silahlı kuvvetler komutanlarını –Mart 1971'de yaşanan bir muhtıranın ardından– doğrudan müdahaleye itti: 12 Eylül 1980'de, General Kenan Evren yönetiminde gerçekleştirilen bir askerî darbe ülkede sükûnu sağladı. Parlamento dağıtıldı, birçok siyasal yönetici, sendikacı, gazeteci ve üniversite yöneticisi, aşırı sağ ve aşırı solda etkinlik gösterenlerle birlikte tutuklandı. Türkiye'nin yeni güçlü adamı, enflasyonu dizginleyecek ve mali kargaşaya son verecek ekonomik önlemleri uygulamaya koydu.

Daha önceki askerî müdahalelerde de olduğu gibi, kısa süre sonra sivil bir hükümet kuruldu. Eylül 1982'de, seçmenlerin yüzde 90'ınca kabul edilen anayasa, yürütmenin gücünü artırarak, sendikalar, basın ve üniversite üzerinde devlet denetimini sağlayarak Atatürkçü ilkeleri yeniden güçlendirdi. Eski siyasal yöneticilerin Kasım 1983 seçimlerine katılma hakları yoktu ve bu seçimlere yalnızca askerlerin izin verdiği yeni partiler katıldı. Anavatan Partisi'nin (ANAP) başarısı İstanbul'da olumlu karşılandı; çünkü maliyeci ve iktisatçı olarak niteliklerine güven duyulan lideri Turgut Özal'ın kente yeni bir atılım kazandıracağına inanılıyordu.

Söz konusu atılım, İstanbul belediyesinin, Unesco'nun mimarlık mirasını korumaya ilişkin bir programına bağlı olarak dev düzenleme çalışmalarına girişmesi ve bu konuda başarılı olması ölçüsünde olanaklıydı. Eğer Bizans ve Osmanlı anıtları değerlendirilirse, diğer anıtlar İstanbul'un Haliç kıyılarının yenilenmesi planlarını engellemeyecek ya da birçok Beyoğlu mahallesi otomobil trafiği adına feda edilebilecekti.

Yeni hükümet, kısa süre sonra, Ermeni gruplarının gerçek-

16 Hiçbir parti tek başına iktidara gelmeye yetecek bir çoğunluk elde edemedi ve iktidar merkez sağdan (Demirel, 1975-1978 ve 1979-1980) merkez sola (Ecevit, 1978-1979) geçti ve her iki taraf da doyurucu kararlar alamadı.

leştirdiği suikastlere ggs gerdi. Kürt muhaliflerin başlatmakta oldukları ayaklanmayı sert biçimde bastırdı, din konusunda belli bir hoşgörü sergiledi ama, Müslüman entegristlerin aşırılıklarına karşı tepki göstermek zorunda kaldı. Yaptıkları yatırımlarla hareketlilik ve istihdam yaratan Avrupa, Amerikan, Japon şirketlerinin katkısıyla, İstanbul’un ekonomik yaşamı yeniden toparlandı.

Kent, yavaş yavaş, düşünsel ve sanatsal görevine yeniden kavuştu. Kentte bulunan altı niversiteye, 1994’te, gözde yerini hep koruyan Fransız-Türk lisesi Galatasaray’ın uzantısı olarak Galatasaray niversitesi yüksek öğrenim kurumu da katıldı. Bununla birlikte, askerî darbeden beri, niversiteler hep sıkı bir denetim altındaydı ve alınan sert önlemler birçok ğretim üyesinin –isteyerek ya da zorla– niversiteden ayrılmasına yol açmıştı. Önceleri tefe konan basın yeniden özgürlüğü kavuştuysa da, bu durum, gazetecilerin haklarında dava açılmasını engellemedi. Komşu Yunanistan ile ilişkiler düzelmedi ve Kürtlere karşı baskının sertleşmesi, Türkiye’nin AET’ye girmesi konusunda Batı Avrupa’da ekingenlikler yarattı. Buna karşılık, Türkiye’de art arda iş başına gelen hkmetlerin hepsi de AET’ye girmeyi çok istedi: Turgut zal hükümeti; Süleyman Demirel (Ekim 1991 seçimlerini kazanan Doğru Yol Partisi’nin kurucusu) hükümeti;¹⁷ Süleyman Demirel’in 1993’te Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra kurulan Tansu iller hükümeti. Sovyetler Birliği’nde ve eski komünist ülkelerde ortaya çıkan bunalım, Türk hkmetini, Karadeniz lkeleri için bir ekonomik alan oluşturmaya itti ve bu durum İstanbul’un yeniden uluslararası bir boyut kazanmasını sağladı.

Her ne kadar İstanbul artık Batı tarzında bir modernleşmeden yakasını sıyıramıyorsa da, eski İstanbul, Osmanlı dönemindeki günlük yaşamı dşlememize olanak veren yerleri hâlâ korumaktadır: Eski İstanbul’un ortasında, içine işleyen Osmanlı kent geleneklerini hep sürdüren Kapalıçarşı ve çevresindeki mahalleler, geçmişe dayanan bir ekonomik sistemin sürdüğüne tanıklık etmektedir. Buralarda hâlâ, eskiden de olduğu

17 Turgut zal’dan sonra Cumhurbaşkanı seçildi.

gibi etkinliklerine bağlı olarak aynı sokaklarda toplanmış dük-kânlarında ve atölyelerinde çalışan zanaatçılar ve tüccarlar görülebilir. Ama, sokaklardaki küçük esnaf kalabalığı, çoğunlukla Batı örneklerinden kopya edilmiş eşyalar satmaktadır günümüzde.

Seyyar satıcıların, meşrubatçıların, simitçilerin, sebze ve meyve satıcılarının, kimi zaman sanatlı biçimde süslenmiş sandıklarla çalışan ayakkabı boyacılarının kenti, klakson sesleri duyulan ve trafik tıkanıklıkları yaşanan sokaklara canlılık vermeye devam etmektedir. Bu Türk işportacıların –genç yetişkinler, gerçek ya da fiilî işsizler– büyük bölümü iş bulmak umuduyla Anadolu’dan gelmiştir ve iş bulamadıkları için ufak tefek işlere yönelmişlerdir. Akşam olunca, aynı yöreden gelen sayısız ailenin bir arada ve üst üste yaşadığı İstanbul’un kenar mahallelerinde bulunan gecekondularına dönerler gene. Buradaki yaşama koşulları çoğunlukla pek parlak olmasa da, evlerin hepsi iğrenç de değildir. İslâmcı kesimlerin propaganda-sı işte buralarda elverişli bir alan buluyor (söz konusu propaganda, birçok defa, zaman zaman ciddi boyutlara ulaşan olaylara neden oldu); ne var ki İslâmcı propaganda toplumun başka kesimlerinde, özellikle de öğrenci çevrelerinde de gelişmektedir.

Bununla birlikte İstanbullular modern yaşamın koşullarına uyarlanmayı bilirler. Kadınlar, hem meslekleriyle, hem de aile yaşamında ve günlük yaşamda oynadıkları rolle, kentte önemli bir yere sahipler; eğlence yerlerinde kocalarına eşlik ederler; buna karşılık, büyük burjuva sınıfından kadınların gidebileceği lokantaların sayısı hâlâ çok azdır. Siyasal yaşamın kadınlara açılması, Başbakanlık görevine Tansu Çiller’in getirilmesi, –erkeklerin siyaset alanında hâlâ ezici üstünlüğü ellerinde tutmalarına karşın– bu evrimin belirtileridir. Modernliğin vazgeçilmez özellikleriymiş gibi kabul edilen davranış örnekleri, yaşama alışkanlıkları gösteren (ve duyuran) televizyon, –turizm alanında da olduğu gibi– çok belirleyici bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte İstanbul toplumu çok değişik öğelerden oluşmaktadır. Toplumun tüm basamakları bu-

rada temsil edilmektedir: Banliyölerin yatakhane sitelerinde yaşayan, düşük gelirli işçilerden tutun da, Türkiye'nin ekonomik gelişmesinden kâr sağlayanlara, kapitalistlere, işletme yöneticilerine, büyük tüccarlara, sanayicilere, taşınmaz mallar alanındaki öncülere, medya yöneticilerine, kimileri çok büyük servetler edinmiş, kimileriye gösterişe meraklı kimselere kadar.

Türkiye'yi karıştıran terör olaylarından yıllardır İstanbul da yakasını sıyıramamaktadır. Ermeni gruplarının, Kürt ya da aşırı dinci militanların gerçekleştirdikleri suikastler, Türkiye'de öncelikli hedef olarak turizm etkinliklerine yöneldi. 1993'te, belediye seçimleri, kentin başına İslâmcı bir lideri getirdi. Gün-lük bir gazetede umutsuzca ve geniş ufuklardan yoksun biçimde hoşnutsuzluklarını açıklayan kırsal kesim kökenliler bu sonucun alınmasında elbette büyük ağırlık taşıyorlardı; bununla birlikte, nispî sistemle seçilen belediye meclisi (oysa belediye başkanı yalın çoğunlukla ve doğrudan seçiliyordu), her ne kadar yeni belediye başkanının girişimiyle büyük dinî gösteriler yapıldıysa da – büyük bir olasılıkla, gerici bir sapmaya olanak veremeyecek kadar farklı kişilerden oluşuyordu.

Bir insan mozaîği içeren İstanbul, sarsıntılı bir kenttir; ne var ki etkinliklerin sadece bir bölümü gün ışığına çıkmaktadır. İstanbul'a şöyle geçerken uğrayan bir gezgin, büyük olasılıkla, sınırlı bir izlenim edinmeye mahkûmdur. Ama en azından kentten gelip geçen uygarlık dizisi üstüne, geçmiş yüzyıllarda yaşayan insanların yeşertmeyi başardıkları mimarî güzelliklerinin kısa ömürlü ve silik niteliği üstüne bazı düşünceler edinebilecektir.

Claude Duthuit'in dediği gibi, bir “arkelojik mezarlık”¹⁸ ve anılar yeri olan, birçok yabancıların açgözlü isteklerini kabartan, süslemelerinin, sarayındaki giysilerin ateşleriyle, kültürünün pırıltısıyla parlayan, Bizans imparatorlarının, Osmanlı padişahlarının bu kenti, modern semtleri büyük çoğunlukla Batı örneklerinin tekdüze bir kopyasından başka bir şey olmayan, canlı, gürültülü ve düzensiz bir megapolün çok ger-

18 “Arkeolojik mezarlık ya da büyük bulvarlar”, *Critique*, Eylül 1992.

çekçi imgeleri ardında yitip gitmektedir. Günümüzdeki sorunlar ve özellikle de nüfus sorunları denetim altına alınmışsa da, eski başkent gene de gelecek kuşaklara düş kurdurmayaya devam edecektir. Böylece gelecek kuşaklar, bizi şu üç isme, Bizans, Konstantinopolis ve İstanbul adlarına bağlayan duyguları paylaşarak, heyecanla, geçmiş özlemiyle ve saygıyla seyredeceklerdir onu.

- I.Ö. 658/657: Bizans'ta Yunan kolonisinin kurulması.
512: Bizans Perslerin boyunduruğuna giriyor.
478: Bizans'ı Yunanlıların kurtarması.
405: Ispartalıların Bizans'ı alması.
340/339: Bizans Makedonyalı Philippos'un kuşatmasına direniyor.
I.S. 196: Bizans, Septimius Severus'a karşı Pescennius Niger'i destekliyor; Pescennius savaşı kazanınca kenti yeniden yaptırarak Augusta Antonina adını veriyor.
306-337: Büyük Constantinus
337-361: II. Constantius
361-363: Julianus
363-364: Jovianus
364-378: Valens
379-395: I. Büyük Theodosius, önce Doğu imparatoru, sonra tüm imparatorluğun imparatoru.
395-408 Arcadius
408-450: II. Theodosius
450-457: Pulkheria ve Marcianus
457-474: I. Leon
473-474: II. Leon (ortak)
474-475, 476-491: Zenon.
475-476: Basiliskos
491-518: I. Anastasios
518-527: I. Iustinos
527-565: I. Iustinianos
565-578: II. Iustinos
578-583: II. Tiberios
582-602: Maurikios.
602-610: Phokas.
610-641: Herakleios.
641: III. Konstantinos
641-668: II. Konstans
668-685: IV. Konstantinos Pogonatos.
685-695, 695-711: II. Iustinianos
695-698: Leontios.
698-705: III. Tiberios
711-713: Philippikos
713-715: II. Anastasios
715-717: III. Theodosios
717-741: III. Leon
741-775: V. Konstantinos
775-780: IV. Leon

780-797: VI. Konstantinos	1195-1203: III. Aleksios
797-802: Eirene.	1203-1204: II. Isaakios
802-811: I. Nikephoros	1203-1204: IV. Aleksios
811: Staurakios	1204-1222: I. Theodoros Laskaris
811-813: I. Mikhael Rangabe.	1222-1254: III. Ioannes Vatatzes
813-820: V. Leon	1254-1258: II. Theodoros
820-829: II. Mikhael	1258-1261: IV. Ioannes Dukas
829-842: Theophilos	1261-1282: VIII. Mikhael
842-867: III. Mikhael	1280-1324: I. Osman
867-886: I. Basileios	1282-1328: II. Andronikos
886-912: VI. Leon	1324-1362: Orhan
912-920: VII. Konstantinos	1328-1341: III. Andronikos
Porphirogenetos.	1341-1347: V. Ioannes Kantakuzenos
920-944: I. Romanos Lekapenos.	1347-1355: VI. Ioannes Kantakuzenos
944-959: VII. Konstantinos	1355-1391: V. Ioannes Palaiologos
959-963: II. Romanos	1362-1389: I. Murat
963-969: II. Nikephoros Phokas.	1376-1379: IV. Andronikos
969-976: I. Ioannes Tzimiskes.	1389-1402: I. Bayezit
976-1025: II. Basileios ve VIII.	1390: VII. Ioannes
Konstantinos	1391-1425: II. Manuel
1025-1028: VIII. Konstantinos	1413-1421: I. Mehmet
1028-1034: Zoe ve III. Romanos	1421-1444, 1446-1451: II. Murat
Argyros.	1425-1448: VIII. Ioannes
1034-1041: IV. Mikhael	1444-1446, 1451-1481: II. Mehmet
1041-1042: V. Mikhael	1448-1453: XI. Konstantinos Dragases
1042: Zoe ve Theodora	1481-1512: II. Bayezit
1042-1055: IX. Konstantinos	1512-1520: I. Selim
Monomakhos	1520-1566: I. Süleyman
1055-1056: Theodora	1566-1574: II. Selim
1056-1057: VI. Mikhael	1574-1595: III. Murat
1057-1059: Isaakios Komnenos	1595-1603: III. Mehmet
1059-1067: X. Konstantinos Dukas	1603-1617: I. Ahmet
1067-1068, 1071-1078: VII. Mikhael	1617-1618, 1622-1623: I. Mustafa
1068-1071: IV. Romanos Diogenes	1618-1622: II. Osman
1078-1081: Nikephoros Botaneiates	1622-1640: IV. Murat
1081-1118: I. Aleksios	1640-1648: I. Ibrahim
1118-1143: II. Ioannes	1648-1687: IV. Mehmet
1143-1180: I. Manuel	1687-1691: II. Süleyman
1180-1183: II. Aleksios	1691-1695: II. Ahmet
1180-1185: I. Andronikos	1695-1703: II. Mustafa
1185-1195: II. Isaakios	1703-1730: III. Ahmet

1730-1754: I. Mahmut
1754-1757: III. Osman
1757-1774: III. Mustafa
1774-1789: I. Abdülhamit
1789-1807: III. Selim
1807-1808: IV. Mustafa
1808-1839: II. Mahmut
1839-1861: I. Abdülmecit
1861-1876: Abdülaziz
1876: IV. Murat
1876-1909: II. Abdülhamit

1909-1918: V. Mehmet
1918-1922: VI. Mehmet
1922-1924: Abdülmecit (halife)
1923-1938: Mustafa Kemal
1938-1950: İsmet İnönü
1950-1960: Celâl Bayar
1960-1973: General Cemal Gürsel
1973-1980: Fahri Korutürk
1980-1989: General Kenan Evren
1989-1993: Turgut Özal
1993: Süleyman Demirel

- 324: Constantinus, "yeni Roma"nın yeri için Bizans'ı seçiyor.
- 325: Constantinus Nikaia konsilini topluyor.
- 11 Mayıs 330: Konstantinopolis'in açılışı
- 359: Eparkhos'lugin kurulması.
- 378: Valens sukemerinin yapılması.
- 381: Konstantinopolis ökümenik konsili.
- 395: I. Theodosius'un ölümü.
Konstantinopolis Doğu İmparatorluğu'nun başkenti oluyor.
- 532: Nika ayaklanması.
- 537: Ayasofya'nın yapımı tamamlandı.
- 558: Konstantinopolis Hunların saldırısını püskürtüyor.
- 602-610: İç savaş.
- 626: Konstantinopolis, Perslerin bağlaşığı Avarları püskürtüyor.
- 673-677: Konstantinopolis'e Araplar saldırıyor.
- 813: Bulgarların saldırısı.
- 843: İkonalar kültünün kurulması.
- 863: Photios'un yarattığı dinî ayrılık.
- 941: Arapların saldırısı.
- 1014: II. Basileos "Bulgarkıran" Bulgarları kesin biçimde ezdi.
- 1054: Roma ile anlaşmazlık.
- 1082: Venedikliler ticaret ayrıcalıkları elde ediyorlar.
- 1096: I. Haçlı Seferi.
- 1147: II. Haçlı Seferi'nde Haçlılar Konstantinopolis'e ulaşıyor.
- 1175: Venedik ile antlaşma.
- 1182: Bizanslıların yabancılara karşı ayaklanması.
- 1183-1185: Osmanlıların Kemerburgaz eğri kemerini yapmaları.
- 1190: Edirne Antlaşması.
- 1204: Haçlıların Konstantinopolis'i ele geçirmeleri. Bizans İmparatorluğu'nun yerini bir Latin İmparatorluğu'nun alması, Bizans başkentinin Nikaia'ya taşınması.
- 1261: Nikaia İmparatoru VIII. Mikhael Palaiologos Konstantinopolis'i alıyor.
- 1280-1300: Hagios Ioannes Podromos (Studion) Kilisesi'nin yapımı.

1303: Venediklilerin
Konstantinopolis'i ablukaya alması.
1304: İlk Galata surlarının yapılması.
1317: Yangından zarar gören Galata
surlarının onarılması.
1328: Venediklilerin yeni ablukası.
1341: Ayasofya konsili.
1348-1349: Kentte veba salgını
1351: Blahernai konsili.
1354: Deprem.
1381: Torino Antlaşması.
1416: Salgınlar başkent nüfusunu
azaltıyor.
1434: Yangın Blahernai semtinin bir
bölümünü yok ediyor.
1439: Kiliselerin birleştirildiği ilan
ediliyor.
29 Mayıs 1453: İstanbul'un fethi. Son
Bizans imparatorunun ölmesi.
1458-1459: Sırbistan'ın fethi.
1460: Mora'nın fethi.
1461: Trabzon'un fethi. Büyük
Komnenos'lar devletinin yıkılması.
1462-1478: Topkapı Sarayı'nın yapımı.
1463-1464: Bosna'nın fethi.
1463-1471: Fatih Külliyesi'nin yapımı.
1463-1479: Osmanlı-Venedik savaşı.
1501-1506: Bayezit Camii'nin yapımı.
1514: Çaldıran zaferi.*
1516-1517: Suriye ve Mısır'ın fethi.
1521: Belgrad'ın fethi.
1522: Selimiye'nin tamamlanması.
1529: I. Viyana kuşatması.
1534: Bağdat'ın fethi.
1535: I. Süleyman ile Fransa kralı I.
François'nın antlaşma imzalaması.
1544-1555: İstanbul'da ilk
kahvehanelerin açılması.
1571: Osmanlı donanmasının
İnebahtı'da bozguna uğraması.
1577-1590: Osmanlı-İran savaşı.
1609-1616: Sultanahmet Camii'nin
yapımı.

1633: Bir yangın İstanbul'u kül ediyor.
1645-1669: Girit'in fethi.
1656-1661: Köprülü Mehmet Paşa'nın
sadrazamlık yılları.
1683: Viyana kuşatması bozgunu.
1699: Karlofça barışı.
1713: Edirne Antlaşması.
1718: Pasarofça Antlaşması.
1739: Belgrad Antlaşması.
1766: Deprem.
1768: Osmanlı-Rus savaşı.
1770: Çeşme savaşı.
1774: Doğu sorununu başlatan Küçük
Kaynarca Antlaşması.
1787-1792: Osmanlı Devleti'ni Rusya
ve Avusturya ile karşı karşıya
getiren savaş. Yaş Antlaşması.
1798: Napolyon'un Mısır seferi.
1806-1812: Osmanlı-Rus savaşı.
Bükreş Antlaşması.
1807: Yeniçeriler III. Selim'i tahttan
indiriyor ve padişah birkaç ay sonra
öldürülüyor.
1826: Yeniçerilerin kılıçtan
geçirilmesi.
1829: Edirne Antlaşması.
1833: Rus donanması İstanbul
Boğazı'nda. Kütahya Antlaşması.
Hünkâr İskeleyi Antlaşması.
1839: II. Mahmut Mısır'a saldırıyor.
1856: Paris Antlaşması.
1868: Galatasaray Lisesi'nin kuruluşu.
1878: Ayastefanos Antlaşması.
1879: İstanbul sokaklarının gazla
aydınlatılmaya başlanması.
1916-1917: İstanbul'da ciddi
yangınlar.
23 Nisan 1920: Büyük Millet
Meclisi'nin açılması.
10 Ağustos 1920: Osmanlı
İmparatorluğu'nu parçalayan Sevr
Antlaşması.
1 Kasım 1922: Saltanatın kaldırılması.

24 Temmuz 1923: Lozan Antlaşması.
6 Ekim 1923: İstanbul'un kurtuluşu.
13 Ekim: Başkentin Ankara'ya taşınması.
29 Ekim 1923: Cumhuriyetin ilanı.
3 Mart 1924: Halifeliğin kaldırılması.
1935: Ayasofya'nın müze olması.
1936: Montreux sözleşmesi.
1937: Kentçilik uzmanı Henri Prost İstanbul için bir plan hazırlıyor.
10 Kasım 1938: Atatürk'ün ölümü.
Şubat 1945: Türkiye'nin Almanya'ya savaş açması.
1950: Genel seçimler: Demokrat Parti'nin zaferi.
1953: Genel seçimler: Demokrat Parti'nin zaferi.
1955: Kıbrıs sorunu nedeniyle İstanbul'da çıkan olaylar.

1957: Demokrat Parti'nin gerilemesi.
1960: Basma ve muhalefet partilerine karşı yasalar çıkarılması. Askerî darbe.
1961: Yeni anayasa. Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçimleri kazanması.
1965: Yunanlıların sınır dışı edilmesi.
1973: I. Boğaz Köprüsü'nün yapılması.
1974: Türk birliklerinin Kıbrıs'a çıkması.
1980: Askerî darbe.
1982: Yeni anayasa.
1983: Anavatan Partisi'nin seçimleri kazanması.
1993: İstanbul'da İslâmcı bir belediye başkanının seçilmesi.

KAYNAKÇA

I. GENEL YAPITLAR

Bizans İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin genel yapıtlarda, tarihsel kaynakların (belgeler, kronikler, vakayinameler, gezi anlatıları) belgeleri bulunacak.

Brehier, L., *Le Monde Byzantin*, 3 c.: 1, *Vie et Mort de Byzance*; II, *Les Institutions de l'Empire Byzantin*; III, *La Civilisation Byzantine*, Paris, 1947-1950. *Cambridge Medieval History*, c.IV, *The Byzantine Empire*, 2 c., Cambridge, 1967-1968.

Diehl, Ch., *Byzance, Grandeur et Décadence*, Paris, 1919.

Du Cange, C., *Historia Byzantina*, B. *Constantinopolis Christiana*, Paris, 1680.

Ducellier, A., *Les Byzantins*, Paris, 1963.

Ebersolt, J., *Constantinople Byzantine et les Voyageurs du Levant*, Paris 1919.

Lemerle, P., *Histoire de Byzance*, Paris, 1943 (11. bas., 1993).

Ostrogorsky, G., *Histoire de l'Etat Byzantin*, Paris, 1956.

Vasiliev, A., *Histoire de l'Empire Byzantin*, 2 c., Paris, 1952.

Djelal Esad, *De Constantinople à Stamboul*, Paris, 1909.

Encyclopédie de l'Islâm, 2. bas. "İstanbul" maddesi (H. İnalcık), c. IV, 233-259, Leiden, 1974.

Hammer, J.von, *Histoire de l'Empire Ottoman*, 18 c., Paris, 1835-1843.

İnalcık, H., *The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300-1600*, Londra, 1973.

Iorga, N., *Les Voyageurs Français dans l'Orient Européen*, Paris, 1928.

Karal, E. Z., *Osmanlı Tarihi*, c. V, 1789-1856; c. VI, 1856-1861; c. VII, 1861-1876; c. VIII, 1876-1907, Ankara, 1974-1983.

Mamboury, E., *Istanbul Touristique*, İstanbul, 1951.

- Mantran, R., *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris 1989.
- Shaw, S. J., ve Shaw, E. K., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, 2 c., Cambridge U.P., 1976-1977.
- Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Tarihi*, 1300-1789, 6 c., Ankara, 1947-1959.
- Werner, E. ve Markov, W., *Geschichte der Türken von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Berlin, 1978.
- Yerasimos, S., *Les Voyageurs dans l'Empire Ottoman, XIVe-XVIe Siècles*, Ankara, 1991.

II. BİZANS

1. Genel Yapıtlar (Sanat, Arkeoloji, Uygarlık, Toplum)

- Baynes, N. H., & Moss, H., *Byzantium, an Introduction to East Roman Civilization*, Oxford, 1948.
- Delvoye, C., *L'Art byzantin*, Paris 1967.
- Ducellier, A., *Le Drame de Byzance, idéal et échec d'une société chrétienne*, Paris, 1976.
- Ebersolt, H., & Thiers, A., *Les Églises de Constantinople*, Paris, 1918.
- Forchheimer, P., & Strzygowski, J., "Die Byzantinischen Wasserbehälter von Konstantinopel", *Byzantinische Denkmäler*, c.II, Viyana, 1893.
- Grabar, A., *La Peinture byzantine*, Cenevre, 1953.
- , *L'Art byzantin du Moyen Age, du VIIIe au XVe siècle*, Paris, 1963.
- Guillou, A., *La Civilisation byzantine*, Paris, 1975.
- Gurlitt, C. *Die Baukunst Konstantinopels*, Berlin, 1907.
- Krumbacher, K., *Geschichte der Byzantinischen Literatur*, Münih, 1897.
- Lemerle, P., *Le Style byzantin*, Paris, 1943.
- , *Le Premier Humanisme byzantin. Notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origines au Xe siècle*, Paris, 1971.
- Mango, C., *The Art of Byzantine Empire, 312-1453. Sources and Documents*, Englewood Cliffs, 1972.
- Mordtmann, A., *Esquisse topographique de Constantinople*, Lille-Brugge, 1892.
- Müller-Wiener, W., *Bildlexicon zur Topographie Istanbuls*, Tübingen, 1977.
- Runciman, S., *Byzantine Civilization*, Londra, 1933.
- Schneider, A. M., *Byzanz. Vorarbeiten zur Topographie und Archäologie der Stadt*, Amsterdam, 1967.
- Scherrard, P., *Constantinople. Iconography of a Sacred City*, Londra, 1985.
- Speck, P., *Die Kaiserliche Universität von Konstantinopel*, Münih, 1974.
- Talbot-Rice, D., *Constantinople*, Paris, 1965.
- Underwood, P., *Kahriye Djami. Studies in the Art*, 4 c., Princeton, 1975.
- Vryonis, S., *Le Rôle de Byzance*, Paris, 1968.
- Whittemore, Th., *The Mosaics of St. Sophia at Istanbul*, 3 c., Oxford, 1933-1945.
- Remondon, R., *La Crise de l'Empire Romain de Marc Aurèle à Anastase*, Paris, 2. bas., 1970.

Stein, E., *Histoire du Bas-Empire* (284-565), 2 c., Paris, 1959.

Van Millingen, A., *Byzantine Constantinople*, Londra, 1899.

2. 4.-6. Yüzyıl

Baxter, *The Great Palace of the Byzantine Emperors*, Oxford, 1947.

Beck, H. G., *Studien für Frühgeschichte Konstantinopels*, Münih, 1973.

Browning, R., *Justinian and Theodora*, Londra, 1971.

Cameron, A., *Circus Faction, Blues and Greens at Rome and Byzantium*, Oxford, 1976.

Clement, O., *Byzance et le christianisme*, Paris, 1964.

Dagron, G., *Naissance d'une Capitale: Constantinople et ses Institutions de 330 à 451*, Paris, 1974.

—, *Constantinople imaginaire*, Paris, 1984.

Dvornik, F., *Histoire des Conciles*, Paris, 1966.

Ebersolt, J., *Sainte-Sophie de Constantinople*, Paris, 1910.

Every, G., *The Byzantine Patriarchate, 451-1204*, Londra, 1962.

Fliche, A. & Martin, V., *Histoire de l'Eglise*, C. 4-9, Paris, 1937-1944.

Gordon, C. D., *Byzance and the Barbarians*, 1972.

Janin, R., *Constantinople byzantine*, Paris, 1950.

—, *La Géographie Ecclésiastique de l'Empire Byzantin*; I, *Le Siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique*, c. I, *Les Eglises et les Monastères*, 2. bas., Paris 1969.

Mainstone, R. J., *Hagia Sophia, Architecture, Structure and Liturgie of Justinian Great Church*, Londra, 1988.

Mango, C., *Le Développement urbain de Constantinople (IV.-VII. Siècle)*, Paris, 1985.

Manojlovitch, G., "Le Peuple de Constantinople", *Byzantion*, 11, 1936, 617-716.

Maricq, A., "Factions de Cirque et Partis Populaires", *Bull. de l'Acad. Royale de Belgique, Classe des Lettres*, 36, 1950, 396-421.

Pargoire, J., *L'Eglise byzantine de 527 à 847*, Paris, 1923.

Rubin, B., *Das Zeitalter Justinian*, Berlin, 1960.

Thiers, A., "L'Hippodrome de Constantinople", *C.R. Acad. Inscr. et B.L.*, 1913.

Vogt, J., *Constantin der Grosse und Sein Jahrhundert*, Münih, 1949.

Yerasimos, S., *La Fondation de Constantinople et de Sainte-Sophie dans les traditions turques*, Paris, 1990.

Zanariri, G., *Histoire de l'Eglise byzantine*, Paris 1954.

3. 7.-11. Yüzyıl

Alexander, P. J., *The Patriarch Nicephorus of Constantinople*, Oxford, 1957.

Brehier, L., *La Querelle des Images (VIIe-IXe Siècles)*, Paris, 1904.

Bryer, A. ve Herrin, J., *Iconoclasm*, Birmingham, 1977.

Canard, M., "Les expéditions arabes contre Constantinople", *Journal Asiatique*, CC-VIII, 1926, 61-121.

Cheynet, J.-C., *Pouvoir et contestation à Byzance (963-1210)*, Paris, 1990.

- Dvornik, F., *Le Schisme de Photius, histoire et légende*, Paris, 1950.
- Ebersolt, J., *Le Grand Palais de Constantinople et le Livre des Cérémonies*, Paris, 1910.
- Grégoire, H., *La Dynastie macédonienne* Brüksel, 1950.
- Haldon, J., *Byzantium in the seventh Century: the Transformation of a Culture*, Cambridge, 1960.
- Hussey, J. M., *Church and Learning in the Byzantine Empire, 867-1185*, Londra, 1937.
- Jenkins, R. H. J., *The Byzantine Empire on the Eve of the Crusades*, Londra, 1983.
- Jugie, M., *Le Schisme des Eglises*, Paris, 1941.
- Norden, W., *Das Papstum und Byzanz*, Berlin, 1903.
- Runciman, S., *The Eastern Schism. A Study of the Papacy and The Eastern Churches during the XIth and XIIIth Centuries*, Oxford, 1955.
- , "Byzantine Trade and Industry", *Cambridge Economic History*, Cambridge, 1952, 86-118.
- Starr, A., *The Jews in the Byzantine Empire, 614-1204*, Atina, 1939.
- Vryonis, S., "Byzantine Demokratia and the guilds in the eleventh Century", *Dumbarton Oaks Papers*, XVII, 196, 289-314.
- Zora, G., *Le Corporazioni byzantine*, Roma, 1931.

4. 12.-15. Yüzyıl

- Balard, M., *La Romanie génoise (XIIe-Début XVe Siècle)*, 2 c., Roma-Cenova, 1978.
- Balivet, M., *Romanie byzantine et Pays de Rûm turc. Histoire d'un espace d'imbrication gréco-Turque*, Istanbul, 1994.
- Barker, J. W., *Manuel II Palaeologus, 1391-1425. A Study in late Byzantine Statesmanship*, Rutgers Univ., N.J., 1969.
- Belin, M. A., *Histoire de la latinité de Constantinople*, Paris, 1894.
- Bratianu, G. L., *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938.
- Clari, R. de, *La Conquête de Constantinople*, P. Lauer bas., Paris, 1924.
- Geanakoplos, D. J., *Michael Palaeologus and the West*, Cambridge, Mass., 1959.
- Laiou, A., *Constantinople and the Latins, the Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328*, Cambridge, Mass., 1972.
- Longnon, J., *L'Empire latin de Constantinople et la principauté de Morée*, Paris, 1949.
- Meyendorff, J., *Grégoire Palamas et la mystique orthodoxe*, Paris, 1959.
- Nicol, D., *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium*, Cambridge, 1979.
- Pegolotti, F. B., *La pratica della mercatura*, A. Evans bas., Cambridge, Mass., 1936.
- Pertusi, A., *La Caduta di Constantinopoli*, 2 c., Verona, 1976.
- Raybaud, L. P., *Le Gouvernement et l'administration centrale de l'Empire byzantin sous les premiers Paléologues (1258-1354)*, Paris, 1968.
- Sauvaget, J., "Notes sur la colonie génoise de Péra", *Syria*, XV, 1934, 252-275.
- Thiriet, F., *La Romanie vénitienne au Moyen Age (XIIe-XVe Siècle)*, Paris, 1959.

III. OSMANLI VE TÜRK İSTANBUL'U

1. Genel Yapıtlar (Sanat, Arkeoloji, Uygarlık, Tarih, Toplum)

Adnan, A., *La Science chez les Turcs ottomans*, Paris, 1939.

Aslanapa, C. E., *Turkish Art and Architecture*, Londra, 1971.

Borie, A., & Pinon, P., "La maison turque", *Bulletin d'informations architecturales*, N° 94, 1995 (ek).

Braude, B., & Lewis, B., *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, 2 c., New York-Londra, 1982.

Cezar, M., *Typical Commercial Building of the Ottoman Classical Period and the Ottoman Construction System*, Istanbul, 1983.

Franco, M., *Essai sur l'histoire des Israélites de l'Empire ottoman*, Paris, 1897.

Gabriel, A., *Les Mosquées de Constantinople*, Paris, 1926.

Goodwin, G., *A History of Ottoman Architecture*, Londra, 1971.

Migeon, G., & Sakistan, A., "La céramique d'Asie Mineure et de Constantinople du XIVe au XVIIe Siècle", *Revue de l'Art ancien et moderne*, Paris, 1923.

Nicoletti, A., *D'Aronco e l'architettura liberty*, Bari, 1982.

Talbot-Rice, D., *Constantinople-Byzance-Istanbul*, Paris, 1966.

Ünsal, B., *Turkish Islamic Architecture*, Londra, 1959.

Zygulski, Z., *Ottoman Art in the Service of Empire*, New York, 1992.

2. 15. Yüzyıl

Babinger, F., *Mahomet II le Conquérant et son temps*, Paris, 1954.

Beldiceanu, N., *Recherche sur la ville ottomane au XVe Siècle*, Paris, 1973.

Gabriel, A., *Les Châteaux turcs du Bosphore*, Paris, 1943.

Yerosimos, S., "Galata à travers les récits de voyage (1453-1600)", *Varia Turcica*, XIII, 1991, 117-129.

3. 16. Yüzyıl

Clot, A. *Soliman le Magnifique*, Paris, 1983.

Halbout du Tanney, D., *Istanbul vu par Matrakçi et les miniaturistes du XVIe siècle*, Istanbul, 1993.

Hattox, R. S., *Coffe and Coffe Houses: The Origins of Social Beverage in the Medieval Near East*, Seattle, 1985.

Levy, A., *The Jews of the Ottoman Empire*, Princeton, 1994.

Mantran, R., "Un Règlement de la police de marchés d'Istanbul au début du XVIe siècle", *Cahiers de Tunisie*, XIV, 1954, 213-241.

—, *La Vie quotidienne au siècle de Soliman le Magnifique*, Paris, 1990.

Neciopoglu, G., *Architecture, Ceremonial and Power: The Top Kapı Palace in the XVth and XVIth centuries*, New York-Cambridge, 1991.

Nicolay, N., *Dans l'Empire de Soliman le Magnifique*, S. Yerasimos bas., Paris, 1989.

Stierlin, H., *Soliman et l'architecture ottomane*, Paris, 1985.

4. 17.-18. Yüzyıl

- Eldem, E., *Le Commerce français d'Istanbul au XVIIIe siècle*, doktora tezi, Aix-Marseille, 1988.
- , “Structure et acteurs du commerce international d'Istanbul au XVIIIe siècle”, *Les Villes de l'Empire ottoman: activités et sociétés*, c. I, Paris, 1911, 243-271.
- Eremya Çelebi, *Histoire d'Istanbul au XVIIe siècle* (Türkçe), H. Andreasyan bas., İstanbul, 1952.
- Evliya Çelebi, *Relation de Voyages (Seyahatname)*, (Türkçe), c I, İstanbul, 1898.
- İnciciyan, P. G., *Istanbul au XVIIe siècle* (Türkçe), Türkçe çevirisi ve notlar H.D. Andreasyan, İstanbul, 1956.
- Lewis, B., *Istanbul et la civilisation ottomane* (Fr. çev.), Paris, 1990.
- Mantran, R., *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris, 1962.
- , “Un document sur l'iẖtisab d'Istanbul à la fin du XVIIe siècle”, *Mélanges Louis Massignon*, c. III, Beyrut, 1957, 127-149.
- Mehmet Efendi, *Le Paradis des Infidèles. Un ambassadeur ottoman sous la Régence*, bas. ve çev. G. Veinstein, Paris, 1981.
- Montagu, Lady M., *L'Islam au péril des Femmes. Une Anglaise en Turquie au XVIIIe siècle*, Fr.çev., Paris, 1981.
- Paris, R., *Histoire du commerce de Marseille*, c. V: Le Levant, Paris, 1957.
- Tott, baron de, *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, 3 c., Amsterdam, 1784.

5. 19. Yüzyıl

- Ahmad, F., *The Young Turks. The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1909-1913*, Oxford, 1969.
- Anderson, M. S., *The Eastern Question, 1774-1923*, Londra-New York, 1966.
- Arnaud, J.-L., “Sources iconographiques d'histoire de l'espace urbain, l'exemple de Galata à İstanbul”, *Institut Français d'Urbanisme*, Versailles, 1988.
- Berchet, J. L., *Le Voyage en Orient. Anthologie des voyageurs français dans le levant au XIXe siècle*, Paris, 1985.
- Borie, A., Pinon, P., Yerasimos, S., Yücel, A., “İstanbul”, *Bulletin d'Information Architecturales* n°115'e ek, Paris, 1987.
- Borie, A., Pinon, P., Yerasimos, S., *L'Occidentalisation d'Istanbul au XIXe siècle*, 4 c., Nanterre, 1989-1992.
- Çelik, Z., *The Remaking of Istanbul. Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century*, Seattle-Londra, 1982.
- Davison, R., *Reforms in the Ottoman Empire, 1856-1876*, New York, 1973.
- Findley, C. D., *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, The Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton, 1980.
- Gökalp, Z., *Turkish Nationalism and Western Civilization*, New York, 1959.
- Karpat, K. H., *Ottoman Population, 1830-1914. Demographic and Social Characteristics*, Madison, 1985.
- Lewis, B., *Islam et laïcité. La naissance de la Turquie moderne*, Paris, 1989.
- Mardin, Ş., *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princeton, 1962.

- Pamuk, Ş., *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820-1913*, Cambridge, 1987.
- Quatert, D., *Social Desintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908. Reactions to European Economic Penetration*, New York, 1983.
- Rosenthal, S., "Foreigners and Municipal Reform in İstanbul", *International Journal of Middle East Studies*, II, 1980, 227-245.
- Shaw, S. J., *Between Old and News: The Ottoman Empire under Selim III, 1789-1807*, Cambridge, Mass., 1971.
- Vaner, S., (bas.), "İstanbul Gloires et dérives", *Autrement*, seri dışı, n°29, Mart 1988.
- Yerasimos, S., "Occidentalisation de l'Espace Urbain: İstanbul 1839-1871. Les textes réglementaires comme sources d'histoire urbaine", *Les Villes dans l'Empire ottoman. Activités et sociétés*, c.1, Paris, 1991, s.97-119.

6. 20. Yüzyıl

- Angel, A., "Henri Prost et le premier plan directeur de la ville d'Istanbul", *L'Empire ottoman, la République de Turquie et la France, Varia Turcica*, III, 1986, 561-577.
- Dumont, P., *Mustafa Kemal invente la Turquie moderne*, Brüksel, 1983.
- Karpat, K. H., *Turkey's Politics: the Transition to a Multi-Party-System*, Princeton, 1959.
- Ökte, F., *Le Drame de l'impôt du Varlik*, İstanbul, 1951.
- Robinson, R., *The First Turkish Republic*, Cambridge, Mass., 1963.
- Weiker, W. F., *The Modernization of Turkey: from Atatürk to Present Day*, New York-Londra, 1981.
- Yalman, A. E., *Turkey in my Time*, Norman, 1956.

- Abaka (Moğol Hanı) 178
ABD 317, 348, 349, 350, 353
Abdülaziz (Padişah) 308, 309, 336
Abdülhamit I (Padişah) 302, 303, 305, 313
Abdülhamit II (Padişah) 309-312, 314, 330
Abdülmecit (Padişah) 307, 321, 322, 336
Abydos 66
Adalar 16, 65, 95
Aden 228
Adnan Menderes 351
Adrianus I (Papa) 86
Adrianus II (Papa) 91
Adriyatik Denizi 65, 119, 223
Adversus Christianos 38
AET 357
Aetios Sarnıcı 244
Aetius Sarnıcı 45
Afrodisias 25
Agapetus (Papa) 56
Agathias (Hukukçu) 55
Ahmet Bican Yazıcızade 21
Ahmet Emin Yalman 340, 349
Ahmet I (Padişah) 229, 231, 260-262, 271
Ahmet III (Padişah) 266, 271, 295, 296, 298
Ahmet Mithat 329
Aimee Dubuc 313
Akağalar Kapısı 236
Akakios (Patrik) 38, 47
Akdeniz 16, 24, 37, 39, 62, 65, 66, 69-75, 81, 97, 98, 119, 132, 152, 163, 167, 183, 200, 226, 228, 229, 247, 252, 254, 256, 264, 267, 268, 281, 287, 288, 290, 293, 295, 313
Akka 171
Akkerman 168, 226
Akropolis 24, 38, 80, 103, 221, 223
Aksaray Meydanı 64
Aksaray 216, 242, 244, 271, 277
Aksuş 144
Aleksandr II (Çar) 310
Aleksandros Mavrokordhato 286
Aleksios Apokaukos 182
Aleksios Branas (İsyancı General) 147
Aleksios Dukas V (İmparator) 149, 150
Aleksios Komnenos I (İmparator) 129, 130, 132-134, 144
Aleksios II (İmparator) 138
Aleksios III (İmparator) 147-150

Alemdar Mustafa Paşa 305, 306
Alen Aspar (Komutan) 47
Alexander III (Papa) 136
Ali Canip 331
Alibeyköy 19
Altın Kapı 33, 44, 46, 64, 118, 189
Altın Post 19
Alvise Contarini 268
Amauri I (Kudüs Kralı) 136
Amcazade Hüseyin Paşa 265, 299
Amedeo VI (Savioa Kontu) 186
Amerikan Koleji 343
Anadoluhisarı 205, 216, 355
Anaplus 61
Anastasios (Patrik) 84, 168
Anastasios I (İmparator) 49, 130
Anastasios II (İmparator) 73, 80
Anavatan Partisi 356
Andrea D'arnoldo 200
Andreossy (Kont) 315
Andrinopolis 166
Andronikos II (İmparator) 60, 164-
169, 172-174, 201
Andronikos III (İmparator) 165, 166,
169, 177, 182, 201
Andronikos IV (İmparator) 188, 189
Andronikos I Komnenos (İmparator)
138, 139, 143
Ankhialos 144, 168
Ankyra (Ankara) 23, 25, 40
Anna (İmparatoriçe) 182
Anna (Basileus'un Kızkardeşi) 102
Anna (Prenses) 164
Anna Dalassena 140
Anna Komnene 132, 134, 144
Anthemios (Trallesli / Mimar) 58
Anthimos (Piskopos) 56
Antiokhos III (Kral) 23
Antiokhos Soter I (Suriye Kralı) 23
Antoine De Favray 296
Antoine Geuffroy 254
Antonios Kauleas (Patrik) 110
Apameia Antlaşması 23
Aphrodite (Kült) 24, 38
Apollinaris (Piskopos) 41, 42
Appollonia 44
Apuglia 101

Arcadius (İmparator) 44, 45, 48, 64
Ardahan 348
Argonotlar 19
Arangelos Agathonikos Kilisesi 38
Arangelos Mikhael Kilisesi 80
Aristoteles 145, 177
Arius (Piskopos) 39, 40
Ariusçu Bunalım 41
Arkeoloji Müzesi 325
Arnavutköy 61, 342
Arnavutluk 44, 193, 205, 222, 226,
290, 332
Arsenios (Patrik) 157, 159, 161
Artemis (Kült) 24, 38
Aspar Sarnıcı 48
Asparuh (Bulgar Şefi) 75
Aspendos 25
Atatürk Köprüsü 345
Athanarich (Barbar) 15
Athanasios (Keşiş) 165
Atikalipaşa Camii 230
Atina Ünivresitesi 55
Atina 22, 23, 145
Atlas Okyanusu 30, 155
Atmeydanı 33, 230, 244, 255
Attaleia 25
Attalos I (Kral) 23
Attalos III (Kral) 24
Attila 45
Aubert (Elçi) 302
Augusta Antonina 25
Augusteion Forumu 37
Avusturya 228, 254, 264-266, 293,
304, 314, 326
Aya İrini Kilisesi (Büyükada) 32, 53,
58-60, 87, 91, 103, 170, 330
Aya İrini 38
Ayasofya Medresesi 234
Ayasofya Vakfı 271
Ayasofya 20, 21, 30, 32, 44, 45, 53,
56, 58-62, 89, 90, 97, 103, 105,
109, 110, 113, 122, 126, 130, 146,
151, 157, 162, 167, 174, 195, 197,
199, 204, 208, 211, 217, 224, 229,
239, 244, 254, 282, 284, 295, 299,
315, 342
Ayastefanos Antlaşması (1878) 310

Aynaroz Dağı 48, 96, 112, 166, 177
Aynaroz Manastırı 185
Ayvansaray 48, 247, 355
Azapkapı 291, 322, 345
Azerbaycan 254, 262
Aziz Georgios Manastırı 113
Aziz Gregorios (Nazionzoslu) 34
Aziz Lucca 43
Aziz Paulus 25
Aziz Petrus 25
Aziz Stefanos 113
Aziz Yuhanna 25
Azize Meryem Kilisesi 170

Bab-ı Saadet 236
Babıali Baskını 332
Babil 16
Bağdat Demiryolu 311
Bağdat Köşkü 299
Bağdat Paktı 350
Bağdat 92, 97, 98, 227, 228, 232, 262, 297
Bahçekapı 216, 247, 252, 286
Bakhos Kilisesi 57
Bakırköy 64
Bakı 255
Balat 216, 246, 247, 283, 287, 289
Balıpaşa Camii 230
Balkan Paktı 350
Balkanları 282
Bank-ı Osmani-ı Şahane 314
Bardas (Kalıtcı) 90-92
Basel Konsili 194
Basileios I (İmparator) 91, 92, 94, 95, 98, 103, 107, 117, 162
Basileios II (İmparator) 94, 95, 97, 100, 101, 119, 121-123,
Basileios Lekapenos (Parakimomenos) 96
Basiliscus (İmparator) 47, 64
Baudouin De Falndre 150
Baudouin II (Latin İmparatoru) 156, 157
Bayezit I (Yıldırım / Padişah) 189-193, 205, 216
Bayezit II (Padişah) 60, 225-227, 229, 240, 248, 249

Bayezit (Semt) 216, 271, 282
Bayezit Camii 213, 242, 244, 275
Bayrampaşa 208
Beatriz Mendez 288
Bebek 299, 320, 327, 342, 343
Bekri Mustafa Paşa 279
Bektaş Tarikatı 306
Belgrat Ormanı 36, 232, 241, 299
Belgrat 195, 241, 266
Belgrat Antlaşması (1717) 260
Belgrat Antlaşması (1736) 266
Belgratkapı 241, 244
Belisarios (General) 51, 53, 65, 67
Benjamin De Tudele 140, 142, 143
Bergama 23-25
Bertrandon De La Brocquiere 198
Beşiktaş 117, 206, 248, 272, 287, 321, 322
Beykoz 271, 282, 299, 300
Beylerbeyi Sarayı 322
Beylerbeyi 282
Beyoğlu 11, 17, 18, 248, 267, 272, 317, 321, 324, 326, 340, 341, 344, 351, 352, 355, 356
Beyrut Üniversitesi 55
Beyrut 9, 98
Bibliotheque Royale 256
Birinci Dünya Savaşı 311, 333
Birun 234
Bithynia 19, 23-25
Bizans Senatosu 37
Blahernai Sarayı 45, 140, 142, 143, 150, 153, 161-163, 355
Blahernai Surları 89
Blahernai 46, 48, 54, 113, 118, 134, 183, 201
Bogomiller 132
Boğdan 201, 226, 287, 309
Bohemond 133, 134
Bonifatius IX (Papa) 190, 192
Bonnac (Elçi) 292
Bonnaval (Kont) 267, 302
Boris (Bulgar Kralı) 91
Bosko (Cambaz) 329
Bosna 222, 265, 278, 309, 312
Bostanzade Mehmet Efendi 281
Boucicaut (Mareşal) 191

- Braque 343
 Brokhtoi 61
 Brumalia Bayramı 379
 Bukoleon Sarayı 103, 105, 116
 Bukoleon Limanı 57, 66, 96
 Bulgaristan 79, 99, 100, 102, 124, 148,
 187, 189, 267, 304, 305, 309, 310,
 312, 348, 351
 Burmalı Sütunu 36
 Bursa 165, 189, 190, 233, 234
 Büyük Bedesten 219, 242, 274, 277,
 318, 342
 Büyük İskender (Makedonyalı) 23
 Büyük İ.ogothetes 163, 166, 174, 176,
 178
 Büyük Pera Caddesi 323, 324
 Büyük Postane 325
 Büyük Saray 32-34, 79, 84, 89, 96, 97,
 103, 105, 106, 116, 123, 140, 153
 Büyük Termessos 25
 Büyükdere 61, 300
 Byzas (Kral) 20, 21

 Campbell (Elçi) 302
 Caracalla (İmparator) 25
 Carlo I (Anjou'lu) 157, 158, 161, 162
 Cavit Bey (Maliye Nazır) 331
 Celal Bayar 349, 350, 352
 Celal Esat Arseven 316
 Celaliler 262-264
 Celalzade Hızır Bey (Kadı) 216, 218
 Cem (Şehzade) 226
 Cemal Paşa 333
 Cenevizliler 17, 18, 119, 141, 142,
 148, 152, 156, 157, 163, 164, 168-
 172, 183-185, 188, 189, 191, 192,
 200, 204, 207, 214, 216, 223, 248,
 252, 255
 Cevahir Bedesteni 219
 Cezayir 228, 306
 Charlemagne 70, 74, 100
 Charles Du Cange 295
 Charles VI (Kral) 191
 Chateaufort (Elçi) 292
 Chevalier De Germigny (Elçi) 248
 Choiseul-Gouffier (Elçi) 292, 296
 CHP 340, 349, 352

 Cibali 246, 252, 277, 283
 Cihangir 18, 334
 Cihat 333
 Clarke 315
 Claude Duthuit 359
 Clavijo 192, 197
 Clemens IV (Papa) 158
 Clemens VI (Papa) 183
 Colbert 292, 295
 College Royal 256
 Constans II 21, 38, 41
 Constantinus (ayr. bkz. Konstantinos
 / İmparator) 21, 26, 29-33, 36-41,
 45, 46, 48, 58, 219
 Constantinus Forumu 31
 Constantinus II (ayr. bkz.
 Konstantinos II / İmparator) 33
 Cornelius Le Bruyn 294
 Cristoforo Buondelmonti 197
 Cumhuriyet Halk Partisi (ayr. bkz.
 CHP) 340, 349, 351-353

 Çaka Bey 133
 Çaldıran Zaferi (1514) 227, 240
 Çamlıca 300
 Çanakkale Boğazı 30, 66, 182, 184,
 185, 264, 279, 348
 Çatalca 270
 Çemberlitaş 31, 230
 Çengelköy 256, 270
 Çeşme Yenilgisi (1774) 267
 Çırağan Sarayı 322
 Çıfıtıkapısı 216
 Çinili Köşk 330
 Çirmen Savaşı (1371) 187
 Çubuklu 320

 Dalmaçya 90, 101, 119, 228, 265
 Damastris Sarayı 80
 Damat Ferit Paşa 334, 336
 Daphne (ayr. bkz. Büyük Saray) 33,
 105
 Dara I (Büyük / Pers Kralı) 22, 71
 Darphane 287
 Darüşşafaka (Lise) 326
 Delphoi 20
 Demetrios (Prens) 195, 196

Demetrios Kydonis 176, 184, 185, 188
Demokrat Parti 349-353
Denis Areopagos 176
Deprem 45, 48, 60, 61, 64, 116, 185,
201, 221, 245, 276
Deuteron (Edirnekapı) 46
Deutsche Bank 315
Digeste (Komisyon) 54
Dikilitaş 36
Dinyeper Nehri 30
Diocletianus (Imparator) 26
Dioskoros (Patrik) 42
Divanyolu 31, 219, 244, 345
Doğu Ekspresi 315, 323
Dolmabahçe Sarayı 321
Dönmeler 290
Drama 187
Du Loir 276, 284
Dukas (Kronikçi) 202
Durest 302
Dürr-i Meknun 21
Düyunu Umumiye-i Osmaniye 314,
315, 325
Ebersolt (Arkeolog) 315
Ebu Eyyub El-Ensari (Sahabe) 218
Ebu Şama 144
Ebülfida (Gezgin) 173
Edebiyat-ı Cedide Hareketi 329
Edessa 123
Edirne Antlaşması (1190) 147
Edirne Antlaşması (1713) 266
Edirne 26, 64, 124, 159, 181, 186,
193, 204, 213, 217, 220, 230, 233,
234, 244, 289, 310, 332, 333
Edirnekapı 18, 46, 58, 118, 206, 208,
219, 230, 241, 244, 271, 294
Edmond About 316
Efes Konsilleri 42
Efes 25
Eflak 146, 191, 193, 201, 222, 240,
266, 267, 287, 309
Eflatun (ayr. bkz. Platon) 177, 203
Efsaneler 19
Efthimios (Patrik) 110
Ege Denizi 22, 98, 152, 183, 189, 191,
222, 223, 354

Eirene (Imparatoriçe) 74, 77, 78, 86,
87, 104, 135, 140
Elencilik 22
Eleutherios Limanı 197, 244
El-Memun (Halife) 90
El-Mutassım (Halife) 90
Eminönü 11, 18, 242, 322, 346
Emir Danişment Gazi 135
Enderun 234
Enea Silvio Piccolomini (Pius II /
Papa) 212
Enver Paşa 333
Epeiros (Epir) 156, 161, 186
Epiphania Günü 110
Epir 156, 304
Erdel 193, 195, 204
Erivan 297
Esir Pazarı 276, 282
Eudoksia (Imparatoriçe) 42, 128
Eustathios (Başpiskopos) 145
Eutykhes (Rahip) 42
Evliya Çelebi 268, 269, 272, 274, 275,
281, 283, 300
Eyüp (Semt) 216, 218, 233, 238, 242,
268-270, 272, 300
F. Lacroix 316
Fatih Camii 58, 62, 230
Fatih Külliyesi 221
Fatih Sultan Mehmet (Padişah) (ayr.
bkz. Mehmet II) 21, 60, 203, 213,
224, 239, 246, 249, 334
Federico (Lorraine'li) 125
Felaketler Dönemi 264, 278
Fenari İsa Camii 113, 178
Fener 87, 178, 216, 245, 246, 283, 286
Fenerbahçe 300, 323, 342
Fenikeliler 20
Ferdinand (Imparator) 254
Fernand 343
Ferriol (Elçi) 292
Fethi Okyar 340
Fethiye Camii 179, 214
Fezullah Efendi (Şeyhülislam) 266
Fındıklı 248, 272, 343
Filistin 31, 71, 72, 80, 148, 172, 319
Firuzağa Camii 230

Flavianus (Patrik) 43
Floransa 165, 168, 194, 199, 203
Forum Arcadius 64
Forum Augusteon 62
Forum Bovis 64
Forum Constantini 62, 118
Forum Tauri 33, 62, 64, 118, 213,
217, 223, 229
Fossati 315
Franchet d'Esperey (General) 334
François I (Fransa Kralı) 228, 256,
293
François Kauffer 296
Fransız Devrimi 304
Friedrich Barbarossa I (Imparator) 147
Frigya 72, 74, 88, 136
Fuat Köprülü 344, 349
Fuzuli 255

Gainas (Gotların Şefi) 44
Galata Kulesi 11, 18, 184, 200, 248
Galata Limanı 324
Galata Şatosu 80
Galata 11, 16-18, 46, 65, 117, 141,
153, 156, 163, 169-173, 183, 184,
191, 192, 200, 204, 206, 214, 218,
222, 233, 238-240, 243, 246-249,
253, 268, 270, 272, 282, 283, 287,
288, 290, 291, 321, 322, 324, 340,
346
Galata-Pera 12, 18, 170, 184, 216,
277, 292, 320, 323, 324
Galatasaray (Lise) 248, 291, 326, 329,
343, 357
Galatlar 23, 25
Gallipolis 185
Galya 23, 31
Galyalılar 23
Gedikpaşa 330
Gelibolu 185, 188, 193
Geoffrey De Villehardouin 15, 150
Georgios (Kıbrıslı) 165, 174, 176
Georgios Akropolites 174
Georgios Gennadios Skholarios II
(Patrik) 214
Georgios Pakhymeros 168, 175
Georgios Phrantzes 202

Georgios Skholarios (Papa) 195, 203,
204
Gerard De Nerval 315
Gerlach (Gezgin) 288
Germanos (Patrik) 73, 84
Germanos III (Patrik) 159
Geza (Macar Beyi) 135
Ghislain De Busbecq 254
Giovanni Giustiniani 204
Girit Savaşı 263, 278, 287, 290
Girit 77, 138, 240, 259, 262, 279
Grand Orient De France 313
Gregorios Palamas 167, 176, 183, 203
Gregorius II (Papa) 84
Gregorius VII (Papa) 128, 133
Gregorius X (Papa) 158
Grosvenor 316
Guglielmo I 135
Guillaume De Villehardouin 156
Guillaume Joseph Grelot 16, 231, 294
Gurlitt (Arkeolog) 315, 316
Gül Camii 113
Gülhane Hattı Hümayunu 307, 317
Güllü Agop 330
Gümüşsuyu Askeri Hastanesi 325
Gürcistan 19, 101, 123, 124, 262, 303
Güzel Sanatlar Akademisi 343
Güzcelle Kasım Paşa 249

Hodeghetria 43
Hadrianopolis (Edirne) 15, 26, 124,
159, 185, 186
Hadrianus (Imparator) 25, 26, 54
Hadrianus Su Kemerli 26
Hagia Eirene Perama Kilisesi 144
Hagia Helene Kilisesi 170
Hagia Sophia Kilisesi 217
Hagia Theodosia Kilisesi (Gül Camii)
113
Hagios Andreas Enti Khristi Kilisesi
45, 87
Hagioi Apostoloi Kilisesi (Havariler
Kilisesi) 38, 58, 62, 86, 91, 144,
198, 202, 214, 221
Hagioi Saranta Kilisesi 121
Hagios Anastasios Kilisesi 229
Hagios Frangiskos Kilisesi 153, 170

Hagios Georgios Kilisesi 121, 124, 286
Hagios Ioannes Prodromos Kilisesi 48,
64, 65, 86, 87
Hagios Mamas 117
Hagios Menas Kilisesi 38
Hagios Mikhael Kilisesi 38, 170
Hagios Mokios Kilisesi 38
Hagios Mokios Sarnıcı 62
Hagios Paulos Kilisesi 57
Hagios Petros Kilisesi 57
Hagios Sergios Kilisesi 57
Hagios Soter Enti Khora Kilisesi
(Kariye Camii) 140, 178, 296
Hagios Soter Manastırı 167
Hagios Theodoros Kilisesi (Vefa Kilise
Camii) 113
Halep 98, 233
Halepli Hakim 280
Haliç 10, 12, 16-20, 25, 31, 45, 46, 58,
62, 64, 66, 73, 79, 80, 108, 118,
119, 141, 170, 173, 192, 197, 200,
206, 207, 216, 218, 232, 239, 240,
242, 246, 247, 249, 252, 270, 274,
275, 277, 279, 282, 287, 292, 298,
300, 320, 322, 355, 356
Haliç'in Zinciri 79
Halide Edip (Adıvar) 331, 345
Halil Hamit 302, 33
Halk Evleri 340
Halvetiler Tarikatı 285
Harry Truman 348
Harun bin Yahya 97
Harunürreşit (Halife) 74
Hasköy 247, 248, 270, 272, 283, 286,
287, 289, 300, 355
Hatice Turhan Sultan 263
Havariler Kilisesi 38, 58, 198, 202, 221
Haydarpaşa Garı 10, 323, 325, 342
Haydarpaşa 18, 334
Hayrettin Paşa (Barbaros) 228
Hazar Denizi 30
Hebdomon 64
Heinrich VI (İmparator) 148, 149
Hekim Sinan Paşa 241
Helene (Kantakuzenos) 182, 184
Helios (Tapınak) 24, 38
Hellespontos 66, 72

Henri de Courtenay (İmparator) 152
Henri Prost 345, 353
Hera (Tanrıça Kültü) 19, 20
Heraclius (İmparator) 76, 77
Herakleia 23, 41, 170, 184
Herakleios Herakleonas II (İmparator)
76
Herakleios I (İmparator) 55, 71, 72,
80, 82
Heredotos 203
Hıristiyan Kilisesi 26, 29, 39
Hırvatistan 101, 228
Hızır Bey (Aydın Emiri) 183
Hierapolis 25
Hieron 66
Hindistan 55, 155, 167
Hipodrom 25, 26, 33-36, 49, 52, 53,
55, 57, 62, 103, 105, 108, 115, 118,
119, 153, 197, 198, 244, 255, 280,
315, 335
Homeros 72, 145
Honorius (İmparator) 37, 64
Honorius (Papa) 82
Horace Sebastiani (Elçi) 313
Hormisdas I (Papa) 50
Hormisdas Sarayı 57
Humbaracı Ahmet Paşa 267
Hümayunabad Yalısı 299
Hünkâr İskeleyi 299
Hürrem Sultan 231
Hüsrev II (İmparator) 71
Hypatios (Anastasios'un Yeğeni) 53
Hz. Muhammed (Peygamber) 229
Irak 228, 262, 303, 333, 350
İbrahim (Karaman Beyi) 204
İbrahim I (Padişah) 263, 278, 283
İbrahim Müteferrika 300
İbrahim Paşa 231
İbrahim Peçevi 279
İgnatios (Patrik) 91, 92
İgnatios (Smolenski) 198
İgnatius (Piskopos) 25
İgor (Prens) 102
İllyria 72, 90
İllyricum 84

İmrahor Camii 48
İnebahtı Savaşı (1571) 228, 256, 260
İnebahtı 228
İnek Boğazı 19
Innocentius III (Papa) 148
Ioannes Dukas 128
Ioannes Eugenikos 203
Ioannes Kalekas (Patrik) 182
Ioannes Kantakuzenos 162, 166, 175, 182
Ioannes Khrysostomos (Patrik) 42, 43, 129
Ioannes Komnenos II (İmparator) 127, 130, 131, 135, 140, 144-146
Ioannes Ksiphilinos 127
Ioannes Kurkuas 98
Ioannes Laskaris 159
Ioannes Malalas (Tarihçi) 55
Ioannes Orphanotrophos 123
Ioannes Palaiologos V (İmparator) 182, 184-190

Ioannes Tzetzes 145
Ioannes Tzimiskes I (İmparator) 94, 96, 98, 100, 101
Ioannes Vatatzes III 155, 159, 163, 196
Ioannes Vekkos (Patrik) 161, 165, 176
Ioannes VI (İmparator) 182-185
Ioannes VII 189-191
Ioannes VIII 193-195, 198
Ioannes XIII (Patrik) 165
İon Denizi 19
İosif (Patrik) 158-161, 165
İran 23, 56, 70, 119, 167, 199, 227, 247, 255, 262, 266, 267, 287, 306, 348
İsa Kilisesi 38
İsaakios Angelos 138, 139, 146, 147, 149
İsaakios Komnenos I (İmparator) 126, 127, 131
İsidor (Kievli / Elçi) 204
İsidoros (Miletoslu / Mimar) 58, 60
İslâm 60, 70, 72, 208, 221, 222, 228-230, 232, 289, 307, 310, 314, 329, 336, 344

İslâmbol 218
İslâmlaştırma 217, 218, 229
İsmet İnönü 340, 350, 352
İstiklâl Caddesi 323, 341
İtilaf Devletleri 333, 334, 336
İttihad-ı Osmani 331
İttihat ve Terakki Cemiyeti 311, 312, 331-334
İustinianos I (İmparator / İustinos I) 38, 50-56, 58-61, 64-67, 69, 75, 81, 87, 94, 98, 101, 107, 254
İustinianos II (İmparator / İustinos II) 75, 77, 80, 83
İustinianos Su Kemerli 232
İustinianos Yasaları 54, 55
İvan Asen II (Bulgar Kralı) 148
İzmir 25, 133, 233, 267, 334-336
İzmit Körfezi 10, 17, 80
İznik 24, 40, 86, 132, 150, 152, 155, 156, 159, 162, 255

Jan Potocki 296
Janos Hünyadi (Voyvoda) 204
Jean Baptiste Lechevallier 296
Jean Baptiste Van Moor 296
Jean Thevenot 245, 272, 273, 277, 281, 295
Joao Miguez 288
Johannes VI (Papa) 83
Johannes VIII (Papa) 92
John Cam Hobhouse 315
Josephine de Beauharnais 313
Jovianos (İmparator) 39
Jozeph Naci 288
Jön Türkler 310-312, 314, 319, 329-333
Jucundinae Sarayı 64
Julianos (Dönek) 38, 39

Kadıköy 17, 18, 20, 27, 65, 80, 216, 248, 272, 293, 323, 325, 342
Kadınlar Saltanat Dönemi 264
Kadırga 282
Kadisiya Savaşı 72
Kafes Uygulaması 261, 262
Kafkasya 66, 101, 317
Kağıthane Deresi 298

- Kağıthane 19, 289
 Kahire 227, 232, 233, 241
 Kahvehane 279-282
 Kallinikos (Mimar) 73
 Kallistos (Patrik) 185
 Kandilli 299, 320
 Kanlıca 282, 299
 Kanuni Sultan Süleyman (Padişah)
 52, 227, 228-232, 234, 240, 241,
 248, 249, 254-257, 260, 280, 288,
 292, 294
 Kapitülasyonlar 248, 252, 256, 290,
 293
 Kappadokya 25, 53, 72, 127, 177
 Kara Ahmet Paşa 231
 Kara Mustafa Paşa 263, 264
 Karaca Ahmet Paşa 248
 Karadeniz 16, 19, 22, 30, 49, 65, 66,
 71, 75, 119, 138, 152, 156, 168,
 171, 172, 184, 186, 188, 192, 194,
 205, 226, 252, 260, 267, 268, 271,
 283, 287, 293, 309, 334, 335, 357
 Karagöz (Gölge Oyunu) 282, 283, 330
 Karaköy 291, 320, 322, 346
 Karamani Mehmet Paşa 226
 Kardeşlerini Öldürme Yasası 260, 261
 Kariye Camii 61, 140, 177, 179, 296
 Karl V (Kral) 228
 Karl XII (Kral) 266
 Karlofça Antlaşması (1699) 260, 265,
 286, 295
 Kars 348
 Kasımpaşa Tersanesi 17, 249, 252, 291
 Kasımpaşa 66, 216, 242, 246-248,
 269, 270, 272, 300
 Kavak Sarayı 299
 Kavala 187
 Kavimler Göçü 26, 30, 31, 44-46, 49,
 70, 75
 Kayseri 216, 230
 Kefe 183, 222
 Kemalizm 339, 340, 353
 Kemankes Kara Mustafa Paşa 263
 Kenan Evren 356
 Khalke Sarayı 33, 105
 Khalkedon (Kadıköy) 19, 20, 23, 27,
 43, 47, 65, 71, 80, 85, 216
 Khalkoprateria Hagia Panagia Kilise
 48, 113
 Kharisios Kapısı 58, 62, 64, 118, 206
 Khersonesos 83
 Khora Manastırı Kilisesi 61, 177, 178,
 296
 Khora 45, 46, 178
Khronographia 112, 123
 Khrysoloras, Manuel 15, 16
 Khrysopolis (Üsküdar) 18, 26, 65, 73,
 116, 216
 Khrysopolis Manastırı 83
 Kıbrıs 98, 186, 228, 310, 350, 351,
 353, 354
 Kılıç Arslan (Sultan) 133
 Kılıç Arslan II (Sultan) 136
 Kırım Savaşı (1854-1855) 308
 Kırım 36, 167, 171, 183, 246, 267,
 293, 303, 317, 319
 Kız Öğretmen Okulu 327
 Kiev 101, 102, 117
 Kilikya 9, 72, 98, 135, 226
 Kirkor ve Garabet Balyan (Mimar) 322
 Koca Mehmet Ragıp Paşa 267
 Kocamustafapaşa 271
 Kolkhis (Gürcistan) 19
 Konrad I (Marki) 147
 Konrad III (Kral) 136
 Konstans II Herakleios (İmparator)
 76, 83
 Konstantin (Misyoner) 102
 Konstantinos (Bilgin) 121
 Konstantinos (Patrik) 85
 Konstantinos Dragases XI (İmparator)
 194-196, 203, 204, 208
 Konstantinos III (İmparator) 76
 Konstantinos IV (İmparator) 75, 77, 83
 Konstantinos Likhudes (Hukukçu)
 123, 127
 Konstantinos Monomakhos IX
 (İmparator) 107, 113, 121, 123-126
 Konstantinos Porphyrogenetos VII
 (İmparator) 94-97, 99, 106, 110,
 121
 Konstantinos Righas (Ozan) 304
 Konstantinos V (İmparator) 74, 75,
 84-86

Konstantinos VIII (İmparator) 122
Konstatinos Dukas X (İmparator)
127, 128
Kontoskalion Limanı 66, 197
Korinthos Savaşı 22
Kosmas İndikopleustes (Gezgin) 55
Kosova Zaferi (1389) 189
Kosova 189
Köprülü Mehmet Paşa 260, 264, 279,
286
Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa 265
Kösem Sultan 262, 263
Kritobulos (Tarihçi) 203, 220
Krum (Bulgar Hanı) 75, 79
Kserkses (Pers Kralı) 22, 71
Ksiphilinos 121, 124, 145
Ktesiphon 72
Kudüs 82, 83, 133, 134, 136, 147,
223, 233, 265
Kumkapı 66, 216, 246, 247, 283, 287
Kurtuba 101, 227
Kutalmışoğlu Süleymanşah 144
Küçük Kaynarca Antlaşması (1774)
267, 301, 302
Küçükçekmece 64, 156
Küçüksu 299, 322
Kürdistan 227, 262
Kyrillos V (Patrik) 287
Kyzikos Yarımadası 20, 73

Lady Mary Wortley Montagu 296
Laguna (Doktor) 241
Lale Devri 298
Laleli 277
Lalezar 300
Lamartine 315
Langa 197, 216, 244, 300
Laonikos Khalkokondyles 203
Laskaris 157
Laterano 83
Le Roi 302
Leger 343
Leo II (Papa) 43
Leo IX 125
Leon (Matematikçi) 121
Leon I (İmparator) 46-48, 64
Leon II (İmparator) 47

Leon III (Isauria'lı) 64, 77, 79, 80,
84, 120
Leon IV 74, 86
Leon IX (Papa) 124
Leon Tornikos 124
Leon V (Ermeni / İmparator) 48, 64,
79, 89
Leon VI (İmparator) 94, 95, 99, 105,
107, 108, 110, 112, 113, 117, 121
Leonardo (Sakızlı / Elçi) 204
Leontios (General) 77
Licinius 26
Likhudes 121
Litvanya 201
Loncalar 115, 120, 172, 174, 238, 240,
247, 249-251, 255, 263, 273-275,
278, 280, 281, 283, 284, 289, 300
Londra 192
Louis d'Anjou (Macaristan Kralı) 186
Louis VII (Kral) 136, 142
Louis XIV (Kral) 18
Louis XV (Kral) 296
Lozan Antlaşması (1923) 301, 336
Luitprand (Büyükelçi) 97
Lukas Notaras 204, 213
Lygos 19, 20
Lykos Vadisi 244
Lyon Konsili 158
Lysimakhos (Kral) 23

Macaristan 135, 186, 190, 228, 265
Maçka 318, 325, 342
Magnaura Sarayı 33, 64, 90, 105, 108,
109, 121
Magnesia 156
Mağlova Kemerli 232
Mahmut I (Padişah) 266, 267, 271,
295, 298, 299
Mahmut II (Padişah) 305-307, 313,
321, 326
Mahmut Şevket Paşa 332
Mahmutpaşa (Semt) 219, 242
Maximianus (İmparator) 26
Maximus (Günah Çıkarıcı) 83, 176
Makedonya 17, 22-26, 44, 49, 92, 147,
184, 187, 200, 310, 311, 312, 332
Makedonyalılar Sülalesi 94, 100, 101,

103, 104, 106, 107, 115, 121, 124,
126, 130, 131, 145
Manfredi (Kral) 156, 157
Mangana Limanı 66
Mangana Manastırı 113, 121, 124, 185
Mangana Sarayı 103, 105
Manichoıs Johann Schiltberger 197
Manisa 216
Manuel Brudo 288
Manuel I (İmparator) 131, 135, 136,
138, 140, 145, 146
Manuel II (İmparator) 189, 191-194,
201
Manuel Khrysoloras 15, 197, 198, 200
Manuel Komnenos (Trabzon Rum
İmparatoru) 143, 144, 156
Marathon 22
Marcianus (İmparator) 43, 46, 64
Marcus Aurelius Antoninus Bassianus
(İmparatorarator / Caracalla) 25
Maria (Mogol Prensesi) 178
Maria-Theresa (İmparatoriçe) 293
Marie de Poitiers (Prenses) 138
Markos (Efesli) 48
Markos Kilisesi 195, 203
Marmara Denizi 10, 17, 18, 45, 46,
49, 57, 62, 73, 80, 118, 134, 138,
189, 191, 197, 206, 247, 270, 271,
334, 355
Marmara Ereğlisi 24, 41, 184, 271
Marsilya 169, 292, 293
Martine (İmparatoriçe) 76
Martinus I 83
Martinus IV (Papa) 162
Martinus V 194
Maurikios (İmparator) 64, 76, 82
Maxime Du Camp 315
Megalo Idea 334
Megara 20
Mehmet I (Çelebi) 193
Mehmet Ağa (Mimar) 231
Mehmet Ali Paşa (Mısır Valisi) 306
Mehmet Emin Rauf Paşa 306
Mehmet II (Fatih Sultan Mehmet) 21,
60, 196, 203, 204, 206-208, 211-
214, 216-226, 229, 234, 239, 246,
247, 249, 285, 334

Mehmet III (Padişah) 229, 261, 262
Mehmet IV (Padişah) 278, 279
Mehmet Reşit Paşa 306
Mehmet Sait Efendi (Osmanlı Elçisi)
292, 298
Mehmet V (Padişah) 313, 334
Mehmet VI (Padişah) 334
Mekke 227, 233, 350
Mektuplar 15, 296
Melek Ahmet Paşa 263, 278
Melikşah (Sultan) 144
Mendez Ailesi 288
Meryem Kilisesi 43, 54, 87, 113
Mese Caddesi 25, 62, 64, 241
Mese Kıyısı 46
Mese 31, 64, 118, 219, 244
Mesleme bin Abdülmelik (Arap
Kumandan) 73
Mesut (Bey) 135
Metodiy (Misyoner) 102
Mevlanakapı 271
Mevlevi Tarikatı 285
Mezopotamya 23, 43, 98, 130
Mısır 19, 27, 31, 36, 42, 43, 55, 70-72,
76, 80-82, 125, 136, 172, 223, 227,
230, 241, 272, 292, 303, 304, 306,
308, 313
Mısırçarşısı 274, 282
Mısırçarşısı Yangını (1690) 277
Mihrimah Sultan 231
Mikhael Attalies 145
Mikhael Dukas II
Mikhael Holobolos
Mikhael II (İmparator) 89
Mikhael III (İmparator) 90-92
Mikhael IV (Paphlagonialı) 123
Mikhael VI Stratiotikos 126
Mikhael IX 164, 166
Mikhael Kerularios (Patrik) 110, 124,
125
Mikhael Komninos (Başpiskopos) 145
Mikhael Kritobulos 203
Mikhael VIII Palaiologos 153, 155-
159, 161, 162, 168-170, 172, 174,
178, 196
Mikhael Psellos (Filozof) 121, 123,
145

Mikhael Rangabe I (İmparator) 79,
88, 91
Mikhael V (Kalaphates) 123
Mikhael VII (İmparator) 123, 128,
129, 133
Milano Fermanı 26, 29
Milet 25
Milli Birlik Komitesi 352, 353
Milliarum Aureum 31
Mimar Sinan 230-232, 254
Mistra 177, 185, 196, 203
Mithat Paşa 310
Mithridates Eupator VI (Büyük / Kral)
24
Moğol Maria Kilisesi 177
Mokios Sarnıcı 62, 244
Mondros Ateşkes Antlaşması 333
Moni Tis Khoras Kilisesi (Kariye
Camii) 140, 177
Monofizizm 42, 43, 81, 83
Montreux Sözleşmesi 345, 348
Mora 185, 191, 192-196, 205, 216,
222, 226, 265, 266
Mordtmann (Arkeolog) 315
Moses Hamon 288
Moskova 265, 266
Muaviye (Halife) 72, 72
Mudanya Mütarekesi (1922) 336
Murat I (Hüdavendigar / Padişah)
187, 200
Murat II (Padişah) 193, 196
Murat III (Padişah) 60, 229, 255, 256,
261, 279
Murat IV (Padişah) 261-263, 280, 299
Murat V (Padişah) 308, 309
Musa (Şehzade) 193
Mustafa (Şehzade) 193
Mustafa I (Padişah) 261
Mustafa II (Padişah) 265
Mustafa III (Padişah) 267, 271
Mustafa IV (Padişah) 305
Mustafa Kemal (Atatürk) 311, 335,
336, 338, 340, 341, 345
Mustafa Reşit Paşa 307
Mülkiye 326, 343
Myrelaion Manastırı (Bodrum Camii)
113

Naima 264, 280
Nakşibendi Tarikatı 285
Naimik Kemal 329
Napolyon 292, 304
Narses (General) 53
NATO 350
Nea Roma 30
Neorion Limanı 66
Nestorius (Tanrıbilimci) 42, 43
Nevşehirli Damat İbrahim Paşa 266
Newton 315
Nicolas de Nicolay 288
Nicolaus I (Papa) 91
Nicolaus III (Papa) 161, 162
Nicolaus V 212
Nicolo Mussi 272
Nika Ayaklanması 53, 56, 58
Nikephoritzes 128
Nikephoros Botaneiates 129, 130
Nikephoros Bryennios 128, 130, 144
Nikephoros Gregoras (Tarihçi) 175,
183
Nikephoros I (İmparator) 74, 78, 79,
87, 88
Nikephoros Phokas II (İmparator) 94-
98, 101, 111
Niketas Khoniates (Yazman) 145
Nikolaos Kavasilas 176, 203
Nikolas (Patrik) 99, 110
Nikolaus V (Papa) 204
Nikomedea 21, 27, 29, 80, 165
Nikopolis (Niğbolu) 190
Nişantaşı 318, 342
Nizamı Cedit 304
Notre Dame De-Sion 343
Nurettin (Sultan) 136
Nusretiye 322
Nymphaion Antlaşması (1261) 156

Odon De Deuil 142
Odun Kapısı 242
OECD 350
Oleg (Prens) 117
Olga (Prenses) 102
Olympos 90
Opsikion 84

- Orhan Bey 182, 185
Orta Kapı 234
Ortaköy 322, 355
Osman II (Padişah) 260, 261
Osman III (Padişah) 267
Osmanlı Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan 331
Osmanlı-Rus Savaşı (1768-1774) 260, 285, 287
Otto I (Büyük / Kral) 97, 101
- Öküz Boğazı 19
Ömer Lütfi Barkan 215
Ömer Seyfettin 331
- Padova 286
Pammakaristos Manastır Kilisesi 179, 214
Panagia Kekharitomeni 140
Panagia Timia Zoni Kilisesi 48
Panagia Ton Blakhernon Kilisesi 80
Panayotis Nikonsias 286
Pandectes (Komisyon) 54
Pannonia 71
Pantepoptes Manastırı 140
Pantokrator Kilisesi 140-142, 217
Pantürkizm 331, 333, 348
Paris Antlaşması (1856) 308, 309
Paris 192, 266, 292, 307, 311, 340
Pasarofça Antlaşması (1718) 260, 266
Pasion (Atinalı Bankacı) 22
Paskalya 58, 105
Paspatis (Arkeolog) 315
Patricius (Aspar'ın Oğlu) 47
Patrona Halil Ayaklanması 269, 279
Patrona Halil 266
Pausanias (Sparta Kralı) 22
Pege Kapısı 206
Pegolotti (Tüccar) 168
Peloponisos Savaşı 22
Peloponisos 202, 203, 222, 287, 306
Pempton Kapısı 208
Pera (Beyoğlu) 11, 12, 143, 171, 200, 206, 207, 239, 248, 268, 272, 290, 291, 317, 321, 324, 329, 330
Pera-Beyoğlu 11, 17, 18, 321, 324
Peramcılar 18
- Perge 25
Perintos (Marmara Ereglisi) 24
Pero Tafur 198, 201
Pers İmparatorluğu 22
Pescennius Niger 24
Petir I (Bulgar Çarı) 100
Petro (Büyük / Rus Çarı) 266
Petros Kilisesi 48
Philadelphia (Alaşehir) 189
Philaretos (Ermeni) 128
Philipp Von Schwaben 149
Philippe (İyi / Dük) 194, 198
Philippos II (Kral) 22
Philotheos (Patrik) 187
Phokas (Bardas) 97, 100
Phokas (Darbeci Yüzbaşı) 76
Phokas (İmparator) 64
Photios (Patrik) 91, 92, 145
Pierre Bellon 257
Pierre De Lusignan (Kıbrıs Kralı) 186
Pierre Gylles 293
Pietro (Piskopos) 125
Pietro Civrano 268
Pietro Della Valle 16, 275, 294
Pindaros 145
Pisa 101, 142, 200
Pius II 212
Plataia 22
Platon (Eflatun) 88, 177
Plinius (Vali) 19, 24
Podesta Giacomo Tiepolo 152
Podolya 264, 265
Polonya 303
Poltava 266
Polyeuktos (Patrik) 96
Pompeius 24
Pontos 23-25, 127
Porta Aurea (Altın Kapı) 33
Poseidon (Tapınak) 24
Praefectus'un Kitabı 115, 174
Preger (Arkeolog) 315
Prens Adaları 113, 116, 323
Prokonnesos Adası 159
Prokopios (Tarihçi) 51, 52, 55
Proti 95, 96
Prusias (Kral) 23
Psamathia (Samatya) 46

Psellos 121, 123, 127, 145
Pulkheria (Theodosius'un Kızkardeşi)
42, 43, 45
Quinisextum 83
Raimond I 135
Raimondo D'Aronco (Mimar) 325
Rami Mehmet Efendi 286
Ramon Muntaner 165
Ren 30
Rhegion (Küçükçekmece) 156
Rhegium 64
Robert Ainslie (Sir / Elçi) 296
Robert College 327, 343
Robert Crispin 117
Robert de Clari 150
Roberto Guiscardo 127, 133
Rodos 223, 228, 255
Rodoslular 23
Roger De Flor 165, 175
Roma İmparatorluğu 25, 26, 30, 32,
37, 38, 44, 46, 70, 72, 75, 81, 103
Roma Senatosu 37
Roma 18, 24, 25, 30, 41, 42, 46, 47,
51, 53, 54, 56, 70, 74, 90, 110, 117,
122, 124-126, 133, 135, 158, 167,
183, 187, 201, 224
Romanos Argyros III (İmparator) 114,
122
Romanos Diogenes IV (İmparator)
127, 128
Romanos II (İmparator) 95
Romanos Kapısı 206, 208
Romanos Lekapenos I (İmparator) 94,
95, 99, 100, 110
Romanya 30, 189, 308, 309, 348
Rouault 343
Roussel De Bailleul 117
Ruggero II (Kral) 135
Rum Ateşi 73, 102, 108, 124
Rumeli Hisarı 205, 206, 342
Rumelikavağı 270
Rusya 102, 119, 124, 167, 199, 260,
265, 266, 293, 310, 317, 319, 330
Ruy Gonzalez de Clavijo (Elçi) 192
Rüstem Paşa 231

Sabbatay Sevi 289
Sadabad Kasrı 298
Sadullahpaşa Yalısı 299
Safiye Sultan 262
Saint-Priest (Elçi) 292
Sait Efendi 292, 300
Salacak Burnu 18, 300
Salamis 22
Samatya 46, 216, 247, 283, 287
Samsun 335
San Giorgio Kilisesi 141
San Marco Kilisesi 141
San Marco 146, 153
Sandal Bedesteni 219
Sandys 268
Santa Maria Dei Fiori Katedrali 195
Sava Nehri 195
Savcı Bey (Şehzade) 187
Sayda 98
Scutari (Üsküdar) 18
Selahattin Eyyubi 147
Selanik 27, 71, 164, 169, 185, 192,
216, 227, 233, 290, 293, 311, 314
Selim I (Padişah / Yavuz) 227, 228,
230, 240, 248, 254
Selim II (Padişah) 60, 228, 256, 259,
260, 288
Selim III (Padişah) 303-305, 313
Selimiye Camii 48, 230
Selimiye Medresesi 234
Selymbria (Silivri) 156, 184
Semistra 19
Senedi İttifak 305
Septimius Severus (İmparator) 24, 25
Septimius Severus Hipodromu 33
Serbest Cumhuriyet Fırkası 340
Serdica 27
Seremoniler Kitabı 94
Serez 187
Sergius (Patrik) 82, 84
Sevr Antlaşması (1920) 336
Seyfûddeve 98
Sicilya 84, 90, 123, 156, 157
Side 25
Sigismond (Macar Kralı) 190
Silivri 156, 184, 188, 191
Silivrikapı 206, 230, 240, 242, 244

Silverius (Papa) 56
 Simeon I (Büyük) 99
 Sinan Paşa (Kaptan-ı Derya) 231
 Siracusa 76
 Sirenayka 72
 Sirkeci 322, 325
 Sivas 191, 216, 335
 Siyavuş 144
 Skleros (Bardas) 97, 100
 Sofya 27, 310
 Sophokles 72
 Sozopol 168
 Sparta 22
 Staurakios (Nikephoros'un Oğlu) 75
 Stefan Du an ( ar) 184, 186
 Stephanos (Ke i ) 85
 Stephanos Lekapenos 95
 Strzygowski (Arkeolog) 315
 Studion Podromos 48, 64, 86-88
 Studios Manastırı 48
 Sultan Bayezıt Medresesi 234
 Sultan Pazarı 221
 Sultanahmet Camii 18, 33, 270, 350
 Sultanahmet Meydanı 316, 335, 345
 Sulu Manastır 113, 247
 Suriye 23, 31, 36, 43, 57, 65, 70-73,
 76, 80-82, 98, 101, 172, 223, 227,
 241, 262, 303, 304, 333
 S leyman ( ehzade) 192
 S leyman Bey (Vali) 215
 S leyman Demirel 353, 357
 S leyman Pa a 20
 S leymaniye Camii 230, 244, 254, 256
 S leymaniye Medresesi 234, 344
 S leyman ah 132, 144, 185
 Sviatoslav I (Prens) 100
 Sycae 25, 46
 Sykai 46, 65
  am 98, 232, 233, 241, 255, 311
  amlı  ems 280
  ehzade Camii 230, 244
  ehzadeba ı 277
  ems- ddin Harabati 22
  irket-i Hayriye 323
  irket-i Umumiye-i Osmaniye Bankası
 314

 i li 318, 324, 342
 Tahtakale 218, 219, 280, 281
 Taksim Kışlası 325
 Taksim 320, 325, 345
 Talat Pa a 331, 333
 Tansu  iller 357, 358
 Tarabya 299, 320
Tarih-i Ayasofya 21
 Tarsus 98
 Tatlısu Frenkleri 313, 321, 342
 Tavuk Pazarı 282
 Tebriz 230, 240
 Tekfursaray 216
 Tenedos Adası 187, 188
 Tesalya 23, 161
 Tetaldi (Floransalı) 200
 Tevfik Fikret 329
 Theodorus I (Papa) 83
 Theodor Herzl 319
 Theodora (Imparatori e) 50-54, 56-
 58, 67, 90, 104, 112, 123
 Theodora (Orhan Bey'le Evlenir) 182
 Theodorich (Komutan) 47
 Theodoros (Despot) 195
 Theodoros Kantakuzenos 191
 Theodoros Laskaris II 150, 155
 Theodoros Metokhites 174, 176, 179,
 181
 Theodoros Prodromos (Ozan) 145,
 146
 Theodosios II (Imparator) 44, 46, 47,
 58, 64
 Theodosios III (Imparator) 73
 Theodosios Limanı 197
 Theodosius Flavius I (Imparator) 33,
 36, 37, 39-44
 Theophanes (G nah  ıkaran / Rahip)
 78, 79, 87
 Theophano (Imparatori e) 95, 96
 Theophile Gautier 211, 315
 Theophilos (Imparator) 89, 90, 121
 Theotokos Peribleptos Kilisesi (Sulu
 Manastırı) 113
 Thessaloniki 27
 Thiers (Arkeolog) 315
 Thomas (Prens) 196

- Thomas (Slavyonyalı) 89
 Thoros (Ermeni Beyi) 135
 Thukydides 203
 Tiberios II (İmparator) 76
 Tiberios III (imparator) 80
 Timurleng (Hükümdar) 191
 Tiryaki Çarşısı 282
 Tiyatro-yi Osmani 330
 Tokat 216
 Tommaso Morosini (Patrik) 151
 Tophane Limanı 324
 Tophane Tersanesi 249
 Tophane 216, 239, 242, 246-248, 269, 270, 272, 281, 282, 291, 321, 322
 Topkapı Sarayı 19, 24, 221, 223, 234-236, 241, 244, 297, 307, 321, 322, 342
 Topkapı 206, 208, 244, 247
 Toplumsal Savaş 22
 Torcello 146
 Torino Antlaşması 188
 Tott (Baron) 302
 Tournefort (Bitki Bilimci) 17, 294
 Törenler Kitabı 106
 Trablusgarp 72, 228, 332
 Trajanus (İmparator) 24, 25
 Trakya 17, 19, 20, 22, 23, 26, 36, 43, 44, 47, 65, 71, 80, 86, 119, 124, 130, 133, 147, 152, 156, 182, 186, 192, 200, 270, 288, 304, 305, 310, 322, 324, 326, 330, 332, 334, 335, 348
 Tribonianos (Hukukçu) 54
 Tuna Nehri 23, 30, 66, 70-72, 75, 100, 123, 127, 147, 195, 309
 Tunus 228
 Turgut Özal 356, 357
 Türk Çini ve Seramikleri Müzesi 330
 Türk Ocağı Derneği 332
 Türk Tarih Kurumu 343
 Türk Yurdu Cemiyeti 332
 Türkoloji Enstitüsü 344
 Ukrayna 264, 265, 289
 Ulu Camii 267
 Umberto (Moyenmoutier'li) 125
 UNESCO 356
 Union d'Orient 313
 Unkapanı 283, 322
 Urban (Top Ustası) 205
 Urbanus II (Papa) 133
 Urbanus IV (Papa) 158
 Urbanus V 186
 Uzun Sur 49
 III. Ahmet Çeşmesi 300
 Üsküdar 17, 18, 26, 65, 73, 216, 232, 233, 238, 247, 248, 267, 270-272, 279, 282, 287, 299, 300, 323, 326, 334, 342
 Vaftizci Yahya 113
 Vakai Hayriye 306, 323
 Valens (İmparator) 16, 26, 30, 36, 41, 64
 Valens Kemerli 26, 62
 Van Millingen (Arkeolog) 315, 316
 Vaniköy 61
 Vankulu Sözlüğü 300
 Varlık Vergisi 346, 347
 Varna Savaşı (1444) 195
 Vaspurakan 124
 Vatan ve Hürriyet Cemiyeti 311
 Vathi Kolpos 61
 Vatopedi Manastırı 48
 Vefa Kilise Camii 113
 Vefa 216, 277
 Velid I (Halife) 73
 Venizelos 336
 Vepres Olayı 158
 Vergennes (Elçi) 292, 302
 Via Egnatia 44, 64
 Vicina 168
 Victor Duruy 326
 Vigilius (Papa) 56
 Villehardouin 15, 150, 156
 Villeneuve (Elçi) 292
 Viyana Kuşatması II (1683) 260, 265, 279
 Viyana 266
 Vladimir (Prens) 100, 102
 Vlanga Limanı 197
 Voyvoda Caddesi 321

- Yafa 168, 171
Yahudi Soykırımını 289
Yangın 45, 48, 58, 73, 115, 116, 150,
171, 201, 245, 276, 277, 279, 280,
289, 296, 323, 329, 334, 342
Yanko Bin Medyan 20, 21
Yaş Antlaşması (1792) 303
Yayla 271
Yedikule Hisarları 215
Yedikule 241, 242
Yekaterina II 267, 287
Yemen 228
Yemistis Pliton 203
Yeni Bahçe 244
Yeni Balık Pazarı 283
Yeni Cami 229, 247, 286
Yeni Saray (Topkapı Sarayı) 234
Yenikapı 247, 287
Yeniköy 320, 342
Yenişehir 216
Yerasimos, Stephanos (Tarihçi - Yazar)
20
Yeşilköy 323, 355
Yezid (Halife) 84
Yıldız Sarayı 311, 322, 331
Yirmisekiz Mehmet Efendi (Osmanlı
Elçisi) 292, 298, 300
Yollande de Monferrat 164
Yunan Emperyalizmi 22
Yunanistan 22, 24, 26, 49, 71, 76, 84,
152, 156, 159, 167, 171, 287, 304,
306, 311, 312, 317, 334, 338, 348,
350, 352, 357
Yusuf bin Musa 21
Zal Mahmut Paşa 231
Zenon (İmparator) 47, 48, 64
Zeuxippe (Hamam) 25
Zeus (Mitoloji) 19
Zeyrek Camii 141, 217
Zeyrek 140
Ziya Gökalp 331, 333
Zoe 113, 122, 123
Zoe (İmparatoriçe) 99, 104, 110, 122
Zupan Urosk (Sırp Beyi) 135

Bizans'tan Konstantinopolis'e, Konstantinopolis'ten İstanbul'a ve günümüze kadar İstanbul'un tarihi, yaşadıkları, atlattıkları, boyun eğdiği her şey kronolojik olarak bu kitapta toplanmış. Bugün bir megapol olan İstanbul'un tarihte ne denli itibarlı bir kent olduğu, imparatorların üzerine titremelelerinden anlaşılıyor. Ve tabii, günümüze kadar kalabilmiş olan anıtlarından, yapıtlarından...

17. yüzyılda Jean Thévenot, "İstanbul'u gören herkes bu kentin dünyaya hükmetmek ve onu yönlendirmek bakımından müthiş bir konuma sahip olduğu konusunda hemfikir" diyor. İki kıta üzerine kurulu dünyadaki tek şehir olan İstanbul'un tarihini Robert Mantran'ın usta kalemile yeniden yaşıyoruz bu kitapta.

"Bugüne dek kentin Bizans ya da Osmanlı dönemlerini anlatan bilimsel kitaplar, Konstantinopolis-İstanbul'un ne kadar önemli bir imparatorluk merkezi, strateji ve iktisat açısından ne kadar önemli bir yer, farklı (hatta çelişkili) uygarlıkların ve dinlerin ne kadar önemli bir buluşma noktası olduğunu bilme olanağını bana sağlamıştı. Ne var ki, yargılarım soyuttu, zira binlerce ve binlerce insan sayesinde oluşan bu görkemli gerçekliği elle tutulur, gözle görülmür biçimde kavrayamamıştım. İstanbul'un gerçek yüzüyle karşılaşınca, Bizans ve Osmanlı tarihi üstüne tutkuyla sürdürdüğüm öğrenimin çok yetersiz olduğunu hissettim"

ROBERT MANTRAN

iletişim

KOD'EN MUAFİTİR